

वौद्ध-संस्कृत-ग्रन्थावली-११

शान्तिदेवविरचितः

शिक्षा-समुच्चयः ।

वैद्योपाह्वश्रीपरशुरामशर्मणा
परिशिष्टादिभिः संस्कृतः ।

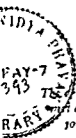
मिथिलाविद्यापीठप्रधानेन प्रकाशितः ।

शकाब्दः १८८१

संवत् २०१६

ऐशवीयाब्दः १९६०

Copies of This Volume, postage paid, can be had from your usual book seller or from The Director, Mithila Institute, Darbhanga, on prepayment of Rs. 10.00 for Ordinary edition and Rs. 12.50 for Library edition either in cash, Postal Order or M. O.

The cost of preparation and production of this Volume has been met out of a subvention kindly placed at the disposal of the Institute jointly by the Government of India (Ministry of Scientific Research and Cultural Affairs) and the State of Bihar

अनुक्रमणिका

Introduction in English and Hindi		VII
Abbreviations		XV
शिक्षासमुच्चयकारिकाः	...	१
१ दानपारमता	...	३
२ सद्धर्मपरिग्रहः	...	२३
३ धर्मभाणकादिरक्षा	...	२५
४ अनर्थवर्जनम्	...	३७
५ शीलपारमितायामनर्थवर्जनम्	...	५८
६ आत्मभावरक्षा	...	६७
७ भोगपुण्यरक्षा	...	८०
८ पापशोधनम्	...	८९
९ क्षान्तिपारमिता	...	११२
१० वीर्यपारमिता	...	१०५
११ अरण्यसंवर्णनम्	...	१०७
१२ चित्तपरिकर्म	...	११२
१३ स्मृत्युपस्थानम्	...	१२४
१४ आत्मभावपरिशुद्धिः	...	१३०
१५ भोगपुण्यशुद्धिः	...	१४३
१६ भद्रचर्याविधिः	...	१४६
१७ वन्दनानुशंसा	...	१५६
१८ रत्नत्रयानुस्मृतिः	...	१६८
१९ पुण्यवृद्धि	...	१८६
प्रथमं परिशिष्टम्—सूत्रोद्धरणसूची	...	१९७

INTRODUCTION

THIS edition of *Śikṣāsamuccaya* (ŚS) of Śāntideva is based on Cecil Bendall's edition published in BIBLIOTHECA BUDDHICA, Vol I (1897-1902), (referred to in margin by B) with such corrections and additions of references as subsequent discoveries and publications of Buddhist works suggested to me. Bendall's edition was based on a single Ms in Nepalese script (Cambridge University Library, Wright Collection, Add No 1478). There is also another Ms of this work in India Office Library, but Bendall found it to be merely a copy of the above. The Ms used by Bendall is a paper Ms. in Nepalese script prepared at Lalitapatan near Kathmandu in Nepal. Paleographical evidence indicates that it was written in Nepalese script of 14th or 15th century A D. This was prepared by two scribes in a writing which on the authority of Bendall, is similar to that of Nepalese Gupta inscriptions of about 635 A D, though the actual Ms might have been written several centuries later.

Śikṣāsamuccaya means a compendium or collection of the doctrine, i e, teaching of Buddha. The work consists of three parts, viz, the Kārikās or memorial verses, 27 in number, which constitutes, as it were, the text, a commentary explaining the text of the Kārikās, and sources or authorities from the Buddhist sūtras. It will be seen that the Kārikās number only 27, and the commentary on them is not very voluminous, but the volume of citations from Buddhist sūtras covers a portion nearly 95% or even more of the whole text. The number of works from which these extracts are taken is slightly over 100. This portion of citations may very well be called a veritable *Sūtrasamuccaya*, and as early as 1923, I was tempted to call the commentary on the Kārikās as *Sūtrasamuccaya* in my *Studies on Āryadeva and his Catuḥsatika*, chapters VIII-XVI. I felt I was supported by Tāranātha who said that Śāntideva wrote three books, viz, *Śikṣāsamuccaya*, *Bodhicaryāvatāra* and *Sūtrasamuccaya*. Winternitz in his *History of Indian Literature*, Vol II (Eng translation), page 366, foot note, honoured me by calling this suggestion of mine as "indeed very tempting", but I may say that it was based upon Śāntideva's own statement contained in his *Bodhicaryāvatāra*, V. 105-106, and its commentary by Prajñākaramati:

शिक्षासमुच्चयोऽवश्यं द्रष्टव्यश्च पुन पुन ।
विस्तरेण सदाचारो यस्मात्तत्र प्रदर्शितः ॥
संक्षेपेणैव वा तावत् पर्येत्यूनसमुच्चयम् ।
आर्यनागार्जुनाबद्धे द्वितीयं च प्रयत्नतः ॥

I have already said above that Tāranātha attributes to Śāntideva a *Sūtrasamuccaya* which I presume to be the third part of *Śikṣāsamuccaya*, which is greater in volume than Nāgārjuna's work of the same name. I may bring to the notice of readers the words संक्षेपेण and द्वितीय in the Kārikā 106 cited above.

I know Nāgārjuna wrote a *Sūtrasamuccaya* found in Tanjur, Mdo Vol. A folios 165-224 of Narthang edition, containing extracts from about 60 sūtras, and much smaller in volume than *Śikṣāsamuccaya* which, latter, as I said above, contains extracts from over 110 works (See IHQ Vol.XVII, pp 121-26). Śāntideva himself points out that his *Śikṣāsamuccaya* is more exhaustive than Nāgārjuna's work, *Sūtrasamuccaya*, which in the Kārikā is called second (द्वितीय),

suggesting that his *Śikṣāsamuccaya* might as well go under the name of *Sūtrasamuccaya*. The sixty works from which Nagārjuna drew material for his *Sūtrasamuccaya*, are, barring a few doubtful titles all drawn upon by Śāntideva, adding extracts from 50 more works. Majority of these sutras are not now extant though the existence of most of them is testified by Tibetan and Chinese translations. The discovery of *Śikṣāsamuccaya* is thus a matter of high gratification as otherwise we would not have got the idea of the vast extent of original sutras.

Śikṣāsamuccaya is found translated in Tibetan (Tanjur, Mdo XXXI) It was prepared by two Indian Pandits Jinamitra and Danaśīla and one Tibetan Pandit Ye-śes-sde or Jñānasena during 816 and 838 A D.

As to Chinese translation we find it in Nanjio No 1298 but the title as it is found there is altogether different viz Mahayana-Samgṛti Bodhisattva-Vidyā-śāstra. The author of this work as given in Chinese translation is called Dharmayaśas or Dharmakṛti and it was done between 1004 and 1058 A D. Bendall says that the Chinese translation agrees more closely with the present text of *Śikṣāsamuccaya* than the Tibetan translation. Perhaps the original before the Tibetan translators was slightly shorter. Of course Tibetan translators have given full translation of certain extracts than the Chinese one.

Although the unique Ms on which Bendall's edition of *Śikṣāsamuccaya* was based nowhere mentions Śāntideva as the author of this work, Tibetan translators attribute both the Kāṅkas and *Śikṣāsamuccaya* to Śāntideva. Dipamkara Śrījñāna known as Atīśa frequently refers to Śāntideva and quotes profusely from *Śikṣāsamuccaya* as his work (शिक्षासमुच्चये शान्तिदेव or शान्तिदेवविरचिते शिक्षासमुच्चये)

Tāranātha in his History of Buddhism states that Śāntideva was born as a prince of Saurāstra in the reign of Śīla son of Śrī Harsa. Tāranātha also mentions that Śāntideva is the author of *Śikṣāsamuccaya*, *Sūtrasamuccaya* and *Bodhicaryāvatara* stating further that the *Bodhicaryāvatara* was written after the first two, which statement is fully borne out by the Kāṅkas V 105-106 quoted above from *Bodhicaryāvatāra*, where Śāntideva recommends a careful study of both *Śikṣāsamuccaya* and *Sūtrasamuccaya*. There are several stanzas at the beginning and end of both ŚS and BCA common in these works which suggests common authorship. Prajñākaramati the commentator of *Bodhicaryāvatāra* agrees with Tāranātha.

The date of Tibetan translation of *Śikṣāsamuccaya* viz 816-838 A D suggests that the work was already in existence at about 800 A D. Śāntideva represents an advanced stage of Mahayāna Buddhism with only a slight tinge of Tantrism. His exclusive use of the name *Candrapradīpa* for *Samādhirāja* indicates that he is later than Candrakīrti. It is therefore very likely that Tāranātha is right in assigning to him a date between the age of Dharmapāla and Śrī Harsa i.e. the middle of 7th century. Although *Śikṣāsamuccaya* is more or less an anthology Śāntideva is very accurate in giving correct references to his original sources. There are frequent references to him by Prajñākaramati in his commentary on *Bodhicaryāvatāra*. The passages cited by him from sutras in his commentary on BCA occur in the *Śikṣāsamuccaya* from which he must have borrowed them.

suggesting that his *Śikṣāsamuccaya* might as well go under the name of *Sutrasamuccaya*. The sixty works from which Nāgārjuna drew material for his *Sutrasamuccaya* are barring a few doubtful titles all drawn upon by Śāntideva, adding extracts from 50 more works. Majority of these sutras are not now extant though the existence of most of them is testified by Tibetan and Chinese translations. The discovery of *Śikṣāsamuccaya* is thus a matter of high gratification as otherwise we would not have got the idea of the vast extent of original sutras.

Śikṣāsamuccaya is found translated in Tibetan (Tanjur Mdo XXXI) It was prepared by two Indian Pandits Jinamitra and Danaśīla and one Tibetan Pandit Ye-śes-sde or Jnanasena during 816 and 838 A D

As to Chinese translation we find it in Nanjo No 1298 but the title as it is found there is altogether different viz Mahayāna-Saṃgīti Bodhisattva Vidya-śāstra. The author of this work as given in Chinese translation is called Dharmayaśas or Dharmakīrti and it was done between 1004 and 1058 A D Bendall says that the Chinese translation agrees more closely with the present text of *Śikṣāsamuccaya* than the Tibetan translation. Perhaps the original before the Tibetan translators was slightly shorter. Of course Tibetan translators have given full translation of certain extracts than the Chinese one.

Although the unique Ms on which Bendall's edition of *Śikṣāsamuccaya* was based nowhere mentions Śāntideva as the author of this work, Tibetan translators attribute both the Karikās and *Śikṣāsamuccaya* to Śāntideva. Dipamkara Śrīñāna known as Atīśa, frequently refers to Śāntideva and quotes profusely from *Śikṣāsamuccaya* as his work (शिक्षासमुच्चये शान्तिदेव or शान्तिदेवविरचिते शिक्षासमुच्चये)

Tāranātha in his *History of Buddhism* states that Śāntideva was born as a prince of Saurāstra in the reign of Śīla son of Śrī Harsa. Tāranātha also mentions that Śāntideva is the author of *Śikṣāsamuccaya*, *Sutrasamuccaya* and *Bodhicaryāvatara* stating further that the *Bodhicaryāvatara* was written after the first two, which statement is fully borne out by the Karikās V 105-106 quoted above from *Bodhicaryāvatāra*, where Śāntideva recommends a careful study of both *Śikṣāsamuccaya* and *Sutrasamuccaya*. There are several stanzas at the beginning and end of both ŚS and BCA common in these works which suggests common authorship. Prajñakaramati the commentator of *Bodhicaryāvatāra* agrees with Tāranātha.

The date of Tibetan translation of *Śikṣāsamuccaya* viz 816-838 A D suggests that the work was already in existence at about 800 A D. Śāntideva represents an advanced stage of Mahayana Buddhism with only a slight tinge of Tāntrism. His exclusive use of the name *Candrapradīpa* for *Samādhirōḍhi* indicates that he is later than Candrakīrti. It is therefore very likely that Tāranātha is right in assigning to him a date between the age of Dharmapala and Śrī Harsa i.e. the middle of 7th century. Although *Śikṣāsamuccaya* is more or less an anthology Śāntideva is very accurate in giving correct references to his original sources. There are frequent references to him by Prajñakaramati in his commentary on *Bodhicaryāvatāra*. The passages cited by him from sutras in his commentary on BCA occur in the *Śikṣāsamuccaya* from which he must have borrowed them.

The popularity of *Śikṣāsamuccaya* has also given rise to many imitations such as (1) *Śikṣāsamuccayābhisamaya* of Suvarna-dviparaja Śrīmad dharmapala (2) *Śikṣā Kusuma Mañjarī* of Varocanaraksita, and *Bodhimārgadīpaśāyikā* of Dipamkara Atiśa Śāntideva is also mentioned among the great teachers like Nagārjuna, Āryadeva Candrakīrti, Bhavya and Bodhibhadra in MVy.

Bendall has also translated this work into English with the collaboration of W H D. Rouse, London, 1922 in Indian Texts series

THE CONTENTS

The *Śikṣāsamuccaya* is divided into 19 chapters called Paricchedaś. It starts with the idea that every human being should take advantage of his present birth to secure the seed (Bodhibija) in this very existence, and to pursue a course of conduct which ultimately will lead him to the status of a Bodhisattva. It does not so much emphasize the philosophical aspect of Buddhism, though the philosophical back-ground is never lost sight of. It is rather a handbook or a guide to the conduct of a Buddhist leading to his objective of the state of Bodhisattva. All the topics, suggested and discussed, have this end in view, and it is thus a practical guide to Buddhist theology by accepting the threefold refuge in Buddha, Dharma and Saṅgha, followed by the six pāramitās, such as Dāna, Śīla, Kṣanti, Vīrya, Dhyana and Prajñā and accessories to these, e.g., reverence for Dharmabhāṅaka or religious teacher, avoidance of hindrances to paramitas, guarding one's self from sins and acquiring merit, purification from sins, advantages of residence in forest or a solitary place as a preparation for meditation, preparation of mind for perfect meditation, all of which topics are based on the reverence to the Buddha and constant recollection of the three gems of the Doctrine, viz, Buddha, Dharma and Saṅgha.

Darbhanga
1st January 1958.

P. L. VAIDYA

प्रस्तावना

शांतिदेव प्रणीत शिक्षासमुच्चय (SS) का यह संस्करण सेसिल बेंडाल के विन्डिओथिका बुद्धिका ग्रंथ-१ (१८९७-१९०२) में प्रकाशित संस्करण पर आधारित है। कुछ संशोधन और परिवर्धन, जो अद्ययावत् गवेषणाओ तथा प्रकाशनों से सूचित हुए, इसमें मँने किये है। बेंडाल का संस्करण केवल एक हस्तलिपि पर आधारित था, जो नेपाली लिपि में लिखित थी (Cambridge University Library, Wright Collection, Add. No. 1478)। इंडिया ऑफिस लायब्ररी में इस रचना की और एक हस्तलिपि है, पर बेंडाल ने उसे उपरिनिर्दिष्ट प्रति की केवल प्रतिलिपि ही पाया। बेंडाल की प्रति नेपाली लिपि में कागज पर लिखी हुई, नेपाल में ही खाटमांडू के पास ललितपाटन में तैयार की हुई है। प्राचीन लिपिविषयक साक्ष्य बताता है कि वह ईसा की १४ वीं या १५ वीं सदी में लिखी हुई है। यह प्रति दो लेखकों द्वारा लिखी गयी है, और उसकी लेखनपद्धति, बेंडाल के प्रामाण्य पर, नेपाल के सन् ६३५ के लगभग लिखित गुप्त शिलालेखों के समान है, यद्यपि प्रत्यक्ष लेखन कई शताब्दियों के बाद सपन्न हुआ।

शिक्षासमुच्चय बुद्ध की शिक्षा-सिद्धान्तोंका संग्रह है। रचना के तीन विभाग हैं— (१) कारिकाएँ—स्मारक श्लोक—संख्या २७, जिन्हें मूल ग्रंथ कहना ठीक होगा; (२) कारिकाओं की व्याख्या करनेवाली टीका; और (३) बौद्ध सूत्रों से उद्धृत प्रमाण। कारिकाओं की संख्या केवल २७ है, और अर्थविग्रहक टीका भी बहुत विस्तृत नहीं है। तो भी बौद्ध सूत्रों से लिये गये उद्धरणों की मात्रा ग्रंथ के ९५ प्रतिशत से भी अधिक हिस्से को व्याप्त करती है। जिन सूत्रग्रंथों से उद्धरण लिये गये हैं उनकी संख्या सौ से भी अधिक है। उद्धरणों के इस सचयन को दरअसल सूत्र-समुच्चय कहना ठीक होगा। और सन् १९२३ में “आर्यदेव और उसके चतु शतक” के अपने अध्ययन में कारिकाओं की टीका को सूत्र-समुच्चय कहने के मोह को मैं संशय न कर सका। इस मेरे मत का आधार था तारानाथ का यह विधान कि शांतिदेव ने तीन ग्रंथ लिखे हैं—शिक्षासमुच्चय, बोधिचर्यावतार, और सूत्र-समुच्चय। अपने भारतीय साहित्य के इतिहास के दूसरे खंड (अंग्रेजी अनुवाद) में पृ. ३६६ की पादटिप्पणी में निरंतरनिदृश इस मेरी सूचना को ‘बड़ी आश्चर्यक’ कह कर मेरा सम्मान करते हैं, पर मैं कहूँगा कि सूचना शांतिदेव के निजी विधान पर आधारित थी, जो बोधिचर्यावतार में श्लोक १०५-१०६ और उसकी प्रज्ञाकर-मतिवृत्त टीका में मिलता है।

शिक्षासमुच्चयोऽत्रय द्रष्टव्यश्च पुनः पुनः ।

विस्तरेण सदाचारो यस्मात्तत्र प्रदर्शितः ॥

संक्षेपेणापि तावत् पर्येन्मसमुच्चयम् ।

आर्यनागार्जुनावदं द्वितीयं च प्रयत्नतः ॥

मैं ऊपर कह आया हूँ कि तारानाथ शान्तिदेव को सूत्रसमुच्चय का लेखक मानते हैं । मैं मानता हूँ कि यह सूत्रसमुच्चय शिक्षासमुच्चय का तीसरा विभाग ही है । नागार्जुन की इसी नाम की रचना से यह विस्तार में बड़ा है । ऊपर उद्धृत श्लोक १०६ में 'संक्षेपेण । और 'द्वितीयम्' शब्दों की ओर पाठकों का ध्यान मैं खींचना चाहूँगा ।

मुझे ज्ञात है कि नागार्जुन ने भी 'सूत्रसमुच्चय' लिखा है (Tanjur, Mdo, Vol. A, folios 165-224 of Narthang Edition), जिसमें करीब ६० सूत्रग्रंथों से उद्धरण लिये गये हैं । विस्तार में वह शिक्षासमुच्चय से बहुत ही छोटा है । जैसा कि मैंने ऊपर बताया है, शिक्षासमुच्चय में ११० से अधिक सूत्रों से उद्धरण लिये गये हैं । देखिये (IHO Vol. XVII pp. 121-126) । शान्तिदेव स्वयं कहते हैं कि उनका 'शिक्षासमुच्चय' नागार्जुन के सूत्रसमुच्चय से विस्तृत है । ऊपर कारिका में जो 'द्वितीयम्' शब्द आया उससे अनायास ही यह सूचना मिलती है कि शिक्षासमुच्चय को ही सूत्रसमुच्चय कहना अनुचित न होगा । जिन ६० सूत्रों से नागार्जुन ने सूत्रसमुच्चय में उद्धरण लिये हैं उन सबसे-कई शंकरास्पद नाम छोड़कर-शान्तिदेव ने भी उद्धरण लिए हैं, और अन्य लगभग ५० सूत्रों से भी उद्धरण संकलित किये हैं । इन सूत्रों में से बहुतरे आज उपलब्ध नहीं हैं, यद्यपि उनका अस्तित्व चीनी तिब्बती अनुवादों से दृढतया प्रमाणित है । इस प्रकार शिक्षासमुच्चय की उपलब्धि बड़े सतोप का विषय है, क्योंकि उसके अभाव में मूल सूत्रग्रंथों की विशाल संख्या की कल्पना भी करना असंभव ही रहता ।

शिक्षासमुच्चय का अनुवाद तिब्बती में (Tanjur-Mdo XXXI) दो भारतीय पंडितों जिनमित्र और दानशील तथा एक तिब्बती पंडित, ज्ञानसेन (Ye-Ses-sde) द्वारा ८१६ और ८३८ ई० में किया हुआ पाया जाता है ।

चीनी अनुवादक Nanjio No. 1298 में पाया जाता है, लेकिन वहाँ उसका शीर्षक बिल्कुल भिन्न है—'महायान-संगीति-बोधिसत्त्वविद्याशास्त्र' । चीनी अनुवाद के अनुसार उसका रचयिता धर्मयशास् या धर्मकीर्ति कहल्यता है और उसका काळ १००४ और १०५८ के बीच का है । बेंडाल का कहना है कि चिनी अनुवाद शिक्षासमुच्चय के प्रस्तुत पाठ से अधिक सवादी है, तिब्बती अनुवाद उतना नहीं । शायद तिब्बती अनुवादकों के सामने मूल पाठ किंचित् छोटा रहा हो । परन्तु चिनी अनुवादकों ने तिब्बती अनुवादकों की अपेक्षा कतिपय उद्धरणों का पूरा पूरा अनुवाद दिया है ।

यद्यपि बेंडाल ने जिस एकमे हस्तलिपि पर शिक्षा-समुच्चय का अपना संस्करण आधारित किया है, उसमें ग्रंथकर्ता के रूप में शान्तिदेव का नाम उल्लिखित नहीं मिलता, तो भी तिब्बती अनुवादों ने शान्तिदेव को ही कारिकाओं तथा शिक्षासमुच्चय का कर्ता माना है । दीपेन्द्र श्रीज्ञान, जो 'अतिश' के नाम से विख्यात हैं, बार बार शान्तिदेव का निर्देश करता है, और शिक्षासमुच्चय से प्रचुर उद्धरण लेते हुए उसे शान्तिदेव रचिन बताता है—'शिक्षासमुच्चये शान्तिदेव.' या 'या शान्तिदेवरचिते शिक्षासमुच्चये' ।

अपने बौद्धधर्म के इतिहास में तारानाथ कहते हैं कि शान्तिदेव का जन्म सौराष्ट्र के एक राजवंश में श्रीहर्ष के सुपुत्र शील राजा के राजत्व-काल में हुआ था । तारानाथ भी मानते हैं कि शान्तिदेव ही शिक्षासमुच्चय, सूत्रसमुच्चय तथा बोधिचर्यावतार के रचयिता हैं । और पहले दो ग्रंथ बोधिचर्यावतार के पहले रचे हुए वे मानते हैं । इस विधान को बोधिचर्यावतार के ऊपर उद्धृत दो श्लोकों से पुष्टि मिलती है । क्यों कि उनमें शान्तिदेव शिक्षासमुच्चय और सूत्रसमुच्चय के सूक्ष्म अध्ययन की सिफारिश करते हैं । दोनों ग्रंथों में प्रारंभ और अंत में समान श्लोक पाये जाते हैं, जिससे दोनों की एक कर्तृकता भली भाँति सूचित होती है । बोधिचर्यावतार का टीकाकार प्रज्ञाकरमति तारानाथ से सहमत है ।

शिक्षासमुच्चय के तिब्बती अनुवाद का समय (८१६-८३८ ई०) सूचित करता है कि वह ग्रंथ ८०० के आसपास विद्यमान था । शान्तिदेव महायान ष्य की प्रगत अवस्था के प्रतिनिधि हैं । इसमें तंत्रवाद का पुट भी मिलता है । समाधिराज के लिए चन्द्रप्रदीप नाम का प्रयोग वे अव्यभिचारितया करते हैं, इससे यह स्पष्ट है वे चन्द्रकीर्ति के बाद हुए । इस लिए यह ठीक ही है कि तारानाथ ने उनका समय धर्मपाल और श्रीहर्ष के बीच सातवीं सदी का मध्यकाल बताया है । यद्यपि शिक्षासमुच्चय संकलनात्मक रचना है, तो भी शान्तिदेव ने मूल सूत्रों का निर्देश निर्भ्रान्त रूप से ठीक ठीक किया है । बोधिचर्यावतार की टीका में प्रज्ञाकरमति ने उनका उल्लेख बारबार किया है । इस टीका में जो उद्धरण दिये गये हैं, वे सब शिक्षासमुच्चय में पाये जाते हैं, मतलब कि शिक्षासमुच्चय से ही प्रवृत्त उद्धरण लिए गये हैं ।

शिक्षासमुच्चय की जनप्रियता के फल-स्वरूप उसके अनेक अनुकरण हुए हैं, जैसे (१) सुवर्णदीपराज श्रीमद्दर्मपालकृत शिक्षासमुच्चयाभिसमय, (२) वैरोचनरक्षित कृत शिक्षाकुसुममंजरी, (३) दीपंकर अतिश कृत बोधिमार्गदीपपञ्जिका । नागार्जुन, आर्यदेव चन्द्रकीर्ति, भय तथा बोधिभद्र जैसे महान् आचार्यों के साथ शान्तिदेव का नाम भी लिया जाता है ।

इस ग्रंथ का अंग्रेजी अनुवाद बेंडाल ने डब्लू. एच. डी. राउश के सहयोग से लंदन में १९२२ में इंडियन टेक्स्ट सीरीज में प्रकाशित किया है ।

ग्रंथ का आशय — शिक्षासमुच्चय के १९ परिच्छेद हैं । प्रारंभ में इस विचार की अंतरणा की है कि हर मानव को चाहिये कि वह इस जन्म से लाभ उठाकर इसी जन्म में बोधिबीज की प्राप्ति करे, और बोधिसत्त्व की अवस्था तक पहुँचाने में समर्थ आचार्यों का अवलंब करे । बौद्धधर्म के दार्शनिक स्वरूप पर इसमें इतना बल दिया हुआ नहीं पाया जाता, यद्यपि दार्शनिक पृष्ठभूमि सर्वत्र दृष्टिपथ में रही है । यह ग्रंथ एक मार्गोपदेशिका के रूप में है, जिसमें बोधिसत्त्व बनने के ध्येय को अपनानेवाले बौद्ध को आचार्यों का मार्गदर्शन मिलना है । इसमें सूचित तथा चर्चित सब विषय इसी ध्येय को लिए हुए हैं । इन दृष्टि से यह

मैं ऊपर कह आया हूँ कि तारानाथ शान्तिदेव को सूत्रसमुच्चय का लेखक मानते हैं। मैं मानता हूँ कि यह सूत्रसमुच्चय शिक्षासमुच्चय का तीसरा विभाग ही है। नागार्जुन की इसी नाम की रचना से यह विस्तार में बड़ा है। ऊपर उद्धृत श्लोक १०६ में 'सक्षेपेण।' और 'द्वितीयम्' शब्दों की ओर पाठकों का ध्यान मैं खींचना चाहूँगा।

मुझे ज्ञात है कि नागार्जुन ने भी 'सूत्रसमुच्चय' लिखा है (Tanjur, Mdo, Vol A, folios 165-224 of Narthang Edition), जिसमें करीब ६० सूत्रप्रथों से उद्धरण लिये गये हैं। विस्तार में वह शिक्षासमुच्चय से बहुत ही छोटा है। जैसा कि मैंने ऊपर बताया है, शिक्षासमुच्चय में ११० से अधिक सूत्रों से उद्धरण लिये गये हैं। देखिये (IHO Vol XVII pp. 121-126)। शान्तिदेव स्वयं कहते हैं कि उनका 'शिक्षासमुच्चय' नागार्जुन के सूत्रसमुच्चय से विस्तृत है। ऊपर कारिका में जो 'द्वितीयम्' शब्द आया उससे अनायास ही यह सूचना मिलती है कि शिक्षासमुच्चय को ही सूत्रसमुच्चय कहना अनुचित न होगा। जिन ६० सूत्रों से नागार्जुन ने सूत्रसमुच्चय में उद्धरण लिये हैं उन समस्त-कई शक्यपद नाम छोड़कर-शान्तिदेव ने भी उद्धरण लिए हैं, और अन्य लगभग ५० सूत्रों से भी उद्धरण सम्मिलित किये हैं। इन सूत्रों में से बहुतोंरे आज उपलब्ध नहीं है, यद्यपि उनका अस्तित्व चीनी तिब्बती अनुवादों से दृढतया प्रमाणित है। इस प्रकार शिक्षासमुच्चय की उपलब्धि बड़े सतोष का विषय है, क्योंकि उसके अभाव में मूल सूत्रप्रथों की विशाल सख्या की कल्पना भी करना अनभव ही रहता।

शिक्षासमुच्चय का अनुवाद तिब्बती में (Tanjur-Mdo XXXI) दो भारतीय पंडितों जिनमित्र और दानशील तथा एक तिब्बनी पंडित, ज्ञानसेन (Ye-Ses-sde) द्वारा ८१६ और ८३८ ई० में किया हुआ पाया जाता है।

चीनी अनुवादक Nanjio No 1298 में पाया जाता है, लेकिन वहाँ उसका शीर्षक मिल्लुठ भिन्न है—'महायान-मंगीति-बोमिसत्त्वनिशाशाख'। चीनी अनुवाद के अनुसार उसका रचयिता धर्मपराग या धर्मरंजिति कह्यता है और उसका काल १००४ और १०५८ के बीच का है। बेंडाल का कहना है कि चिनी अनुवाद शिक्षासमुच्चय के प्रस्तुत पाठ से अधिक संवारी है, तिब्बनी अनुवाद उतना नहीं। शायद तिब्बती अनुवादकों के सामने मूल पाठ किंचित् छोटा रहा हो। पन्न चिनी अनुवादकों ने तिब्बती अनुवादकों की अपेक्षा कतिपय उद्धरणों का पूरा पूरा अनुवाद दिया है।

यद्यपि बेंडाल ने जिस एरमे हस्तलिपि पर शिक्षासमुच्चय का अपना संस्करण आधारित किया है, उसमें प्रथमों के रूप में शान्तिदेव का नाम उल्लिखित नहीं मिलता, तो भी तिब्बनी अनुवादों ने शान्तिदेव को ही परिकल्पना तथा शिक्षासमुच्चय का वर्ता माना है। दीनकर श्रीदान, जो 'अनिश' के नाम से विद्यमान है, बार बार शान्तिदेव का निर्देश करता है, और शिक्षासमुच्चय से प्रचुर उद्धरण ऐसे हुए उमे शान्तिदेव-रचिता कहना है—'शिक्षासमुच्चये शान्तिदेव' या 'या शान्तिदेवविरचिते शिक्षासमुच्चये'।

अपने बौद्धधर्म के इतिहास में तारानाथ कहते हैं कि शान्तिदेव का जन्म सौराष्ट्र के एक राजवंश में श्रीहर्ष के सुपुत्र शील राजा के राजत्व-काल में हुआ था । तारानाथ भी मानते हैं कि शान्तिदेव ही शिक्षासमुच्चय, सूत्रसमुच्चय तथा बोधिचर्यावतार के रचयिता हैं । और पहले दो ग्रंथ बोधिचर्यावतार के पहले रचे हुए वे मानते हैं । इस विधान को बोधिचर्यावतार के ऊपर उद्धृत दो श्लोकों से पुष्टि मिलती है । क्यों कि उनमें शान्तिदेव शिक्षासमुच्चय और सूत्रसमुच्चय के सूक्ष्म अध्ययन की सिफारिश करते हैं । दोनों ग्रंथों में प्रारंभ और अंत में समान श्लोक पाये जाते हैं, जिससे दोनों की एक-कर्तृकता भली भाँति सूचित होती है । बोधिचर्यावतार का टीकाकार प्रज्ञाकरमति तारानाथ से सहमत है ।

शिक्षासमुच्चय के तिब्बती अनुवाद का समय (८१६-८३८ ई०) सूचित करता है कि वह ग्रंथ ८०० के आसपास विद्यमान था । शान्तिदेव महायान पंथ की प्रगत अवस्था के प्रतिनिधि हैं । इसमें तंत्रवाद का पुट भी मिलता है । समाधिराज के लिए चन्द्रप्रदीप नाम का प्रयोग वे अव्यभिचारितया करते हैं, इससे यह स्पष्ट है वे चन्द्रकीर्ति के बाद हुए । इस लिए यह ठीक ही है कि तारानाथ ने उनका समय धर्मपाल और श्रीहर्ष के बीच सातवीं सदी का मध्यकाल बताया है । यद्यपि शिक्षासमुच्चय संकलनात्मक रचना है, तो भी शान्तिदेव ने मूल सूत्रों का निर्देश निर्भ्रान्त रूप से ठीक ठीक किया है । बोधिचर्यावतार की टीका में प्रज्ञाकरमति ने उनका उल्लेख बारबार किया है । इस टीका में जो उद्धरण दिये गये हैं, वे सब शिक्षासमुच्चय में पाये जाते हैं, मतलब कि शिक्षासमुच्चय से ही प्रकृत उद्धरण लिए गये हैं ।

शिक्षासमुच्चय की जनप्रियता के फल-स्वरूप उसके अनेक अनुकरण हुए हैं, जैसे (१) सुवर्णदीपराज श्रीमद्दर्शनपालकृत शिक्षासमुच्चयाभिसमय, (२) वैरोचनरक्षित कृत शिक्षाकुसुममंजरी, (३) दीपंकर अतिश कृत बोधिमार्गदीपपञ्जिका । नागार्जुन, आर्यदेव चन्द्रकीर्ति, भय तथा बोधिभद्र जैसे महान् आचार्यों के साथ शान्तिदेव का नाम भी लिया जाता है ।

इस ग्रंथ का अंग्रेजी अनुवाद बेंडाल ने डब्ल्यू. एच्. डी. राउस के सहयोग से लंदन में १९२२ में इडियन टेक्स्ट सीरीज में प्रकाशित किया है ।

ग्रंथ का आशय— शिक्षासमुच्चय के १९ परिच्छेद हैं । प्रारंभ में इस विचार की अवतरणा की है कि हर मानव को चाहिये कि वह इस जन्म से लाभ उठाकर इसी जन्म में बोधिबीज की प्राप्ति करे, और बोधिसत्व की अवस्था तक पहुँचाने में समर्प आचार्यों का अनश्र्व करे । बौद्धधर्म के दार्शनिक स्वरूप पर इसमें इतना बट दिया हुआ नहीं पाया जाता, यद्यपि दार्शनिक पृष्ठभूमि सदैव दृष्टिपथ में रही है । यह ग्रंथ एक मार्गोपदेशिका के रूप में है, जिसमें बोधिसत्व बनने के प्येप को अपनाते-गडे बौद्ध को आचार्यों का मार्गदर्शन मिलना है । इसमें सूचित तथा चर्चित सब विषय इसी प्येप को लिए हुए हैं । हम दृष्टि से यह

रचना बौद्ध धर्माचारों की व्यावहारिक मार्गदर्शिका बनी है । इसमें बुद्ध धर्म संघ के व्यात्मक आश्रय-शरण-की स्वीकृति है, जिनके लिए छ पारमिताओं—दान, शील, क्षान्ति, वीर्य प्यान, प्रज्ञा—का स्वीकार है, और इनके सहायक आचारों का भी स्वीकार है, जो ये हैं—धर्मभाणक का समादर, पारमिताओं की वाचक बातों का परिवर्जन, आत्मा की पापों से सुरक्षा, पुण्य का अर्जन, पापों का परिमार्जन, अरण्यवास या विजननिवास का ध्यानारणा के साधनरूप में लाभ, सम्यक् ध्यानारणा के लिए मन की सिद्धता आदि । इन सत्र विषयों की आधारशिला है बुद्धविषयक भक्तिभावना और तत्त्व रत्नत्रय—बुद्ध-धर्म-सत्र—का अखंड स्मरण ।

दरभगा,

प. छ. वैद्य

१ जनवरी, १९५८

ABBREVIATIONS

- AK (अ० क०)—*Avadāna kalpalatā* of Ksemendra, Bibliotheca Indica edition, our edition in BST Nos 22 23
- AS (अ० श०)—*Avadāna-Sataka* by J S Speyer, Bibliotheca Buddhica edition, our edition is BST No 19
- Aṣṭa (अष्ट०)—*Astasahasika Prajñāpāramitā*, ed by Rajendralal Mitra
- BC—*Buddhacarita* of Aśvaghosa edns by Cowell and Johnstone
- BCA—*Bodhicaryavatāra* of Śāntideva, with *Pañjikā* of Prajñākaramati, ed by Poussin, bare text in Zapiski, our edition in BST No 12
- BCP—*Bodhicaryāvatarapañjikā* of Prajñākaramati, ed by Poussin
- CP—*Canyāpīṭaka*, PTS edition, also by B C Law
- CS—*Catuhstava of Nāgārjuna* (I *Nirupama*, II *Lokāṭita*, III *Acintya*, and IV *Paramārtha*).
- DA (दिव्या०) *Divyāvadāna*, our edition in BST No 20, also Cowell and Neil's edition
- DBh (द० भ०)—*Daśabhūmikasūtra* ed by Rahder
- GM—*Gilgit Mss* ed by N Dutt
- GV (गण्ड०)—*Gandavyūhasūtra*, ed by Suzuki and Idzumi, Kyoto, Japan, 1949, our edition in BST No 5
- J (जा०)—*Jātaka*, ed by Fausbøl
- JM (जा०मा०) *Jātaḥamālā* of Ārya Sūra, ed by H Kern, HOS; our edition in BST No 21
- KV (कारण्ड०)—*Karandavyūha*, BTS edition.
- LA (लङ्का०)—*Lankāatārasūtra*, ed by B Nanjio, Kyoto Japan 1923, reprint 1956, our edition in BST No 3
- LV (ललित०)—*Lalita Vistara*, our edition in BST No 1
- MS (म०शा०)—*Madhyamakaśāstra* of Nāgārjuna, our edition in BST No 10
- MV (म०वृ०)—*Madhyamakavyūṭi* called *Prasannapadā* of Candrakīrti, our edition in BST No 10
- MVastu (म०व०)—*Mahāvastu*, ed by E. Senart.
- MVy (म०यु०)—*Mahāyutpatī* ed by I P. Minayeff, Bibliotheca Buddhica.
- RP (रत्न०)—*Rāṣṭrapālaparīṣeṭṭā*, ed by L. Feer, Bibliotheca Buddhica.
- SS (सिद्ध०)—*Sikṣāsamuccaya* of Śāntideva, ed by Bendall in Bibliotheca Buddhica, our edition in BST No 11
- SA (सप्त०) *Sutrasamkāra* of Aśaṅga ed by S Lévi
- SN—*Scandarananda* of Aśvaghosa edns. by H P Shastri and Johnstone.
- (SR (स०र०))—*Samdāṭṭīrājāsūtra* ed by N Dutt, in GM, our edition in BST No. 2.

- SDP (सद्धर्म०)—*Saddharmapūṇḍarikasūtra*, ed. by N. Dutt; also by Kern and Nanjio; our edition in BST No. 6.
- SP (सुवर्ण०)—*Suvarṇaprabhāsaśūtra*. ed. by B. Nanjio and H. Idzumi, Kyoto, Japan, 1931; also by J. Nobel.
- SV (सुला०)—*Sukhāvatīvyaḥa*, ed. by Max Muller.
- T—Tibetan translation.
- T—(followed by number)—Tohoku Catalogue.
- TG (तथा०)—*Tathāgataguhyasūtra* or *Guhyasamāja*, GOS edn.
- TS (तत्त्वस०)—*Tattvasamgraha* of Śāntarakṣita, GOS edition.
- TTP—*Taisho Tripiṭaka*, Tokyo, 1924-1934.
- VCh (वज्र०)—*Vajracchedikā*, ed. by Max Muller.

(N.B.—Most of the works mentioned above are planned to be included in the BUDDHIST SANSKRIT TEXTS Series. The list will be found at the end of the Volume.)

शान्तिदेवविरचितः शिक्षासमुच्चयः ।

शिक्षासमुच्चयकारिकाः ।

यदा मम परेषां च भयं दुःखं च न प्रियम् ।
तदात्मनः को विशेषो यत्तं रक्षामि नेतरम् ॥ १ ॥
दुःखान्तं कर्तुं कामेन सुखान्तं गन्तुमिच्छता ।
श्रद्धान्मूलं दृढीकृत्य बोधौ कार्या मतिर्दृढा ॥ २ ॥
[शिक्षादरो] महायानाद्बोधिसत्त्वस्य संसरः ।
मर्मस्थानान्यतो विद्याधेनानापत्तिको भवेत् ॥ ३ ॥
आत्मभावस्य भोगानां त्र्यध्ववृत्तेः शुभस्य च ।
उत्सर्गः सर्वसत्त्वेभ्यस्तद्रक्षा शुद्धिर्धनम् ॥ ४ ॥
परिभोगाय सत्त्वानामात्मभावादि टीयते ।
अरक्षिते कुतो भोगः किं दत्तं यन्न भुज्यते ॥ ५ ॥
तस्मात्सत्त्वोपभोगार्थमात्मभावादि पाठयेत् ।
कन्याणमित्रानुत्सर्गात् सूत्राणां च सदृशेणात् ॥ ६ ॥
तत्रात्मभावे क्व रक्षा यदनर्थविरर्जनम् ।
केतनैः कृत्यते सर्वं निष्कलस्पन्दवर्जनात् ॥ ७ ॥
एतस्मिन्नेसदा स्मृत्या स्मृतिस्तीव्रतराद्भवेत् ।
आदरः शमनाहात्म्यं ज्ञान्वातापेन जायते ॥ ८ ॥
सनाहितो यथाभूतं प्रजानानीन्वयदर्शुनि ।
शमाद्य न चनेषितं वाशचेयानिवर्तनात् ॥ ९ ॥
सर्वत्राचरणे मन्दमनिश्रिणाभिभारणात् ।
आरज्येषुन्नं भयनादेवभाषि जायते ॥ १० ॥
अनादेशं तु तं लोकं परिभूय जिताद्गुरुम् ।
भस्मच्छन्नो यथा बहिः पश्येत् नरपरादिषु ॥ ११ ॥
रत्नमेव जिनेनोक्तमेव संशेपतरं ।
येनाप्रकाशः सत्त्वानां तत्पनेन विरजयिन् ॥ १२ ॥

एषा रक्षामभासस्य भैरव्यसनादिभि ।
 आमृतृष्णोपभोगात्तु क्लिष्टापत्ति प्रजायते ॥ १३ ॥
 सुवृत्तारम्भिणा भास्यं मात्रनेन च सस्य ।
 इति शिक्षापदादस्य भोगरक्षा न दुष्करा ॥ १४ ॥
 स्वार्थविषादवैतृष्ण्याच्छुभ सरक्षित भवेत् ।
 पश्चात्ताप न वुर्तीत न च कृत्वा प्रमाशयेत् ॥ १५ ॥
 लाभसकारणीत स्यादुन्नति वर्जयेत्सदा ।
 बोधिसत्त्व प्रसन्न स्याद्धर्मे निमित्तमुत्तरेत् ॥ १६ ॥
 शोधितस्यामभावस्य भोग पथ्यो भविष्यति ।
 सम्यक्सिद्धस्य भक्तस्य निष्कामस्येव देहिनाम् ॥ १७ ॥
 तृणच्छन्न यथा शस्यं रोगै सीदति नैरते ।
 बुद्धाङ्गुरस्तथा वृद्धिं क्लेशच्छन्नो न गच्छति ॥ १८ ॥
 आमभासस्य का शुद्धि पापक्लेशविशोभनम् ।
 सबुद्धोक्त्यर्थसारेण यत्नभावे त्वपायग ॥ १९ ॥
 क्षमेत श्रुतमेवेत सश्रयेत धन तत ।
 समाधानाय युज्येत भावयेदशुभादिक्म ॥ २० ॥
 भोगशुद्धिं च जानीयासम्यगाजीवशोधनात् ।
 शून्यतान्तरागार्भचेष्टितापुण्यशोधनम् ॥ २१ ॥
 ग्रहीतार सुग्रह स्वल्प चेदमनेन किम् ।
 न चातिवृत्तिजनक धर्मनीयमिदं तत ॥ २२ ॥
 आमभासस्य का वृद्धिर्वलनालस्यवर्धनम् ।
 शून्यतान्तरागार्भदानाद्भोगस्य वधनम् ॥ २३ ॥
 कृत्वादावेन यत्नेन व्यवसायाशयौ दृढौ ।
 करुणा च पुरस्त्वत्य यतत शुभवृद्धये ॥ २४ ॥
 भद्रचर्याविधि कार्प्यो वन्दनादि सहादरात् ।
 श्रद्धादीनां सदान्यासो मैत्री बुद्धाद्यनुसृष्टि ॥ २५ ॥
 सर्वत्रस्थासु सत्कार्यो धर्मदान निरामिगम् ।
 बोधिचित्तं च पुण्यस्य वृद्धिहेतु समासत ॥ २६ ॥
 सिद्धि सम्यक्प्रहाणानामप्रमादावियोजनात् ।
 स्मृत्याथ सप्रजन्येन योनिशशिक्षन्तनेन च ॥ २७ ॥

शान्तिदेवविरचितः शिक्षासमुच्चयः ।

१

दानपारमिता प्रथमः परिच्छेदः ।

यस्याश्रवेण नरकादिमहाप्रताप -

दाहादिदुःखमनुभूतमभूद्भवद्भिः ।

तीव्रं पुनः पुनरनन्तमशान्तचित्तै -

स्तच्छ्रोतुमादरमुदारतरं भजध्वम् ॥ १ ॥

श्रुत्वा [च यं त्यजति] पापमनुद्धतात्मा

पूर्वार्जितं च विपुलं क्षपयत्यशेषम् ।

अप्राप्तपूर्वमपि सौख्यमनामुवन्ति

हानिं सुखाच्च न कदाचिदपि प्रयान्ति ॥ २ ॥

संबोधिसत्त्वसुखमुत्तममक्षय * * -

* * * * * प्यसमसंपदमाप्नुवन्ति ।

तद्धर्मरत्नमतिदुर्लभमद्य लब्धं

लब्धक्षणाः शृणुत सादरमुच्यमानम् ॥ ३ ॥

आयान्तु च त्रिभुवनैरहितस्य वाक्यं

श्रोतुं प्रसन्नमनसः सुरनागसत्त्वाः ।

गन्धर्वपक्षगरुडासुरनिल्लोरेन्द्राः

प्रेतादयः श्रवणजातवृषः सहर्षाः ॥ ४ ॥

सुगतान् समुतान् स-र्ममप्यान्

प्रणिपत्यादरतोऽखिडाश्च वचान् ।

सुगतात्मजनंरारायतारं

वक्ष्यमिष्यामि समुचिनायंयार्थैः ॥ ५ ॥

न च किञ्चिदपूर्वमत्र वाच्यं

न च संभयनसंशयं मनास्ति ।

अत एव न मे परार्थपन्नः

स्वग्नौ भावयितुं मनेऽभिष्टम् ॥ ६ ॥

मम ताम्रनेन याति वृद्धिं
 कुशलं भावयितुं प्रसादवेग ।
 यदि मसमभ्रातुरेव पश्ये
 दपरोऽप्येनमतोऽपि सार्यकोऽयम् ॥ ७ ॥

क्षणमपादेय सुदुर्लभा
 प्रतिलब्धा पुरपार्यसाधनी ।
 यदि नात्र विचिंत्यते हित
 पुनरप्येव समागम कुत ॥ ८ ॥

यथोक्तमार्पणगण्डेऽयूहमूत्रे आर्यजयोऽप्यायतनविमोक्षे -

- 10 दुर्लभा अष्टाक्षणनिवृत्ति । दुर्लभो मनुष्यप्रतिलम्भ । दुर्लभा क्षणसप्तद्विशुद्धि । दुर्लभो बुद्धोपाद् । दुर्लभा अत्रिकन्द्रियता । दुर्लभो बुद्धधर्मश्रव । दुर्लभ सपुरपसमवधानम् । दुर्लभानि भूतकल्याणमित्राणि । दुर्लभो भूतनयानुशासन्युपसंहार । दुर्लभ सम्यग्जीवितम् । दुर्लभ सद्धर्मं तदनुकूल प्रयत्नो मनुष्यलोके ॥ इति ।

- 15 तदेवविधं समागममासाद्य सञ्ज्ञतिपरमार्थं सुविदितमसारदु खस्योपशमनसुखाभिलाषिणो
 बुद्धगोत्रानुभावात्तु यस्य महासत्त्वस्वैव प्रत्यवेक्षोत्पद्यते -

यदा मम परेषां च भयं दुःखं च न प्रियम् ।
 तदात्मनः को विशेषो यत्तं रक्षामि नेतरम् ॥ १ ॥

इति । तेन आत्मन सत्त्वघातोश्च -

- 20 दुःखान्तं कर्तुं कामेन सुरान्तं गन्तुमिच्छता ।
 श्रद्धामूलं दृढीकृत्य बोधीं कार्या मतिर्दृढा ॥ २ ॥

उक्तं हि रत्नोल्काधारण्याम् -

- श्रद्धयमानु जिनान् जिनधर्मात् श्रद्धयते चरि बुद्धसुतानाम् ।
 बोधि अनुत्तर श्रद्धयमानो जायति चित्त महापुरत्यागाम् ॥
 श्रद्ध पुरोगैत मातृजनेत्री पालिक वरिष्ठ सर्वगुणानाम् ।
 काङ्क्षविनोदनि ओघप्रतारणि श्रद्धनिदर्शनि भ्रमपुरस्य ॥
 25 श्रद्ध अनाविच्छित्तप्रसादो मानविवर्जितगौरवमूल ।
 श्रद्ध निजानधन चरणप्र पाणि यथा शुभसप्रहमूलम् ॥

१ GV p 116 २ GV reads 'शरत्नोपसंहार ३ GV reads for this sentence मनुष्यलोके दुर्लभा धर्मानुधर्मप्रतिपत्ति ४ BCA 8 96 with variant आत्मन for मम ५ Ms. reads पूर्वगम्, it may be पुरंगम्

श्रद्ध प्रमोदकरी परित्यागे श्रद्ध प्रहर्षकरी जिनधर्मे ।
 श्रद्ध विशेषकरी गुणज्ञाने देशिकप्रापणि बुद्धगतीये ॥
 इन्द्रियतीक्ष्णप्रभास्वरतायै श्रद्ध बल अविमर्दनतायै ।
 निश्रपङ्केशअधर्षिक्तायै ऐपिक श्रद्ध स्वयमुगुणानाम् ॥
 श्रद्ध असगत सङ्गसुखेषु अक्षणाजित एकक्षणाग्रम् । 5
 श्रद्ध अतिरुमु मारपथस्य दर्शिक उत्तम मोक्षपथस्य ॥
 बीजमपूतिकु हेतु गुणाना श्रद्ध विरोहणि बोधिद्रुमस्य ।
 वर्धनि ज्ञानविशेषसुखाना श्रद्ध निदर्शिक सर्वजिनानाम् ॥
 ये सदश्रद्ध सगौरव बुद्धे ते तु न शील न शिक्ष त्यजन्ति ।
 ये तु न शील न शिक्ष त्यजती ते गुणाना स्तुत ये गुणान्त ॥ 10
 ये सदश्रद्ध सगौरव धर्मे ते जिनधर्म अतृप्त गृणोन्ती ।
 ये जिनधर्म अतृप्त गृणोन्ती तेष्वधिमुक्ति अचिन्तियधर्म ॥
 ये सदश्रद्ध सगौरव सधे ते अविचर्तिक सधप्रसन्ना ।
 ये अविचर्तिक सधप्रसन्नास्ते अविचर्तिक श्रद्धबलात् ॥
 ये अविचर्तिक श्रद्धबलात् इन्द्रिय तीक्ष्ण प्रभास्वर तेषाम् । 15
 इन्द्रिय तीक्ष्ण प्रभास्वर येषा तेहि विजित पापकमित्रा ॥
 येहि विजित पापकमित्रा धार्मिक मित्र परिग्रह तेषाम् ।
 धार्मिकमित्र परिग्रह येषा ते विपुल कुशलोपचिनोन्ति ॥
 ये विपुल कुशलोपचिनोन्ती हेतुबलोपगताय महात्मा । 20
 हेतुबलोपगताय महात्मा तेष उदारधिमुक्तिविशेषा ।
 येष उदारधिमुक्तिविशेषास्ते सदधिष्टित सर्गजिनेभि ॥
 ये सदधिष्टित सर्गजिनेभिस्तेषुपपद्यति बोधयि चित्तम् ।
 येषुपपद्यति बोधयि चित्त ते अभियुक्त महर्षिगुणेषु ॥
 ये अभियुक्त महर्षिगुणेषु जात ये बुद्धकुळे अनुजाता ।
 जात ये बुद्धकुळे अनुजातास्ते समयोगअयोगमिमुक्ता ॥ 25
 ये समयोगअयोगमिमुक्ता आशायु तेष प्रसादमिशुद्ध ।
 आशायु येष प्रसादमिशुद्ध तेष अप्याशायु उत्तम श्रेष्ठ ॥
 येष अप्याशायु उत्तम श्रेष्ठस्ते सद पारमित्तानु चरन्ति ।

१ Ms (in marg.) adds उपायानां न केनचिन्मह संगतया शून्यतया सत्तस्योपायसमाधिलभनिमित्तं
 धरा. २ Ms (in marg.) adds हेतुभूता गुणानां बीज श्रद्धा ३ Ms (in marg.) adds . हे
 शुभे सुभे नेर्वालय शील्यन्त .

ये सद पारमितासु चरन्ती ते प्रतिपन्न इहो महयाने ॥
 ये प्रतिपन्न इहो महयाने ते प्रतिपत्तितु पूजयि बुद्धान् ।
 ये प्रतिपत्तितु पूजयि बुद्धान् तेषु अनुस्मृति बुद्ध अभेद्या ॥
 तेषु अनुस्मृति बुद्ध अभेद्या ते सद पश्यिय चिन्तिय बुद्धान् ।
 ये सद पश्यिय चिन्तिय बुद्धान् तेषु न जातु न तिष्ठति बुद्ध ॥
 येप न जातु न तिष्ठति बुद्ध तेषु न जातु रहायति धर्म ।
 येप न जातु रहायति धर्म ते सदभिष्टित सर्वाजिनेभि ॥

इत्यादि श्रद्धामूलो गुणविस्तरोऽनन्तस्तत्रोक्त । तत्परिसमाप्य सक्षेपत पुनराह—
 दुर्लभ सत्प्र प्रयग्जननाया ये इमि श्रद्धि ईदृशि धर्मान् ।
 ये तु शुभोपचिन्ना वृत्तपुण्यास्ते इमि श्रद्धि हेतुवलेन ॥
 यो दशक्षेत्रजोपमसत्त्वांन् कल्पमुपस्थिहि सर्वसुखेन ।
 नो ततु तादृशु पुण्यविशेषे यादृश श्रद्धधतो इति धर्मान् ॥ इति ।

तथा आर्यदर्शधर्मसूत्रेऽपि देशितम्—

श्रद्धा हि परमं यान येन निर्यान्ति नायका ।
 तस्माच्छ्रद्धानुसारित्व भजेत मतिमान्तर ॥
 अश्राद्धस्य मनुष्यस्य शुक्लो धर्मो न रोहति ।
 बीजानामग्निदग्धानामङ्कुरो हरितो यथा ॥ इति ।

अत एवार्थलैलितविस्तरसूत्रे प्रतिवेदितम्—श्रद्धायामानन्द योग करणीय । इद तथागतो
 विज्ञपयतीति ॥

तथा सिंहपरिपुच्छायाम्—श्रद्धया क्षणमक्षण वर्जयति इत्युक्तम् ॥
 तदेव श्रद्धामूल दृढीकृत्य बोधिचित्त दृढ कर्तव्य सर्वपुण्यमप्रहत्वात् । तद्यथार्यसिंह
 परिपुच्छाया सिङ्गेन राजकुमारेण भगवान्पृष्ट —

सप्रह सर्वधर्माणा कर्मणा केन जायते ।
 प्रियश्च मोति सत्त्वाना यत्र यत्रोपपद्यते ॥

भगवानाह—

सर्वसत्त्वप्रमोक्षाय चित्त बोधाय नामयेत् ।
 एष सप्रह धर्माणा भवते तेन च प्रिय ॥ इति ।

तथार्यगण्डव्यूहसूत्रेऽपि वर्णितम्—बोधिचित्त हि कुलपुत्र बीजभूत सर्वबुद्धधर्माणाम् ।
 क्षेत्रभूत सर्वजगच्छुद्धधर्मविरोहणतया । धरणिभूत सर्वलोभप्रतिशरणतया । यानल्पिनृभूत सर्व-

बोधिसत्त्वक्षणात्पया पेयाल वैश्रवणभूत सर्वदारिद्र्यसंछेदनतया । चिन्तामणिराजभूत सर्वार्थ
ससाधनतया । भद्रघटभूत सर्वाभिप्रायपरिपूरणतया । शक्तिभूत क्लेशशत्रुविजयाय । धर्मभूत
योनिशोभनस्कारसंछेदनतया । खड्गभूत क्लेशशिर प्रपातनया । कुठारभूत दुःखवृक्षसंछेदनतया ।
प्रहरणभूत सर्वोपद्रवपरित्राणतया । बडिशभूत ससारजलचराम्युद्धरणतया । वातमण्डलीभूत
सर्वावरणनीरणतृणविकिरणतया । उद्दानभूत सर्वबोधिसत्त्वचर्याप्रणिधानसप्रहणतया । चैत्यभूत 5
सदेवमानुषासुरस्य लोकस्य । इति हि कुलपुत्र बोधिचित्तमेभिश्चान्यैश्चाप्रमाणैर्गुणविशेषै
समन्वागतमिति ॥

कथं पुनर्ज्ञायते — पृथग्जनस्यापि बोधिचित्तमुत्पद्यते न वाङ्मात्रमेतदिति ? अनेकमूत्रान्त-
दर्शनात् । यथा तावदायुर्विमलकीर्तिनिर्देशे निर्दिष्टम्—सुमेक्समा सत्कल्पदृष्टिमुत्पाद्य बोधि-
चित्तमुत्पद्यते । ततश्च बुद्धधर्मा विरोहन्तीति ॥ रत्नकरण्डमूत्राच्च पृथग्जनोऽपि बोधिसत्त्व इति 10
ज्ञायते । यथोक्तम्—तद्यथापि नाम मञ्जुश्री अण्डकोप्रक्षितोऽपि कलत्रिङ्गपोतो असभिन्नाण्ड
अनिष्क्रान्त कोपालकलत्रिङ्गस्तमेव मुञ्चति, एवमेव मञ्जुश्री अत्रिणाण्डकोप्रक्षितोऽपि बोधिसत्त्वो
असभिन्नामदृष्टिरनिष्क्रान्तलैधातुकाद्बुद्धरतमेव मुञ्चति यदिदं शून्यतानिमित्ताप्रणिहितस्तमेव ॥

सर्वधर्माप्रवृत्तिनिर्देशेऽपि कथितम्—जयमतेश्च बोधिसत्त्वस्य पृथिवी विदारमदात् ।
स कालगतो महानिरय प्रापतदिति । स हि शून्यता नाधिमुक्तान्, शून्यतानादिनि च प्रतिष 15
कृतवान् ॥

निर्घतानियतावतारमुदात्तवृत्तेऽप्याख्यातम्—कतमं पशुरथगतिम्नो बोधिसत्त्व ? तद्यथा—
कश्चित्पुत्र्य पञ्चबुद्धक्षेत्रपरमाणुरज समान् लोकधातुनमिभूमितुकाम स्यात् । स पशुरथमभिलक्ष्य
मार्गं प्रतिपद्यते । स चिरेण दीर्घेणाध्वना योजनशतं गच्छेत् । स तत्र महत्या वातमण्डल्या पश्चात्
खलु पुनरशीर्षि योजनसहस्राणि प्रत्यावृष्य प्रत्युदावर्त्येत । तर्हि शत्रुनुयात्स पुरमस्तान् 20
लोकधातुन् पशुरथेनातिक्रमितुम् ? यावदनभिलाष्यानभिलाष्यैरपि कल्पैरेकमपि लोकधातुमति-
क्रमितुम् ? आह—नो हीदं भगवन् । भगवन्नाह—एवमेव मञ्जुश्री । पश्चिद्बोधिसत्त्वमुत्पाद्य
महायानं न धारयति, न पठति, श्रावकयानीयान् सेवते, तैश्च सार्धं सन्तं करोति, श्रावकयानं
च पठति, स्वाध्यायति मीमांसते परिवृष्यते, अर्थश्च पाठयति यावद्दोषयति, स तेन दग्धप्रज्ञो
भवति । सोऽनुत्तरज्ञानमार्गाप्रत्यावृष्यते प्रत्युदावर्त्यते । यदपि तस्य बोधिसत्त्वस्य बोधिभावनात् 25
प्रज्ञेन्द्रियं प्रज्ञाचक्षुः, तदपि तस्य दन्वीक्रियते प्रतिहन्यते । सोऽयं पशुरथगतिम्नो बोधिसत्त्व इति ॥

तदेवमेव शून्यतानिमित्तिर्महायानानभिरतिश्च असपूर्णाभिमित्तिचित्तचर्यस्यापि प्रायो न
सदृश्यते, प्रागेव अधिमात्राधिमित्तिचर्यस्य बोधिसत्त्वस्य । स हि रत्नमेव सर्वमालचरितविपत्ति
समतिक्रान्तं पठ्यते अमरं येयसमाभिधारणीविमोक्षाभिज्ञाविद्यानिर्णीहितोऽनन्तमरामरतिनिरामिना-
परान्तकल्पस्तेऽयनाभोगनिर्भिकल्पप्रीतिवेगालेकप्रतिल्लभश्च अप्रमेयकल्पकोटीनियुतशतसहस्रपरम- 30

महायानप्रस्थानविचित्रभाषनासपूर्णापरार्थप्रतिपत्तिनिर्याणपुण्यज्ञानसभाराभिनिर्हाराभिनिर्वृत्ति पूर्वयोग
शतसहस्रसमृद्धश्च पठ्यन्ते । अर्थतन्नेयार्थम् । कस्मादन्ये बोधिचित्तोत्पादका अस्या भूमौ
नेष्यन्ते ? न चात्र इच्छया किञ्चिद्विशेषचिह्न नीतार्थं कर्तुं लभ्यते । अधिमात्राधिमुक्तिचर्याधर्मता
वचनाच्च गम्यन्ते । यथा मध्यमृदुप्रकाराप्यग्निमुक्तिचर्या अस्त्येवेति ॥ अस्य पुनस्तथागतगुह्य

- 5 सूत्रस्य कोऽभिप्रायः ? यदुक्तम्—कस्य भगवन् बोधिचित्तोत्पादः ? आह—यस्य महाराज अथा
शपोऽनिकोपित । आह—कस्य भगवन्नव्याशयोऽनिकोपित ? आह—यस्य महाराज महाकृष्णोत्पाद ।
आह—कस्य भगवन् महाकृष्णोपादः ? आह—यस्य महाराज सर्वसत्त्वापरित्याग । आह—
कस्य भगवन् सत्त्वा अपरित्यक्ता भवन्ति ? आह—यदा महाराज आमसौख्य परित्यक्त भवतीति ॥

बोधिचित्तमात्रमनुष्ठाना कल्याणभिलाषसज्जननार्थमिदमुक्तम् । यथा न ते तथागतशास्त्रे

- 10 प्रव्रजिता, येन नास्ति त्याग इति । एवमिह अन्यबोधिचित्तनिन्दा द्रष्टव्या, न तु बोधिचित्तमन्यथा
नोत्पद्यत एव ॥

यथा दशधर्मऋतून्ने देशितम्—इह कुलपुत्र बोधिसत्त्वगोत्रस्य सन्ननुपादितबोधिचित्त
तथागतेन वा तथागतश्रावकेण वा सचोद्यमान सवधमान समानादाप्यमानोऽनुत्तराया सम्य
क्संबो[धौ] बोधिचित्तमुत्पादयति—इदं प्रथम कारण बोधिचिन्तोपादाय । सन्बोधेर्वा बोधिचित्तस्य वा
15 अवर्णं भाष्यमाणं शुक्ला अनुत्तराया सम्यक्संबोधौ चित्तमुत्पादयति—इदं द्वितीय कारणम् । स
सत्त्वाननाया[नत्राणा]नशरणानद्वीपान् दृष्ट्वा कल्प्यचित्तमुत्पाद्य यावदनुत्तराया सम्यक्संबोधौ
चित्तमुत्पादयति—इदं तृतीय कारण बोधिचित्तोपादाय । स तथागतस्य सर्वकारपरिपूर्णता
दृष्ट्वा प्रीतिमुपाय अनुत्तराया सम्यक्संबोधौ चित्तमुत्पादयति—इदं चतुर्थं कारणमिति ॥

तच्च बोधिचित्तं द्विविधम्—बोधिप्रणिधिचित्तं च बोधिप्रस्थानचित्तं च । यथा आर्यगण्डेव्यूह

- 20 सूत्रे भाषितम्—

दुर्लभा कुलपुत्र ते सत्त्वा सर्वलोके येऽनुत्तरस्या सम्यक्संबोधौ चित्तं प्रणिदधति ।
ततोऽपि दुर्लभतमास्ते सत्त्वा येऽनुत्तरा सम्यक्संबोधिमभिसंप्रस्थिता ॥ इति ॥

तत्र बोधिप्रणिधिचित्तं मया बुद्धेन भवितव्यमिति चित्तं प्रणिधानाद्दुपन्नं भवति ॥

- शैलगम्भूत्रेऽपि शाब्दोपादितस्वापि बोधिचित्तस्य बुद्धत्वहेतुत्वाभिधानात् । यं पुनर्नादं किञ्चिदेव
25 कुशलं कृत्वा । यथोक्तं भद्रैकल्पितसूत्रे—ओषदलो नाम तथागतो यत्र नक्षत्रराजेन तथागतेन
प्रथमं बोधिचित्तमुत्पादितं ताम्बूलपत्रं दत्त्वा गोपालकभूतेन । एव त्रिद्युप्रदीपो नाम तथागतो
यत्र यशसा तथागतेन प्रथमं बोधिचित्तमुत्पादितं दशिकं दत्त्वा तन्त्र(तु)वायभूतेन । एवमनन्तप्रभो
नाम तथागतो यत्र चिन्मता तथागतेन प्रथमं बोधिचित्तमुत्पादितं तृणप्रदीपं दत्त्वा नगरावलम्बनभूतेन ।
एव दृढविक्रमो नाम तथागतो यत्र दुष्प्रधर्मेण तथागतेन प्रथमं बोधिचित्तमुत्पादितं दन्तस्रष्टं
30 दत्त्वा काष्ठहारकभूतेनेत्यादि ॥

चर्याविच्छेदोऽपि च बोधिचित्ते नावमन्यना कर्तव्या, तस्याप्यनन्तसारसुखप्रसन्नत्वात् । यथार्थमैत्रेयप्रियोक्षे वर्णितम्— तथापि नाम कुलपुत्र भित्तमपि वज्ररत्न सर्वप्रतिनिशित सुवर्णालङ्कारमभिभवति, वज्ररत्ननाम च न विजहाति, सर्वदारिद्र्य विनिवर्तयति, एवमेव कुलपुत्र आशयप्रतिपत्तिभिन्नमपि सर्वज्ञताचित्तोत्पादवज्ररत्न सर्वश्रावणप्रत्येकबुद्धगुणसुवर्णालङ्कारमभिभवति, बोधिचित्तनाम च न विजहाति, सर्वसारदारिद्र्य विनिवर्तयतीति ॥

5

इतश्च विनापि चर्याया बोधिचित्तमुपकारकमिति ज्ञातव्यम् । येनापरैराजानादकमूत्रे कथितम्—यस्माच्च त्व महाराज बहुदृष्ट्यो बहुकरणीय, असह सर्वेण सर्वं सर्वथा सर्वं सर्वदा दानपारमिताया शिक्षितुम्, एव यान्त्रज्ञापारमिताया शिक्षितुम्, तस्मात्तर्हि त्व महाराज एवमेव सम्यक्संबोधिञ्च श्रद्धा च प्रणिर्णि च गच्छन्नपि तिष्ठन्नपि निष्णोऽपि शयानोऽपि जाग्रदपि भुञ्जानोऽपि पिबन्नपि सततसमितमनुस्मर, मनसि कुरु, भावय । सर्वबुद्धोऽपि सत्त्वप्रत्येकबुद्धार्य-
श्रावणप्रत्येकबुद्धार्यश्रावणानामात्मनश्चातीतानामगतप्रत्युत्पन्नानि सर्वकुशलमूलान्यमित्साक्षिप्य तुल्यित्वा पिण्डयित्वा अनुमोदस्व, अग्रयानुमोदनया यानदाकाशसमतया निर्माणसमतया अनुमोदस्व, अनुमोद्य च सर्वबुद्धोऽपि सत्त्वप्रत्येकबुद्धार्यश्रावणानामपूजाकर्मणे निर्यातय । निर्यात्य च सर्वसत्त्वसाधारणानि कुरु । तत सर्वसत्त्वाना यान् सर्वज्ञताप्रतिलम्भाय सर्वबुद्धार्थपरिपूरणाय दिने दिने त्रैलोक्यमनुत्तराया सम्यक्संबोधौ परिणामय । एव खलु त्व महाराज प्रतिपन्न सन् रात्र्य कारयिष्यसि, राज्यदृष्ट्यानि च न हापयिष्यसि, बोधिसभाराध परिपूरयिष्यसीति ॥

15

अत्रैव चास्य त्रिपाक उक्त — स खलु पुनस्त्व महाराज तस्य सम्यक्संबोधिचित्तकुशलमूलकर्मणो त्रिपाकेन अनेकशतवृत्त्वो देवेषूपपन्नोऽभू । अनेकशतवृत्त्वो मनुष्येषूपपन्नोऽभू । सर्वोऽपि च देवमनुष्योपपत्तिष्वधिपत्यमेव कारयसि । न च तान्तर महाराज तस्य सम्यक्संबोधिचित्तस्य कुशलकर्मण जनत्व वा अपूर्णत्वं वा प्रज्ञायते । अपि च महाराज एवमपि सम्यक्संबोधिचित्तं सर्वसत्त्वोत्तारणारम्भणत्वात् सर्वसत्त्वामोचनारम्भणत्वात् सर्वसत्त्वसमाधासनारम्भणत्वात् सर्वसत्त्वपरिनिर्माणारम्भणत्वात् प्रमेयार्थत्वेयदुःशलोपचयम् । क पुनर्दो य एव बहुलीकरोतीति ॥

एतच्च बोधिचित्तं रूपरूपदर्शनोपन्नम् । तत्र पूर्वोक्तान् पठ्यते— एव तान्त्रप्रणिर्णिवोधिचित्तं वेदितव्यम् । इदं तु वक्तव्यम्— किमभूमिप्रतिष्ठस्यापि बोधिसत्त्वमर्यादित्तरोऽस्ति न वेति ? अस्तीति वेदितव्यम् । औदाशगर्भमूत्रे लाभस्त्वार्यं मूलापत्तिश्रवणात् । दशभूमिकर्मूत्रे तु प्रयनाया भूमौ दर्शितम्— न च कश्चि सत्त्वार कस्यचिसत्त्वात्प्रतिष्ठति अत्र मयैवैव 25 सर्वसत्त्वाना सर्वोपकरणत्वात्सुखमुपनामयितव्यमिति ॥ तत्र चाह— प्रमुदिताया बोधिसत्त्वभूमौ सुखमभ्यन्तो भवन्पचउन्नयोगेनेति । पुनश्चोक्तं— तथा तदग्नियतो भवति सन्नोऽपिपरायण इति ॥

आश्रयगर्भमूत्रे त्वाह— श्रावणयाननेसास्य न भवति प्रागेव महायानमिति ॥ तथा पूर्वोक्तपुच्छाया मा सर्ववर्गवन्नस्त्वापि शिक्षापदाने प्रज्ञाने । प्रमुदिताया तु पठ्यते—

१ Cf. Nanjo, Nos 248-250 २ Cf. Nanjo, Nos 67-69, 70 ३ Cf. Nanjo, Nos 23 (19), 33, 34

आत्मज्ञापगमाच्चास्य आत्मस्नेहो न भवति, कुन पुन सर्वोपकरणस्नेह इति । तथा मस्तनादि दानमप्यत्रास्योक्तम् ॥

एवमादिसूत्रेषु भूमिप्रतिष्ठस्थायि शिक्षाप्रज्ञतिर्दृश्यते । यत्र तु असामान्यन बोधिसत्त्व मधिबुध्योपदेश, तत्र अभ्यासायोग्यतया प्रतिरोजत्राक्येन वा आदिर्भूमिऋत्रोधिसत्त्वेन न शिक्षितव्यं भवेदेतत् । उभयासभवे तु सर्वत्र शिक्षितव्यम् । तत्राप्येकस्या शिक्षाया शिक्षणायामशक्तस्येतरशिक्षा नभ्यासादनापत्ति ॥ और्ध्वश्रयमतिमूत्रेऽप्येवमनोचन-दानकाळे शीओपतहारस्योपेक्षेति विस्तर ॥

न चात्र शिथिलेन भवितव्यम्, न च शेषासु न समुदागच्छति । यथात्रल यथाभजमान मिति दशभूमिऋत्रे वचनात् । अथ च सत्रर स्त्रीणामपि मृदुक्कशाना बोध्यभिलाप्रचित्ताना लभ्यते । उक्तं हि बोधिसत्त्वप्रतिभोक्षे-चतुर्भि शारिपुत्र धर्मे समन्वागता बोधिसत्त्वा 10 सत्यनादिनो भवतीत्यारभ्याह-इह शारिपुत्र कुलपुत्रो वा कुलदुहिता वा अनुत्तराया सम्य कमबोधी चित्तमुत्पाद्य आरञ्चवीर्यो विहरति बुशलधर्मपर्येणायेष्यारभ्य सर्व उपदेश ॥

सत्रग्रहण च बोधिसत्त्वशिक्षापदाभ्यासरमस्य सागरिकस्यान्तिमात्वर्तव्यम् । एव ह्यस्य शिक्षातिक्रमे तीव्रमपत्राप्य गुरविसवादनमथ चोपद्यते । तत्र च अनाभोगत प्रेमगौरव सिद्धिरित्येव सागान्यमत्ररधर्म । अत एव बोधिसत्त्वा तथागताना पुरत शिक्षाणामन्यतमशिक्षा 15 निष्पत्तिक्रमा समादान कुर्वन्ति । तस्य च कल्याणमित्रस्याभावे दशदिग्बस्थितबुद्धबोधि सत्त्वाभिमुखीभानभावनया सत्ररो प्राद्य सत्ररमात्रलं च तुलयित्वा । अन्यथा तु सर्वबुद्ध बोधिसत्त्वा सदेवकथ गेको विसनादित स्यात् । सैद्धर्मस्थपुपस्थानसूत्रे हि किञ्चिन्मात्र चिन्तयित्वापि अददत प्रेतगतित्क्ता प्रतिज्ञात च-अददतो नरकगति, किं पुनरनुत्तरमर्थमखिलस्य जगत प्रतिज्ञाय असपादयत । अत एवोक्त धर्मभगीनिमूत्रे-सत्यगुरोरेण कुलपुत्र बोधिसत्त्वेन 20 भवितव्यम् । सत्यमगीति कुलपुत्र धर्मस्तगीति । तत्र कुलपुत्र कतमसत्यं यद्वोधिसत्त्वोऽनुत्तराया सम्यक्सत्त्वो बोधि चित्तमुत्पाद्य तच्चित्त जीर्णितहेतोरपि न परित्यजति, न सत्त्वेयु विप्रतिपद्यते । इद बोधिसत्त्वस्य सत्यम्-यपुनर्बोधिसत्त्वोऽनुत्तराया सम्यक्सत्त्वो बोधि चित्तमुत्पाद्य पश्चात्तच्चित्त परित्यजति, सत्त्वेयु विप्रतिपद्यते, अथ बोधिसत्त्वस्य प्रतिक्रष्टो मृषावाद इति । और्ध्वसागरमनिसूत्रेऽपि देशितम्-स्याद्यथापि नाम सागरमते राजा वा राजमात्रो वा सर्वे नागरक जन श्रोभक्तेनोपनिमन्व्योपेक्षको भवेत्, 25 नान्नपान समुदानयेत्, सत्यं सर्वजनस्य विनवादेयत् । तत्र तेऽज्ञपानभोजनमलभमाना उच्चैश्च त अत्रमेतु । एवमेव सागरमते यो बोधिसत्त्व सर्वसत्त्वानाच्चास्य अतीर्णतारणायामुक्तमोचनयायानाधस्ता चास्तनाय यानन्न बाहुश्रुयेऽभियोग करोति, नापि ततोऽन्येषु बोधिपक्ष्यजुशालम्पेषु धर्मेषु, अथ बोधिसत्त्वो विनवादयति सदेवरु लोभम् । एव च त पूर्वबुद्धदर्शिन्यो देवता उच्चगन्ति त्रिवादयन्ति । दुर्लभास्ते यज्ञश्रमिनो ये महायज्ञ प्रतिज्ञायोत्तारयन्ति । तस्मात्तर्हि सागरमते न सा बोधिसत्त्वेन वाग्भाषितव्या यथा सदेवमानुषासुर लोक विनवादयेत् । पुनरपर सागरमते 30

१ Cf Nanjio, Nos. 74, 77 २ Cf Nanjio Nos 1096, 1098 ३ Cf Nanjio, Nos 679, 804 ४ Cf Nanjio, No 426 ५ Cf Nanjio, No 976 ६ उच्चमन्त means scoffing sneering

बोधिसत्त्व केनचिदेवाधीष्टो भवति धर्मेष्वर्थस्तरणीयेषु । तत्र बोधिसत्त्वेन वाग्मायिता भवति यावदात्मपरित्यागोऽपि बोधिसत्त्वेन कर्तव्यो भवेत् । तत्र न पुन स सत्त्वो तिसवादयितव्य इति ॥

तस्मात्स्वत्वानुरूपेण एकमपि कुशलमूल समादाय रक्षितव्यम् । यथोक्तमर्थ्यक्षितिगर्मसूत्रे— एभिर्दशमि कुशलै कर्मपर्यैर्बुद्धत्वम् । न पुनर्योऽन्तश एकमपि यात्रजीव कुशल कर्मपथ न रक्षति, अथ च पुनरेव वदति— अह महायानिकोऽह चानुत्तरा सम्यक्सबोधिं पर्येषामीति, स पुद्गल परम 5 बुद्धानो महामृपावादिका सर्वेषा बुद्धाना भगवता पुरतो विसवादको लोकस्योच्छेदवादी । समूह काल कुरुते, विनिपातगामी भवतीति ॥ यावत्काल च शक्नोति तावत्काल कुशल समादाय वर्तितव्यम् ॥

एतच्च भैर्यैज्यगुत्वेद्भ्यैप्रभसूत्रे द्रष्टव्यम्— यस्तु महासत्त्व एव श्रुत्वापि बोधिसत्त्वचर्या दुष्करतामपि प्रज्ञयानगाद्योत्सहत् एव सकलदु खितजनपरित्राणधुरमवरोढुम्, तेन वन्दनपूजन पापदेशनपुण्यानुमोदनबुद्धान्येषणयाचनबोधिपरिणामन कृत्वा कल्याणमित्रमयेष्य तदुक्तानुपादेन 10 स्वय वा वक्तव्यम्— समन्वाहर आचार्य अहमेव नामेत्युक्त्वा । यथा आर्यमञ्जुश्रीबुद्धक्षेत्रगुण-व्यूहलकारसूत्रे भगवता मञ्जुश्रिया पूर्वजन्मानुदाने चर्योपेत बोधित्तमुत्पादित तथोत्पादयि तव्यम् । एन हि तेनोक्तम्—

यावती प्रथमा कोटि ससारस्यान्तवर्जिता ।

तात्रसत्त्वहितार्थाय चरिष्याम्यमिता चरिम् ॥

15

उत्पादयामि सत्रोधौ चित्त नाथस्य समुष्वम् ।

निमन्त्रये जगत्सर्प दारिद्र्यान्मोक्षितास्मि तत् ॥

व्यापादखिलचित्त या ईर्ष्यामात्सर्यमेव वा ।

अद्यामे न करिष्यामि बोधिं प्राप्स्यामि यावता ।

ब्रह्मचर्यं चरिष्यामि कामास्त्यक्ष्यामि पापकान् ॥

20

बुद्धानामनुशिक्षिष्ये शीलसमरसयमे ।

नाह त्वरितरूपेण बोधिं प्राप्तुमिहोत्सहे ॥

परान्तकोटिं स्थास्यामि सत्त्वस्थंनस्य कारणात् ।

क्षेत्र विशोधयिष्यामि अप्रमेयमचिन्तियम् ॥

नामधेय करिष्यामि दशदिक्षु च विश्रुतम् ।

25

कायनाकर्मणी चाह शोभयिष्यामि सर्वश ।

शोभयिष्ये मनस्वर्म कर्म कर्तास्मि नाशुभम् ॥ इति ॥

न चात्र सार्वज्ञोत्तरात्सत्त्वप्रहणाञ्ज मान्तरापत्तिशङ्का कर्तव्या, अत्रैव सूत्रेऽशोभ्यप्रणिधानानुष्ठानादेव एतन्म । यथा तेनाशोभ्येण तथागनेन पूर्वं बोधिसत्त्वभूतेनैव वाग्मायिता— निम्नादिता मे बुद्धा भावतो भवेयुर्पदि सर्वस्या जातां न प्रव्रजेयमिति ।

30

एतज्जी. प्रवनेन संशोष्य विमुक्तान् ।

अन्यासु ज्ञानीगणैः । न संशो रथियति ॥

मुक्तिः ॥ ९। शारिपुत्र वेदिम मेनाश्रोम्यस्य तयागताम्यानुनिदिनियम् । एवं

शिक्षणम् । शारिपुत्र वेदिमस्यो मयागत् मर्मज्ञं ज्ञानी प्रववति, उपादादा तथागताना-

5 मनुपादादा अरस्य गृहारागतिरगमनि । तत्रस्य हेतोः ! परमो ह्यस्य शारिपुत्र त्रामो यद्वृत्त
गृहारागतिरगमनि । यान् । भार्यापुत्रदृष्टिदृष्ट्या चास्य न भवति ॥ यथा जन्मान्तरेष्वप्य
दोषो न भवति, तथात्रैव कस्यन्यागतिरगमनां तादृशत्वं ॥

तदस्य मन्वाननस्य गानान्यनासिच्छणमुत्थनं, येनासिच्छणेत युक्तं वस्तु स्वयमनु-

त्थस्य परिहरेत्, न चासिच्छणित्थनं ननासिच्छणित्थनं च संसृजेत् । वेदिमस्य. सर्वमत्वाना

10 धर्मगानानागतमर्षदुर्गर्भनिर्मम्योरशमाप धर्मगानानागतमुगर्भनिर्मम्योरपादाय च निशाद्यत्.

पायदादून-पराक्रमे प्रवनेन करोति । यदि तु (त) प्रत्ययमास्यै नान्येन, तदन्तरायप्रतिपत्तय

न घटते, अन्यदुर्गर्भनिर्मम्यं बहुदुर्गर्भनिर्मम्यप्रतिपत्तयभूत नोपाद्यति, महाघांसिद्धयर्थं चान्यार्थ-

हानि न करोति, क्षणकपुरेक्षणे, सापत्तिको भवति । नक्षेपतोऽनापत्तिः स्वशक्तयदिस्येयु कार्येयु

तत्र निष्कटतया शिक्षया प्रत्ययमास्यत् । प्रवृत्तिमायतनया ह्यन्यद्वृत्त एव । यत्र स्वशक्तयगोचरेऽपि

15 त्यागसामर्थ्याशपत्तिः स्यात्, तत्र चिन्त्यम् । सामान्यप्रापदेशानान्तर्भावानु ततो मुक्तिः ॥

एतस्यनामतो बोधिसत्त्वशिक्षाशरीरम् । विस्तरतस्त्वप्रमाणकृत्यापर्यवसाननिर्देशम् ।

अयमा संक्षेपतो द्वे बोधिसत्त्वस्थापत्तौ । यथा शक्तियुक्तायुक्तमममीश्वारभने, न निवर्तते

उपेक्षते वा, सापत्तिको भवति । निगम्य यथाहमतिभाषति अन्तःशब्दशब्दासेनापि चोदित,

सापत्तिको भवति । युतः ? एतद्व्याशयचोदनगूत्रं वचनात्—अपि तु भवेय चतुर्भिः वारणैः

20 प्रतिभानं सर्वमुद्भाषितम् । कर्मभेधतुर्भिः ? इह भवेय प्रतिभानं सचोपपन्नहितं भवति, नास्त्योपपन्नहितम् ।

धर्मोपपन्नहितं भवति, नाधर्मोपपन्नहितम् । प्रेशहापकं भवति, न प्रेशविपर्यकम् । निर्माणगुणानु-

शंसंनंदरकं भवति, न संसारं गुणां नुशंसंनंदरकम् । एभिधतुर्भिः । पेयाळं । यस्य

कस्यचिर्भवेय एभिधतुर्भिः कारणं प्रतिभानं प्रतिभाति प्रतिभास्यति वा, तत्र श्राद्धं बुद्धपुत्रं

25 बुद्धदुहितुर्भिर्यं बुद्धनरोपादयितव्या शास्त्रज्ञा हृत्वा । स धर्मः श्रोतव्यः । तन्कस्य हेतोः ?

यन्निश्चिन्भवेय सुभाषितं सर्वं तद्बुद्धभाषितम् । तत्र भवेय य इमानि प्रतिभानानि प्रनिक्षिपेत्—नैतानि

बुद्धभाषितानीति, तेषु च अगौरमुपादयेत्पुद्गलविद्वेषेण, तेन सर्वमुद्भाषितं प्रतिभानं प्रतिक्षिप्तं

भवति । धर्मं प्रतिक्षिप्य धर्मव्यसननवर्तनीयेन कर्मणा अपायगामी भवति ॥

य. पुनरेतद्व्यासार्थं व्युपादितमिच्छति, तेनात्र शिक्षासमुच्चये तावच्चर्यासुखमात्र-

शिक्षणार्थमभियोग करणीयः, शिक्षारम्भस्यैव महाफलत्वात् । यथोक्तं प्रशान्तविनिश्चयप्रातिहार्यमूत्रे—

30 यथा मञ्जुश्रीबोधिसत्त्वो गङ्गानदीपालिकासमेभ्यो बुद्धेभ्य प्रायेकं सर्वेभ्यो गङ्गानदीपालिकासमानि
बुद्धक्षेत्राणि वदिराजमहामणिरत्नप्रतिपूर्णाणि हृत्वा दद्यात्, एवं ददत् गङ्गानदीपालिकासमान्

Compare : A N p. 164 (ज किंचि बुद्धेन भाषितं, सर्वं तं सुभाषितं. Cf. also Bhabru

Edict ' ए किंचि भवे भगवता सुधेन भाषिते, सर्वे से सुभाषिते वा. २ Cf Nanjo, No. 522.

कल्पान् दान दद्याद्, यो वा अन्यो मञ्जुश्रीर्बोधिसत्त्व इमानेवरूपान् धर्मान् श्रुत्वा एतान्तेन गत्वा चित्तेनाभिनिरूपयेत्, इमेधेरूपेषु धर्मेषु शिक्षयामीति, सोऽशिक्षितोऽपि मञ्जुश्रीर्बोधिसत्त्वोऽस्या शिक्षाया छन्दिकोऽ(धिक)तर पुण्य प्रसवति । न त्वेव तदानमय पुण्यक्रियावस्त्विति ॥

तस्मादेवमनुशसदृशिना बोधिसत्त्वेन न कथचिन्निवर्तितव्यम् । यथात्रैवाह — तत्र मञ्जुश्रीर्ये त्रिसाहस्रमहासाहस्रलोकधातुपरमाणुरज समा सत्त्वास्तेपामेकैक सत्त्वो राजा भवेज्जम्बूद्वीपाधिपति, 5
ते सर्व एव घोषयेयु — यो महायानमुदग्रहीष्यति, धारयिष्यति, वाचयिष्यति, पर्यवाप्स्यति, प्रवर्तयिष्यति, तस्य नखच्छेदेन मास पञ्चपलिकेन दिवसेनाऽतारयिष्याम, त चैतेनोपक्रमेण जीविताद् व्यपरोप यिष्याम इति । सचेन्मञ्जुश्रीर्बोधिसत्त्व एवमुच्यमाने नो त्रस्यति न सत्रासमाप्स्यते अन्तश्च एकचित्तोत्पादेनापि न विभेति न विपीदति न विचिकित्सते, उत्तरि च सद्धर्मपरिग्रहार्थ-
मभियुज्यते, पाठस्थाप्यायामियुक्तो विहरति, अय मञ्जुश्रीर्बोधिसत्त्वश्चित्तशूरो दानशूर शीलशूर 10
क्षान्तिशूर धीर्यशूर ध्यानशूर प्रज्ञाशूर समाधिशूर इति वक्तव्य । सचेन्मञ्जुश्रीर्बोधिसत्त्व तेषा वधरूपुष्याणा न कुप्यति न रष्यति न खिलदोषचित्तमुत्पादयति, स मञ्जुश्रीर्बोधिसत्त्वो ब्रह्मसम इन्द्रसमोऽकम्प्य इति ॥

इतश्चाद्यफाले —

शिक्षादरो महायानात्

15

महाफलविपाक । तथाहि चन्द्रप्रदीपसूत्रे —

बुद्धान् कोटीनयुतानुपस्थिहेदनेन पानेन प्रसन्नचित्त ।

छत्रै पताकाभि च दीपमालै कल्पान् कोट्यो यथ गङ्गवालिना ॥

यश्चैत्र सद्धर्म प्रलुज्यमाने निरुध्यमाने सुगतस्य शासने ।

रात्रिदिव एक चरेय शिक्षाम् इद तत पुण्यत्रिशिष्ट भोति ॥

20

तस्मात्कर्तव्योऽत्रादर ॥

उक्तानि च सूत्रान्तेषु बोधिसत्त्वशिक्षापदानि । यथोक्तमार्यरत्नमेधे — कथं च कुलपुत्र बोधिसत्त्वा बोधिसत्त्वशिक्षासवरसवृता भवन्ति ? इह बोधिसत्त्व एव निचारयति — न प्रातिमोक्षसवरमात्रेण मया शक्यमनुत्तरा सम्यक्संबोधिमभिसंबोद्धुम् । किं तर्हि यानीमानि तथागतेन तेषु तेषु सूत्रान्तेषु बोधिसत्त्वसमुदाचारा बोधिसत्त्वशिक्षापदानि प्रज्ञप्तानि, तेषु 25
तेषु मया शिक्षितव्यमिति विस्तर । तस्मादस्मद्विधेन मन्दबुद्धिना दुर्निज्ञेयो विस्त्रोक्तत्वात् —

बोधिसत्त्वस्य संवरः ।

तत किं युक्तम् ?

मर्मस्थानान्यतो विद्याद्येनानापत्तिको भवेत् ॥ ३ ॥

कतमानि च तानि मर्मस्थानानि, यानि हि सूत्रान्तेषु महायानाभिरतानामर्थायोक्तानि ?
यदुत -

आत्मभावस्य भोगानां व्यन्वृत्तेः शुभस्य च ।

उत्सर्गः सर्वसत्त्वेभ्यस्तद्रक्षा शुद्धिवर्धनम् ॥ ४ ॥

- 5 एष बोधिसत्त्वसत्त्वग्रहः, यत्र बोधिसत्त्वानामभ्यासविश्रामेऽप्यापन्नयो व्यवस्थाप्यते ॥
यथोक्त बोधिसत्त्वप्रातिमोक्षे—यो बोधिसत्त्वेन मार्गं परिगृहीत सर्वसत्त्वानां वृत्तेन
दुःखभयगामी, सचेद्वोधिसत्त्वस्य तं मार्गं परिगृह्यावस्थितस्यापि कल्पकोटेरत्ययेनैकं सुखचित्त-
मुत्पद्येत अन्तशो निषदाचित्तमपि, तत्र बोधिसत्त्वेनैव चित्तमुत्पादयितव्यम्—सर्वसत्त्वानामाल्पयिकं
परिगृह्येतदपि मे वर्जयन्निरीदामीति परिगृह्येत् । तमपि मञ्जुश्रीराह—पञ्चेमानि देवपुत्र आगत-
10 याणि धैरानन्तर्ये समन्वागता बोधिसत्त्वा क्षिप्रमनुत्तरा सम्यक्मन्वोधिमभित्तवुष्यन्ते । कतमानि
पञ्च ? यदा देवपुत्र बोधिसत्त्वोऽभ्याशयत्यनुत्तराया सम्यक्मन्वोधिं चित्तमुत्पाद्य नान्तरा श्रान्त-
प्रत्येकतुद्धभूमौ चित्तमुत्पादयति, इदं देवपुत्र प्रथममानन्तर्यम् । सर्वस्वपरित्यागिताया चित्तमुत्पाद्य
नान्तरा मात्सर्यचित्तेन सार्धं सन्यसति, इदं देवपुत्र द्वितीयमानन्तर्यम् । सर्वसत्त्वा मया प्रातव्या
इत्येव चित्तमुत्पाद्य नान्तरा सीदति, इदं देवपुत्र तृतीयमानन्तर्यम् । अनुत्पन्नानिस्त्वान् सर्व
15 धर्मानवभोक्त्य इत्येवं चित्तमुत्पाद्य नान्तरा दृष्टिगतेषु प्रपतति, इदं देवपुत्र चतुर्थमानन्तर्यम् ।
एकक्षणसमायुक्तया प्रज्ञया सर्वधर्मानवभोक्त्य इत्येव चित्तमुत्पाद्य नान्तरा तिष्ठति, न विष्टीवति
अप्राप्ताया सर्वज्ञतायाम्, इदं देवपुत्र पञ्चममानन्तर्यमिति ॥

- तस्मादेवमात्मभोगपुण्यानामविरतमुत्सर्गरक्षाशुद्धिवृद्धयो यथायोग्यं भावनीया ॥ तत्र
तावद्दुत्सर्गार्थं परिग्रहदोषभारनाद्वारेण वैराग्यमुत्पादयेत्, त्यागानुशासाश्च भावयेत् । यथा तान्पञ्च-
20 प्रदीपसूत्रे -

अप्यवसिता ये बाला वायंऽस्मिन् पूतिके सम्यक् ।

जीवन्ते चञ्चलेऽनस्ये मायास्वप्नभोषणे ॥

अतिरोद्राणि कर्माणि कृत्वा मोहवशानुगा ।

ते यान्ति नरकान् घोरान् मृत्युयानगताबुधा । इति ॥

- 25 तथा अनन्तैर्मुखनिर्हारधारण्यामप्युक्तम्—

ये केचित् सत्त्वा न भवन्ति विप्रहा परिग्रहस्तत्र निदानमूलम् ।

तस्मात्पजेष्वत्र भवेत् तृष्णा उत्सृष्टतृष्णस्य हि धारणी भवेत् ॥ इति ॥

- बोधिसत्त्वप्रातिमोक्षे कथितम्—पुनरपर शार्ङ्गपुत्र बोधिसत्त्व सर्वधर्मेषु परकीयमंज्ञामुत्पाद-
यति । न कश्चिद्भ्रामुत्पादते । तत्रस्य हेतोः ? उपादानं हि मयमिति ॥ आर्योप्रदत्तपरिशुद्धशया-
30 न्याह—यदत्तं तत्र भूयो रक्षितव्यम् । यद् गृहे तद्रक्षितव्यम् । यदत्तं तत्तृष्णाशयाप । यद्गृहे

तत्तृष्णावर्धनम् । यदत्त तदपरिग्रहम्, यद्रूहे तत्सपरिग्रहम् । यदत्त तदभयम्, यद्रूहे तत्सभयम् । यदत्त तद्वोधिमागोपस्तम्भाय, यद्रूहे तन्मारोपस्तम्भाय । यदत्त तदक्षयम्, यद्रूहे तत्क्षयि । यदत्त तत्त सुखम्, यद्रूहे, तदारभ्य दुःखम् । यदत्त तत्क्लेशोत्सर्गाय, यद्रूहे तत्क्लेशवर्धनम् । यदत्त तन्महाभोगतायै, यद्रूहे न तन्महाभोगतायै । यदत्त तत्सत्पुरुषकर्म । यद्रूहे तत्कापुरुषकर्म । यदत्त तत्सत्पुरुषचित्तप्रहणाय, यद्रूहे तत्कापुरुषचित्तप्रहणाय । यदत्त तत्सर्गबुद्धप्रशस्तम्, यद्रूहे 5 तद्बालजनप्रशस्तम् ॥

यावत्सचेत्पुनरस्य पुत्रेऽतिरिक्ततर प्रेमोत्पद्यते तथाऽन्येषु सत्त्वेषु, तेन तिसृभिः परिभाषणामि स्वचित्त परिभाषितव्यम् । कनमामिस्तिसृभिः ? सम्यक् [प्र] युक्तस्य समचित्तस्य बोधिसत्त्वस्य बोधि । शून्यमिति चित्तस्य बोधि शून्यमिध्याप्रयुक्तस्य । अनानात्वचारिणो बोधिसत्त्वस्य बोधिर्न नानात्वचारिण । आभिस्तिसृभिः परिभाषणामि स्वचित्त परिभाष्य मित्रेऽमित्रसङ्गोत्पाद- 10 यितव्या — अमित्र ह्येतन्मम, न मित्रम् । योऽहमस्वार्थाय बुद्धप्रज्ञसाया शिक्षाया उद्धरत्याद्रत्वा अस्मिन् पुत्रेऽतिरिक्ततर प्रेमोत्पादयामि, न तथान्येषु सत्त्वेषु । तेन तथा तथा चित्तमुत्पादयितव्यं यथा यथास्य सर्गसत्त्वेषु पुत्रप्रेमानुगता मैत्र्युपद्यते । आत्मक्षेमानुगता मैत्र्युत्पद्यते । एव चानेन योनिश प्रत्यवेक्षितव्यम् — अन्यत एव आगत, अन्यतोऽहम् । सर्गसत्त्वा अपि मम पुत्रा अभूवन् । अहं च सर्गसत्त्वानां पुत्रोऽभूयम् । नेह सविद्यते कश्चित्कस्यचिः परो वा । यावदेव हि गृहपते गृहिणा 15 बोधिसत्त्वेन न कस्मिंश्चिद्वस्तुनि ममत्व परिग्रहो वा कर्तव्य, नाभ्यवसानम्, न निषेध, न तृष्णानुशय कर्तव्य । सचेत्पुनर्गृहपते गृहिण बोधिसत्त्व याचनक उपसक्तस्य किञ्चिदेव वस्तु याचेत्, सचेदस्य वस्त्वपरित्यक्त भवेत्, नैव चित्त निष्यापयितव्यम् — यद्यहमेतद्वस्तु परित्यजेय यदि वा न परित्यजेयम्, अत्रस्य ममेतेन वस्तुना विनाभाषो भविष्यति । अज्ञामकेन मरणमुपगन्तव्यं भविष्यति । एतच्च वस्तु मा त्यक्ष्यति, अहं चैनं त्यक्ष्यामि । एतच्च वस्तु 20 परित्यज्य अहं आत्तसारं कालं करिष्यामि । एतच्च परित्यक्तं न मे मरणकाले चित्तं पर्यादाय स्थास्यति । एतच्च मे मरणकाले प्रीतिं प्रामोद्यन्प्रतिप्रतिसारिता च जनयिष्यति । सचेत्पुनरेवमपि समन्वाहरन् न शक्नुयात्तद्वस्तु परित्यक्तुम्, तेन स याचनकश्चतसृभिः सङ्गमिभिः सङ्गपयितव्यम् । कतमामिध्वतसृभिः ? दुर्बलस्तात्रदस्यपरिपक्वकुशलमूल, आदिर्भूमिको महायाने, न चित्तस्य वशी परित्यागाय, सोपादानदृष्टिकोऽस्मि अहंकारममकारस्थित । क्षमस्व सत्पुरुष, मा 25 परिताप्सी । तथाहं करिष्यामि, तथा प्रतिपत्स्ये, तथा वीर्यमारभ्ये, यथैनं च तत्राभिप्रायं परिपूरयिष्यामि सर्गसत्त्वानां चेति । एव खलु गृहपते तेन याचनकं सङ्गपयितव्यम् ॥

एतच्च सङ्गपनमुपरि दोषपरिहारायोक्तम् — मा भूद्वोधिसत्त्वस्य तत्राप्रसादो बोधिसत्त्वे वा याचनकस्येति । न तु मात्सर्यमेव अनत्रयं भवति । कुस्ति चैदं भगवता बोधिसत्त्वानाम् । यथाह बोधिसत्त्वप्रतिभोक्ष — चत्वार इमे शारिपुत्र धर्मा बोधिसत्त्वानां न सविद्यन्ते । कतमे चत्वारः ? 30 शाश्वत बोधिसत्त्वानां न सविद्यन्ते । मात्सर्यं बोधिसत्त्वानां न सविद्यते । ईर्ष्यापेक्षुष्य बोधिसत्त्वानां न सविद्यन्ते । नाहं शक्तोऽनुत्तरा सम्यक्संबोधिमभिन्वोद्भूमिति लीनं चित्तं बोधिसत्त्वानां न सविद्यते । यस्मै शारिपुत्र चत्वारो धर्माः सविद्यन्ते, स पण्डितेर्ज्ञातव्यः — कुहको वतायम्, लपको

वतायम्, नष्टमूर्धो वतायम्, सङ्केशधर्मो वतायम्, लोभामिषयुक्तो वतायम्, भक्तचोलकपरमो
 वतायमिति ॥ तथा—चित्तशूरा खलु पुन शारिपुत्र बोधिसत्त्वा भवन्ति । यावत्स्वहस्तपरित्यागी
 भवति, पादपरित्यागी, नासापरित्यागी, शीर्षपरित्यागी, अङ्गप्रत्यङ्गपरित्यागी, पुत्रपरित्यागी,
 दुहितृपरित्यागी, भार्यापरित्यागी, रतिपरित्यागी, परिवारपरित्यागी, चित्तपरित्यागी, मुखपरित्यागी,
 5 गृहपरित्यागी, वस्तुपरित्यागी, देशपरित्यागी, रत्नपरित्यागी, सर्वस्वपरित्यागीति ॥

एव नारायणपरिपृच्छायामप्युक्तम्—न तद्वस्तुपादातव्यं यस्मिन् वस्तुनि नास्य
 त्यागचित्तमुपयते । न त्यागबुद्धिं क्रमेत् । न स परिग्रहं परिग्रहीतव्यो यस्मिन् परिग्रहे नोत्सर्जन-
 चित्तमुत्पादयेत्, न स परिवार उपादातव्यो यस्मिन् याचनकैर्याध्यमानस्य परिग्रहबुद्धिरुपयते ।
 न तद्राज्यमुपादानव्यम्, न ते भोगा, न तद्रत्नमुपादातव्यम्, यावन्न तत्किञ्चित्स्वपादातव्यम्,
 10 यस्मिन् वस्तुनि बोधिसत्त्वस्यापरित्यागबुद्धिरुपयते । अपि तु खलु पुन कुलपुत्र बोधिसत्त्वेन
 महासत्त्वेनैव चित्तमुत्पादयितव्यम्—अथ ममात्मभाव सर्वसत्त्वेभ्यः परित्यक्त उत्सृष्ट, प्रागेव
 बाह्यानि वस्तूनि । यस्य यस्य सत्त्वस्य येन येन यद्यत्कार्यं भविष्यति, तस्मै तस्मै तदास्यामि
 सत्सविद्यमानम् । हस्त हस्तार्थिकेभ्यो दास्यामि, पाद पादार्थिकेभ्यो नेत्र नेत्रार्थिकेभ्यो दास्यामि,
 माम् मासार्थिकेभ्यः, शोणित शोणितार्थिकेभ्यो मज्जान मज्जारथिकेभ्योऽङ्गप्रत्यङ्गायङ्गप्रत्यङ्ग
 15 र्थिकेभ्यः, शिर शिरोार्थिकेभ्यः परित्यक्ष्यामि । क पुनर्वादी बाह्येषु वस्तुषु यदुत धनधान्य
 जातरूपरजतरत्नाभरणहयगज्रथवाहनप्राप्तनगरनिगमजनपदराष्ट्राजधानीपत्तनदासीदाससर्पमकर-
 पौरोष्यपुत्रदुहितृपरिवारेषु । अपि तु खलु पुनर्यस्य यस्य येन येन यद्यत्कार्यं भविष्यति, तस्मै
 तस्मै सत्त्वाय तत्तदेवम् । सविद्यमान दास्यामि, अशोचन्नविप्रतिसारी अविपारप्रतिसृ-
 परित्यक्ष्यामि । अनपेक्षो दास्यामि, सत्त्वानुग्रहाय सत्त्वज्ञाप्येन सत्त्वानुरूपया तेषामेव सत्त्वान्
 20 सप्रहाय, यथा मेऽमी सत्त्वा सगृहीता बोधिप्राप्तस्य धर्मजानका स्युरिति । पेयाल । तद्यथा
 नाम कुलपुत्र भैरव्यवृक्षस्य मूलतो वा हियमाणस्य, गण्डन शाखात त्वक्त परतो वा हियमाणस्य
 दुष्णत फलत सारतो वा हियमाणस्य नैवं भवति विरुप्य — मूलतो मे हियते यावत्सारतो
 हियत इति । अपि तु खलु पुनरविरुप्य एव हीनमभ्योत्पद्यन्ना सत्त्वाना व्याधीनपनयति
 एरुमेव कुलपुत्र बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन अस्मिन्धानुर्मुहाभीतिके आत्मभावे भैरव्यसङ्गोत्पादयितव्या
 25 येष येष सत्त्वाना येन येनार्थं, तत्तदेव मे हरन्तु, हस्त हस्तार्थिन, पाद पादार्थिन इति पूर्वैव ।

आर्यापुत्रमतिगुरोऽपि, देशितम्—आग्नेय, मम, काय, सर्वस्वत्वात्, किञ्चत्कीर्त्यं, धय
 यिनस्य । तद्यथापि नाम इमानि ज्ञानानि चत्वारि महाभूतानि पृथिवीरातुरन्धानुस्तेजोधातु
 र्वापुधातुश्च नानासुखेर्नानापर्यायेर्नानारम्भेर्नानोपररणैर्नानापरिभोगैः सत्त्वानां नानोपभोग
 गच्छन्ति, एतमेव अहमिम काय चतुर्मुहाभूतसमुच्चयं नानां सुखैर्नानापर्यायेर्नानारम्भेर्नानो
 30 पररणैर्नानापरिभोगैर्विस्तरेण सर्वसत्त्वानामुपभोग्यं करिष्यामीति । स इममर्थवशं सपश्यन् काय
 दुःखता च प्रत्यवेक्षते, कायदुःखतया च न परिखिद्यते सरयावेक्षयति ॥

आर्यवज्रध्वजमुपेऽप्याह—इति हि बोधिसत्त्व आमान सर्वसत्त्वेषु निर्यातयन् सर्वकुशलं
 मूलोपनारित्वेन सर्वसत्त्वानां कुशलमूढैः सर्वान्वाहुरन् प्रदीपसममानान् सर्वसत्त्वेषूपनयन्

सुखसममात्मानं सर्वसत्त्वेष्वधितिष्ठन् धर्मकुक्षिसममात्मानं सर्वजगति संधारयन्, आलोक-
सममात्मानं सर्वसत्त्वेष्वनुगच्छन्, जगत्प्रतिष्ठापनसममात्मानं संपश्यन्, कुशलमूलप्रत्ययभूत-
मात्मानं सर्वजगत्यनुगच्छन्, मित्रसममात्मानं सर्वसत्त्वेषु नियोजयमानः, अनुत्तरसुखमार्ग-
सममात्मानं सर्वसत्त्वेषु संदर्शयमानः, अनुत्तरसुखोपधानसममात्मानं सर्वसत्त्वेषु परिशोधमानः,
सूर्यसममात्मानं सर्वजगति समीकुर्वाणः, एवंधर्मोपेतामात्मानं सर्वसत्त्वेषु प्रयच्छन्, यथाकाम- 5
करणीयवश्यमात्मानं सर्वलोके संपश्यन्, अग्रचैत्या भविष्यामः.... सर्वजगत्स्थित्यात्मानं
संपश्यन्, समचित्ततां सर्वजगति निष्पादयन्, सर्वोपकरणतीर्थमात्मानं संपश्यन्, सर्व-
लोकसुखदातारमात्मानं प्रत्यवेक्षमाणः, सर्वजगतो दानपतिमात्मानमधिमुच्यमानः, सर्वलोकज्ञान-
सममात्मानं कुर्वाणः, बोधिसत्त्वचर्याप्रयुक्तमात्मानं संजनयमानः, यथावादितयाकारित्वेनात्मानं
नियोजयमानः, सर्वज्ञतासंनाहसंनद्धमात्मानं प्रत्यवेक्षमाणः, पूर्वनिमन्त्रितं चित्तमनुपालयमानः, 10
प्रतिपत्तौ चात्मानं स्थापयमानः, बोधिसत्त्वत्यागचित्ततां मनसि कुर्वाणः, उद्यानभूतमात्मानं सर्व-
सत्त्वेषु संपश्यन्, धर्मरतिभूतमात्मानं सर्वलोकेष्वदर्शयमानः, सौमनस्पदातारमात्मानं सर्वसत्वाना-
मधितिष्ठन्, अनन्तप्रीतिसंजननमात्मानं सर्वजगतो निर्यातमानः, सर्वशुक्लधर्माय द्वारभूत-
मात्मानं सर्वलोके संधारयमाणः, बुद्धबोधिदातारमात्मानं सर्वसत्वानां प्रणिदधत्, पितृसम-
मात्मानं सर्वप्रजायां नियोजयमानः, सर्वोपकरणावैकल्याधिकरणमात्मानं सर्वसत्वधातौ प्रतिष्ठापयमानः 15
इति हि बोधिसत्त्व आत्मानमुपस्थापकत्वाय ददानः, याचनकेषु नीचमनसिकारचित्तः, भूम्यास्तर-
णाविष्टानचेताः, धरणिषमसर्वदुःखसहनमनसिकारप्रवृत्तः, सर्वसत्त्वोपस्थानाह्वान्तमानसप्रयुक्तः,
बालजनदुष्कृतस्थिरः, स्थावराधिवासनजात्यः, अस्थितः, कुशलमूलाभियुक्तः अप्रयुक्तसर्वलोक-
धातुस्थानः, कर्णो नासा संपरित्यजन् याचनकेभ्य उपसंक्रान्तेभ्यो बोधिसत्त्वचर्योपात्ततथागत-
कुलकुलीनसंभूतचित्तः सर्वबोधिसत्वानुस्मरणविहारप्रसृतः, असारात्सर्वत्रैलोक्यात्स....त्यवेक्षमाणः 20
स्वशरीरानथ्यवसितसंतानः, अनिकेतसर्वबुद्धधर्मानुस्मृतिविहारी असाराच्छरीरात्सारादानाभिप्रायः ।
इति हि बोधिसत्त्वो जिह्वां याचितः समानो....वाचा प्रेमणीयया मैत्र्या उपचारव्रिततया भद्रे
सिंहासने राजाहं निषाद्य तं याचनकमभिभाषते हृष्टः अक्रुष्टचित्तो भूत्वा अक्षतचित्तोऽ-
नुपहतचित्तो महात्मवंशला....[चि]त्तो बुद्धवंशसंभूतचित्तोऽलुलितसंतानचित्तो महास्थाम-
बलाधानोऽनथ्यवसितशरीरचित्तोऽनभिनिविष्टवचनचित्तो जानुमण्डलप्रष्ठितकायो भूत्वा स्वका- 25
न्मुखाजिह्वायाचनकस्य सर्वशरीरमधीनं कृत्वा वाचं प्रमुञ्चन् स्निग्धां मृद्धीं प्रेमणीयां
मैत्र्योपचाराम्—गृहाण त्वं मम जिह्वाम्, यथाकामकरणीयां कुरु । तथा कुरु यथा त्वं प्रीतो भवसि
प्रीतमानस आत्मना प्रमुदितो हृष्टः प्रीतिसौम[न]स्पजात इति । स शिरः परित्यजन् सर्व-
धर्माप्रशिरः परमज्ञानमवतरन् सर्वसत्त्वपरित्राणशरो बोधि....गच्छन् सर्वजगदप्यशिरः अनुपम-
ज्ञानमभिलयन् सर्वदिक्छिद्रः प्राप्तुं ज्ञानराजमधिमुच्यमानोऽनुत्तरसर्वधर्मैर्धर्यशीर्षतां परिपूरयितु- 30
कामोऽनन्तयाचनकप्रीतिपरिस्पृष्टचेताः । इति हि बोधिसत्त्वो हस्तपादान् परित्यजन् याचनकेभ्यः
श्रद्धाहस्तप्रयुक्तेनानुग्रहचौरिरेण बोधिसत्त्वसिंहविक्रमत्यागप्रततपाणिना व्यवसर्गाभिरत्नेन हस्त-
पादपरित्यागेन महाप्रतिष्ठानरूपतलव्यतिहारेण बोधिसत्त्वचर्याचवसायेन वेदनानुपहततया

दानप्रसादशक्तया विमलचित्तोपादसरो निर्ययवस्थानज्ञानधर्मशरीरादित्राभिजातुसक्तयसह
 अनीचचित्त सर्वकारकर्मकल्याणमित्रोपस्तब्धवृद्धितचेता सर्वबोधिसत्त्वसर्वार्णितैक्यागनिर्याण ।
 इति हि बोधिसत्त्व स्वशरीरमाक्षिप्य रधिरमनुप्रयच्छन् याचकेभ्य प्रहर्षितबोधिचित्तो
 बोधिसत्त्वचर्याभिलषितचित्तोऽपर्यातवेदितचित्त सर्वाचनकामिलपितचित्त सर्वप्रतिप्राहकाविद्विष्ट
 5 चित्त सर्वबोधिसत्त्वत्यागप्रतिप प्रतिपन्नोऽनिर्यया प्रीतिप्रसन्न्या स्वशरीरानपेक्षचित्त स्वशरीरा
 द्वुधिरमनुप्रयच्छन् ज्ञानायतनमहायानप्रसृतचेता महायानाविनष्टमना इष्टमनास्तुष्टमना प्रीतमना
 मुदितमना मैत्र्यमना सुखमना प्रसन्नमना प्रमुदितप्रीतिसौमनस्यजातो मज्जामांस स्वशरीरात्
 परित्यजन् याचनकेभ्य कल्याणत्यागया याचकाभिलषितया वाचा तान् याचकानभिलषन्—गृहन्तु
 भवन्तो मम शरीरामज्जामांस यथाकामरक्षणया तुल्यप्रीतिविवर्धनेन त्यागचित्तेन । बोधिसत्त्व
 10 विज्ञाणनिवेदितेन सहाकुश्लं लम्भेन लोभमज्जपक्वर्षिनेन प्रवेणोभ्याशयेन । सर्वबोधिसत्त्व
 समतोपात्तमहादानारम्भैर्नसाकाङ्क्षितै सर्वयाचकैरनुताप्यचित्तैर्दानवस्तुभि अप्रत्यवेक्षितेन
 कर्मनिपाकप्रयत्नेन सर्वलोकाधालविमुखया सर्वबुद्धक्षेत्रालकारव्यूहपूजया सर्वजगदभिमुखया
 वरणापरित्राणतया । सर्वबुद्धबोध्यभिमुखया दशबल चारणया अतीतानागतप्रयुत्पन्नसर्वबोधि
 सत्त्वाभिमुखया एकतुशलमूलपरिचर्याया सर्वैशारद्याभिमुखेनार्थभसिंहनादनदनेन त्र्यम्बाभिमुखेन ।
 15 सर्वाश्वसमताज्ञानेन लोकाभिमुखेनापरान्तकोटीगतमरूपव्यवसायेन बोधिसत्त्वप्रणिधानेन अपरि
 त्रयस्याभिमुखेनावेदाचित्तोत्पादेन बोधिसत्त्व स्वहृदय परित्यजन् याचनकेभ्यो दानवशशिक्षितचित्त
 पारमित्तानिष्पादनचित्त सर्वबोधिसत्त्वदानानुद्धतमुप्रतिष्ठितचित्त अपिष्ठानसर्वयाचनकप्रतिमानन
 चित्त, अध्याशय परिशोधयमान, सर्वजगत्परिपाच जनिदान महाप्रणिधानं प्रतिपद्यमान,
 बोधिसत्त्वचर्याया सप्तसमान, सर्वज्ञतासभार समरमाण, प्रणिधिमरिञ्चन् सोऽत्र यद्दृक्कापुष्पुनं
 20 याचकेभ्य परित्यजन् याचनकामिप्रसन्नया दृष्टया प्रसन्नप्रीत्याकारैर्नैर्वैर्बोधिसत्त्वनियतिन प्रेम्णा
 अब्युत्थितमनसिकारेण त्यागेन असारात्कषयात्पुप्रत्यवेक्षितेन सारादानचित्तेन श्मशानपर्यन्तं
 धायानुसृतिमनसिकारेण घृत्तगूगात्रधमस्य शरीर प्रत्यवेक्षमाण परभक्तिमनसिकृतया शरीरानित्य
 तया अपविद्धशरीरेण परभक्तचेतनेन एव धर्ममनसिकारप्रयुक्तो बोधिसत्त्वस्तान् याचनकाननिर्मिषे
 प्रेक्षमाण एवं चित्तमुपादपति—यदि चाहमेतयाचनस्यैच्छरीरादन्त्रपद्दुक्कापुष्पुनं दयाम्
 25 आयुश्चपर्यन्ते । नैरो नित्य श्मशानपर्यवसान इति । स एव मनसिकारस्तोपिनेन सतानेनैव
 धर्मज्ञानेनाशयेन कल्याणमित्रमज्ञाधिष्ठितेन याचनकदर्शनेन असारात्कषया सारमादानुपगमो धर्मकाम
 तया स्वमासान्ते परित्यजन्नेव तत्कुशलमूल परिणामवतीत्यामभावोत्सां कृत्वा ॥

भोगुष्योसर्गोऽप्यवैरोक्त — इति हि बोधिसत्त्वो नानादक्षिणीयप्रतिप्राहनेष्वन्यान्यपुद्गल-
 दिगागनेष्वप्रेष्यदृपणवर्नपकेषु बोधिसत्त्वश्रवागतेषु बोधिसत्त्वशब्द श्रुत्वा आत्नेषु बोधिसत्त्वप्रय
 30 यावदाशगतेषु बोधिसत्त्वदानपूर्व प्रणिधानश्रुतेषु, बोधिसत्त्वप्रणिधानचित्तनिर्मित्तेषु, सर्वत्यागमना
 साभिलषितेषु तृप्तयाचनकप्रतिमानताचेतन, आगतयाचनकक्षमापणचेतन—मयैव तत्र दिशं गत्वा
 यूप प्रतिमानवित्त्या अभाविद्यन्, येन युष्माकमागमनकृमो न स्यात्—एव समृद्धप्रणिधानेन
 क्षमयति सर्वयाचनकान् । क्षमयित्वा स्नापयित्वा विश्रामितशरीरान् कृत्वा तभ्यो यदृच्छ्योपवरणं

प्रतिपादयति—यदिदं मणिरथान् जम्बु द्वीपकल्याणकन्यारत्नपरिपूर्णान्, यदिदं सुवर्णरथान् जनपदविशुद्धकन्यारत्नपरिपूर्णान्, यदिदं वैदूर्यरथान् वा अनुकुलगीतवाद्यसंप्रवादितपरिपूर्णान्, एवं स्फटिकरथान् सुमुखसुवेषधारिस्वलंकृतरूपानप्रतिकूलदर्शनचतुरकन्यारत्नपरिपूर्णानिति ॥

तथा अत्रैव देशितम्—मणिरथान् वा ददानः सर्वरत्नजालसंछन्नानाजानेयहस्त्युपेतान् सवाहनान् चन्दनरथान् ददानो रत्नचक्ररथ्यप्रयुक्तान् रत्नसिंहासनप्रतिष्ठितान् यावन्नानारत्न- 5 छत्रसंछन्नव्यूहान् रत्नवितानविततसंछन्नान् ध्वजपताकालंकृतदिक्कान् नानागन्धविधूपितसार-...गन्धानुलेपानुलिप्तान्, सर्वपुष्पव्यूहावकीर्णान् कन्याशतसहस्ररत्नसूत्रप्रकर्षितान् अभ्रान्तगमनान् अभ्रान्तसमवाहनप्रयुक्तान्, यावदप्रतिकूलमनोज्ञप्रवातगन्धान् सुदुहितृपुत्रवचनोपचारप्रयुक्तान्, विविधगन्धचूर्णसंभृतवृत्तोपचारानिति ॥

पुनरत्रैवाह—आत्मानं च सर्वसत्वानां निघातयन्नुपस्थानं वा सर्वबुद्धानामुपादानो राज्यं 10 वा परित्यजन् पुटभेदकं वा नगरराजधानीं सर्वालंकारभूषितां यथाहं वा याचनकेषु सर्वपरिवारं परित्यजन् पुत्रदुहितृभार्यां वा ददानो याचनकेभ्यः सर्वगृहं वापसृजन् यावत्सर्वोपभोग-परिभोगान् वा ददानः, एवं पानदानं रसदानमपि बोधिसत्वो ददानो विविधान् कल्याणानुदारान् विशुद्धानविकलांस्तिकांष्ट्रवणान् कटुकान् कषायान् नानारसप्रोपेतान् सुस्निग्धान् विविधरस-विधिनोपेतान् धातुक्षोभणसमतास्थापनान् चित्तशरीरबलोपस्तम्भनान् प्रीतिप्रसादप्रामोचककल्याता- 15 जनानान् यावत्सर्वपरोपक्रमप्रतिपेधकान् सर्वव्याधिशमनानारोग्यसंजननान् । एवं वस्त्रदानं पुष्पदानं गन्धदानं विलेपनदानं माल्यदानं शयनदानमावासदानमपाश्रयदानं प्रदीपदानं च । ग्लानप्रत्यय-भैषज्यपरिष्कारान् बोधिसत्वोऽनुप्रयच्छन् .यावन्नानाभाजनानि विविधसंभाराण्यनेककांस्य-पात्रीरप्रमेयसंभारोपचिता हिरण्यसुवर्णरूपचूर्णपरिपूर्णाः । तानि बुद्धेभ्यो भगवद्भ्यो ददानः, अचिन्त्यदक्षिणीयाधिमुक्तचेता बोधिसत्वरत्नेभ्यो वा ददानः, कल्याणमित्रसुदुर्लभचित्तोत्पादेन 20 आर्यसंघाय वा ददानः, बुद्धशासनोपस्तम्भाय पुद्गलय वा ददानः, श्रावकप्रत्येकबुद्धेभ्यो वा आर्यगुणसुप्रसन्नचित्ततया मातापितृभ्यां ददानः, गुरुशुश्रूषोपस्थानचित्ततया आचार्यगुरु-दक्षिणीयेभ्यो वा ददानः, तत्र तत्र गुरुसंभाराववादशिक्षणप्रयुक्तः अशानवसर्नं वा कृपणवनीपक-याचनकेभ्यो ददानः, सर्वसत्त्वाप्रतिहतचक्षुर्मैत्रीपरिभाषितचित्ततया । पेयाळं । इति हि बोधिसत्वो हस्त्याजानेयान् ददानः सप्ताङ्गसुप्रतिष्ठितान् पट्टिहायनान् पद्दन्तोपेतान् 25 पद्मवर्णान् मुखविशुद्धान् सुवर्णालंकारान् हेमजालप्रतिच्छन्नशरीरान् नानारत्नविचित्रालंकार-जालशुण्डप्रक्षिप्तव्यूहान् सुवर्णकल्याणान् कल्याण [चारु] दर्शनान् अङ्गान्त्योजनसहस्रगमनो-पचारान् । अश्वाजानेयान् वा ददानः सुखवाहनसुखशरीरोपेताननुजवसंपन्नांश्चतुर्दिग्गमनाहार-जवोपेतानारोहसंपन्नान् दिव्यकल्याणचारसदृशसर्वविभूषणोपेतान् । स तान् ददानः परित्यजन् गौरवेण गुल्जनेभ्यः कल्याणमित्रमातापितृभ्यः कृपणवनीपकयाचनकेभ्यः सर्वजगत्प्रतिग्राहकेभ्यो 30 मुक्तचित्ततया ददानः, नागृहीतचित्ततयावसृजन् महाकरुणापरिस्फुटेन संतानेन महात्यागपरिमाण-बोधिसत्वरुणेषु प्रतिपद्यमानोऽभिजातबोधिसत्वाव्याशयान् परिशोधयमानो यावत्...इति हि बोधि-सत्त्व आसनदानं ददानः परित्यजन् राजभद्रासनानि वैदूर्यपादकानि सिंहप्रतिष्ठितानि सुवर्णसूत्ररत्न-

जालवितानान्यनेत्रचीरस्पर्शपितप्रज्ञतानि सर्वासावाधमसिनोपचाराणि विचित्रमणिराजसमुच्छ्रित
 ध्वजान्यनेत्ररत्नकोटीनियुतशतसहस्राल्कारव्यूहानि हेमजालवितानविततानि सुरार्णविक्रिणीजाल-
 संघटितमनोइनादनिर्घोषशब्दानि महान्यासनान्यम्युद्रतो [द्विद्ध] चक्षुर्दर्शनान्येकच्छत्रमहापृथिय
 नुशासननिष्पदनाभिपित्तानि । सर्वैराज्यैश्वर्या उपतेयनियतनिर्घाप्रतिहतचक्रशासनानुशासन
 5 सर्वराजाधिपतेषु प्रवर्तते । एवं यावत् इति हि बोधिसत्त्वच्छत्राणि ददान परित्यजन्
 महारत्नव्यूहप्रतिमण्डितानि रत्नदण्डानि क्रिद्धिणीजालसंज्ञानि । रत्नसूत्रमर्णमप्यावलीविनामि
 वैदूर्यमणिहारामिरेन्द्रितानि मन्दीशोपमनोइशोपचाराणि हेमजालम्यन्तरविशुद्धदण्डानि
 रत्नशालमालकारशतसहस्रविततानि रत्नशोभनवारितान्यगुरचन्दनान्येकसारवराधमकोटीनियुत
 शतसहस्रविधूपितवासितोपचाराणि जाम्बूनदप्रभास्वरसुद्धानि । तादृशाना छत्राणामनेककोटी
 10 नियुतशतसहस्राल्काराणा तदतिरिक्तानि च अनस्येयमकोटीनियुतशतसहस्राल्काराण्यनपेक्षितो
 ददान परित्यजन्वसृजन्नुप्रयच्छन् समुद्धीभूतम्यो वा सत्त्वसारम्यो निर्वृताना वा तथागताना
 चैत्याल्काराय, धर्मपर्येतये, बोधिसत्त्वकल्याणामिरेम्यो वा, अभिजातबोधिसत्त्वधर्मभाग्येभ्यो वा,
 मातापितृभ्या वा, सधरने वा, सर्वनुदशासने वा, यावत्संप्रतिप्राहकेभ्य, स एव तत्कुशलमूल
 परिणामयति ॥

15 यथा तावत्प्रथमायामेव परिणामनाया सन्तु कुशलमूलप्रस्तावेष्टुपदिष्टम्, एव प्रणिशानमुपा
 दयति - कथमेतानि कुशलमूलानि सन्तु जगदुपजीव्यान्युपकारिभूतानि भवेयुर्विशुद्धधर्मपर्यवसानानि,
 येन सर्वसत्वानामेतै कुशलमूलैर्नैकापायप्रतिप्रसन्न्यिर्भवति ? तैर्यम्योनिनायामलौकिकाद्दु खस्त्वधा
 न्निरवर्तयेत् ? स तानि कुशलमूलानि परिणामयन्नेव तत्कुशलमूल परिणामयति - अनेनाह
 कुशलमूलेन सर्वसत्वाना लयन भवेय सर्वदु खस्त्वधविनिवृत्तनाय, सर्वसत्वाना त्राण भवेय
 20 सर्वद्वैशपरिमोचनतया, सर्वसत्वाना शरण भवेय सर्वमयारक्षणतया, सर्वसत्वाना गतिभवेय
 सर्वभूम्यनुगमनतया, सर्वसत्वाना परायण भवेयमयन्तयोगक्षेमप्रतिलम्भतया, सर्वसत्वानामालोके
 भवेय वितिमिरज्ञानसंदर्शनतया, सर्वसत्वाना उल्का भवेयमविचातमो धकारविनिवर्तनतया,
 सर्वसत्वाना प्रद्योतो भवेयमयन्तविशुद्धिप्रतिष्ठापनतया, सर्वसत्वाना नायको भवेयमचिन्त्यधर्म
 नयावतारणतया, सर्वसत्वाना परिणायको भवेयमनावरणज्ञानस्त्वधोपनयनतया । पेयाळ ।
 25 तच्चाप्याशयत परिणामयति न वचनमात्रेण । तच्चोदप्रचित्त परिणामयति, हृष्टचित्त परिणाम
 यति, प्रसन्नचित्त परिणामयति, प्रमुदितचित्त स्निग्धचित्त परिणामयति, मैत्रचित्त प्रेमचित्त
 अनुग्रहचित्तो हितचित्त सुखचित्त परिणामयति । तच्चैव परिणामयति - इद मम कुशलमूल
 सर्वसत्वाना गतिविशुद्धये सवर्तेत, उपपत्तिविशुद्धये सवर्तेत, पुण्यमाहात्म्यविशुद्धये सवर्तेत,
 अनभिभूतताया सवर्तेत, अपर्यादानताया सवर्तेत, दुरासदचित्तताया सवर्तेत, स्मृन्त्यप्रमोपताया
 30 सवर्तेत, गतिमतिविनिश्चयताया सवर्तेत, बुद्धयप्रमाणताया सवर्तेत, कायकर्ममनस्कमसर्वगुणा
 लकारपरिपूर्णं सवर्तेत । अनेन मे कुशलमूलेन ते सर्वसत्त्वा सर्वबुद्धानारागयेयु, आरागयित्वा
 च मा विरागयेयु । तेयु च बुद्धेयु भगवत्सु प्रसादममेव प्रतिलभेरन् । तेया च तथागतानामर्हता
 सम्यक्संबुद्धानामन्तिके धर्मदेशना शृणुयु । श्रुत्वा च सर्वा विमतीर्विनिवर्तयेयु । यथाश्रुत च

सधारयेयु । सधारयन्तश्च प्रतिपत्या सपादयेयु । ताश्च तथागतानाराधयेयु । चित्तकर्मण्यता च
 प्रतिलभेरन् । अनन्यानि कर्माणि समुदानयेयु । महत्सु च कुशलमूलेष्वात्मान प्रतिष्ठापयेयु ।
 अत्यन्त च दारिद्र्य विनिवर्तयेयु, ससधनप्रतिलम्भाश्च परिपूरयेयु, सर्वबुद्धाना चानुशिक्षयेयु,
 कल्याणोन्द्रियप्रतिलम्भ चाधिगच्छेयु, उदारधिमुक्तिसमता च परिनिष्पादयेयु, सर्वज्ञज्ञाने
 चात्रकाश प्रतिलभेरन्, अप्रतिहतचक्षुष्मता च सर्वजगत्सुत्पादयेयु, लक्षणालङ्कृता च
 कायप्रतिपूरिं प्रतिलभेरन्, सर्वगुणालङ्कार च वाक्यत्रिशुद्धिं परिगृह्णीयु, संवृतेन्द्रियता दशबल-
 प्रयुक्ता चित्तकल्पता समुदानयेयु, अनिश्रितविहारता च परिपूरयेयु, येन च सुखोपधानेन
 सर्वबुद्धा समन्वागतास्तसुखोपधानप्रतिलब्धा सर्वसत्त्वा भवेयुरिति । यथा षष्ठीपरिणामनो-
 क्तेन त्रिधिना परिणामयति - सर्वसत्त्वा ज्ञानाहाराद्भवन्तु असङ्गप्रयुक्तचेतस, आहारप्रज्ञातापिनो
 जन्यवसिताहारा प्रीतिभक्षा निरामियाहारा यायत् कामतृष्णाग्निनिवर्तका । सर्वसत्त्वा धर्मरसमेव-
 प्रवर्तका भवन्तु अनुत्तरधर्मरतिप्रीणितसताना । सर्वसत्त्वा सर्वरसाग्रजिह्वा भवन्तु रसनिमित्ता-
 ग्रहीतार सर्वबुद्धधर्मचिन्तनप्रयुक्ता अनिपन्नयाना अप्रयाना उत्तमयाना शीघ्रयाना महायाना ।
 सर्वसत्त्वा अतृप्तदर्शना भवन्तु बुद्धप्रीतिप्रतिलब्धा । सर्वसत्त्वा सर्वकल्याणमित्रदर्शनानुपहृतसताना
 भवन्तु । सर्वसत्त्वा अगदभैषज्यराजोपदर्शना भवन्तु । सर्वसत्त्वा क्लेशविषग्निनिवर्तका, सर्वसत्त्वा
 आदित्यमण्डलोद्भूतदर्शना भवन्तु सर्वसत्त्वतमस्तिमिरपटलविधमनत्वात् ॥

एवमात्मानमुपनिधाय स्वभावानुकूल्येन पठितव्यम् - सर्वसत्त्वानामभिरचिरदर्शनताया
 परिणामयामि, सौमनस्यदर्शनताया कल्याणदर्शनताया परिणामयामि । अभिलषितदर्शनताया
 प्रहर्षितदर्शनताया दौर्मनस्यादर्शनताया बुद्धदर्शनोपेताया परिणामयामि ॥

सर्वसत्त्वा शीलग्रन्थोपेता भवन्तु अनाच्छेद्यशीला बोधिसत्त्वपारमिताशीला । सर्वसत्त्वा
 दानवासिता भवन्तु सर्वत्यागपरित्यागिन । सर्वसत्त्वा क्षान्तिवासिता भवन्तु अक्षोभ्यचेतना-
 प्रतिलब्धा । सर्वसत्त्वा वीर्यवासिता भवन्तु महावीर्ययानसनद्धा । सर्वसत्त्वा ध्यानवासिता
 भवन्तु प्रत्युत्पन्नबुद्धसमुखीभावास्थिता समाधिप्रतिलब्धा । सर्वसत्त्वा बोधिसत्त्वपरिणामनावासिता
 भवन्तु । सर्वसत्त्वा सर्वशुद्धधर्मवासिता भवन्तु सर्वाकुशलधर्मप्रहीणा । सर्वसत्त्वा दिव्यशयन-
 प्रतिलब्धा भवन्तु महाज्ञानाविगमाय । सर्वसत्त्वा आर्यशयनप्रतिलब्धा भवन्तु निपृथग्जनबोधि-
 चित्तावासनत्वात् । सर्वसत्त्वा सुखशयनप्रतिलब्धा भवन्तु । सर्वसत्त्वा सारावचरदु खपरिवर्जनत्वात् । सर्व-
 सत्त्वा क्षेमशयनप्रतिलब्धा भवन्तु धर्मनामस्पर्शोपेता । सर्वसत्त्वा परिशुद्धबुद्धक्षेत्रान्गासा भवन्तु
 गुणवाससुप्रयुक्ता आर्यावासिनेतोच्चलिता अनुत्तरसर्वबुद्धवासाविरहिता । सर्वसत्त्वा बुद्धोप-
 निश्रयविहारिणो भवन्तु । सर्वसत्त्वा अनन्तालोका भवन्तु सर्वबुद्धधर्मेयु । सर्वसत्त्वा अप्रतिहृतावभासा
 भवन्तु सर्वधर्मधात्वेऋत्स्फरणा । सर्वसत्त्वा आरोग्यशरीरा भवन्तु तथागतकायप्रतिलब्धा ।
 सर्वसत्त्वा भैषज्यराजोपमा भवन्तु अत्यन्ताकल्पनधर्माण । सर्वसत्त्वा अप्रतिहृतभैषज्यस्तम्भोपमा
 भवन्तु जगद्धित्साप्रतिपन्ना । सर्वसत्त्वा रोगशल्यनिरुद्धा भवन्तु सर्वज्ञारोग्यप्रतिलब्धा । सर्व-
 सत्त्वा सर्वजगद्भैषज्यकुशला भवन्तु यथाशयभैषज्यप्रयोगसप्रयोक्ता ॥ सर्वसत्त्वेषु सर्वरोग-
 विनिवर्तनाय परिणामयामि । सर्वसत्त्वेष्वपर्यन्तस्याभवलशरीरताया परिणामयामि । सर्वसत्त्वाना

चक्रजालपर्वतानमर्षत्रयब्रह्मलोपपत्तये परिणामयामि । सर्वसत्त्वाना सर्वब्रह्मोपस्तम्भनातृप्तताया
 परिणामयामि ॥ सर्वसत्त्वा अप्रमाणभाजना भवन्तु आन्नाशधातुविपुला स्मृतीन्द्रियोपेता सर्व
 लौकिकलोकोत्तरभासप्रहणाद् ग्रहणस्मृत्यसप्रमृदा । सर्वसत्त्वा कल्याणविशुद्धिभावना भवन्तु
 अतीतानागतप्रत्युत्पन्नसर्वबुद्धबोध्यमेदप्रसादप्राहिण । सर्वसत्त्वा कामगमा भवन्तु सर्वत्रगामिनीबुद्ध-
 5 भूमिप्रतिलब्धा । सर्वसत्त्वा सर्वसत्त्वैश्चप्रतिहतचित्ता भवन्तु । सर्वसत्त्वा अनाभोगसर्वबुद्धक्षेत्र
 परिस्फुटगमना भवन्तु एवाचित्तक्षणसर्वधर्मविज्रमा । सर्वसत्त्वा श्रान्ताह्वान्तसर्पलोकधातुगमना
 भवन्तु अविश्राम्यमानमनोमयत्रायप्रतिलब्धा । सर्वसत्त्वा सुखगमनयुक्ता भवन्तु सर्वत्रोधिस्त्व-
 चर्पानुप्रवेशिन । अनेन कुशलमूलेन सर्वसत्त्वा कल्याणमित्रात्यागाचित्तानुसृष्टा भवन्तु वृत्तज्ञा
 वृत्तानुपालनतया । सर्वसत्त्वा कल्याणमित्रै सहकार्या भवन्तु सभागुशालमूलसप्रहणतया ।
 10 सर्वसत्त्वा कल्याणाशया भवन्तु कल्याणमित्रसत्त्वसनमपदविहारानुभवनतया । सर्वसत्त्वा कल्याण
 मित्रकुशलमूलरुमविपात्रविशुद्धा भवन्त्वेकप्रणिधाना । सर्वसत्त्वा महापानामिरत्ना सप्रस्थिता
 भवन्त्विष्कम्भितयानसर्वज्ञतापर्यवसाना । सर्वसत्त्वा प्रच्छादितकुशलमूला भवन्तु सर्वबुद्धासथा-
 गोपनप्रतिलब्धा । सर्वसत्त्वा गुणज्ञानाभिच्छादिता भवन्तु सर्वलोकोपद्वेश्यपवृत्ता । सर्वसत्त्वा
 अच्छिन्नाविश्विसृष्टकृधर्माणो भवन्त्वविपन्नबुद्धधर्मप्रवाहा । सर्वसत्त्वाश्छत्रभूता भवन्तु दशबल-
 15 वितानान्विता । सर्वसत्त्वा अत्यन्तबोध्यासनप्रतिलब्धा भवन्तु । सर्वसत्त्वा [बुद्धविक्रान्तिसि]हा-
 सनप्रतिलब्धा भवन्तु सर्वज्ञगदवलोकनीया इति ॥

आर्यगणनगङ्गसूत्रेऽथाह—मा भूत्तन्मम कुशलमूल धर्मज्ञान कौशल्यं वा यत्र सर्वसत्त्वोप-
 जीव्य स्यादिति ॥

अतीतानागतशुभोत्सर्गस्त्वार्याक्षयमतिस्त्रेऽभिहित—कुशालाना च चित्तचैतसिकाना-
 20 मनुस्मृतिरनुस्मृत्य च बोधिपरिणामना, इदमतीतकौशल्यम् । योऽनागताना कुशालाना
 निष्पत्तिर्बोधिरामुखीकरणसमन्वाहार, ये मे उत्पत्सन्ते कुशालाश्चित्तोत्पादा, ताननुत्तराया सम्यक्स-
 बोधी परिणामयिष्यामीति इदमनागतकौशल्यम् ॥ तदेव चैतसिनेनाम्पासेन सर्वन्यागादिमुक्ति
 परिपूर्ण, त्यागचित्तवेगात्तेन कायप्रयोगेणोत्सृष्टसर्वपरिग्रह । सर्वपरिग्रहमूलाद्भवदु खादिमुक्तो मुक्त
 इत्युच्यते । अनुत्तराधाप्रमेयासल्लेयान् कल्याणानानाकारानन्तान् लौकिकलोकोत्तरान्
 25 सुखमपवर्षाननुभवति । तेन चाल्मभावादिना बडिशामिभेगेव स्वयमनभिगतोपभोगेनाप्यावृष्य
 परानपि तारयति ॥ अत एवोक्त रत्नमेवे—दान हि बोधिसत्त्वस्य बोधिरिति ॥

शिक्षासमुच्चये दानपारमिता प्रथम परिच्छेद ॥

सद्धर्मपरिग्रहो द्वितीयः परिच्छेदः ।

एवमेवामात्मभावादीनामुत्सृष्टानामपि रक्षा कार्या । कुतः ? यस्मात्—

परिमोगाय सत्त्वानामात्मभावादि दीयते ।

अरक्षिते कुतो भोगः किं दत्तं यन्न भुज्यते ॥ ५ ॥

तस्मात्सत्त्वोपभोगार्थमात्मभावादि पालयेत् ।

उक्तं हि बोधिसत्त्वप्राप्तिमोक्षे—परं शारिपुत्र रक्षिष्यामीत्यात्मा रक्षितव्यः । एवंरूपया 5 शारिपुत्र हितैषिं क]तया समन्वागतो बोधिसत्त्वो जीवितहेतोरपि पापं कर्म न करोतीति ॥

वीरदैत्तपरिपृच्छयामप्याह—शकटमिन्न भारोद्ग्रहनार्थं केवलं धर्मबुद्धिना वोढव्यमिति । तथा अक्षयमतिस्त्रेऽपि—कायदुःखतया च न परिखिद्यते सत्त्वावेक्षितयेति ॥

तच्चात्मभावादिकं कथं पालयेत् ? कल्याणमित्रानुत्स(र्गा)र्जनात् । यथोक्तमार्थगण्डे-
व्यूहे आर्यश्रीसंभवेन—कल्याणमित्रसंधारिताः कुलपुत्र बोधिसत्त्वा न पतन्ति दुर्गतिषु । कल्याण- 10
मित्रसमन्वाहता नातिक्रामन्ति बोधिसत्त्वशिक्षाम् । कल्याणमित्रप्रतिच्छन्ना अभ्युदयता भवन्ति
लोकात् । कल्याणमित्रपर्युपासिता बोधिसत्त्वा असंप्रमोपचारिणो भवन्ति सर्वबोधिसत्त्वचर्यासु ।
कल्याणमित्रपरिगृहीता बोधिसत्त्वा दुर्धर्षा भवन्ति कर्मक्लेशैः । संबोधकाः कल्याणमित्रा
अकरणीयानां संनिवारकाः प्रमादस्थानात् । निष्कासयितारः संसारपुरात् । तस्मात्तर्हि कुलपुत्र एवं
मनसिकारात् प्रतिप्रश्रब्धेन कल्याणमित्राण्युपसंक्रमितव्यानि । पृथिवीसमचित्तेन सर्वभारवहना- 15
परिणमनतया वज्रसमचित्तेन अनामेधाशयतया चक्रवालसमचित्तेन सर्वदुःखासंप्रवेधनतया ।
लोकदाससमचित्तेन सर्वकर्मसमादानाजुगुप्सनतया । रजोहरणसमचित्तेन मानातिमानविवर्जनतया ।
यानसमचित्तेन गुरुभारनिर्वहनतया । श्वसमचित्तेनाक्रुष्यनतया । नौसमचित्तेन गमनागमनापरि-
त्रस्यतनया । सुपुत्रसदृशेन कल्याणमित्रमुखवीक्षणतया । आत्मनि च ते कुलपुत्र आतुरसंज्ञोत्पाद-
यितव्या, कल्याणमित्रेषु च वैद्यसंज्ञा, अनुशासनीषु भैयस्यसंज्ञा, प्रतिपत्तिषु व्याधिनिर्घातनसंज्ञा । 20
आत्मनि च ते कुलपुत्र भीरुसंज्ञोत्पादयितव्या, कल्याणमित्रेषु शूरसंज्ञा, अनुशासनीषु
प्रहरणसंज्ञा, प्रतिपत्तिषु शत्रुनिर्घातनसंज्ञा ॥ अत्रैव अचलोपासिकाविमोक्षे वर्णितम्—कल्याण-
मित्रानुशासनीप्रतिपन्नस्य कुलपुत्र बोधिसत्त्वस्य बुद्धा भगवन्तोऽभिराद्भित्ता भवन्ति । कल्याण-
मित्ररचनाविलोमस्थायिनो बोधिसत्त्वस्य सर्वज्ञता आसन्नीभवति । कल्याणमित्रवचनाविचिकित्सरू-
स्यासन्नीभवन्ति कल्याणमित्राणि । कल्याणमित्रमनसिकारात्रिहितस्य सर्वार्था अभिमुखा भवन्तीति ॥ 25
अत एवार्थसुधनः सारैश्चजस्य भिक्षोः पादौ शिरसाभिवन्ध अनेकशतसहस्रवृत्वः प्रदक्षिणीवृत्य
सारध्वजं भिक्षुमवलोक्य प्राणिपत्य पुनः पुनरवलोकयन् नियतं प्राणिपतन् नमस्यन्न-
नमन् मनसि कुर्वन् चिन्तयन् भाययन् परिभावयन्नुदानमुदानयन् हाकारं कुर्वन् गुणानभिमुखी-
कुर्वन्निगमयन् अत्रसन्ननुस्मरन् दृढीकुर्वन्नविजहन् मनसागमयन्नुपनिबध्नन् प्राणिधि समस्तरन्

दर्शनमभिलषन् स्वरनिमित्तमुद्गहन् यावत्तस्यान्तिनात्प्रमन्त ॥ तथा कल्याणमित्रागता सर्वज्ञता
सपश्यन्नश्रुमुखो रुद्रन् यात्र मेधेस्य द्रमिडस्यान्तिनात्प्रमन्त ॥

बोधिसत्त्वप्रतिमोक्षेऽप्युक्तम्—इह शारिपुत्र बोधिसत्त्वो धर्मकामतया नास्ति तद्गोत्रे
रत्न यन्न परित्यजति । नास्ति तत्काम्योपस्थान यन्न करोति । नास्ति तज्जङ्घाप्रेरण
5 यन्नोसहते । नास्ति तद्वाक्यं यन्नोसहते आचार्योपाध्यायगौरवतया । पेयाल । तत्कस्य
हेतोः ? बन्धच्छेदायैव धर्मं सन्नर्तते । जातिजराव्याप्तिमरणशोभपरिदेवदुःखदौर्मनस्यच्छेदायैव
धर्मं सन्नर्तते इति रत्नचित्तमुपाय, भैषज्यचित्तमुपाय, सर्गसत्त्वानां ग्लायच्युपशमायैव धर्मं
सन्नर्तते इति । एष्टव्यश्चास्माभिः सर्वसत्त्वानां ग्लायच्युपशमायैवरूपो धर्म इति ॥

उप्रदत्तपरिपृच्छापामप्युक्तम्—सचे पुनर्गृह्यते पाठस्वाध्यायार्थिन्ने बोधिसत्त्व क्षप्यचि
10 दन्तिनात्तुत्पादिना गाथा गृणुयादुद्दिशेद्वा उद्गृहीयाद्दानशील्यज्ञान्तिरीर्यव्यानप्रज्ञासप्रयुक्ता
बोधिसत्त्वमभारोपचय वा, तेन तस्मिन्नाचार्ये धर्मगौरव करणीय यात्रद्विर्नामपदव्यञ्ज[न]
गाथोद्दिष्टा । यदि तावन् एवमन्पास्तस्याचार्यस्योपस्थानपरिचर्यां कुर्यादशठतया सर्गलभस्वकार
पूजया । अद्यापि गृह्यते न प्रतिपूरितमाचार्यस्याचयगौरव भङ्गति, कः पुनर्वादो धर्म[गौरवम्] ॥

प्रज्ञापारमितायामथैसाहस्रिकायामप्युक्तम्—कल्याणमित्रेषु च त्वया कुलपुत्र तीर्त्
15 गौरवमुपादयितव्यम्, प्रेम च करणीयम् । अथ खलु सदाप्ररदितो बोधिसत्त्वो महासत्त्व एवरूपैर्गुणै
गौरवमनसिस्तरैर्गच्छन्ननुपूर्वेणान्यतमनगरमनुप्राप्तम् । तत्र तस्यान्तरापणमध्यगतस्यैतद्भूत-
यन्त्रहमिममामभाव विक्रीय अनेन मूढेन धर्मोद्गतस्य बोधिसत्त्वस्य महासत्त्वस्य स्वकार कुर्याम् ।
दीर्घरात्र हि ममानभावसहस्राणि भग्नानि क्षीणानि विक्रीतानि । पुनरपरिमाणे ससारेऽपरिमाणानि
यानि मया कामहेतोः कामनिदानमनुभूतानि । न पुनरेवरूपाणां धर्माणां वृत्तश, एवरूपाणां
20 वा सत्त्वानां सत्काराय । अथ खलु सदाप्ररदितो बोधिसत्त्वोऽन्तरापणमध्यगत
शब्दमुदीरयामास, घोषमनुश्रावयामास—क पुरेणार्थिक, क पुरेणार्थिक, क पुरेणार्थिक
इति । पेयाल । अथ खलु मार पापीयान् ब्राह्मणगृहपतिवास्तथा समुपस्थापयामास यथा त घोष
नाश्रौषु । यदा आमन कायकं न लभते, तदैवान्तं गत्वा प्रारोदीत्, अश्रूणि च प्रावर्तयत्, एव
चावदत्—अहो बतास्माकं दुर्लभा लाभो ये कथमाभभावस्यापि भ्रेतारं न लभामहे । अथ खलु
25 शक्रो देवानामिन्द्रा माणवकरूपेण यावत्सदाप्ररदितं बोधिसत्त्वं महासत्त्वमेतदवोचत्—किं त्व
कुलपुत्र दीनमन्त्रा लक्ष्मिपितृमानसोऽश्रूणि प्रवर्तयमानं स्थितं ? सदाप्ररदितं एतद्ग्राह—अहं माणवकं
धर्मकामतया इममामभावं विक्रीय धर्मपूजा कर्तुं काम । सोऽहमस्य कायकं न लभे । पेयाल ।
अथ खलु स माणवकं सदाप्ररदितं बोधिसत्त्वं महासत्त्वमेतदवोचत्—न मम कुलपुत्र पुरेण
वृत्त्यम् । अपि तु खलु पुनः पितुर्मे यज्ञो यष्टव्यः । तत्र मे पुरयस्य हृदयेन वृत्त्यं लोहितेन
30 चास्त्रिमज्जया च । तदास्यसि त्वं क्रयेण ? अथ खलु सदाप्ररदितस्यैतद्भूतं—लाभो मे सुलब्धा,
परिनिष्यन्न चामानं जाने प्रज्ञापारमितोपायनौशल्येषु, यमयामन कायको लब्धो हृदयस्य
रधिरस्य चास्त्रिमज्जया च । स इष्टचित्तं कल्प्यचित्तं प्रमुदितचित्तस्तं माणवकमेतदवोचत्—

दास्यामि माणवक येन ते इत आत्मभावादर्थः । यावत्सदाप्ररुदितो बोधिसत्त्वो महासत्त्वस्तीक्ष्णं शखं गृहीत्वा दक्षिणं बाहुं विच्चा लोहितं [निष्ठावयति स्म] । दक्षिणं चोरं विच्चा निर्मासं च कृत्वा अस्थि भेतुं कुड्यमूलमुपसंक्रामति ॥

अथ खल्वन्यतरा श्रेष्ठिदारिका उपरिप्रासादतलगता अब्राक्षीत् सदाप्ररुदितं बोधिसत्त्वम् । यावत्सा श्रेष्ठिदारिका येन सदाप्ररुदितो बोधिसत्त्वस्तेनोपसंक्रम्यैतदवोचत्— किं नु खलु त्वं कुलपुत्र 5 एवंरूपामात्मनः कारणां कारयसीति ? यावत्सा दारिका पूजाप्रयोजनं श्रुत्वा पुनराह—का पुनस्ते कुलपुत्र ततो गुणजातिर्निष्पत्स्यते ? स तामेतदवोचत्—स दारिके कुलपुत्रो मम प्रज्ञापारमितामुपायकौशल्यं चोपदेक्ष्यति । तत्र वयं शिक्षिष्यामः । तत्र वयं शिक्षमाणाः सर्वसत्वानां प्रतिशरणं भविष्यामः । पेयाळं । अथ खलु सा श्रेष्ठिदारिका सदाप्ररुदितं बोधिसत्त्वमेतदवोचत्—आश्चर्यं कुलपुत्र । यावद्दुदाराः प्रणीताश्चामी त्वया धर्माः परिकीर्तिताः । एकैकस्यापि कुलपुत्र एवंरूपस्य धर्मस्या- 10 र्थाय गङ्गानदीनालिक्रोपमानानि कल्पानेवमात्मभावाः परित्यक्तव्या भवेयुः । तयोदाराः प्रणीताश्चामी त्वया धर्माः परिकीर्तिताः । अपि तु खलु कुलपुत्र-येन येन कृत्यं तत्ते दास्यामि सुवर्णं वा मणिं वा मुक्ता वा वैडूर्यं वा यावत् येन त्वं तं धर्मोद्गतं बोधिसत्त्वं सत्कारिष्यसि । यावद्विस्तरेण तथा दारिकया पञ्चशतपरिवारया सार्धं तस्य धर्मोद्गतस्य संक्रमणं कर्तव्यम् ॥

अथ खलु धर्मोद्गतो बोधिसत्त्वो महासत्त्वः उत्थायासनात्स्वकं गृहं प्राविक्षत् । 15 यावत्सप्त वर्षाण्येकसमाधिस्समापन्न एवाभूत् । सदाप्ररुदितो बोधिसत्त्वो महासत्त्वः सप्त वर्षाणि न कामवितर्कमुत्पादयामास, न व्यापादवितर्कम्, न विहिंसावितर्कमुत्पादयामास, न रसगृद्धिः मुत्पादयामास अन्यत्र कदा नाम धर्मोद्गतो बोधिसत्त्वो महासत्त्वो व्युत्थास्यति, यद्वयं धर्मोद्गतस्य बोधिसत्त्वस्य महासत्त्वस्य धर्मासनं प्रज्ञापयिष्यामो यत्रासौ कुलपुत्रो निपद्य धर्मं देशयिष्यति । तं च पृथिवीप्रदेशं सिक्तं संमृष्टं च करिष्यामो नानापुष्पाभिकीर्णम् । [इति चिन्तयामास] ॥ 20 तान्यपि श्रेष्ठिदारिकाप्रमुखाणि पञ्च दारिकाशतानि सदाप्ररुदितस्य बोधिसत्त्वस्यानुशिक्षमाणानि द्वाभ्यामेवेर्योपयाम्या कालमतिनामयामासुः । अथ खलु सदाप्ररुदितो बोधिसत्त्वो महासत्त्वो दिव्यं निर्घोषमश्रौषीत्—इतः सप्तमे दिवसे धर्मोद्गतो बोधिसत्त्वो महासत्त्वोऽस्मात्समाधेर्युत्थाय मध्ये नगरस्य निपद्य धर्मं देशयिष्यतीति । अथ खलु सदाप्ररुदितो बोधिसत्त्वो महासत्त्वस्तं निर्घोषं श्रुत्वा आत्तमनाः प्रमुदितः प्रीतिसौमनस्यजातस्तं पृथिवीप्रदेशं शोधयामास । 25 सार्धं श्रेष्ठिदारिकाप्रमुखैः पञ्चभिर्दारिकाशतैर्धर्मासनं प्रज्ञपयामास समरत्नमयम् । अथ खलु सदाप्ररुदितो बोधिसत्त्वो महासत्त्वस्तं पृथिवीप्रदेशं सेतुकामध्व न चोदकं समन्तात्पर्येण-माणोऽपि लभते येन तं पृथिवीप्रदेशं सिञ्चेत् । यथापि नाम मारेण पापीयसा तत्सर्वमुदक-मन्तार्थापितम्—अप्येव नाम अस्योदकमलभमानस्य चित्तं दु खितं स्यादौमनस्यं च भवेच्चित्तस्य वा अन्यथात्वं भवेचेनास्य कुशलमूलान्तर्धानं भवेन्न वा भ्राजेरन् कुशलमूलानि । अथ खलु 30 सदाप्ररुदितस्य बोधिसत्त्वस्य महासत्त्वस्यैतदभूत्—यन्ब्रह्मात्मनः कथं विच्चा इमं प्रदेशं रधिरेण सिञ्चेयम् । तत्कस्य हेतोः ? अयं हि पृथिवीप्रदेश उद्धतरजस्कः । मा रजोधातुरितो

धर्मोद्गतस्य बोधिसत्त्वस्य महासत्त्वस्य कथये निपततु । किमहमनेनात्मभावेनावश्यं मेदन्धर्मिणा कुर्याम् ? वर खलु पुनर्ममाय काय एवरूपया क्रियया विनश्यतु, न च नि सामर्थ्यक्रियया । कामहेतो कामनिदानं बहूनि मे आत्मभावसहस्राणि पुन पुनरपरिमाणे ससारे ससरते भिन्नानि । यदि पुनर्भिद्यन्ते, काममेवरूपेणैव धर्मस्थानेषु मिद्यन्ताम् ॥

5 अथ खलु सदाप्ररुदितो बोधिसत्त्वो महासत्त्व इति प्रतिश्लेषाय तीक्ष्ण शक्यं गृहीत्वा स्वकाय समन्ततो विन्वा त पृथिवीप्रदेशं स्वरविरेण सर्वमसिञ्चतु । एव ताभिरपि दारिकाभि कृतम् । न च सदाप्ररुदितस्य बोधिसत्त्वस्य महासत्त्वस्य तासा वा सर्वासा दारिकाणा चित्तस्यान्य यात्वमभूत्, यत्र मार पापीयानप्रतार लभेतेति ॥

अत एव चतुर्थम्विमूत्रेऽप्युक्तम्—कल्याणमित्र मिश्रवो बोधिसत्त्वेन यावज्जीव न

10 परित्यक्तव्यमपि जीवितहेतोरिति ॥

तदेवम्—

कल्याणमित्रानुत्सर्गात्

आत्ममावादीना रक्षादिक कार्यम् ॥

सूत्राणां च सदेक्षणात् ॥ ६ ॥

15 बोधिसत्त्वशिक्षापदानि हि प्राय सूत्रेष्वेव दृश्यन्ते । तेषु तेषु सूत्रान्तेषु बोधिसत्त्व-समुदाचारा बोधिसत्त्वशिक्षापदानि प्रज्ञप्तानीति वचनात् । तस्मात्तदनीक्षणे मा भूदापत्तिरापन्नस्याप्य ज्ञानादविरतिरिति सदा सूत्रदर्शनायादरं कार्यं । तदनेन कल्याणमित्रानुत्सर्गेण सूत्रान्तदर्शनेन च सर्वं सद्गर्मपरिग्रह उक्तो भवति ॥

यथोक्तमार्थसागरमतिमूत्रे—यामिरक्षरनिशक्तिभि सोऽनभिलाष्यो धर्मं सूच्यते, तासा

20 मक्षरनिगन्तीना यदाधारण देशाना, यावद् अयमुच्यते सद्गर्मपरिग्रह । पुनरपर कुलपुत्र ये ते धर्मभाणवा एवमेवरूपाणां सूत्रान्ताना देशयित्वा प्रतिपत्तिसाराश्च, तेषामपि धर्मभाणवाना यत्सेवन भजन पृथुपासनमुपानुपस्थान गौरव चित्रीकार शुश्रूषा आरक्षा परिग्रहक्षीवरीपिण्ड-पात्रशयनासनग्लानप्रत्ययभैरव्यपरिष्कारदानं साधुकारदानं स्वाम्यारक्षा कुशलपक्षरक्षा वर्णभाषण-मवर्णप्रतिच्छादनता, अयमपि सद्गर्मपरिग्रह । पेयाल । पुनरपर कुलपुत्र या अवित्रादपरमता,

25 अधर्मे धर्मवादिना च पुद्गलाना सह धर्मेण निग्रह, अयमपि सद्गर्मपरिग्रह । पुनरपर कुलपुत्र अप्रतिहृतस्तानस्य सर्वमन्त्रप्रमोक्षबुद्धेर्निर्गामिचिन्तस्य परेभ्यो धर्मदानम्, अयमपि सद्गर्मपरिग्रह । पुनरपर कुलपुत्र यो धर्मश्रवणहेतुको वा धर्मदेशनाहेतुको वा अन्तश्च एकत्रमभ्यतिहार, अन्तश्च एक उच्छ्वासप्रश्नासो वा, अयमपि सद्गर्मपरिग्रह । पेयाल । प्रहुत बतेद कुलपुत्र चित्त निययेतु । तस्य या निवारणा परिरक्षा एकाप्रोभावो दम शम उपशमो विनय, अयमुच्यते सद्गर्मपरिग्रह । पेयाल । पुनरपर कुलपुत्र येन धर्मेण योऽधर्मं प्रवर्तते, तस्य धर्मस्यापरिग्रहोऽनुपादानम्,

30 अयमपि सद्गर्मपरिग्रह । इत्यादि ॥

तत्र धर्मभाणकसेवादिना कल्याणमित्रानुत्सर्ग उक्तः, कल्याणमित्रलक्षणं च । तदेतेन सद्गर्म-परिग्रहेण विना न रक्षा, न शुद्धिर्न वृद्धि । ततश्च सोऽपि न बोधिसत्त्व इत्यवश्यकार्यं सद्गर्मपरिग्रह ॥

उक्तं हि श्रीमालासिंहनादसूत्रे—यान्यपीमानि भगवन् गङ्गानदीवाल्क्यासमानि बोधिसत्त्व-
प्रणिधानानि, तान्येकस्मिन् महाप्रणिधाने उपनिक्षिप्तान्यन्तर्गतान्यनुप्रतिग्रानि यदुक्तं सद्धर्मपरिग्रहे ।
एवं महाविषयो भगवन् सद्धर्मपरिग्रह इति ॥

पुनरत्रैवाह—स्याद्यथापि नाम देवि महाबलवतोऽपि पुण्यस्याल्पोऽपि मर्मणि प्रहारो
वेधनीयो भवति बाधाकरश्च, एवमेव देवि मारस्य पापीयसः परित्तोऽपि सद्धर्मपरिग्रहे] वेधनीयो 5
भवति, शोकावहः परिदेवकरश्च भवति । नाहं देवि अन्यमेकमपि धर्मं कुशलं समनुपश्यामि
मारस्य पापीयस एवं वेधनीयं शोकावहं परिदेवकरं च, यथा अयमल्पोऽपि [सद्धर्मपरिग्रह
इति ॥

पुनराह—स्याद्यथापि नाम देवि सुमेहः पर्वतराजः सर्वान् कुलपर्वतानभिभवन्नभिरोचते
च समभिरोचते चोच्चत्वेन विपुलत्वेन च, एवमेव देवि महायानिकस्य कायजीवितनिरपेक्षस्य न 10
चागृहीतचित्तस्य सद्धर्मपरिग्रहो नवयानसंप्रस्थितानामपि कायजीवितसापेक्षाणां महायानिकानां
सर्वान् कुशलान् धर्मानभिभवतीत्यादि ॥

तथा आर्यसागरमतिसूत्रेऽप्याह—

परिगृहीतो भवती जिनेमि-

देवेमि नागेभि च किल्लरेभिः ।

15

पुण्येन ज्ञानेन परिगृहीतः

सद्धर्मधारित्व तथागतानाम् ॥ पेयालं ॥

स शून्यक्षेत्रेषु न जालु जायते

सर्वत्र जातौ च जिनं स पश्यति ।

दृष्ट्वा च तस्मिँहृभते प्रसादं

20

सद्धर्मधारित्व तथागतानाम् ॥

जातिस्मरो भवति महात्मधर्मा

प्रव्रज्यलाभी भवते पुनः पुनः ।

परिशुद्धचारी प्रतिपत्तिस्मरः

सद्धर्मधारित्व तथागतानाम् ॥ पेयालं ॥

25

ट्यामी च भोती विदु धारणीये

न नश्यते कल्पशतेभि यच्छुभम् ।

प्रतिभानवन्तो भवते असक्तः

सद्धर्मधारित्व तथागतानाम् ॥

शक्रोऽथ ब्रह्मा तथ छोरुपाळो

मनुष्यराजा भुवि चकरर्ता ।

30

सुखेन सौख्येन स बोधिं बुध्यते
सद्धर्मधारित्वं तथागतानाम् ॥

द्वात्रिंशः पायेऽस्य भवन्ति लक्षणा
अनिन्दिताङ्गो भवते विचक्षणः ।

5

न तस्य तृप्तिं लभि प्रेक्षमाणाः
सद्धर्मधारित्वं तथागतानाम् ॥

न तस्य संमुह्यति बोधिचित्तं
न चोद्दुरः पारमिताचरीषु ।

असंगृहीतः कुशलः शतेभिः

10

सद्धर्मधारित्वं तथागतानाम् ॥ इति ॥

शीलपारमितायाः सद्धर्मपरिग्रहो नाम द्वितीयः परिच्छेदः ॥

धर्मभागकादिरक्षा तृतीयः परिच्छेदः ।

उक्तस्त्रयाणामपि सामान्येन रक्षाद्युपायः । रक्षादयस्तु वाच्याः ।

तत्रात्मभावे का रक्षा यदनर्थविवर्जनम् ।

तत्रेति सद्धर्मपरिग्रहे वर्तमानस्यात्मभावरक्षा चिन्त्यते यथा परान्न नाशयेत् । इदं च अनर्थविवर्जनमार्यगणनगङ्गसूत्रे सद्धर्मधारणोद्यतैर्वोधिसत्त्वैर्भाषितम्—

वपमुत्सहामो भगवन् निवृत्ते द्विपदोत्तमे ।

5

सद्धर्मं धारयिष्याम, त्यक्त्वा कायं सजीवितम् ॥

लामसत्कारमुत्सृष्ट्वा सर्वं चोत्सृज्य संस्तवम् ।

अनुत्सृष्ट्वा इमं धर्मं बुद्धज्ञाननिदर्शकम् ॥

आक्रोशपरिभाषांश्च दुरुक्तवचनानि च ।

क्षान्त्या तान्मर्षयिष्याम सद्धर्मप्रतिसंप्रदात् ॥

10

उच्चग्वनां तर्जना च अवर्गमयशासि च ।

सर्वोस्तान्मर्षयिष्यामो धारयन्त इमं नयम् ॥ पेयालं ॥

एवंविधे महाघोरे भिक्षुराजान क्षोभणे ।

विलोपकाले सत्वाना सद्धर्मं धारयामहे ॥

गम्भीरा ये च सूत्रान्ता विमुक्तिफलसंहिताः ।

15

प्रतीच्छुक्रा न भेत्स्यन्ति-चित्रामृक्ष्यन्ति ते कथाम् ॥ पेयालं ॥

मैत्रीं तेषु करिष्यामो ये धर्मेष्वप्रतिष्ठिताः ।

कारुण्यं च करिष्यामो धारयन्त इमं नयम् ॥

दृष्ट्वा दुःशीलसत्त्वाश्च इच्छालोमप्रतिष्ठितान् ।

अश्रुपातं करिष्यामो गति, कान्धस्य भाविता ॥

20

सहसैव च तं दृष्ट्वा सद्धर्मप्रतिवाधकम् ।

दूरतो मैत्रमेष्यामो मा नो रप्येत एव हि ॥

रक्षिष्यामो यथाशक्त्या वाचाकर्मसु संबृताः ।

सहसैनान वक्ष्यामः स्वपापेऽस्मिन् प्रतिष्ठितान् ॥

दानैस्तथापि सन्कारैः परिपाच्येह तान्नरान् ।

25

यर्धेनांधोदयिष्यामो भूतमापापगोचरान् ॥

गृहिर्नभयन्त्यक्तः प्रान्तरप्यसुगोचराः ।

मृगभृता भविष्यामो अन्यार्था अन्यदृत्पयः ॥ पेयालं ॥

शिक्षासमुच्चय ।

दान्ता शान्ताश्च मुक्ताश्च ग्रामेऽस्मिन्नवतीर्य च ।
 देशयिष्यामहे धर्मं सत्त्वा ये धर्मतीर्थिका ॥
 सुदूरमपि यास्यामो धर्मकामान्निशाम्य च ।
 धर्मरामरतिप्राप्त्य अर्थं कर्तास्म देहिनाम् ॥
 समुख तत्र सदृश्य सत्त्वानां स्वल्पितं पृथु ।
 आमन्त्रेक्षा भविष्यामो धर्मसौरत्यसस्थिता ॥
 अस्तवृत्ता सवृत्ता वा मेस्त्वल्पा प्रभूय च ।
 अनुपल्लिता लोकेन भेष्यामो लोकनायका ॥
 भिक्षूणां भिन्नवृत्तानां परिनादं निशाम्य च ।
 कर्मस्वक्ता भविष्यामो मैत्र्या कर्म विपश्यताम् ॥
 वधकान् योजयिष्यन्ति धर्मेष्वेपु हि वर्तताम् ।
 एते धर्मा न चास्माकं सविद्यन्ते कथञ्चन ॥
 अस्माकं श्रमणानां हि न च श्रमणकं गुणा ।
 भूता चोदनं सश्रुत्वा इदं सूत्रं प्रतिक्षिपन् ॥
 सच्छिन्नकर्णनासानामादर्शेणा कुत प्रिय ।
 चोदनां भूततं श्रुत्वा सद्गमं ते क्षिपन्ति तम् ॥
 ये भिक्षवो भविष्यन्ति सद्गमप्रतिप्राहना ।
 चेष्टिष्यन्ते तथा तेन कश्चिद्गममिं शृणोत् ॥
 राजानो ब्राह्मण्यन्ति मेत्स्यन्ति च महाजना ।
 बुद्धाधिष्ठानतः सत्त्वा धर्मं श्रोष्यन्ति तदा ॥
 तस्मिन् काले वयं कटे त्यक्त्वा कायं सजीवितम् ।
 सद्गमं धारयिष्याम सत्त्वानां हितकारणात् ॥ इति ॥
 आर्यसद्गमपुण्डरीकेऽप्युक्तम्—

आचारगोचरं रक्षेत् असृष्टं शुचिर्भवेत् ।
 वर्जयेन्मस्तव नित्यं राजपुत्रेभि राजभि ॥
 ये चापि राज्ञां पुरया कुर्यात्तेहि न सस्तवम् ।
 चण्डालमुष्टिकैः शौण्डैस्तीर्थिवैश्चापि सर्वश ॥
 अधिमानीनं सेवेत विनये चागमे स्थितान् ।
 अर्हन्तसमतान् भिक्षून् दुःशीलाश्चैव वजयेत् ॥

भिक्षुणीं वर्जयेन्नित्यं हास्यसंलापगोचराम् ।

उपासिन्नाश्च वर्जंत प्रकटमनवस्थिताः ॥

स्त्रीपण्डनाश्च ये सत्त्वाः संस्तवं तैर्विवर्जयेत् ।

कुट्टेषु चापि वधुकाः कुमार्यश्च विवर्जयेत् ॥

न ताः संमोदयेज्जातु कौशल्यं साधु पृच्छितुम् ।

5

संस्तवं च विवर्जया सौकरौरभिकैः सह ॥

स्त्रीपोपनाश्च ये सत्त्वा वर्जयेत्तेहि संस्तवम् ।

नटैर्द्वैतकमह्लेमिये चान्ये तादृशा जनाः ॥

वारमुख्यान् सेवेत ये चान्ये भोगवृत्तिनः ।

प्रतिसंमोदनं तेभिः सर्वशः परिवर्जयेत् ॥

10

यदा च धर्म देशेया मातृप्रामस्य पण्डितः ।

न चैकः प्रविशेत्तत्र नापि हास्यस्थितो भवेत् ॥ इति ॥

अयं चापरोऽनर्थो भवेद्यदिदं मारकर्मोक्तं प्रज्ञापारमितायाम् —

मारः पापीयांस्तस्य बोधिसत्त्वस्याचिरं यानसंप्रस्थितस्यान्तिके बलवत्तरमुद्योगमापत्यते ॥

अत्रैवाह — पुनरपरमानन्द यस्मिन् समये बोधिसत्त्वो महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां योगमा- 15
पद्यते, तस्मिन् समये माराः पापीयांसो बोधिसत्त्वस्य विहेटनमुपसंहरन्ति, भयं संजनयन्ति ।
उल्लापान् दिशि दिग्दाहान् उत्सृजन्ति संदर्शयन्ति, अप्येव नाम अयं बोधिसत्त्वो महासत्त्वो-
ऽनर्थायैव, रोमहर्षो वास्य भवेदिति । येनास्थैवचित्तोत्पादोऽपि क्षीयेतानुत्तरायाः सम्पत्संबोधे-
रिति । पुनरपरमन्यविज्ञानसंज्ञिनो लिखिन्यन्ति यात्रपर्यवाप्यन्ति । न वयमत्रास्वादं लभामहे
इत्युत्पायासनात्प्रवृत्तिम्यन्ति । एवं विजृम्भमाणा उद्यग्धन्तो यावत्पर्ययास्यन्तीति मारकर्म ॥ 20

एवमुपस्थन्ते जनपदप्रामादिप्रितर्कः । एवमाचार्योपाध्यायमातापितृमित्रामात्यज्ञातिसाल्यो-
हितमनसिस्वराः । एवं चौरमनसिस्वराः । एवं चीरतादिमनसिस्वराः । पुनरपरं धर्मभाणकञ्छन्दिको
भविष्यति इमां गम्भीरं प्रज्ञापारमितां लेखयितुं यात्रदाचयितुं धर्मश्रवणिकश्च किरासी भविष्यति ।
एवं विवर्षयान् । धर्मभाणकश्च देशान्तरं गन्तुममो भविष्यति धर्मश्रवणिकश्च नेति नेयम् । एवं
धर्मभाणको मरेच्छो भविष्यति धर्मश्रवणिकोऽप्येच्छ इति नेयम् । संश्लेषार्द्धभाणकधर्मश्रवणि- 25
पयोर्था परचित्प्रियता, सर्वं तन्मारकर्मैन्दुकम् ॥

आर्यगणनगजसूत्रेऽयुक्तम् — इति हि मानसुदात्तधर्मलुपनिता, सुदात्तर्मोत्सर्गं,
सर्वं तन्मारकर्मैः ॥

आर्यगणनगजसूत्रेऽप्यह — पुनरपरं भगवन् बोधिसत्त्वो आर्यवक्त्रो भवति प्रान्तराज्यतस्ना-
भित्तोऽप्येवुः भृगुः प्रसिद्धोऽमृत्यो मृत्युव्यतिः । मोऽन्तार्याया अन्तराज्यतया च सुता 30

- विहरति, न च बाहुश्रुत्यपर्येष्टावभियुक्तो भवति, न सत्वपरिपाकाय न च धर्मश्रवणे वा धर्म
[सा] क्रम्ये वा अर्थत्रिनिश्चयक्रयाया वा वर्तमानाया न क्रमितव्यं मन्यते । न परिपृच्छन्जातीयो
भवति । न विजुशलाभियुक्तो भवति । तत्पारण्यवासेन चैकारामरतितया च द्वेषा न समुदाचरति ।
स पर्युयानविष्कम्भगमात्रेण लुष्टिं त्रिन्दति । न चानुशयसमुद्धाताय मार्गं भाषयति । स तत्र
5 नामार्थाय प्रतिपन्नो भवति, न परार्थाय । अयं भगवन् बोधिसत्त्वस्यारण्यवासप्रतिमशुक्त
सप्तमो माराद्दुःश इति ॥ पेयाल ॥ पुनरपरं भगवन् बोधिसत्त्व कल्याणमित्रप्रतिरूपक्राणि
पपरमिणाणि सेक्ते भज्जे पर्युयान्ते । ये खेन सप्रहस्तुप्यो विच्छन्द्य पुण्यसमाप्तसद्वर्ग
परिग्रहाद्विच्छन्द्य प्रविवेके नियोजयन्ति । अयार्थायाल्पवृत्त्यताया नियोजयन्ति । श्रावण
प्रत्येकसुद्धप्रतिमयुक्ताश्वासै कथा अभौष्ण देशयन्ति ॥ यस्मिंश्च समये बोधिसत्त्वो विवरवासेन
10 महायानेऽभ्युद्गच्छतास्मिन् समये तं बोधिसत्त्वं वैयावृत्यपल्लिजोषे नियोजयन्ति । वैयावृत्य बोधिसत्त्व
नावश्य करणीयम् । यस्मिंश्च समये बोधिसत्त्वो वैयावृत्ये सनियोजयितव्यं, तस्मिन् समये विवरके
नियोजयन्ति । एव चैनं वदन्ति—आरब्धवीर्यस्य बोधिसत्त्वस्य बोधिर्न-वुत्सीदस्य । सचेत्त्व
मष्टाभिर्नरभिना कल्पैरनुत्तरा सम्यक्संबोधिं नाभिसमोत्स्यसे, न भूय शक्यस्यनुत्तरा
सम्यक्संबोधिमभिसंबोद्धुम् । तत्र भगवन् बोधिसत्त्वोऽत्यारब्धेन वीर्येण स्थान खलु पुनरेतद्विद्यते
15 यन्निर्वाणफलं प्राप्नुयात् । अयं भगवन् बोधिसत्त्वस्य कल्याणमित्रप्रतिरूपकेण दशमो माराद्दुःश ॥
येऽपि ततोऽन्ये बोधिसत्त्वयानीया पुद्गला माराद्दुःशाविद्धा प्रत्यवतेषु धर्मेषु चरन्ति, ते सार्धं रतिं
त्रिन्दति । तथा हि तदनुवर्तन्त भवन्ति, स हीनमेव विशेषमनधिगतो हीनगतिं गच्छति, यदुत
धवगतिं जडैश्चक्राति याचदेकादशो माराद्दुःश इति ॥

येन चैत्रं सातत्यारब्धवीर्यस्य निर्वेदात्सर्गया बोधिसत्त्वभाव एव भवति, अत एव

20 रत्नमेधेऽभिहितम्—

इह बोधिसत्त्व सर्वेषांपथेषु वीर्यमारभते । तथा चारभते—यथा न कषयक्षेदं स
जनयति, न चित्तक्षेदम् । इदमुच्यते बोधिसत्त्वस्य सातत्यवीर्यमिति । कीदृशं तद्वीर्यं येन खेदो न
भवति ? यदिदमप्यलस्य गुल्कर्मरम्मोऽतित्रेलाया वा अपरियक्वाप्रिसुक्त्वा दुप्तरकर्मारम्भस्तद्यथा
स्वमासदानादि । दत्तधानेनामभाव । किं क्वणालपरिमोगाद्वारयति । अन्यथा हि तेषामेव

25 सत्त्वानां बोधिसत्त्वक्षेदेन बोधिचित्तनीजनाशा महत फलरारेर्नाश स्यात् ॥

अतश्च गगनगङ्गसूत्रेऽभिहितम्—अक्कलप्रतिकारुणता मारकमेति ॥

नाथक्कल इत्यामभावत्यागचित्तमेव नोत्पाद्यम् । अभ्यासानारम्भादि न कटाचिंघात् ।

तस्मादेवं स्मृतिमुपस्थाप्य बोधिचित्तपरिपाचनविरोधिभ्यो मोहात्स्वार्थगतिभ्य पिशितारानेभ्य
कर्मकारिभ्यश्चामभावो रक्षितव्यः ॥

भैरव्यवृत्तस्य सुदर्शनस्य

मूग्दिभोगस्य फयैः वीजम् ।

दत्त्वापि सरब्धमक्कलभोगा—

त्सुबुद्धभैरव्यतरोस्तथैव ॥

अयं समासतो मारकर्मानर्थः ॥

अस्य विसर्जनं रत्नमेघसूत्रे कथितम्— कथं च कुलपुत्र अत्र बोधिसत्वो मारकर्मपरिहारो-
पायकुशलो भवति ? इह बोधिसत्वोऽकल्याणमित्रं सर्वेण सर्वं परिवर्जं [यति] । [अ]
प्रतिरूपदेशवासं लोकयतमन्त्रसेवनभावना लाभसत्कारपूजोपस्थानबहुमानं सर्वेण सर्वं
परिवर्जयति । ये चान्ये उपक्लेशा बोधिपक्ष्यमार्गान्तरायिक्तास्तान् सर्वेण सर्वं परिवर्जयति । तेषां च
प्रतिपक्षं भजते ॥

अत्रैव चाकल्याणमित्रलक्षणमुक्तम्— शीलविपन्नपुद्गलविवर्जनतया पापमित्रपरिवर्जना
वेदितव्या । एवं दृष्टिविपन्नाचारविपन्नाजीवविपन्नपुद्गलविवर्जनतया । संगणिकारामपुद्गलविवर्जन-
तया । कुसीदपुद्गलविवर्जनतया । संसाराभिरतपुद्गलविवर्जनतया । बोधिपराङ्मुखपुद्गलपरि-
वर्जनतया । गृहिसंसर्गविवर्जनतया पापमित्रपरिवर्जना वेदितव्या । तेन च कुलपुत्र एतानि स्थानानि
परिवर्जयता न तेषां पुद्गलानामन्तिके दुष्टेचित्तमुत्पादयितव्यं न प्रतिघचित्तं नावमन्यनाचित्तमुत्पाद-
यितव्यम् । एवं चानेन चित्तमुपस्थापयितव्यम् । उक्तं हि भगवता— धातुशः सत्त्वाः कामादिधातु-
मास्रवन्ति जायन्ते संस्पन्दन्ते, संसर्गाच्च विनश्यन्ति । तस्मादहं संसर्गं वर्जयिष्यामीति ॥

बोधिचित्तसंप्रमोषोऽप्यनर्थः । तस्य च हेतुस्तो रत्नकूटे—

चतुर्भिः काश्यप धर्मैः समन्वागतस्य बोधिसत्वस्य बोधिचित्तं मुह्यति । क्तमैश्वरुर्भिः ?
आचार्यगुरुदक्षिणीयविसंवादनतया । परेषामनौदृत्ये कौडृत्योपसंहरणतया । महायानसंप्रस्थितानां च
सत्वानामवर्णायशोकीर्त्यलोकनिश्चारणतया । मायाशाठ्येन च परमुपचरति नाध्यायाशयेनेति ॥

अस्य विवर्जनमत्रोक्तम्— चतुर्भिः काश्यप धर्मैः समन्वागतस्य बोधिसत्वस्य सर्वासु
जातिषु जातमात्रस्य बोधिचित्तमामुखीभवति । न चान्तरा मुह्यति यावद्बोधिमण्डनियदनात् ।
क्तमैश्वरुर्भिः ? यदुत जीवितहेतोरपि संप्रजानन् मृषावादं न प्रभापते । अन्तशो हास्यप्रेक्षिकत्वापि
अध्याशयेन च सर्वसत्वानामन्तिके तिष्ठत्यपगतमायाशाठ्यतया । सर्वबोधिसत्त्वेषु च शास्त्रसंज्ञा-
मुत्पादयति । चतुर्दशं च तेषां वर्णं निश्चारयति । याश्च सत्वान् परिपाचयति, तान् सर्वा-
ननुत्तरायां सम्यक्संबोधौ समादापयति प्रादेशिन्यानास्पृहणतया । एभिः काश्यप चतुर्भिरिति ॥

सिंहपरिपृच्छायामग्याह—

न जातु धर्मदानस्य अन्तरायं करोति यः ।
तेनासौ लभते क्षिप्रं लोकनाथेहि संगमम् ।
तया जातिस्मरा [६] धर्मदानाज्जानीयैवं कुमारक ॥ इति ॥

तथात्रैव—

बोधिचित्तं न रिशति तेन सर्वासु जातिषु ।
स्वप्नान्तरेऽपि तच्चित्तं किं पुनर्यादि जाग्रतः ॥

आह—

येषु निरतिस्पानेषु प्राणेषु नगरेषु वा ।
सम्पादापेति बोधाय तेन चित्तं न रिशति ॥

विहरति, न च बाहुश्रुत्यपर्येष्टावभियुक्तो भवति, न सत्वपरिपाकाय न च धर्मश्रवणे वा धर्म
 [सा]क्रय्ये वा अर्थत्रिनिश्चयक्रयाया वा धर्तमानाया नक्तमित्य्य मन्यते) न परिपुच्छनजातीयो
 भवति । न किंशुशलाभियुक्तो भवति । तस्यारण्यजासेन चैकारामरतितया च क्लेशा न समुदाचरन्ति ।
 स पर्युथानविष्कम्भगमात्रेण लुष्टिं विन्दति । न चानुशयसमुद्धाताय मार्गं भाषयति । स तत्र
 5 नामाथाय प्रतिपन्नो भवति, न परार्थाय । अयं भगवन् बोधिसत्वस्यारण्यवासप्रतिमयुक्त
 सप्तमो माराद्भुश इति ॥ पेयाल ॥ पुनरपर भगवन् बोधिसत्व कल्याणमित्रप्रतिरूपकाणि
 पापमित्राणि सेवते भवन्ते पर्युपास्ते । ये ह्येन सप्रहृष्टभ्यो विच्छन्द्य पुण्यसभारासद्धर्म
 परिप्रहाद्विच्छन्द्य प्रविवेके नियोजयन्ति । अन्यायाल्पवृत्पताया नियोजयन्ति । श्रावण
 प्रत्येकबुद्धप्रतिमयुक्ताश्वासै कथा अभीष्ट्य देशयन्ति ॥ यस्मिंश्च समये बोधिसत्वो विवज्जवासेन
 10 महायानेऽभ्युद्गच्छत्तस्मिन् समये त बोधिसत्व वैयावृत्यपल्लिवोधे नियोजयन्ति । वैयावृत्य बोधिसत्व
 नावश्य करणीयम् । यस्मिंश्च समये बोधिसत्वो वैयावृत्ये सनियोजयितव्यं, तस्मिन् समये विवके
 नियोजयन्ति । एष चैन वदन्ति—आरव्यवीर्यस्य बोधिसत्वस्य बोधिर्न दुस्तीदस्य । सचेत्
 मथाभिर्नरभिर्वा कल्पैरनुत्तरा सम्यक्संबोधिं नाभिसंभोत्स्यसे, न भूय शक्यस्यनुत्तरां
 सम्यक्संराधिमभिसंबोद्धुम् । तत्र भगवन् बोधिसत्वोऽत्याख्येन वीर्येण स्थानं खलु पुनरेतद्विद्यते
 15 यन्निर्वाणफलं प्राप्नुयात् । अयं भगवन् बोधिसत्वस्य कल्याणमित्रप्रतिरूपकेण दशमो माराद्भुश ॥
 येऽपि ततोऽन्ये बोधिसत्वानीयाः पुद्गला माराद्भुशाविद्धा प्रत्येतेषु धर्मेषु चरन्ति तै सार्धं रतिं
 विन्दति । तथा हि तदनुर्तवा भवन्ति, स हीनसेवी विशेषमनधिगतो हीनगतिं गच्छति, यदुत
 धकातिं जडैडमूकगतिं यावदेवादशो माराद्भुश इति ॥

येन चैव सातत्यारण्यवीर्यस्य निर्वेदात्सर्वथा बोधिसत्वभाव एव भवति, अत एव

20 रत्नमेधेऽभिहितम्—

इह बोधिसत्वः सर्वेषामेषु वीर्यमारभते । तथा चारभते यथा न कायखेदं स
 जनयति, न चित्तखेदम् । इदमुच्यते बोधिसत्वस्य सान्त्यवीर्यमिति । कीदृशं तद्वीर्यं येन खेदो न
 भवति ? यदिदमल्पवयस्य गुल्फमारम्भोऽतिवलाया वा अपरिपक्वाधिसुक्तां दुष्करकर्मरम्भस्तथा
 स्वमाप्तानादि । दत्तस्थानेनामभाव । किं त्वकालपरिभोगादारयति । अन्यथा हि तेषामेव

25 सत्वानां बोधिसत्वखेदेन बोधिचित्तबीजनाशमहत् फलदादेर्नाशं स्यात् ॥

अतश्च गगनगङ्गतूत्रेऽभिहितम्—अजालप्रतिक्लाङ्घणता मारकमेति ॥

नाप्यजाल इत्यामभावत्यागचित्तमेव नोपायम् । अभ्यासानारम्भादि न कदाचिदथात् ।
 तस्मादेव स्मृतिमुपस्थाप्य बोधिचित्तपरिपाचनविरोधिभ्यो मोहात्स्वार्थधातिभ्य विशितासानेभ्य
 कर्मकारिभ्यश्चामभावो रक्षितव्यः ॥

30

भेदव्यवृत्तस्य सुदर्शनस्य

मूलादिभोगस्य यथैव बीजम् ।

दत्वापि सरथमजालभोगा—

त्सनुद्भूयन्तरोस्तथैव ॥

अयं समाप्तो मारजर्मानर्थः ॥

अस्य विसर्जनं रत्नमेघसूत्रे कथितम् — कथं च कुलपुत्र अत्र बोधिसत्वो मारकर्मपरिहारो-
पायकुशलो भवति ? इह बोधिसत्वोऽक्ल्याणमित्रे सर्वेण सर्वे परिवर्जं [यति] । [अ]
प्रतिरूपदेशवासं लोकायतमन्त्रसेवनभाजना लाभसत्कारपूजोपस्थानबहुमानं सर्वेण सर्वे
परिवर्जयति । ये चान्ये उपक्लेशा बोधिपद्यमार्गान्तरायिनास्तान् सर्वेण सर्वे परिवर्जयति । तेषां च
प्रतिपक्षं भजते ॥

अत्रैव चाक्ल्याणमित्रलक्षणमुक्तम् — शीलविपन्नपुद्गलविवर्जनतया पापमित्रपरिवर्जना
वेदितव्या । एवं दृष्टिविपन्नाचारविपन्नाजीवविपन्नपुद्गलविवर्जनतया । संगणिभारामपुद्गलविवर्जन-
तया । कुसीदपुद्गलविवर्जनतया । संसाराभिरतपुद्गलविवर्जनतया । बोधिपराङ्मुखपुद्गलपरि-
वर्जनतया । गृहिसंसर्गविवर्जनतया पापमित्रपरिवर्जना वेदितव्या । तेन च कुलपुत्र एतानि स्थानानि
परिवर्जयता न तेषां पुद्गलानामन्तिके दुष्टेच्छित्तमुत्पादयितव्यं न प्रतिघचित्तं नावमन्यनाचित्तमुत्पाद-
यितव्यम् । एवं चानेन चित्तमुपस्थापयितव्यम् । उक्तं हि भगवता — धातुशः सत्त्वाः कामादिधातु-
माप्तवन्ति जायन्ते संस्यन्दन्ते, संसर्गाच्च विनश्यन्ति । तस्मादहं संसर्गं वर्जयिष्यामीति ॥

बोधिचित्तसंप्रमोयोऽप्यनर्थः । तस्य च हेतुस्तो रत्नकूटे —

चतुर्भिः काश्यप धर्मे समन्वागतस्य बोधिसत्वस्य बोधिचित्तं मुह्यति । क्तमैश्वर्युर्भिः ?
आचार्यगुरुदक्षिणीयसंवादनतया । परेषामकौटुब्ये कौटुब्योपसंहरणतया । महायानसंप्रस्थितानां च
सत्त्वानामगणयिशोकीर्त्यलोकनिश्चारणतया । मायाशाठ्येन च परमुपचरति नाप्यायाशयेनेति ॥

अस्य विवर्जनमत्रोक्तम् — चतुर्भिः काश्यप धर्मेः समन्वागतस्य बोधिसत्वस्य सर्वासु
जातिषु जातमात्रस्य बोधिचित्तमामुखीभवति । न चान्तरा मुह्यति यावद्बोधिमण्डनिपदनात् ।
क्तमैश्वर्युर्भिः ! यदुत जीवितहेतोरपि संप्रजानन् मृषानादं न प्रभाषते । अन्तशो ह्यस्यप्रेक्षित्यापि
अप्याशयेन च सर्वसत्त्वानामन्तिके तिष्ठत्यपगतमायाशाठ्यतया । सर्वबोधिसत्त्वेषु च शास्त्रसंज्ञा-
मुत्पादयति । चतुर्दिश च तेषां वर्णं निश्चारयति । याश्च सत्त्वान् परिपाचयति, तान् सर्वा-
ननुत्तरायां सम्यक्त्वोर्ध्वं समादापयति प्रादेशितयानास्पृहणतया । एभिः काश्यप चतुर्भिरिति ॥

सिंहपरिपृच्छायामप्याह —

न जातु धर्मदानस्य अन्तरायं करोति य ।
तेनासौ लभते क्षिप्रं लोकनायेहि सगमम् ।
तथा जातिस्मरं [६] धर्मदानाज्जानीन्वैवं कुमारक ॥ इति ॥

तथात्रैव—

बोधिचित्तं न रिश्वन्ति तेन सर्वासु जातिषु ।
स्वप्नान्तेऽपि तदचित्तं किं पुनर्यादे जाग्रतः ॥

आह—

येषु स्थितिस्थानेषु प्रायेषु नगरेषु वा ।
सन्नादापेने बोधाप तेन चित्तं न रिश्वन्ति ॥

आर्यमञ्जुश्रीबुद्धक्षेत्रगुणव्यूहालकारसूत्रेऽप्याह - चतुर्भिर्भूमिं समन्वागतो बोधिसत्त्वः प्रणिधानान्न चलति ॥ पेयाल ॥ निहतमानश्च भवति, ईर्ष्यामात्सर्यपरिबर्जकश्च भवति, परसपद च दृष्ट्वा नात्तमना भवतीति ॥

इदमेव पात्रबोधिचित्तस्य स्पुष्टतरमस्तप्रमोदकारण यत्तत्रैव रत्नकूटेऽभिहितम्—सर्वेषामप्येषु
5 बोधिचित्तपरिकर्मणतया बोधिचित्तपूर्वगमलया चेति ॥

तथा हि चन्द्रप्रदीसूत्रे पाठ -

आरोचयामि प्रतिवेदयामि वो

यथा यथा बहुल वित्तयेनर ।

तथा तथा भवति तन्निम्नचित्त

10 तेनै वित्तैर्हे तन्निश्रितेहि ॥ इति ॥

अवसादोऽप्यनर्थ । एतद्वर्जनं च रत्नमेधे दृष्टम्—इह बोधिसत्त्वो नैव चित्तमुपादयति—
दुष्प्राणा बोधिर्मनुष्यभूतेन सत्ता । इदं च मे वीर्यं परीक्ष च । कुसीरोऽहम् । बोधिक्षा-
दीतशिरश्चैलोपमेन बहून् कल्पान् बहूनि कल्पशतानि बहूनि कल्पसहस्राणि समुदानेतव्या ।
तन्नाहमुत्सह ईदृशं भारमुद्वोदुम् ॥ किं तर्हि बोधिसत्त्वेनैव चित्तमुपादयितव्यम्—येऽपि
15 तेऽभिमन्बुद्धास्तथागता अर्हन्त सम्यक्संबुद्धा, ये चाभिसंबुध्यन्ते, ये वा अभिमभोत्स्यन्ते, तेऽपीदृशेनैव
नयेन ईदृश्या प्रतिपदा । ईदृशेनैव वीर्येणाभिसंबुद्धा अभिसंबुध्यन्तेऽभिसमभोत्स्यन्ते च ।
यावन्न ते तथागतभूता एवाभिसंबुद्धा । अहमपि तथा तथा घटिष्ये तथा तथा व्याप्येस्ये सर्वसत्त्व
साधारणेन वीर्येण सर्वसत्त्वारम्भणेन वीर्येण यथाहमनुत्तरा सम्यक्संबोधिमभिसमभोत्स्य इति ॥

पुनरपरोऽनर्थो रत्नकूटे दृष्ट -अपरिपाचितेषु सत्त्वेषु विधासो बोधिसत्त्वस्य स्वखलितम्,

20 अभाजनीभूतेषु सत्त्वेषु पृथग्बुद्धधम्मप्रवाराणात् बोधिसत्त्वस्य स्वखलितम्, उदारार्थिमुक्तिनेषु
सत्त्वेषु हीनयानमप्रक्रान्ता (दू) बोधिसत्त्वस्य स्वखलितमिति । सम्यक्संयुपस्थितेषु शीलवत्सु
कल्याणधर्मेषु प्रतिविनाशना दुःशीलपापधर्मप्रहा बोधिसत्त्वस्य स्वखलितमिति ॥

अनधिमुक्तिरप्यनर्थ । यथोक्त राष्ट्रपालसूत्रे—

यस्यधिमुक्ति न विद्यति बुद्धे धर्मणे च न तस्यधिमुक्ति ।

25 शिक्षत्रतेषु न तस्यधिमुक्ति पापमोक्षिरपापमुखस्य ॥

स इतश्च्युतो मनुजेषु कर्मवशाद्बुद्धो हि विमूढ ।

नरवेष्वपि तिर्यगतीषु प्रेतगतीषु च तिन्दति दुःखम् ॥ इति ॥

अस्य विमर्जनं रत्नकूटेऽभिहितं दृष्टम्—येषु चास्य गर्भरिषु बुद्धिर्नायद्गहाहते, तत्र
तथागत एव सार्थमिति वृत्त्वा न प्रतिश्रियति । तथागत एव जानीते, नाह जाने । अनन्ता
30 बुद्धयोधिर्नानाधिमुक्तिरतया तथागताना सत्त्वेषु धर्मदेशना प्रवर्तते इति ॥

वैषाढृत्यनर्तमानेनानर्थमिजर्जननुशनेन भवितव्यम् । बोधिसत्त्वप्राप्तिमोक्षे हि सहधार्मिके
धर्मश्रवणे, तथागतपूजाया च वैषाढृत्यमुपादिष्टम् । तत्र या शृत्ति, सा रत्नराशिसूत्रादगता । तत्र

वैयावृत्यकरणेण भिक्षुणा सर्वभिक्षुसवस्य चित्तमभिराधयितव्यम् । तत्र ये भिक्षव आरण्यका
 प्रान्तशय्यासनिकास्तेषां वैयावृत्यकरणेण भिक्षुणा सर्वेण सर्वं न कर्मसमुत्थानं दातव्यम् । यदि
 पुनरारण्यकरण्य भिक्षोः सधपर्यापन्नं शोक्षकं कर्म प्राप्नुयात्, एतेन वैयावृत्यकरणेण भिक्षुणा आत्मनैव
 तत्कर्तव्यम् । अन्यतरो वा भिक्षुरध्येष्यो न पुनः स आरण्यको भिक्षुरूपीडयितव्यः । तत्र यो
 भिक्षुः पिण्डचारिको भवति, तस्य तेन वैयावृत्यकरणेण भिक्षुणा प्रणीतभोजनेषु सविभागः 5
 कर्तव्यः । तत्र काश्यपः यो भिक्षुर्योगाचारी भवति, तस्य तेन वैयावृत्यकरणेण भिक्षुणा आनुलोमिक्का-
 न्युपकरणान्युपसहर्तव्यानि, ग्लानप्रत्ययभैषज्यपरिष्काराश्च । यस्मिंश्च प्रदेशे स योगाचारी भिक्षुः
 प्रतिवसति, तस्मिन् प्रदेशे नोच्चशब्दः कर्तव्यः । रक्षितव्यो वैयावृत्यकरणेण भिक्षुणा योगाचारी
 भिक्षुः । शय्यासनोपस्तम्भनास्य कर्तव्याः । प्रणीतानि च सप्रियाणि योगाचारभूम्यनुकूलानि
 खादनीयभोजनीयान्युपनामयितव्यानि ॥ पे० ॥ ये भिक्षवो बाहुश्रुत्येऽभियुक्ता भवन्ति, तेषामुत्साहो 10
 दातव्यः । यावत्तेऽपि रक्षितव्याः । ये धार्मकथिक्का भिक्षवो भविष्यन्ति, तेषां प्रतीहारधर्मता
 कर्तव्याः । यावद्धारमश्रवणिकाश्चोद्योजयितव्याः । पर्यन्मण्डलपरिसंस्थापयितव्यम् । साकथ्यमण्डल
 विशोधयितव्यं यात्रसाधुकारबहुलेन चास्य भवितव्यम् ॥ पेयाल ॥ न क्वचिद्वस्तुनि ऐश्वर्यसञ्ज्ञोत्पाद-
 यितव्याः । कियत्परिचर्यायां कार्यं सधमनेन कर्तव्यं न स्वमतेन, यावन्न साधिकथातुर्दिशसाधिविक-
 केन ससृष्टं कर्तव्यं । एव विपर्ययादेव स्तौपिकेन सहान्योन्यसर्गप्रतिषेधः । यदि चातुर्दिशे 15
 सधे वैकल्यं भवेत्साधिकश्च लाभ उत्सदो भवेत्तेन वैयावृत्यकरणेण भिक्षुणा भिक्षुसधमेकमानस
 वृत्त्या साधिकलाभाच्चातुर्दिशसाधिककार्यं कर्तव्यम् । एव स्तूपेऽपि प्रलुभेऽयमेव त्रिधिर्दायकान्
 दानपतीन् वा समादाय्य प्रतिमस्कर्तव्यं इत्याज्ञा । यदि पुनः काश्यपः कियद्द्वुरपि
 स्तौपिको लाभो भवेत्, स वैयावृत्यकरणेण न सधे न चातुर्दिशसधे उपनामयितव्यः ।
 तत्त्वत्साद्धेतोः ? या स्तौपिकः अन्तश्च एकदशापि श्राद्धे प्रसादबहुलैर्निर्यातिता भवति, सा 20
 सदेवकस्य लोकस्य चैत्यम्, कः पुनर्वादी रत्नं वा रत्नसमतं वा । यच्च स्तूपे चीवरं निर्यातितं
 भवति, तत्तत्रैव तथागतचैत्ये वातातपवृष्टिभिः परिरक्ष्य गच्छतु । न पुनः स्तौपिकः चीवरं
 हिरण्यमूल्येन परिवर्तयितव्यम् । न हि स्तौपिकस्य कश्चिदर्थो नापि स्तूपस्य केनचिद्वकल्यम् ।
 यो हि कश्चित्काश्यपः वैयावृत्यकरो भिक्षुः रुचिचित्तः शीलवता दक्षिणीयानामैश्वर्यादाज्ञप्तिं ददाति,
 स तेनाकुशलेन कर्मणा नरकगामी भवतीति । यदि मनुष्यलोकागच्छति, दासो भवति परकर्मकरो 25
 लाभो च भवति खटचपेटप्रचण्डप्रहारणाम् । पेयाल । द्वा [ण्डक] र्मभयतर्जितं भिक्षुः करोति,
 अकालप्रेरणमकालज्ञप्तिं ददाति । स तेनाकुशलेन कर्मणा बहुशङ्कुनामं प्रत्येकं
 नरकन्तःप्रास्योपपत्तिर्भवति । यावत्सहस्रविद्धं कायो भवति, आदीप्तं प्रदीप्तं सप्रज्वलितं । पेयाल ।
 योजनशतविस्तारप्रमाणा जिह्वा भवति । तस्य तत्र जिह्वेन्द्रिये बहूनि शङ्कुशतसहस्राणि
 आदीप्तानि अयस्मयानि निग्वातानि भवन्ति । यो हि कश्चिन्काश्यपः वैयावृत्यकरो भिक्षुरागतागतं 30
 साधिकं लाभं सनिधिं करोति, न कालानुकूलं ददाति, उद्वेत्स्यापयित्वा त्रिद्वेद्ययित्वा ददाति,
 वेद्यायिन्नं ददाति, स तेनाकुशलमूत्रेण जडा नाम गूयमृत्तिकाप्रेतयोनिस्तःप्रास्योपपत्तिर्भवति ।

तत्र अस्य अन्ये प्रेता भोजन गृहीत्वा अपदर्शयन्ति । स उद्धम्यमानस्तद्भोजनमनिमिषाम्या
नेत्राम्या पश्यमान क्षुपिपासापरिगतो दुःखां वेदना वेत्ति, न च वर्षसहस्रेणापि तस्य भोजनस्य
लाभो भवति । यदपि कदाचिन्नाहं चिद्भोजनं लभ्यते, तदुद्धारं भवति, पूयशोणितं वेत्ति ॥

सर्वैरक्षितान्दानेऽप्यनर्थं उक्तं—यास्व सवरक्षितं सत्त्वानद्राक्षी कुञ्चाकारास्ते भिक्षव
5 आसन् । ते साधिना कुञ्च श्लेष्मणा नाशितम् । तस्य कर्मणो विपादेन कुञ्चाकारा सवृत्ता ।
यास्व सवरक्षितं सत्त्वानद्राक्षी स्तम्भाकारास्ते भिक्षव आसन् । ते साधिनास्तम्भं सिंहाणकेन
नाशितं । तेन स्तम्भाकारा सवृत्ता । यास्व सत्त्वानद्राक्षीर्वृक्षान्कारान् पत्रान्कारान् फलाकारान्,
तेऽपि भिक्षव आसन् । तैरपि साधिनानि वृक्षपत्रपुष्पफलादिनि पौद्गलिकपरिभोगेन परिभुक्तानि ।
तेन ते वृक्षपत्रपुष्पफलाकारा सवृत्ता । यास्व सत्त्वानद्राक्षी रज्ज्वान्कारान् समार्जन्याकारास्ते
10 भिक्षव आसन् । ते साधिना रज्जुनमार्जन्यं पौद्गलिकपरिभोगेन परिभुक्तम् । तेन रज्ज्वान्कारा
समार्जन्याकाराश्च सवृत्ता । यत्त्वं सत्त्वमद्राक्षीस्तत्र [ध्व]कारं स श्रामणेरक आसीत् । स तदुक्तं
निर्मादयति । आगतुं शक्यं भिक्षवोऽभ्यागता । तैरसौ दृष्टं पृष्टश्च—श्रामणेरक, विषयसंघस्य पानकं
भक्षयति ? स मासर्वोपहतचित्तं कथयति—किं न पश्यसि तदुक्तं निर्मादितं पीतं पानकमिति ?
ते वृत्ता वेत्तेति नैराश्यापान्ना हीनदीनवदना प्रकान्ता । स तस्य कर्मणो विपादेन तदुक्ताकार
15 सवृत्तः ॥ यत्त्वं सत्त्वमद्राक्षीदूखलाकारं सोऽपि भिक्षुरासीत् । तस्य पात्रकर्मं प्रत्युपस्थितम् । तत्र
चैकं श्रामणेरकोऽहं मुद्राकारं नियुक्तम् । स तेनोक्तं—श्रामणेरक, ददस्व मे खलिस्तोकं कुञ्चयिष्येति ।
स कथयति—स्थविर, तिष्ठ तावमुद्धतम् । व्यग्रोऽस्मि । पञ्चकुम्भिका दास्यामीति । स सजातमर्षं
कथयति—श्रामणेरक, यदि मम कल्पेत् उद्व(दू)खलं स्पष्टम्, त्वामेवाहमुद्व(दू)खले
प्रक्षिप्य कुन्धयेयम्, प्रागेव खलिस्तोकमिति । स श्रामणेरं सन्क्षयति—तीव्रपर्यवस्थानपर्यवस्थितोऽयम् ।
20 यद्यहमस्मै प्रतिवचनं दास्यामि, भूयस्या मात्रया प्रसोपमापस्यतीति तूष्णीमत्रस्थितः । यदास्य
पर्यवस्थानं सिगतं तदोपसकम्य कथयति—स्थविर, जानीते त्वं कोऽहमिति ? स कथयति—जाने
त्वा काश्यपस्य सम्यक्संबुद्धस्य प्रव्रजितं श्रामणेरकम् । अहमपि मिक्षु स्थविर । श्रामणेरक
कथयति—यथ्येयम्, तथापि तु यमया प्रव्रजितेन करणीयं तद्वृतम् । किं वृतम् ?
क्लेशप्रहाणम् । छिन्नसमलवधनोऽहं सर्ववधनविनिर्मुक्तः । खरं ते वाक्कर्मं निश्चारितम् । अत्यय
25 मथ्यतो देशय । अथ्येयं नाम एतत्कर्मं परिक्षयं तनुत्वं पर्यादानं गच्छेदिति । तेन अत्ययमप्यतो न
देदितम् । तेन कर्मणोदूखलाकारं सवृत्तं । यास्व सत्त्वानद्राक्षी स्याल्याकारान्, ते
कल्पिनास्ता आसन् भिक्षूणामुपस्थापकाः । ते भैषज्यानि कापयन्तो भिक्षुभिरप्रियमुक्ताः ।
तैश्चित्तं प्रदूष्य स्याल्यो भिन्नाः । तेन स्याल्याकारा सवृत्ता । यत्त्वं सत्त्वमद्राक्षीर्मथ्ये छिन्नं
तनुना धार्यमाणम्, सोऽपि भिक्षुरासीत्। ग्राहिकः । तेन मासर्वोभिभूतेन लाभं सपरिवर्तितं ।
30 यो वार्षिकं स हैमन्तिकं परिणामितं । यस्तु हैमन्तिना स वार्षिकं परिणामितं । तस्य कर्मणो
विपादेन मथ्ये छिन्नस्तनुना धार्यमाणो गच्छति ॥

॥ धर्ममाणकादिरक्षा परिच्छेदस्तृतीयः ॥

अनर्थवर्जनं चतुर्थः परिच्छेदः ।

अपरेऽपि महान्तोऽनर्था सूत्रान्तेपूक्ता । यथा तान्दोनाशार्गमसूत्रे-पञ्चमा कुलपुत्र
 क्षत्रियस्य मूर्धाभिपिक्तस्य मूलापत्तय, - याभिर्मूलापत्तिभि क्षत्रियो मूर्धाभिपिक्त सर्वाणि
 पूर्वानुरोपितानि कुशलमूळानि ज्ञोयति । वस्तुपतित पाराजिक सर्वदेवमनुष्यमुखेभ्योऽपायगामी
 भवति । कतमा पञ्च १ य कुलपुत्र मूर्धाभिपिक्त स्तौपिक वस्त्वपहरति साधिरु वा चातुर्दिश
 साधिरु वा निर्यातित वा, स्वय वापहरति हारयति वा, इय प्रथमा मूलापत्ति ॥ य पुनर्धर्म 5
 प्रतिक्षिपति श्रावकनिर्याणभाषित वा प्रत्येकबुद्धनिर्याणभाषित वा महायाननिर्याणभाषित
 वा प्रतिक्षिपति प्रतिषेधयति, इय द्वितीया मूलापत्ति ॥ य पुनर्मांसुद्दिश्य शिरस्तुण्डमुण्ड
 कापायप्रक्षप्राघृत शिक्षाधारी वा अशिक्षाधारी वा, तस्य दु शीलस्य वा शीलत्रतो वा कापायाणि
 वस्त्राप्यपहरति अपहारयति, गृहस्य वा करोति, काये दण्डै प्रहरति, चारके वा
 प्रतिक्षिपति, जीवितेन वा विवोजयति, इय तृतीया मूलापत्ति ॥ य पुन क्षत्रिय 10
 सचिन्त्य मातर जीविताद्व्यपरोपयति पितरमर्हत्त भग्नच्छ्रावक वा जीविताद् व्यपरोपयति,
 समग्र वा सद्य भिनत्ति, तथागतस्यार्हत सम्यक्संबुद्धस्य सचिन्त्य दुष्टचित्तो रधिरमुपादयति ।
 एभि पञ्चभिरानतर्थं कर्मभिरन्यतरान्यतर कर्मोत्पादयति, इय चतुर्थी मूलापत्ति ॥ य
 पुन क्षत्रियोऽहेतुनादी भवति परलोकोपेक्षक, दशानुशलान् कर्मपथान् समादाय वर्तते,
 अन्याश्च बहून् सत्वान् दशस्वानुशलेषु कर्मपथेषु समादापयति, विनयति निवेशयति प्रतिष्ठापयति, 15
 इय पञ्चमी मूलापत्ति ॥ पेयाल ॥ य पुनर्प्राग्भेद जनपदभेद नगरभेद राष्ट्रभेद करोति, इय
 षष्ठी मूलापत्ति ॥ पेयाल ॥ आदिकर्मिणा महायानमप्रस्थिताना कुलपुत्राण कुलदुहितृणा वा अष्टौ
 मूलापत्तय, याभिर्मूलापत्तिभि स्वखिता आदिकर्मिणा महायानमप्रस्थिता सर्वाणि पूर्वानुरोपितानि
 कुशलमूळानि कापयन्ति । वस्तुपतिता पाराजिता देवमनुष्यमहायानसुखादपायगामिनो भवति,
 चिर च संसारे सीदन्ति कल्याणमित्रविरहिता । कतमा अष्टौ २ ये सत्त्वा पूर्वदुश्चरितहेतुना अस्मिन् 20
 क्लिष्टे पञ्चमपाये लोके उपपन्ना, त इत्वरकुशलमूला कल्याणमित्र सनि श्रित्वेद परमगम्भीर
 महायान शृण्वन्ति । ते च परीत्तबुद्धयोऽपि कुलपुत्रा अनुत्तराया सम्यक्मार्गोर्धा चित्तमुपादयन्ति ।
 तयामादिकर्मिणा ये च बोधिस्तत्त्वा इद परमगम्भीर शून्यताप्रतिमयुक्त सूत्रान्तं शृण्वन्ति उद्दिशति
 पठन्ति, त यथाश्रुत यथावर्षगात् परेण पूर्वमुद्दिमदशाना स्वर्णं सुव्यञ्जन विस्तरेणाप्रत स्मारयन्ति
 प्रकाशयन्ति । ते ह्यश्रुतश्रमा वाग्य पृथग्गना शृण्वन्त उत्त्वस्यन्ति सत्रस्याति सत्रासमापयन्ते । ते 25
 नरासेन विनर्षयन्ति, अनुत्तराया सम्यक्मार्गोर्धेधित श्रावयाने चित्त प्रणिदधति । एषा
 आदिकर्मिणोऽपि सत्त्वस्य मूलापत्ति प्रथमा, यदा मूलापत्त्या स कुलपुत्र सन् पूर्वानुरोपित
 कुशलमूला कापयति वस्तुपतित पाराजित स्वर्गपर्वसुरात् । निरादित चास्य बोधिचित्तम् ।
 अपायगामी भवति । तस्माद्बोधिसत्त्वेन महासात्त्वेन परपुत्रलानामाशयानुशय प्रथम नाना यथाशयाना

सापराधिको भवति । महागुरुकामापत्तिमापद्यते । विसत्रादयति देवमनुष्यान् महायानेन । श्रावकस्यान
मेवास्य न भवति, प्रागेन महायानस्यावतारविशेषाधिगम, प्रागेवानुत्तरा सम्यक्संबोधि ॥ तद्यथा
कश्चित्पुरवो महाटवीं प्रस्थितं क्षुत्तर्पप्रपीडितं । स तत्र महाफलवृक्षे प्रतिष्ठितः । आहारार्थं
स उदारफलवृक्षमपहाय गन्धसपन्नं रससपन्नमनास्वाद्य निषवृक्षमभिरुह्य निषफलानि भुञ्जीत, 5
मुक्त्वा च कालं कुर्यात् । तदुपमास्तान् पुद्गलान् वदामि, ये दुर्लभं मनुष्यलभं लब्ध्वा कल्याणमित्र
सनिश्चित्य महायानमनर्तुकामा लभसत्कारयशोहेतोरत्मानमुपदर्शयन्ति, परान् पश्यन्ति, एवरूपा
महागुरुकामापत्तिमापद्यन्ते, यथा गुरुकृत्यापत्या सर्वविज्ञाना परमजुगुप्सिता भवन्ति अपाय-
गामिनः । तथारूपाश्च पुद्गला न सेवनीया सर्वक्षत्रियब्राह्मणविदूशूद्राणाम् । यश्च तान् सेवते, स
सातिसारो भवति सर्वविज्ञानाम् । इयं कुलपुत्रं बोधिसत्त्वस्य षष्ठी मूलापत्तिः ॥ पुनरपरं कुलपुत्रं 10
भविष्यन्त्यनागतेऽध्वनि क्षत्रियाणां पुरोहितचण्डाला अमात्यचण्डाला भटचण्डाला मूर्खा पण्डित
मानिनो महाधना महाभोगा । बहुविधेषु दानमयपुण्यक्रियावस्तुषु सदृश्यते । ते त्यागमदमत्ता
मानमददर्पेण क्षत्रियं निभेदयन्ति, श्रमणान् क्षत्रियैः । ते क्षत्रियान्निश्चित्य श्रमणान् दण्डापयन्ति,
अर्थं दण्डेन मुपति । तेनोपद्रवेण ते भिक्षुः पौद्गलिक वा साधिक वा चातुर्दिशसाधिक वा
स्तौपिक वा श्रमणैरपहृत्य तेषां प्राहृतं प्रदायन्ते । ते पुनश्चण्डाला क्षत्रियस्योपनामयिष्यन्ति । 15
ते उभयतोऽपि मूलापत्तिमापद्यन्ते । ये क्षत्रियचण्डाला श्रमणैः सार्धं प्रदुष्यन्ति, तथारूपं च ते
धर्मं प्रज्ञपयिष्यन्ति अधर्मं वा धर्ममपहाय । सूत्रनिर्णयशिक्षा अनपेक्ष्य कालोपदेशमहाप्रदेशा
नपहाय । महाकल्याणेत्री प्रज्ञापारमिताशिक्षोपायकौशल्यशिक्षा । याश्च अपरेषु सूत्रेषु शिक्षा
उपदिष्टास्ता अपहाय तथारूपा धर्मयुक्तिं भिक्षूणां विहेठनार्थपूर्वकं क्रियाकारं प्रज्ञपयन्ति,
यैः क्रियाकारैर्भिक्षूणां विहेठना भवति । रिञ्चति शमयविपश्यनानुयोगमनस्कारम् । तेऽवध्यायन्तो 20
व्यापादबहुला भवन्ति । तेन च हेतुना भिक्षूणामप्युपशान्तां क्लेशां नोपशम्यन्ति, न तनूभवन्ति ।
तत्काले पुनस्ते भिक्षुः आशयविपन्ना भवति, शीलविपन्नाश्च भवति । आचारविपन्ना भवन्ति,
दृष्टिविपन्ना भवति । तद्धेतोः शैथिलिका भवन्ति, ऋद्धिलिका भवन्ति । अश्रमणा श्रमणप्रतिज्ञा,
अत्रलचारिणो ब्रह्मचारिप्रतिज्ञा, शङ्खस्वरसमाचारा प्रष्टव्यधर्मदेशिका । ते भूयस्या मात्रया
सपरिचारस्य क्षत्रियस्य सत्कृता भवन्ति, मानिता पूजिता भवन्ति । ते च प्रहाणाभियुक्तानां 25
भिक्षूणां गृहस्थेष्ववर्णं निधारयन्ति । स च क्षत्रिय सपरिवार प्रहाणाभियुक्तानां भिक्षूणां
मन्तिके प्रदुष्यति अनव्यायति । यस्तत्र प्रहाणिकानां भिक्षूणामुपभोगं, तं स्वाव्यायाभिरतानां
भिक्षूणां निर्यातयन्ति । ते उभयतो मूलापत्तिमापद्यन्ते । तत्रस्य हेतोः २ ध्यायी भिक्षु सुक्षेत्रम् ।
नाध्ययनरैवाकृत्याश्रिता नाध्ययनाभियुक्ता समाधिधारणीक्षान्तिभूमिषु भाजनीभूता दक्षिणीया
पात्रभूता । आलोकनरा लोकस्य मार्गोपदेशका । धर्मक्षेत्रक्षेत्रक्षेत्रात् सन्वानुत्तारयन्ति, 30
निर्माणगमने च मार्गं प्रतिष्ठापयन्ति । इमा कुलपुत्र अष्टौ मूलापत्तय इति ॥

आसा नि सरणमिदं सूत्रेऽभिहितम्—यदि ते बोधिसत्त्वा आकाशगर्भस्य बोधिसत्त्वस्य
नाम शृत्वा दर्शनमस्याकाशक्षेत्रम्, अपायप्रपतनमयान् मूलापत्तीर्दर्शयितुंशामा, यदि ते
आकाशगर्भं बोधिसत्त्व नमस्तुर्षु, नाम चास्य परिष्कीर्तयेयुः, तेषां स कुलपुत्रो यथाभान्यतया

- स्वरूपेणाग्रतस्तिष्ठति नाहणरूपेण, यागदारिकारूपेण पुरतः स्थास्यति । तस्यादिकर्मिकस्य बोधिसत्त्वस्य यथासमुत्थितास्ता आपत्ती प्रतिदेशयति गम्भीर चास्योपायकौशल्य महायाने चर्यामुपदर्शयति । यागदवैर्गतिकभूमौ च प्रतिष्ठापयति । पेयात् । यदि तेषां समुख दर्शनं न ददाति, यस्तमभियाचति, तेनादिकर्मिणेण बोधिसत्त्वेन सापराधेन पश्चिमे यामे उपायासनात्
- 5 प्राङ्मुखेन स्थित्वा धूपं धूपयितव्यम्, अरणो देवपुत्र आयाचितव्यम् । एतं च वक्तव्यम्— अरण अरण महाद्वप महाभाग, महोदितस्त्व जम्बुद्वीपे । मा करुणया हृदयस्व । शीघ्रमाज्ञाशार्गं महाकारणिकं मम वचनेन बोधय । मम स्वप्नान्तरे तमुपायमुपदर्शय, येनाहमुपायेन आपत्तिं प्रतिदेशयामि, आर्ये महायाने उपायप्रज्ञां प्रतिल्पस्यामीति । तेन तत्कालं शय्याया निद्रापयितव्यम् । सहोद्रेतेऽल्पे इह जम्बुद्वीपे आकाशार्गमस्य बोधिसत्त्वस्येह समागमो भवति स्वरूपेण च ।
- 10 तस्यादिकर्मिकस्य बोधिसत्त्वस्य स्वप्नान्तरे पुरतः स्थित्वा ता मूलापत्तिं देशयति महायानोपायेन । तथारूपं च तस्योपायज्ञानं सदर्शयति, यनोपायकौशल्येन स आदिकर्मिको बोधिसत्त्वस्तत्रैव बोधिचित्तासप्रमोप नाम समाधिं प्रतिलभते, सुदृढव्यग्रस्थितश्च भवति महायाने ॥ इत्यादि ॥

- अथवा योऽत्र सूत्रेऽभ्येक्षणमन्त्रं पूर्वमुक्तं, तेनायं त्रिधि कार्यं । एव स्यात्—अरण्ये उपमनेऽभ्यन्तरे वा अगरे वा तगर वा कागानुसारि वा धूपयितव्यम् । प्राञ्जलिना च भूत्वा समन्ततो
- 15 दिग्विदिक्षु च पञ्चमण्डलकेन वन्दित्वा इमे मन्त्रपदा प्रवर्तयितव्या । तद्यथा—सुमृश २ । कारणिक । चर तुर । विचर । सचर । कारणिक । मुर मुर वेगधारी नमुचमे भुजयत कारुणिक चिन्तामणि पूर्य कारुणिक सर्वशा मे स्थापय आज्ञाधारी खु गु । १ । रतिविवेक गु । दृष्टिविवेक गु । पूर्य कारुणिक पूर्य तु ममाशाम् । स तथा चाशोभति स्वाहा ॥ तिधि पूर्वन्तु । सर्वव्याधिदु खसर्वं भयसर्वोपमरणविधातप्रतिघाते सर्वाभीष्टसिद्धये च कार्यं ॥ यदि क्षत्रियादयोऽपि बोधिसत्त्वा,
- 20 कथमेयामापत्तिनिपमोऽप्येषा चाधिव्यम् ? अथ ते न सावरिका, कथमेयामापत्तिव्यनस्था, कथं वा तदोपासावरिका अपि गृह्यन्ते ? नैव दोष । येषां यत्र बहुल सभन, ते तत्राकोटिता स्वनाम ग्रहणदर्शनाद्भयोपादनार्थम् । परस्परतस्तु सर्वे सर्वा आपतय परिहर्तव्या ॥ येन वा प्रवृत्तिमहासावयतया असमादानोऽप्यभ्यो भवन्त्युच्छिन्नकुशलमूलश्च, सुतरां तेन सावरिका । इत्यलमनया चिन्तया ॥

- 25 उपायकौशल्यसूत्रेऽपि मूलापत्तिरुक्ता—किं चापि कुलपुत्र बोधिसत्त्व प्रातिगोक्षशिक्षाया शिक्षमाणं कल्पशतसहस्रमापि मूलप्रभञ्जं स्यात् । सर्वसत्त्वानां च सूक्तदुर्दानि क्षमेत् । श्रावकप्रत्येकबुद्धभूमिप्रतिसप्तुत्तैश्च मनसिकारैर्बहोदेत् । इष बोधिसत्त्वस्य गुरुराग मूलापत्ति । तद्यथा कुलपुत्र श्रावक्यानीयो मूलापत्तिमापन्न, सोऽभव्यस्तरैव स्वन्धै परिनिर्वातुम्, एवमेव कुलपुत्रोऽप्रतिदेश्यैतामापत्तिमनि सृज्य तान् श्रावकप्रत्येकबुद्धमनसिकारान्, अभव्यो बुद्धभूमौ
- 30 परिनिर्वातुमिति ॥

आसा च मूलापत्तीनां सुखग्रहणधारणार्थमेकीयगतानां च सग्रहकारिका उच्यन्ते—

रत्नत्रयस्वहरणादापत्पाराजिका मता ।
 सद्धर्मस्य प्रतिक्षेपाद् द्वितीया मुनिनोदिता ॥
 दुःशीलस्यापि वा भिक्षोः क्षापायस्तैन्यताडनात् ।
 चारके वा विनिक्षेपादपप्रव्राजनेन च ॥ 5
 पञ्चानन्तर्यभरणामिध्याद्यष्टिग्रहेण वा ।
 ग्रामादिभेदनाद्वापि मूलापत्तिर्जनोदिता ॥
 शून्यतायाश्च कथनात्सत्त्वेष्ववृत्तबुद्धिषु ।
 बुद्धत्वप्रस्थितानां वा सर्वेष्वेवनिर्तनात् ॥
 प्रातिमोक्षपरित्याज्य महायाने नियोजनात् । 10
 शिष्ययानं न रागादिग्रहणायेति वा ग्रहात् ॥
 परेषां ग्रहणाद्वापि पुनः स्वगुणकाशनात् ।
 परपसन्तो लभसत्कारश्लोकहेतुना ॥
 गम्भीरक्षान्तिकोऽस्मीति मिथ्यैव कथनात्पुनः ।
 दण्डापयेद्वा श्रमणान् दद्याद्वा शरणत्रयात् ॥ 15
 गृहीयादीयमानं वा शमथय्याजनात्पुनः ।
 प्रतिमलीनभोगं च स्वाध्यायिषु निवेदनात् ॥
 मूला आपत्तयो हेता महानरकहेतवः ।
 आर्यस्याक्रान्ताशर्मास्य स्वमे देस्यां पुर स्थितैः ॥
 बोधित्तपरित्यागाद्याचक्रायामदानतः । 20
 तीव्रमात्सर्यलोभाभ्यां क्रोधाद्वा सत्त्वताडनात् ॥
 प्रसाद्यमानो यत्नेन सत्त्वेषु न तितिक्षते ।
 क्लेशात्परानुवृत्त्या वा सद्धर्माभासवर्जनात् ॥ इति ॥

आर्यक्षितिगर्भमूत्रेऽप्युक्तम्—यो महानहन् ममोद्दिश्य प्रव्रजितो दुःशीलपापसमाचारो
 भिक्षुरनुभूतं कश्चिन्नृजातं अश्रमणं श्रमणप्रतिज्ञं अनह्नचारी ब्रह्मचारिप्रतिज्ञं । घस्तं पतितं 25
 पराजितो विविधैः क्लेशैः । अथ च पुनः स दुःशीलपापसमाचारो भिक्षुरथापि सर्वदेवानां
 यानसर्वमनुष्याणां यानपुण्यनिरीतां दर्शयिता भवति कल्याणमित्रम् । किं चापि स
 अपात्रीभूतः, तेन च पुनः शिरस्तुण्डमुण्डेन काशायन्नप्रारणेर्यापयेन दर्शनहेतुनापि बहूनां
 सत्त्वानां विविधबुद्ध्युत्थूलोपस्तम्भनकरं सुगतिमार्गदर्शने भवति । तस्माद्यो ममोद्दिश्य प्रव्रजित
 शीलान् दुःशीलो वा, तस्य नानुत्तानामि च नवतिराज्ञामपि यममोद्दिश्य प्रव्रजितस्य 30
 सहधर्मैणापि क्तये दण्डप्रहारं वा दातुं चारके वा प्रक्षेपुम्, अह्नमह्नं विकर्तनं वा कर्तुं जीयिताद्वा

व्यपरोपणं कर्तुम्, किं पुनरधर्मेण । किं चापि स मृत कथ्यतेऽस्मिन् धर्मविनये । अथ च पुन
स पुद्गलो गोरोचनमत्सरिकासदृश ॥ इति ॥

अत्रैवाह—ये ममोद्दिश्य प्रव्रजितान् यानभूतान् पात्रभूतान् वा त्रिद्वैठयिष्यन्ति, ते सर्वेषा
त्र्यध्वगतानां बुद्धानामतीव सापराधा भवन्ति । समुच्छिन्नमुशालमूला दग्धसताना अत्रीचिपरायणा
5 भवन्तीति ॥

अत्रैवाह—सर्वबुद्धेरधिष्ठितोऽय मोक्षध्वजो यदुत रत्नपायवत्प्रमिति ॥

अस्मिन्नेव चोक्तम्—तेन खलु पुन समयेन बहूनि श्रावकनिवृत्तशतसहस्राणि बहूनि च
बोधिसत्त्वनिवृत्तशतसहस्राणि भगवतोऽन्तिके एव रूप पूर्णवृत्त कर्माणरणे प्रतिदेशयन्ति—वयमपि
भदन्त भगवन् बहूना पूर्वेराणा तथागताना प्रवचने पात्रभूतान् पात्रभूताश्च बुद्धाना भगवतां
10 श्रावक्यानीयान् पुद्गलान् जुगुप्सितवन्त पसितवन्तो रोपितवन्तोऽण्णापरश कथाश्च निश्चारितवन्त ।
तेन वय कर्माणरणेन त्रिषुपायेषु त्रिविधा तीव्रा प्रचण्डा दुःखा वेदना प्रत्यनुभूतवन्त । पेयाल ।
वय तत्कर्माणरणशोभतेर्हि भगवन्तोऽन्तिके प्रतिदेशयिष्याम । केचिद्वदन्ति—वय भगवत
श्रावकान् वचनैस्त्वर्जितवन्त परिभाषितवन्त । केचिद्वदन्ति—वयं भगवत श्रावकानपात्रभूतान्
पात्रभूताश्च प्रहरितवन्त । केचिद्वदन्ति—वय चीवरान् हतवन्त । केचिद्वदन्ति—वय भगवत
15 श्रावकानामुपभोगपरिभोगानाच्छिन्नवन्त । केचिद्वदन्ति—वय भगवन्तमुद्दिश्य प्रव्रजितान् गृहस्थान्
कारितवन्त, तत अस्थान सादिता । केचिद्वदन्ति—अस्माभिर्भगवन् बुद्धानां भगवता श्रावका
अपात्रभूता पात्रभूताश्च सापराधिकाधारके प्रक्षिप्ता । तेन वय कर्माणरणेन बहून् कल्याणिष्व-
पायेषु त्रिविधा तीव्रा प्रचण्डा दुःखा वेदना प्रत्यनुभूतवन्त । पेयाल । तद्वपमेतर्हि कर्माणरणशोभ
भगवतोऽन्तिके प्रतिदेशयाम, आपत्यां सरमापयेम । प्रतिगृह्णातु भगवानस्मानमनुकम्पामुपादाय ।
20 उद्धरतु भगवानस्माननन्तपापेभ्य ॥ इति विस्तर ॥

प्रव्रज्यान्तरायमूडेऽप्यनर्थं उक्त—चतुर्भिर्महानामन् धर्मं समन्वागतो गृही अक्षणाप्राप्तो
भवति । जाल्यन्धश्च जडश्चाजिह्वरश्च चण्डालश्च । न जातु सुखिनो भवन्त्यारयानरहुलश्च पण्डकश्च
त्रित्यदासश्च । स्त्री च भवति आ च सूकरश्च गर्दभश्चेष्टधारीतिश्च भवति तत्र तत्र जाती ।
वक्तवैश्वर्तुर्भि * इह महानामन् गृही पूर्वजिनश्रुताधिसाराणा सत्वाना नैश्वर्यचित्तस्य प्रव्रज्या-
25 चित्तस्वार्थमागचित्तस्यान्तराय करोति । अनेन प्रथमेन ॥ पुनरप गृही धनलाल्येन पुत्रलाल्येन
कर्मविपाकमश्रद्धत् पुत्रस्य वा दुहितुर्या भार्याया वा ज्ञातिन्प्रस्यैर्घर्यस्थाने वर्तमाने प्रव्रज्यान्तराय
करोति । अनेन द्वितीयेनेति ॥ अन्यद् ह्ययम्—सद्भवेप्रतिशेष श्रमगतायोगेषु च प्रतिष ॥

दश चाक्षुराण्य कर्मदशा अन्यथा सद्भवेऽस्मृत्पुपस्थानाद्विषाकरकटुका द्रष्टव्या । तत
किंचिमात्र सूत्र सूच्यते । प्राणानिवाताविषाकरस्तान् । यथाह—तद्यथा अग्निशिखाचरा नाम
30 पक्षिणो येऽग्निशिखामव्यगता न दहन्ते सद्भ्यतराश्च नारवेत्याणा कपाळ भित्वा स्त्रिर विवन्ति ।
कपालान्तरचरा नाम पक्षिणो ये मस्तरु भित्वा ज्वलितमस्तरुद्वान् विवन्ति । जिह्वाभिरमुजो
नाम पक्षिणो ये जिह्वां विगमे अभितोऽभिन प्रभक्षयन्ति । सापि जिह्वा मुक्ता पुनरपि संजायेते
पद्मदलशेमत्ररा । एवमर्षालुरूपनहा दन्तोऽशट्का नाम, कण्ठनाच्यपरमं नाम । शोभ

काशिन । आमाशयादा । ग्रीहसर्तका । अन्वविरखादिन । पृष्ठवशचरा नाम । मर्मगुह्यना
 नाम पक्षिण, ये सर्वाणि मर्मविराणि भित्त्वा मर्माणि वृन्तयित्वा विरराणि प्रविश्य मज्जामण्ड
 पिबन्ति क्रन्दमानानाम् । सूचीछिद्रा नाम पक्षिणो ये सूचीसदृशतुण्डा रक्त पिबन्ति । एवमस्थि
 विवराशिन, पद् त्वग्भक्षिण । नखनिहन्तका मेदोदा स्नायुविशेषका, केशोण्डुका नाम पक्षिणो
 ये केशमूलान्युत्पाटयन्ति । स एमग्रीचीप्रदेशक्षीणि योजनशतसहस्राणि । पक्षिभैरवपक्षो नाम । 5
 तत्र तैरन्यैर्नारकेयै सहानेकानि वर्षशतसहस्राणि भक्ष्यते सभजति च । स कथंचिदपि तस्मान्मुक्त
 सर्पस्माद्दु खजालपरिवृत श्वभ्रप्रपातो नाम द्वितीय प्रदेशस्तत्र गच्छति त्राणान्वेषी शरणा-
 न्वेषी परित्राणान्वेषी । समन्तत एकादशभिरर्चिस्करधैरावृतो नि सहाय कर्मपाशबन्धनबद्ध समन्तत
 शत्रुभिरावृत कान्तारमनुप्रपन्न सर्वस्मान्नरकपुञ्जादधिकतर व्यसनमभिप्रपन्नस्त श्वभ्रप्रपात नाम
 प्रदेशमनुधावति । पतिते अतीव पाद प्रविलीयते । उल्लिख्य पुनरपि सभजति सुकुमारतर छक्ष्य 10
 तर खराभिस्तीव्रामिर्वेदनाभिरभिभूत । तस्यैव भयविकृत्ववदनस्य करचरणसर्गाङ्गप्रत्यङ्गप्रखिलीय
 मानस्य स प्रदेश श्वभ्रप्रपातो नाम प्रादुर्भवति । स तस्मिन् देशे नियतति । पतित श्वभ्रे प्रपतति
 त्रीणि योजनसहस्राणि । पुनरपि कर्मवृत्तेन वायुनोद्विष्यते । स प्रपतमान कङ्कवायसगृध्रोद्धकै
 भक्ष्यते । याजस्तस्यैवमुद्विष्यमानस्य च प्रपततश्चानेकानि वर्षशतसहस्राणि गच्छन्ति । कथंचिदपि
 तस्मात्मुक्त परिभ्रामितश्चक्राङ्कपिनर नाम प्रदेशमनुधावति । तस्मिन् प्रदेशे सहस्राराणि चक्राणि 15
 प्रादुर्भवन्ति वज्रनाभीनि तीक्ष्णज्वालानि शीघ्रभ्रमाणि । तस्य सहगमनादेव तानि चक्राणि शरीर
 प्राप्य भ्रमन्ति । पेयाल । प्रत्येक सर्गाङ्गानि प्रमथन्तो दहन्ति, पादतले चास्य शङ्कुभिर्मिथेते ।
 एव मक्कोटकपर्णैः माकोटकैः प्राणिजातिभिः सान्तराहि परमाणुश भ्रमक्ष्यते । भुक्तो भुक्त
 पुनरपि सजायते सुकुमारतर । सुकुमारतया भूयोऽप्यधिकतरा वेदनामनुभवति । भुक्तभुक्तस्य
 प्रभूततरमेवास्य त्वज्जास प्रादुर्भवति । तस्य प्राणातिपातवृत्तोपचितस्य तत्फल भजति ॥

अदत्तादाननिषाकमाह—स एष दुष्कृतकर्मान्तचारी अलतचक्रनिर्माणगन्धर्वनगर 0
 मृगतृणिकासदृश महदर्थजात पश्यति रत्नस्रग्धनधान्यनिजरभूतम् । तस्यैव लोभाभिभूतस्य
 कर्मणा मोहितस्य एव भजति ममेदमिति । स एष मोहित पापकारी प्रज्वलिताङ्गारकर्षूर्द्धयित्वा
 तद् द्रविणमनुधावति । स कर्मवृत्तैर्यमपुरैर्गृह्यते शङ्खजालमध्यगत सर्गाङ्गप्रत्यङ्गश पाठ्यते
 निशस्यते दह्यते अस्थ्यशेष कियते । न चास्यानादिजालप्रवृत्त स लोभस्तामप्यस्या गतस्य
 परिहीयत इति ॥ 25

काममिथ्याचारमपिहत्याह—एष स पापकर्ता तस्माच्छसकटा मुक्त कथमप्यङ्गारकर्षू
 र्द्धयित्वा कर्मणा भ्रामित प्रदेशमन्य प्रपद्यते वितयदशन नाम । तत्र कर्मवृत्ता खिय पश्यति,
 या तेन पूर्वं नष्टस्मृतिना दृष्टा । दृष्टा च अनादिकालाभ्यस्तो रागाग्निस्त्वपद्यते । स तेन धावति
 येन ता खिय । ताश्च अयोमय्यो नार्य कर्मवृत्ता । ताभिरसो गृह्यते । गृहीन्ना च ओष्टाप्रभृति तथा
 भुज्यते यथास्य सर्वरक्तमात्रप्रमाणमपि नावशिष्टम् । तस्मिन् शरीरे भजति । पुनरपि सभजति, 30
 पुनरपि भुज्यते । स कटुक खरा वेदनामनुभवस्तस्माद्रागाग्नेर्न निवर्तते । येन ता खियस्तेन भूय
 स सजायति । न चास्य तथीडा तथा वापते यथा रागाग्नि । अथ ता खियो भूयो

यजमयापोभ्यप्रञ्चलितगात्रास्तं मनुष्यमादाय जालामालानुच्छसंशरीरास्त नारकेय तिरतासुधि-
चद्विन्दन्ति । पुनरपि संभयतीति पूर्वम् ॥ पेयाल ॥

द्वियो मूढमयास्य धननाशस्य सर्वथा ।

स्त्रीनिवेया नरा ये तु कुतस्तेषा भवेत्सुखम् ॥ यावत् ।

5 स्त्री विनाशो विनाशानामिह लोके परं च ।

तरमान्द्वियो विनर्था स्युर्यदीच्छेत्सुखमानन ॥ इति ॥

मृषावादमधितृत्याह—स तैर्यमपुरपरैर्गृह्णते, गृहीत्वा च तमुख विदारयन्ति । तस्माजिह्वा
मपर्ययन्ति । सा च जिह्वा कर्मनशात्पञ्चयोजनशतप्रमाणा भवति । तस्य मृषावादस्य
पदेन तस्याश्च सहनिर्गमनशाले ते यमपुरया भूमौवेनमाह्वयन्ति प्रदीप्तयोमय्याम् । कर्मवृत्त च
10 हलसहस्रं प्रादुर्भवति प्रदीप्ताप्रमदुक्तम् । वद्वद्विर्वलीर्वद्वैत्वादस्यान्तर्गतं जिह्वाया दहति । तत्र
पूपधिरट्टमिसान्त्रियो नद्य प्रवहति ॥ पेयाल ॥ सा च जिह्वा तथा सुकुमारा यथा देवानामक्षि ।
यावत्स वेदनात् स्तनति क्रन्दति विक्रोशति । न चास्य तदु ख कश्चिदपनयतीति विस्तर ।
तस्यैव प्रचण्डा वेदनामनुभयतोऽनेनानि वर्षशतसहस्राणि सा च जिह्वा वृष्यते । सा
कथञ्चित्तस्य नारकस्य मुखे प्रविशति । स भयविह्वलनदनो येन वा तेन वा नि पलायतेऽङ्गार
15 कर्षुषु दहमानो निमज्जन् । तस्यैव दु खार्तस्वाराशरणस्यापरायणस्य पुनरपि यमपुरया प्रादुर्भवन्ति
मुद्ररासिपाणय । ते त पुरय मस्तकात्प्रभृति यावत्पादौ चूणयतीयादि ॥

पैशुन्यविपाकस्तु यथैव मृषावादस्य, निशेपस्तु श्रीणि योजनशतानि जिह्वेति । ता
यमपुरया निक्षिंशानादाय प्रदीप्तधारान् जिह्वा निवृन्तन्ति । जम्बुकैश्चान्यस्मिन् प्रदेशे भक्ष्यते ।
परमक्रुद्धा वेदना प्रतिवेदयते । स क्रन्दति विक्रोशत्यप्यक्ताक्षर जिह्वाविरहित इत्यादि ॥

20 पाह्यविपाकमाह—ते ता जिह्वायास्य विदार्य गृह्णन्ति । गृहीत्वा निशितधारै शकैश्चिठ्वा
तस्य भूय एव खादनीयार्थेन मुखे प्रक्षिपन्ति । स च जिह्वसार्दित क्षुभ्रामवदन स्वरधिरलाल
परिक्षुता तामेव स्वजिह्वा भक्षयति । सा च जिह्वा छिन्ना पुनरपि सजायते कर्मनशात् । अथ स
भूमौ वेदनार्तं परिवर्तते विचेष्टते क्रन्दते । तस्यैव वेदनार्तस्य परिवृत्तनयनतारकस्य दु खार्तस्य
दीनस्यासहायस्यैजाविन स्ववृत्तमुपभुञ्जानस्य यमपुरया अनुशासनोपाया भाषते—

25 जिह्वाधनोर्विनिमुक्तस्तीशो वाग्निशिखस्त्वया ।

पाह्यमिति पट्टं तस्यैतत्फलमागतम् ॥ इति विस्तर ॥

समिन्नप्रलापविपाकमाह—तस्य तत्रञ्चलित ताम्रद्रवैहित जिह्वां दहति । जिह्वा दग्धा
कण्ठ दहति । कण्ठ दग्धा हृदय दहति । हृदय दग्धा अन्त्राणि दहति । तान्यपि दग्धा पक्काशय
दहति । पक्काशयमपि दग्धा अधोभागेन निर्गच्छति ॥ यमपुरया गाथामाहु —

30 पूर्वोत्तरान्द्वपद निरर्थकम्पगतम् ।

अथद्व यत्त्रया प्रोक्त तस्यैतत्फलमागतम् ॥

या न सत्यवती नित्यं न चाभ्ययनतपरा ।

न सा जिह्वा बुधैर्दृष्टा केवल मासखण्डिकरा ॥ इति विस्तर ॥

अभिव्यात्रिपाकमाह—अथ पश्यति रिक्तं तुच्छमसारकं कर्मवृत्तं बहु द्रविणं परपरिगृहीतम् । तस्य कर्मचोदितव्यामोहितस्यैव भवति—ममेदं स्यादिति । ततः स नारकस्तेनैव धावति येन तद् द्रव्यम् । तस्याभिव्याह्यमानसस्यानुशलस्यासेवितभात्रितबहुलीवृत्तस्य तत्फलं यदसौ नरके प्रिपरीतं पश्यति । तस्यैव पश्यतोऽभिव्यात्रहुल्यस्य हस्ते शस्त्रं प्रादुर्भवति । स तेन धावति । तेषामभ्यन्तेषां नारकाणां हस्ते शस्त्राणि प्रादुर्भवन्ति । स तैः सह शस्त्रेण युष्यते यावत्तथा कर्तव्ये 5 यथा सर्पफलमात्रमपि न भवति मासस्य शरीरे । तथा अस्थिरङ्गालाजशेषं क्रियते ॥ पेयाल ॥ परेषां सर्वं . मम स्यादिति चिन्तितम् । तस्याभिव्यासमुत्पत्त्यस्य विषयस्य फलमागतमिति ॥

व्यापादफलमाह—कर्ममया सिंहव्याघ्रसर्पा क्रोधाभिभूता पुरतस्तिष्ठन्ते । एतेभ्यो भयभीतो येन वा तेन वा निपलायते । स कथं शक्नोति पलायितुमशुभस्य कर्मणः ? स तैर्गृह्यते । गृहीत्वा च पूर्वं तावन्मस्तकाद्बुध्यते यावत्पार्श्वतः सर्पैर्विपदेषु सदस्य सदस्य भक्ष्यते । 10 व्याघ्रैरपि पृष्टतो भक्ष्यते । पादापि बहिना दा[ह्येते] । स यमपुर्यैर्दूरादिप्रभिविध्यते ॥ इति विस्तरः ॥

मिव्याद्यष्टिफलं पुनरपरिमितम् । पाठस्तु साक्षिष्यते—शस्त्रवर्षतोमरवज्रवर्षाशनिपापाणवर्षैर्हन्त्यते । एकादशभिरर्चिस्कुन्धैः क्षुत्पिपासाग्निना च मुखनिगतिन निरन्तरं दह्यत इति ॥

काममूलाश्च सर्वानर्था इति तेभ्य एवोद्वेजितव्यम् । यथात्रैवाह—अस्त्वग्निकुम्भो नाम नरकः । तत्र 15 कतरेण कर्मणा सत्त्वा उपपद्यन्ते ? येनाश्रमणेन श्रमणप्रतिज्ञेन मातृग्रामस्य वृत्तगीतस्याभरणानां वा शब्दं श्रुत्वा अयोनिशेन मनस्कारेणाक्षितबुद्धिना तच्छ्रुत्वा हसितललितमीडितान्यशुचि मुक्तम् ॥ पेयाल ॥ तत्र ते नारका अयोनिशेन सर्पाङ्गप्रत्यङ्गशशूर्ण्यन्ते, अङ्गारवर्षेण च पच्यन्ते, दहन्त इत्यादि । एष पौराणिकमास्त्रादनस्मरणात्पदुमो नाम नरकः पठ्यते, स्वप्नान्तभूतस्मरणाच्च । तत्र ते नारका बुम्भिषु पच्यन्ते । ते द्रोणिष्वयमयैर्मुसलैर्हन्त्यन्ते ॥ इति विस्तरः ॥ 20

एवमप्सरसः प्रार्थनया ब्रह्मचर्यपरिणामना महापदुमो नाम नरक उक्तः । तत्र क्षार- नदी तरङ्गिणी नाम प्रवहति । तस्या नद्या यान्यस्थीनि ते पापाणां । यच्छैवालं ते केशाः । य पङ्कस्तमासम् । या आपः तत्कथितं तान्नाम् । ये मत्स्यास्ते नारका इत्यादि ॥ एव पुण्यस्य पुराणेण सह मैथुनविप्रतिपत्तेः अप्रमेया कारणाविशेषा पठ्यते । एव शिशुभिः सह विप्रतिपत्तेः 25 क्षारनद्यामुक्षमानान् दारकान् पश्यति । ते तं विदुषन्ति । स तां नदीमग्नाहते तेषु बालकेषु तीर्णस्नेहप्रतिबन्धशोरुदु खवेगात् । एषं गोवडमाजैडकादिषु प्रवृत्तिसावद्य काममिष्याचार एतत्तरविषाक पठ्यते । तासामेव गोवडमादीनां तमायोमर्षीनां अनुशलनिर्मितानां योनिमार्गेण स तिर्यक्काममेरी प्रविशति । स तासामुरे प्रदीताङ्गारनिःसरपरिपूर्णं स्वियने पच्यते बहूनि वर्षशतसहस्राणीति विस्तरेण द्रष्टव्यम् ॥ 30

एवमन्यनाशितास्वपि भिक्षुणीषु विप्रतिपन्नानां महानरकयानना पठ्यन्ते । एष स्वर्गीयव्ययोनिमार्गेण गच्छन् । एष प्रमत्ताशितास्वपि परलीषु, लब्धासु च फत्यासु ।

एवमुपनासस्थासु, एन गुरुणा पत्नीषु ज्ञातिशब्दमानितासु च त्रिप्रतिपत्ते तीत्राक्षापरिमाणाथ महानरकयातना पठन्ते ॥

सप्तमैथुनमयुक्तसूत्रेऽप्याह—इह ब्राह्मण एकस्यो ब्रह्मचारिणामामान प्रतिजानोते । स नैहैव मातृग्रामेण सार्धं द्वय समापद्यत, अपि तु मातृग्राम चक्षुषा रूप निष्पायन् पश्यति । स तदास्वादयति अष्यप्रस्यति, अष्यप्रसाय तिष्ठति । अयमुच्यते ब्राह्मण ब्रह्मचारी सयुक्तो मैथुनेन धर्मेण, न विसयुक्तः । अपरिशुद्ध ब्रह्मचर्यं चरति ॥ एन मातृग्रामेण सार्धं सक्रीव्त सक्लि-
 5 विलयमानस्य आस्वादयत अपरिशुद्ध ब्रह्मचर्यमुक्तम् । एवं मातृग्रामाग्रस्थानमास्वादयत । एव तिर कुड्यगतस्य तिरोद्व्यगतस्य वा मातृग्रामस्य नृत्तगीतादिशब्दमास्वादयतो मैथुन सयोगमित्युक्तम् । एव पञ्चमगुणसमर्पित परमनलोक्त्यास्वादयत ॥ एव देवादिस्थानेषु
 10 ब्रह्मचर्यपरिणामनाल्पयुक्तो मैथुनेन धर्मेण न विसयुक्त इति ॥

यतश्चैते कामा एव स्मरणप्रार्थनाविषयमपि गता एवमनर्थकरा, तेनैव कामोपवादक-
 सूत्रेऽभिहितम्—निवारय भिक्षो चित्त कामेभ्य । समयश्चैव मार्ग सप्रतिभय सजगत्क सगहन
 उमार्ग बुभार्गो वेदनापथ असपुल्यससेवित । नैव मार्ग सपुल्यमसेवित । न त्वमेव
 चिन्तयसि—कस्मात् अत्यास्वादा कामा उक्त भगवता बहुदु खत्रहूपदत्रा बहुपायासा ²
 15 आदीनबोऽत्र भूयान् । रोगो भिक्षव कामा गण्ड शल्यमधमधमूलमामिषवडिशं मृयु । अनित्या
 कामास्तुच्छा । मृषामोषवर्मिण स्वमोषमा कामा । किमप्येते बालोल्लापना ॥ पेयाल ॥ यथा मृगाणा
 बधनाय कूटम्, द्विजाना बधनाय जालम्, मत्स्याना बधनाय कुँपिनम्, मर्कटाना बधनाय
 लेप, पतङ्गानां बधनायाग्निस्वध । एव कामा ॥ पे० ॥ कामपर्येषणा चरतो दीर्घरात्र सिंहाना
 मुखे परिवर्तितस्यान्तो न प्रज्ञायते । यात्रद्रोघातकाना गवाशानाना मुखे परिवर्तितस्यान्तो न
 20 प्रज्ञायते । यात्रमण्डूकाना सप्ता सर्पाणा मुखे परिवर्तितस्यातो न प्रज्ञायते । दीर्घरात्र कामान
 प्रतिसेवमानाना चोरा इति कृत्वा गृहीताना शिरश्छिन्नानामतो न प्रज्ञायते । पारदारिका
 पारिपन्थिका ग्रामघातका जनपदघातका यावद् ग्रन्थिमोचका इति कृत्वा गृहीताना शिरश्छिन्नानामन्तो
 न प्रज्ञायते । दु ख तीव खर कटुकमनुभूत रधिर प्रस्यन्दित प्रधरित यच्चतुर्षु महासमुदेषूदकात्रभूत
 तरम् ॥ पेयाल ॥ कायो ह्यय बद्धादीनव, अस्त्रिमंघात स्नायुसबद्धो मासेनानुल्लिप्त चर्मणा पर्यवनद्ध
 25 छव्या प्रतिच्छन्न छिद्रविच्छिद्र वृग्मिन्वनिषेवित सत्वानामन्तर्क क्लेशकर्मणा वस्तु । अस्मिन् काये
 विविधा आवाधा उत्पद्यन्ते । तद्यथा—चक्षुरोगो श्रोत्ररोगो यावदशांसि पिटको भगन्दर । पेयाल ।
 कायिका सतापा कायिक दु खम् । कायस्य जीणता भ्रमता कुञ्जता । खालित्यं पालित्य
 वलिप्रचुरता । इन्द्रियाणां परिपाक परिभेद । सस्काराणा पुराणीभावो जजरीभाव । यात्रबाह-
 स्येवमुद्धरन्त प्रघरन्त जुगुप्सनीय काय प्रतिषेवितुम् । पेयाल । का तत्र भिक्षो कामाशान्ति ² कश्च त्वा
 30 प्रलोभयति ² कस्य च त्व प्राहितो मूर्च्छितोऽध्यासितोऽध्यवसानमापन्न ² यदाह परिनिर्धृतो

१ The name of this sutra is found neither in Nanjio nor in Tibetan Translations Cf Ang N iv p 55 २ This sutra is not mentioned in Nanjio or T ३ कुपिन means net and लैय or लेप means snare

भवामि, सद्धर्मधान्तार्हितो भवति, त्वं च कामान् प्रतिसेव्य विनिपातगतो भविष्यसि । कदा जरामरणादात्मानं परिमोचयिष्यसि ? अलं भिक्षो, निवारय चित्तं कामेभ्यः । अकालः काम-पर्येषणायाः । कालोऽयं धर्मपर्येषणायाः ॥ इति ॥

उप्रदत्तपरिपृच्छायामप्याह—तेन काममिथ्याचारात्प्रतिविरतेन भवितव्यम् । स्वदारतुष्टेन परदारानभिलाषिणा अरक्तनेत्रप्रेक्षिणा निर्विष्यामनसा । एकान्तदुःखाः कामा इत्यभीक्ष्णं मनसिकार- 5 प्रयुक्तेन । यदाप्यस्य स्वदारेषु कामवितर्क उत्पद्येत, तदापि तेन स्वदारेष्वशुभानुदर्शिना उत्त्रस्तमनसा क्लेशवशतया कामाः प्रतिसेवितव्याः, न त्वथ्यवसानविनिवद्धेन नित्यमनित्यानात्मा-शुचिसंज्ञिना । एवं चानेन स्मृतिरूपस्याप्या—तथाहं करिष्यामि यथा संकल्पैरपि कामान्न परिमोक्ष्ये । कः पुनर्वादो द्वीन्द्रियसमापत्या वा अनङ्गविज्ञप्त्या वेति ॥

पुनरत्रैवाह—बोधिसत्त्वेन स्वभार्याया अन्तिके तिस्रः संज्ञा उत्पादयितव्याः । कतमास्तिस्रः 10 रतिक्रीडासहायिकैना नैया परलोकसहायिका । अन्नपानसहायिकैना नैया कर्मविपाकानुभवन-सहायिका । सुखसहायिकैना नैया दुःखसहायिका ॥ यावदपरास्तिस्रः—शीलान्तरायसंज्ञा ध्यानान्तरायसंज्ञा प्रज्ञान्तरायसंज्ञा ॥ अपरास्तिस्रः—चौरसंज्ञा वधकसंज्ञा नरकपालसंज्ञा इति ॥

चन्द्रोत्तरादारिकापरिपृच्छायामप्युक्तम्—अथ चन्द्रोत्तरा दारिका समनन्तरं प्रधावन्तं तं महान्तं जनकायं दृष्ट्वा तस्यां वेलयां विहायसान्तरीक्षे तालमात्रमभ्युद्गम्य स्थित्वा च तं महान्तं जनकायं गाथाभिरध्यभाषत—

कायं ममेक्ष्वमिमं मनोज्ञं सुवर्णवर्णं ज्वलनप्रकाशम् ।

न रक्तचित्तस्य हि मानुषस्य प्रज्ञायते शोभनकं शरीरम् ॥

ये त्वन्निर्गूरूपमसंप्रदीप्तान् त्यजन्ति कामान् विषयेष्वगृह्णाः ।

पण्डित्यैः संवरसंवृताश्च ते ब्रह्मचर्यं च चरन्ति शुद्धम् ॥

दृष्ट्वा च दारान् हि परस्य ये वै कुर्वन्ति मातामगिनीति संज्ञाम् । 20

प्रासादिकास्ते हि सुदर्शनीया भवन्ति नित्यं परमं मनोज्ञाः ॥

स्पृष्टमिमां वेत्य पुरीं समन्ताद् यो रोमकूपान् मम चातिगन्धः ।

न रागचित्तेन मयार्जितोऽयं फलं तु दानस्य दमस्य चेदम् ॥

न मे समुत्पद्यति रागचित्तं मा धीतरागासु जनीष्व रागम् ।

साक्षी ममायं पुरतो मुनीन्द्रः सत्यं यथा वेद्मि न जातु मिव्या ॥ 25

यूयं च पूर्वं पितरो ममास अहं च युष्माकमभूज्जनित्री ।

भ्राता स्वसा चापि पिता बभूव को रागचित्तं जनयेज्जन्याम् ॥

प्रधातिताः प्राक् च ममाप सर्वे अहं विशास्ता च पुरा भवद्भिः ।

सर्वे अमित्रा वधकाः परस्य कथं तु वा जायति रागचित्तम् ॥

न रूपमन्तो हि भवन्ति रागात् न रक्तचित्ताः सुगतिं व्रजन्ति । 30

न निर्वृतिं यान्ति च रक्तचित्ता रागो हि तस्मात्परिवर्जनीयः ॥

1 Cf. Nanjō, No 441, and Tanjur, where the name is given as चन्द्रोत्तरादारिकापरिपृच्छायामप्याह.

कामस्य हेतोर्निरय पतन्ति प्रेतास्तिरश्चोऽय भवन्ति रागात् ।
 कुम्भाण्डयक्षा असुरा पिशाचा भवन्ति ये रागपरीतचित्ता ॥
 काणाश्च खज्जाश्च विजिह्वाश्च विरूपकाश्चैव भवन्ति रागात् ।
 भवन्ति नानाविधदोषभाजश्चरन्ति ये कामचरीं जघन्याम् ॥
 5 यच्चक्रवर्तिवमवाप्नुवन्ति भवति शक्रास्त्रिदशेश्वराश्च ।
 ब्रह्माण ईशा वशवर्तिनश्च तद् ब्रह्मचर्यं विपुल चरित्वा ॥
 जाल्यधमात्रा बधिरा विसङ्गा श्वसूक्तरोष्ठा खरवानराश्च ।
 हस्त्यश्वगोव्याघ्रपतङ्गभक्षा भवन्ति नित्य खलु कामलोला ।
 क्षितीश्वराश्चैव भवन्त्युदग्रा मुश्रेष्ठिनो वै गृहपत्न्यमाल्या ।
 10 सुखसौमनस्येन च यान्ति वृद्धिं ये ब्रह्मचर्यं विपुल चरन्ति ॥
 कैमल्लितापानय धूमगारान् बधास्तथा ताडनतर्जनाश्च ।
 छेद शिरःधर्षणमन्त्राक्षिनासा पादस्य चाच्छन्ति हि कामदासा ॥ इति ॥

उदयनवत्सराजपरिपृच्छया च विवर्णिता कामा -

दृष्ट्वा व्रण धावति मक्षिका यथा
 15 दृष्ट्वाशुचिं धावति गर्दभो यथा ।
 श्वानश्च शूना इव मासकारणात्
 तथैव धावन्त्यनुधा स्त्रिय रता ॥
 18 अनिद्यापिधिता बालस्तम स्कन्धेन आवृता ।
 स्त्रीषु सक्तास्तथा मूढा अमेव्य इव वायसा ॥
 20 मारस्य गोचरो ह्येव प्रस्थिता येन दुर्गति ।
 आस्वादस्तङ्गिनो गृह्णा मीढस्थाने यथा किमि ॥
 कीटकुम्भो यथा चित्रो यत्र यत्रैव दृश्यते ।
 पूर्णो मृत्रपुटीषेण दृतिर्वा बालपूरिता ॥
 सिद्धाणकस्तस्य लाल्य श्रेष्ठाणि श्लिन्नमस्तस्य ।
 25 दौर्गन्ध्यं स्रवते क्वायाद्बालना तद्यथा मधु ॥
 अस्थिपूर्णं मुखद्वार मासचर्मोदिभिर्व्रितम् ।
 गण्डभूतो ह्यप कायं कुसितो ह्यामगधिक ॥
 नानाप्राणिभि सपूर्णो मुखगण्डो यथा भवेत् ।
 एवमेव ह्यप कायो विष्टायशुचिभाजनम् ॥
 30 अत्यान्त्रादुल ह्युर सयङ्कल पुष्पुस्तोदुलम् ।
 वृक्षौ विलोहित पिचं मस्तदुह्वास्थिमज्जयम् ॥

अशीतिं त्रिमिकुलसहस्राणि यानि तिष्ठन्ति अन्तरे ।
 अथ बाला न पश्यन्ति मोहजालेन आवृताः ॥
 नम्रणमुखैः प्रसन्नवन्त्यशुचिं पूतिगन्धिकम् ।
 बाला निमित्तं गृह्णन्ति वचने दर्शनेऽपि च ।
 उक्ताः पश्चान्न जानन्ति यो देशः सर्वकुत्सितः ॥
 उच्चारणोचरा बालाः खेटसिद्धान्मोजिनः ।
 जुगुप्सनीये रज्यन्ते ब्रह्मं दृष्ट्वैव मक्षिकाः ॥
 कक्षास्वाधरते स्वेदो गन्धो वायति कुत्सितः ।
 कुर्वन्ति दुष्टृतं कर्म येन गच्छन्ति दुर्गतिम् ॥
 हीनान् कामान्निवेशन्तो हीनान् धर्मान्निवेश्य च ।
 गत्वा अनीचिं दुष्प्रज्ञा दुःखां विन्दन्ति वेदनाम् ॥
 उच्चार इव दुर्गन्धाः स्त्रियो बुद्धेः प्रसीर्तिताः ।
 तस्माद्धीनस्य हीनाभिः स्त्रीभिर्भ्रमति संगतिः ॥
 उच्चारभस्त्रा यो गृह्य बालो वामं निगच्छति ।
 यादृशं कुरुते कर्म तादृशं लभते फलम् ॥ इति ॥

तथा अत्रैवाह —

तदेवंरूपैर्दुःखपर्येषितैर्भोगैः स्वजीविकार्थमुपमं हर्तनं प्रभवन्ति श्रमगत्राहणेभ्यो दानं दातुं
 उद्यमगनीपकृपाचक्रेभ्यो वशीकृताः स्त्रीभिः स्त्रीनिर्जिताः स्त्रीनिगृहीताः स्त्रीदासाः । तेनैव स्त्रीप्रेम्णा
 तस्या एव पोषणाय न शक्नुवन्ति दानं दातुं शीघ्रं च समादातुम् । स तत्र रक्तः समानः
 स्त्रीपरिभाषितानि सङ्घे, तर्जनाख्योक्तनिर्मसनामपि सङ्घे । स मानृप्राभेग तर्जितः पुण्यः २०
 गंसीदति, विधीयति, मुगं चास्या अख्योक्तयति । कामदेतो, कामनिदानं च यशगतो भवति । अथ
 महाराज कामलोद्वपस्य पुण्यस्योच्चारणसुखरमस्यानुचौ रतस्यामंप्रजन्यचारिणो दोषः । पेयाळं ।

श्रुत्वेदं तु मयैवं न तेषां भवति निर्दृष्टिः ।
 भूयः कुर्वन्ति संसर्गं स्त्रीभिः सार्धं प्रमोदिता ॥
 दुःखरममात्रिनेस्ते भास्ते च जुगुप्सिताः ।
 धर्मं श्रुत्वा र्थनं मूढा भास्ते च सुभाषिताम् ।
 स्त्रीगतं चास्य तथितं विद्वान्म्येव मूर्ध्नि ॥
 मूर्ध्नि भवति संगेः शुचाय जिनभाषितान् ।
 पुनः कुप्स्यी रामोऽस्य रिपे हासहृष्टं यथा ॥
 मूर्ध्नि स्तेर उच्चारसो मूर्ध्नि मनुष्ये ।
 इणु ये अथ उच्चारं मूर्ध्नि जनपदस्य ॥
 एवं मुग्धार्थिनो बन्धः प्रणय जिनशास्त्रम् ।
 हीनान् परमन्निवेशन्ते येन गच्छन्ति दुर्गतिम् ॥

कामस्य हेतोर्निरय पतन्ति प्रेतास्तिरश्वोऽय भवन्ति रागात् ।
 कुम्भाण्डयक्षा असुरा पिशाचा भवन्ति ये रागपरीतचित्ता ॥
 वाणाश्च खड्गाश्च त्रिजिह्वाश्च निरूपमाश्चैव भवन्ति रागात् ।
 भवन्ति नानाविधदोषभाजश्चरन्ति ये कामचरीं जघन्याम् ॥
 यच्च नर्तित्वमनामुन्ति भवन्ति शक्राखिदशेश्चराश्च ।
 5 ब्रह्माण ईशा वशवर्तिनश्च तद् ब्रह्मचर्यं विपुल चरित्वा ॥
 जात्यधभागा बधिरा निमज्ञा श्वसूक्रोष्ठा खरवानराश्च ।
 हस्त्यश्वगोव्याघ्रपतङ्गभक्षा भवन्ति नित्य खलु कामलोला ।
 शितीश्वराश्चैव भवन्त्युदग्रा सुश्रेष्ठिनो वै गृहपत्यमात्या ।
 10 सुखसौमनस्येन च यान्ति वृद्धिं ये ब्रह्मचर्यं विपुल चरन्ति ॥
 कैमल्लिङ्गापानय धूमगारान् बधास्तथा ताडनतजनाश्च ।
 छेद शिरःकर्णमराक्षिनासा पादस्य चाच्छन्ति हि कामदासा ॥ इति ॥

उदयनवत्सराजपरिपृच्छाया च विवर्णिता कामा -

दृष्ट्वा व्रण धारति मक्षिका यथा
 15 दृष्ट्वाशुचिं धावति गर्दभो यथा ।
 श्वानश्च शूना इव मासकारणात्
 तथैव धावन्त्यबुधा श्लिषे रता ॥
 अविद्यापिथिता बालास्तम स्कन्धेन आवृता ।
 20 खीपु सक्तास्तथा मूढा अमेथ्य इव वायसा ॥
 मारस्य गोचरो ह्येव प्रस्थिता येन दुर्गति ।
 आस्वादसङ्गिनो गृद्धा मीढस्थाने यथा क्रिमि ॥
 कीटबुम्भो यथा चित्रो यत्र यत्रैव दृश्यते ।
 पूर्णो मूत्रपुरीषेण दृतिर्वा वातपूरिता ॥
 सिङ्घाणकक्रमा लला श्लेष्मणि क्लिन्नमस्तरा ।
 25 दौर्गन्ध्य स्रजते कायाद्बालाना तद्यथा मधु ॥
 अस्थिपूर्णं मुखद्वार मासचर्मादिभिश्चितम् ।
 गण्डभूतो ह्यय कायो कुसितो ह्यामगधिक ॥
 नानाप्राणिभि सपूर्णो मुखगण्डो यथा भवेत् ।
 एवमेव ह्यय कायो विष्टाद्यशुचिभाजनम् ॥
 30 अत्यान्त्राकुल ह्युदर सयश्चतुःपुसाकुलम् ।
 बृह्णी विलोहित पित्त मस्तल्लङ्घास्थिमज्जकम् ॥

अशीतिं क्रिमिकुलसहस्राणि यानि तिष्ठन्ति अन्तरे ।
 अथ बाला न पश्यन्ति मोहजालेन आवृताः ॥
 नवत्रणमुलैः प्रस्रवन्त्यशुचिं पूतिगन्धिकम् ।
 बाला निमित्तं गृह्णन्ति वचने दर्शनेऽपि च ।
 उक्ताः पश्चान्न जानन्ति यो देशः सर्वकुस्तितः ॥ 5
 उच्चारणोचरा बालाः खेटसिद्धानभोजिनः ।
 जुगुप्सनीये रज्यन्ते व्रणं दृष्ट्वैव मक्षिकाः ॥
 कक्षास्त्राघरते स्वेदो गन्धो वायति कुस्तितः ।
 कुर्वन्ति दुष्टृतं कर्म येन गच्छन्ति दुर्गतिम् ॥
 हीनान् कामान्निपेयन्तो हीनान् धर्मान्निवेद्य च ।
 गत्वा अवीचिं दुष्प्रज्ञा दुःखां म्रिन्दन्ति वेदनाम् ॥ 10
 उच्चार इव दुर्गन्धाः स्त्रियो बुद्धैः प्रकीर्तिताः ।
 तस्माद्दीनस्य हीनाभिः स्त्रीभिर्भवति संगतिः ॥
 उच्चारभक्षां यो गृह्य बालो वासं निगच्छति ।
 यादृशं कुरुते कर्म तादृशं लभते फलम् ॥ इति ॥ 15

तथा अत्रैसाह —

तदेवंरूपैर्दुःखपर्येषितैर्भोगैः स्वजीविन्यार्थमुपसंहर्तैर्न प्रभवन्ति श्रमणब्राह्मणैर्म्यो दानं दातुं
 एषणानीपकयाचकैर्म्यो वशीकृताः स्त्रीभिः स्त्रीनिर्जिताः स्त्रीनिगृहीताः स्त्रीदासाः । तेनैव स्त्रीप्रेम्णा
 तस्या एव पोषणाय न शक्नुवन्ति दानं दातुं शीलं च समादातुम् । स तत्र रक्तः समानः
 स्त्रीपरिभाषितानि सहते, तर्जनापट्टोन्ननिर्भर्सनामपि सहते । स मात्रामेण तार्जिवः पुरयः 20
 गंसीदति, विरीदति, मुगं चास्या अवत्रोमयति । कामहेतोः कर्मनिदानं च वशगतो भवति । अयं
 महाराज कामट्टोपस्य पुरयस्योच्चारमुगपरमस्याशुची रतस्यान्प्रजन्यचारिणो दोषः । पेयाळं ।

श्रुतेदृशं तु संगेगं न तेषां भवति निरृतिः ।
 भूयः कुर्वन्ति संसर्गं स्त्रीभिः सार्धं प्रमोदिताः ॥
 दुःखमन्मन्निरेवन्ते भाषन्ते च जुगुप्सिताः ।
 धर्मं श्रुत्वा र्थमन्वृदा भाषन्ते च सुभाषितम् ।
 स्त्रीगतं चास्य तापितं विद्वत्स्येव मुनिके ॥
 मूर्खतां भवति संगेगः श्रुत्वाय जिनभाषितम् ।
 पुनः कुप्यन्ति रागेऽस्य त्रिं हाशहलं यथा ॥
 मूर्खस्यैव उक्तासो मुहुर्नमुगन्ते ।
 एषा वै अप उच्चारं गृह्णातां जनपदस्तां ॥
 एषां मुगर्भिणो वयः प्रहास्य जिनशासनम् ।
 हीनान् फलन्तिरेवन्ते येन गच्छन्ति दुर्गतिम् ॥

रक्ता प्रमत्ता कामेषु कृत्वा कर्म सुपापकम् ।
शीलवृत्ता विमगाद्य पश्चाद्गच्छन्ति दुर्गतिम् ॥
यस्येदं धर्मनय विदित्वा

स्त्रीषु प्रसादं पुण्यस्य नो भवेत् ।

5 निशोधित स्वर्गपथोऽस्य नित्य

न दुर्लभा तस्य वराप्रबोधि ॥

लब्धा क्षणं हि स प्राज्ञो धर्मं श्रुत्वा च ईदृशम् ।

सर्गान् कामान् विपर्येह प्रव्रज्या निष्कमद्भुज ॥ इति ॥

प्रशान्तविनिश्चयप्रातिहार्यमूत्रेऽप्यपरोऽनर्थ उक्त—य कश्चिमञ्जुश्री कुलपुत्रो वा
10 कुलदुहिता वा जाम्बूद्वीपमान् सर्गसन्वाञ्छीप्रिताद् व्यपरोप्य सर्गस्व होत्, यो वा अन्यो मञ्जुश्री
कुलपुत्रो वा कुलदुहिता वा बोधिसत्त्वस्यैकमुद्रालञ्चिन्त्या तरायं कुर्यात्, अन्तशस्तिर्यग्योनि
गतस्याप्येकालोपदानसहगतस्य कुशलमूलस्या तरायं कुर्यात्, अथ ततोऽमल्येतर पाप प्रसंगति ।
तन्क्तस्य हंतो ? बुद्धोपासजननाना समुशलमूलानामन्तराय स्थितो भवति । य कश्चिमञ्जुश्री
परकुलपुत्रो बोधिसत्त्वस्यैर्मासस्यै कुर्यात्, तस्य तस्मिन् समयं ततोनिदानं श्रीणि भयानि
15 प्रतिष्ठाङ्कितव्यानि । क्तमानि श्रीणि ? नरकोपपत्तिभयं जात्यधमयं प्रत्यन्तज मोक्षपत्तिभयं चेति ॥

पुनराह—

यस्तस्य कुर्यात्पुण्योऽप्रिय वा भूत ह्यभूत च वदेदवर्णम् ।

परप वदेत्कृद्भ्रमना पि यस्त क्षोभं च कुर्यात्पुनरस्य योऽपि ॥

आमममेन महता नरकेषु स दुर्मति ।

20 उत्पद्यते विपन्नामा दुःखा स वैति वेदनाम् ॥

योजनानां शतं पञ्च ज्ञापतेऽस्य समुच्छ्रय ।

कोटीपरिवृतं शब्दं भक्षयते च क्षुणा भृशम् ॥

पञ्च मूर्धसहस्राणि भगवन्त्यस्यापत्रादिन ।

जिह्वानां च शता पञ्च भगवन्त्येतेन मूर्धनि ॥

25 एकैकस्यां च जिह्वायां शता पञ्च ज्वलमुख्या ।

लाङ्गलानां बहुन्त्यस्य वाचं भाषित्व पापिपत्राम् ।

प्रतापने च पच्यन्ते तीव्रदुःखानलानुले ।

उपीय बोधिसत्त्वानां ये कुर्वन्ति असंगता ॥

तिर्यग्योनिं सनरकां न तेषां मोक्षो दुर्लभा ।

30 कल्पक्रोटिसहस्राणि शतानि नियुतानि च ॥

ततन्युता घोरनिमां मोक्षं सर्वा सुदारणा ।

क्षुत्पिपासाभिभूताश्च कुर्वन्ते कर्मदारणम् ।

लब्धापि भोजनपानं तस्मिन् नैवाधिगच्छति ॥

ततश्च्युतो मनुष्येषु स यद्युपपद्यते ।
जात्यन्धो भोति दुर्मेधा दुष्टचेता असंबृत ॥
आर्यानाराविका वाचमुक्त्वा दुर्भाषित नर ।
मनुष्येभ्यश्च्युतश्चापि पुनर्गच्छति दुर्गतिम् ।
कल्पकोटिसहस्रेषु जात बुद्ध न पश्यति ॥'

M3393

5

पुनरैवाह—यावन्ति मञ्जुश्रीर्बोधिसत्त्वो बोधिसत्त्वस्यान्तिके प्रतिषचित्तान्युत्पादयति अव
मन्यनाचित्तानि वा, तावत् कल्पान् सनाह सनद्वय्य —वस्तव्य मया महानरकेचित्ति । न
मञ्जुश्रीर्बोधिसत्त्वोऽन्येन कर्मणा शक्यो विनिपातयितुमन्यत्र बोधिसत्त्वापवादादेव । तद्यथा मञ्जुश्री
र्वज्रमणिरत्न नान्येन काष्ठेन लोष्टेन वा शक्य भेतुमन्यत्र वज्रात्, एवमेव मञ्जुश्रीर्बोधिसत्त्वोऽन्येन
कर्मणा न शक्यो विनिपातयितुमन्यत्र बोधिसत्त्वापवादादेवेति ॥

10

आर्यपद्मवज्राधानावतारमुद्रासूत्रेऽप्याह—य कश्चिन्मञ्जुश्री कुलपुत्रो वा कुलदुहिता
वा दशसु दिक्षु सर्वलोभधातुषु सर्वसत्वान्धकारेषु बन्धने रुद्ध प्रवेशयेत्, यश्चान्य कुलपुत्रो वा
कुलदुहिता वा बोधिसत्त्वे रुद्ध पराङ्मुख तिष्ठेत्, नैन दुरात्मान पश्यामीति, अय ततोऽसह्येय-
तर पाप प्रसवति ॥

अत्रैवोक्तम्—य कश्चिन्मञ्जुश्री सर्वजाम्बूद्वीपकाना सत्वाना सर्वस्व हरेत्, यश्चान्यो 15
यादृश तादृश बोधिसत्त्व गर्हेत्, अय ततोऽसह्येयतर पाप प्रसवति ॥

अत्रैवोक्तम्—य कश्चिन्मञ्जुश्री कुलपुत्रो वा कुलदुहिता वा गङ्गानदीवालिऋसमान्
स्तृपान् विनिपातयेद्देहेत वा, यश्चान्य कुलपुत्रो वा कुलदुहिता वा महायानाधिमुक्तस्य
बोधिसत्त्वस्य व्यापादखिलक्रोधचित्तमुपाद्य क्रोशयेत्परिभाषयेत्, अय ततोऽसह्येयतर पाप
प्रसवति । तत्कस्माद्धेतो ? बोधिसत्त्वनिर्याता हि बुद्धा भगवन्त, बुद्धनिर्याताश्च रूपा सर्वसुखोप- 20
धानानि च सर्वदेवनिऋयाश्च । बोधिसत्त्वमसत्कृत्य सर्वबुद्धा असत्कृता भवन्ति । बोधिसत्त्व
सत्कृत्य सर्वबुद्धा सत्कृता भवन्ति । सर्वबुद्धाननुत्तरया पूजया पूजयितुकामेन बोधिसत्त्वा
पूजयितव्या ॥

एतत्पूजाविपाकश्च प्रशा तविनिश्चयप्रातिहार्यसूत्रेऽभिहित —

यस्त्वेवा कुरते रक्षा धार्मिकी धर्मवादिनाम् ।
हित्वा स दुर्गती सर्वा शक्तो भवति देवराट् ।
ब्रह्मापि यामस्तुपितो वशन्ती पुन पुन ॥
मनुष्येषूपपन्नश्च चक्रवर्ती स जायते ।

25

श्रेष्ठी गृहपतिश्चापि भगव्याढ्यो महाधन ।

प्रज्ञास्पृतिभ्या सयुक्त सुखितो निरपद्रव ॥ इति ॥

30

अथ क्त्वाय बोधिसत्त्वमधिदृष्ट्येय कारापनारचित्ताः पृथग्जनमेव ॥ यथोक्त
ब्रह्मावज्राधानान्तारमुद्रासूत्रे—य कश्चिन्मञ्जुश्री कुलपुत्रो वा कुलदुहिता वा सर्वलोभधातुरजो

पमाना सत्वाना दिवसे दिवसे दिव्य शतरसमाहार दद्यात्, दिव्यानि च वस्त्राणि, एवं ददत् गङ्गानदी
 वालिनासमान् कल्पसमुद्रान् दान दद्यात्, यश्चान्य कुलपुत्रो वा कुलदुहिता वा एकस्योपामन्-
 स्यान्नन्यशास्तुर्दशुशतस्र्मपथसमव्रनगतस्यैकदिनसमेकमाहार दद्यात् बुद्धस्याय भगवत शिक्षाया
 शिक्षित इति समारोप वृत्त्वा, अथ ततोऽन्येयतर पुण्य प्रसवति ॥ य कश्चिमञ्जुश्री कुलपुत्रो
 5 वा कुलदुहिता वा सर्वलोकाध्यातुरजोपमाना दशकुशलकर्मपथसमागतानामुपासमाना दिवसे
 दिवसे दिव्य शतरसमाहार दद्यात्, दिव्यानि च वस्त्राणि, एवं ददत् गङ्गानदीवालिनान्
 कल्पान् दद्यात् । यश्चान्य कुलपुत्रो वा कुलदुहिता वा एतस्य भिक्षोरैकदिनसमाहार दद्यात्
 अथ ततोऽन्येयतर पुण्य प्रसवतीति ॥

नियतानिपतामन्तारमुद्रासूत्रेऽप्याह — सत्रे मञ्जुश्रीर्दशसु दिक्षु सर्वलोकाध्यातुः सर्वसत्त्वा
 10 उपाटिताश्च भवेयुः परिकल्पमुपादाय । अथ कश्चिदेव कुलपुत्रो वा कुलदुहिता वा तेषां
 सर्वमत्वानां मैत्रचित्तस्तान्यक्षीणि जनयेत् पारकल्पमुपादाय । यो वान्यो मञ्जुश्री कुलपुत्रो वा
 कुलदुहिता वा महायानाधिमुक्त बोधिसत्त्व प्रसन्नचित्त परयेत्, अथ ततोऽन्येयतर पुण्य
 प्रसवति ॥ य कश्चिमञ्जुश्री कुलपुत्रो वा कुलदुहिता वा दशसु दिक्षु सर्वसत्त्वान् वधनागार
 प्रविष्टान् वधनागारान्मोचयित्वा चक्रवर्तिसुखे स्थापयद् व्रजचक्रसुखे वा, यो वान्यो मञ्जुश्री
 15 कुलपुत्रो वा कुलदुहिता वा महायानाधिमुक्तस्य प्रसन्नचित्तो दशनाभिलाषी भवेद्वर्णं चास्यो
 दाहरेत् अथ ततोऽन्येयतर पुण्य प्रसवतीति ॥

तथा नित्यार्भवेऽप्याह — य पुनर्भद्रन्त भगवन् क्षत्रियकन्याणो वा अमात्यकन्याणो
 वा भद्रकन्याणो वा श्रमणकन्याणो वा ब्राह्मणकन्याणो वा पर रक्षति, आमाम् रक्षति, परलोक
 रक्षति । भावच्छासने पात्रभूतपात्रभूतं वा पात्रमुण्ड काष्ठापखण्डप्रावृत्त परिरक्षति श्रेष्ठ्यति
 20 पूजयिष्यति, श्रावककथा एव प्रत्यम्बुद्धकथा श्रेष्ठ्यति पूजयिष्यति महायानकथा च, महायान
 सप्रस्थितान् पुद्गलान् शीलमतो गुणान्धान् युक्तमुज्ज्वलितमानान्, तै सर्वा रमति क्रीडति
 परिपृच्छति परिप्रश्नयति, तेषां श्रोतव्यं कर्तव्यं मन्यते । पेयात् । कियन्त भगवन् पाप क्षययिष्यति ।
 भगवानाह—नचयापि नाम कुलपुत्र कश्चिदुत्तर उपयत्ने, य सर्वं जम्बूद्वीप समरत्नपरिपूर्णं वृत्त्वा तिष्ठता
 बुद्धानां भगवता दान दद्यात्, तथैव मन्थाहसमये तथैव सायाहसमये दाने दद्यात्, अनेन पर्यायण
 25 वर्षशतसहस्रमेव रूप दान दद्यात्, तर्हि मन्यसे कुलपुत्र अपि नु स पुत्रो बहु पुण्य प्रसवेत् ।
 आह — बहु भद्रन्त भगवन् स पुत्र पुण्यस्कन्ध प्रसवेदप्रमेयमसुरयेयम् । न तस्य पुण्यस्वधस्य
 केनचिच्छक्य प्रमाणमुद्रहीतुमन्यत्र तथागतेन ॥ भगवानाह — यस्तु कुलपुत्र क्षत्रियकन्याणो
 वा यात्रकथा पूर्वोक्तम् । पेयात् । स बहुतर पुण्यं प्रसवति । यात्रद्विपुलतरप्रमाणतरममाल्यपतर
 पुण्यस्कन्ध प्रसवति । यो मम पश्चिमाया पञ्चशान्या वर्तमानाया सद्धर्मनेत्री रक्षति, स रक्षत्यामानम्,
 30 रक्षति पराश्व, रक्षति परगेहम्, रक्षति मम शासनम्, श्रावकान् पात्रभूतानपात्रभूतान् वा यावन्मुण्डान्
 काष्ठापयवखण्डप्रावृत्तानपि रक्षति, न विहेठयति । यावन् स्वरु राष्ट्र परराष्ट्रं च वर्धयति । अपायान्
 क्षययति । सुरालयं च प्रापयति, चिरं चायुः पालयति । स्वकेशशब्धं परकेशशब्धं काययति । सत्रोधिमारो
 पट्टपरमिताशोपस्तम्भयति । सर्वापायाञ्जहाति । न चिरं ससारे ससरति । निर्यं कन्याण

मित्रैर्बुद्धैश्च भगवद्विर्बोधिसत्त्वैश्च महासत्त्वैश्च सार्धं समवधानगतो भवति । सततं कल्याणमित्राविरहितो न चिरेण यथाभिप्रायेषु बुद्धक्षेत्रेषुनुत्तरां सम्यक्संबोधिममिसंभोत्स्यते ॥ अथ तावदेव सर्वदेवेन्द्राः सपरिवारा यावत्पिशाचेन्द्राः सपरिवारा उत्थायासनाद् येन भगवान् तेनाञ्जलिं प्रणम्यैवमाहुः—
ये ते भदन्त भगवन् एतर्हानागतेऽध्वनि यावत्पश्चिमायां पञ्चशत्यां क्षत्रियकल्याणा भवन्ति यावद्बृहपतिकल्याणाः । पेयाळं । एवं सद्गर्भरक्षका एवं त्रिरत्नवंशज्वालवितारः । पेयाळं । वयमपि 5
सर्षे सपरिवारास्तं क्षत्रियकल्याणं यावद्बृहपतिकल्याणं दशभिराकारै रक्षिष्यामः परिपालयिष्यामो वर्धयिष्यामः । कतमैर्दशभिः ? आयुश्वास्य वर्धयिष्यामः, आयुरन्तरायं च धर्मेण निवारयिष्यामः, आरोग्यं च परिवारं च धनस्कन्धं च उपभोगपरिभोगं च ऐश्वर्यं च यशः कल्याणमित्राणि प्रज्ञासंपदं च वर्धापयिष्यामः । एभिर्दशभिरिति विस्तरः ॥

एवमभूमिप्रविष्टेष्वेवायं विपाकविस्तरो द्रष्टव्यः ॥ अंबलोकनासूत्रेऽपि —

10

संबोधौ चित्तमुत्पाद्य हितार्थं सर्वप्राणिनाम् ।

यः स्तूपं लोकनाथस्य करोतीह प्रदक्षिणम् ॥

इत्याद्यनुशांसविस्तरमुक्त्वा आह —

यस्त्रेयां बुद्धपुत्राणां नरः कुर्वीत अप्रियम् ।

देवान् मनुष्यान् वर्जित्वा नरकं तस्य गोचरम् ॥

15

इति विस्तरः पूर्ववत् ॥

न चात्र विशेषहेतुः कश्चिदुपदर्शयितुं शक्यत इत्यलं विकल्पेन ॥

कर्मवरणविशुद्धिसूत्रेऽप्यावरणशब्देनानर्थ उक्त—आवरणं मञ्जुश्रीरुच्यते रागः, आवरणं द्वेषः, आवरणं मोहः, आवरणं दानम्, आवरणं शीलक्षान्तिवीर्यध्यानप्रज्ञा आवरणम् । पेयाळं । तत्कस्य हेतोः ? बालपृथग्जना मञ्जुश्रीर्दानं ददाना मत्सरिणामन्तिकेऽप्रसादं कुर्वन्ति । ते तेनाप्रसादेन 20
प्रतिघचित्तमुत्पादयन्ति । प्रतिघखिलदोषेण महानरकेषूपपद्यन्ते । शीलं रक्षन्तो दुःशीलान् कुत्सयन्ति परिभाषन्ति । ते तेपामवर्णं च भाषन्ति । ते तेपा दोषं श्रुत्वा बहुजनस्याप्रसादं कुर्वन्ति । ते तेनाप्रसादेन दुर्गतिगामिनो भवन्ति । ते क्षान्ति भावयन्तः क्षान्तिमदेनात्मानमुत्कर्षयन्ति प्रमाद्यन्ति—वयं क्षान्तिवादिनः । इमे पुनरन्ये व्यापन्नचित्ताः । तेषां क्षान्तिमदमत्तानां प्रमादमूलकानि 25
दुःखान्युत्पद्यन्ते । वीर्यमारभमाणा आत्मानमुत्कर्षयन्ति, परान् पंसयन्ति—कुत्सीदा इमे भिक्षवो विहरन्त्यनभियुक्ताः श्रद्धादेयं परिसुञ्जानाः । नैतेऽर्हन्ति पानीयस्थालरूपमपि । ते तेन वीर्यारम्भेण आत्मानमुत्कर्षयन्ति, परं च पंसयन्ति । तानहं बाल्यानिति वदामि । ते ध्यानं समापद्यमानास्तत्र ध्यानसमापत्तौ सृष्टामुत्पादयन्ति । तेपामेवं भवति—वयं समाधिबिहारिणः, इमेऽन्ये भिक्षवो विक्षिप्तचित्ता विहरन्ति । कुत्सते बुद्धा भविष्यन्तीति विस्तरः ॥

१ The following stanzas with numerous variants are found in महावंस्तु I. p. 362 and 369. 2. This sūtra is found in Tibetan No. 195. Cf. Nanijo, No 1094.

सर्वकर्माप्रवृत्तिनिर्देशोऽप्याह—बोधिसत्त्व आपत्या चोदयति, दूरीभवति बोधि,
कर्मारण च परेगृह्णाति । ईर्ष्या चोदयति, दूरीभवति बोधि । ईर्ष्यापयेन चोदयति, दूरीभवति
बोधि । सचेद्रोगिमत्त्वस्यान्तिके हीनभङ्गामुपादयति आगन्ति चोदारसञ्ज्ञाम्, क्षिणोत्व्यात्मान
कर्मारण च गृह्णाति । इष्टोपिसत्त्वेन बोपिसत्त्वमववदता अनुशासता वा शास्त्रमज्ञामुपस्थाप्य
5 अववदित-बोऽनुशासितव्य । रोपिसत्त्वेन बोपिसत्त्वस्यान्तिके न परिभवचित्तमुपादयितव्यम्,
सचेदस्यापरित्यक्ता बोधि । न देवपुत्र बोपिसत्त्व इच्छिदेन कुशलमूलानि समुच्छिन्ति,
यथा द्वितीयोपिसत्त्वमागम्येति ॥ अनुत्पादितगोत्रिचित्तेऽपि तावद्बोधिमन्त्रे सत्त्वेऽवमन्यना
प्रतिपिज्ञा, किं पुनरुदितगोत्रिचित्ते ॥

यथोक्त शूद्रगमममाधिभूरे—तत्र दृढमने क्तमदनुत्पादितगोत्रिचित्तव्याकरणम् ॥ इह
10 दृढमने स पुद्गल पात्रावतिके समारे उन्नमो भवति । यदि वा निरयेषु यदि वा तिर्यग्योनौ यदि वा
यमत्रेके यदि वा देवेषु यदि वा मनुष्येषु । स च पुद्गलस्तीक्ष्णोन्द्रियो भवति, उदाराधि
सुकिरु । तमेन तयागत प्रजानाति—अयं पुरपुद्गलो यासदियद्वि कल्पकोटीनिशुत
शतसहस्रैरनुत्तराया सन्धक्नमोऽत्रै चित्तमुपादयिष्यति । पेयाल । इयद्विश्वास्तल्येयमल्पशतसहस्रै
बोपिममिमभोऽस्ये । पेयाल । इह दृढमने उच्यते बोधिसत्त्वस्यानुत्पादितगोत्रिचित्तव्याकरणम् ।
15 अयं छन्नायुष्मान् महाकाश्यपो भगवन्तमेतद्ब्रूवेचन्—अयाप्रेणास्माभिर्भागन् सर्वसत्त्वानामतिके
शास्त्रमज्ञोत्पादयितव्या । तत्कस्य हेतो ? न ह्यस्माकमेवञ्जान प्रवर्तते क्तमस्य बोधिसत्त्वस्य
बोधिपरिपाचकानीन्द्रियाणि सविद्यन्ते ? क्तमस्य न सविद्यन्ते ? ततो वयं भगवन्नजानानास्ताया
रूपेषु हीनभङ्गामुपादयेम । तेन वयं क्षण्येम ॥ भगवानाह—साधु साधु काश्यप, सुभाषिता ते
इयं वाक् । इह च मया काश्यप अर्थवशा सपश्यमानेन युष्माकमेव धर्मो देशित—मा भिक्षव
20 पुद्गलेन पुद्गल प्रविचेन-व्यम्, यन्शीर क्षण्यति हि भिक्षव पुद्गल पुद्गल प्रविचिन्वन् । अहं वा
पुद्गल प्रमिगुया यो वा स्यान्नादृश । एतेन काश्यप निर्देशेन बोधिसत्त्वेन वा श्रावकेण वा
सर्वसत्त्वानामन्तिके शास्त्रमज्ञोपादयितव्या । मात्र क्विद्बोधिसत्त्वयानिक पुद्गलो भवेत् । तेन तत्रात्मा
रक्षितव्य इति । यस्य तु नियममेव बोधिप्राप्तिचिद्भवति, तत्र सुतरामवमन्यना रक्षितव्या ॥

यथोक्तमार्थसद्धर्मपुण्डरीकसूत्रे—

25 इयामयाभृत्तिकमचितान् वा प्रीनाथ कुर्वन्ति जिनस्य स्वप्नम् ।
उदिस्य वा पाशुकराशयो पि अटवीषु दुर्गेषु च कारयन्ति ॥
सिक्तामया वा पुन कूट कृत्वा ये केचिदुदिस्य जिनान स्वप्नम् ।
कुमारका श्रीडिडु तत्र तत्र ते सर्वे बोधाय अभूयि लामिन ॥ यावत् ।
ये चित्रमिच्छीषु करोन्ति निग्रहान्
30 परिपूर्णगात्राच्छ्रापुण्यलक्षणान् ।
लिखेत्स्य चापि लिखापयेद्वा
ते सर्वे बोधाय अभूयि लामिन ॥

ये चापि केचित्तहि शिक्षमाणाः
 श्रीडारतिं चापि विनोदयन्त ।
 नखेन काष्ठेन कृतासिचिप्रहान्
 भिक्तीषु पुण्या चय कुमारका वा
 सर्वे च ते बोधि अभूयि लाभिनः ॥ पेयाळं ॥ 5
 वादापिता झल्लुरियोऽपि येही
 जलमण्डका चर्पटमण्डका वा ।
 सुगतानमुद्दिश्यथ पूजनार्थं
 सुगीतं च गीतं मधुरं मनोज्ञम् ॥
 सर्वे च ते बुद्ध अभूयि लोके 19
 कृत्वान ता बहुविधवातुपूजाम् ।
 किमल्पकल्पी सुगतान धातुषु
 एक पि वादापिय वाद्यभाण्डम् ॥
 पुष्पेण चैकेन हि पूजयित्वा
 * * * * * 15
 * * * * *
 अनुपूर्वं द्रक्ष्यन्ति हि बुद्धकोट्यः ॥
 यैश्चाञ्जलिस्तत्र कृतोऽपि स्तूपे
 परिपूर्ण एका तलसक्तिका वा ।
 ओनामित शीर्षं भवेन्मुहूर्तम् 20
 ओनामितं काय तथैकवारम् ॥
 नमोऽस्तु बुद्धाय कृतैः फलैः
 येही तदा धातुधरेषु तेषु ।
 विक्षिप्तचित्तैरपि यैः फलैः
 ते सर्वि प्राप्ता इममप्रबोधिम् ॥ 25
 सुगतान तेषां तद् तस्मि काले
 परिनिर्घृतानामथ तिष्ठता वा ।
 ये धर्मनामापि श्रुणिषु सत्त्वाः
 ते सर्वि बोधाय अभूयि लाभिनः ॥ इति ॥

महोत्तराणामूत्रेऽयुक्तम्—

30

तद्यथा वाडिशिकेन महत्पुद्गलसरसि मत्स्याकर्षणार्थं सामिने बडिशं प्रक्षिप्तं भवेत्, समनन्तरप्रक्षिप्तं च मत्स्येन निर्गीर्णं भवेत् । किं चापि स मत्स्य उदकसरसि भ्रमति, अथ च

१ This is probably महात्तराणामूत्रेऽयुक्तम् Cf. Nanjio, No 117.

पुनर्वद एव स वक्तव्यो दृष्टेन सूत्रेण स्यल्लालदण्डमुनिप्रदेन । यस्य वादिशिक्षा आगत्य तेन
 सूत्राद्यघनेन जानाति—गृहीतो मस्य इति । तमेव सूत्रादृष्ट्वा स्यज्यात करोति यथाक्रम
 95 करणाप्य परिभोगाप्य । एवमेव ये सत्त्वा बुद्धेः भगवत्सु चित्त प्रसाद्य बुद्ध्याल्लमभरोपयन्ति,
 अन्तश्च एवचित्तप्रसादमपि, किं चापि ते सत्त्वा दुष्कृतेन कर्माकरणेनाक्षणेभूयपत्ना भवन्ति, अथ
 5 च बुद्धा भगवन्तस्तान् मत्त्वान् बौद्धेन ज्ञानेन मप्रह्वस्तुमूत्रेण गृहीत्वा ससारोद्वनमरस उद्भूत्य
 निर्माणस्थये स्थापयतीति ॥

तस्मादेष्टु शास्त्रमज्ञा कर्षा । वन्दमानाश्च मनसा वन्दितव्या । भवति हि नमस्कोऽपि
 बोधिविचित्रताद्वन्द्य । यथा मेरेन द्रमिणेन महागोत्रिसत्त्वेनापि सत्ता नमस्क आर्यमुग्रं सर्वं
 शरीरेण प्रणिगम्य वन्दित । निपतार्थं चेदम् । यथा अद्याशयमचोदनादिषु सर्वगोत्रिसत्त्वानि-
 10 पुद्वलनमस्कारोऽनुज्ञानय । सर्वशब्देनामनोऽपि ग्रहणान् । कथमेव वन्द्यवन्दकवत् न विन्ध्यते ?
 परस्पर वन्द्यत्वेनैवाभ्यन्तात् । अत एवान्तास्वादानन्दपुण्यभावात् । किं च बुद्धानामप्यत्रमिष्यते, मा
 भूदनरस्या, एतस्य चान्यूनतेति ॥

आर्यसर्वधर्मैरुपन्यनप्रह्वस्तुसूत्रेऽप्यनर्थ उक्त—सूक्ष्म हि मञ्जुश्री सद्वर्गप्रतिक्षेपकर्म
 वरणम् । यो हि कश्चिमञ्जुश्रीस्तथागतभाषितार्थे कस्मिंश्चिच्छोभनमज्ञा करोति, कश्चिद-
 15 शोभनमज्ञाम्, स सद्वर्गं प्रतिक्षिपति । तेन सद्वर्गं प्रतिक्षिपता तथागतोऽभ्यारयातो भवति ।
 धर्मं प्रतिक्षिप्तो भवति । सचोऽप्यगतो भवति । य एव वदति—इदं युक्तमिदमयुक्तमिति, स
 सद्वर्गं प्रतिक्षिपति । न मया पुण्यकश्चिद्वर्गं श्रावकानामप्रयुक्तं प्रत्येकलुब्धयानमप्रयुक्तो महायान
 सप्रयुक्तो देशित । तत्ते मोहपुण्या इमं मम धर्मं नानाकरिष्यन्ति—इदं श्रावकाणां देशितमिदं
 प्रत्येकलुब्धानामिदं बोधिसत्त्वानामिति । स नानात्वसंज्ञया सद्वर्गं प्रतिक्षिपति—इयं बोधिसत्त्वस्य
 20 शिक्षा, इयं बोधिसत्त्वस्याशिक्षेति सद्वर्गं प्रतिक्षिपति । धर्मभाणकस्यास्ति प्रतिभानम्, नास्ति
 प्रतिभानमिति सद्वर्गं प्रतिक्षिपति । धर्मं धर्मतया कथयति, सद्वर्गं प्रतिक्षिपति । अपगते
 बुद्धोत्पादे नास्ति धारणीप्रतिलम्भ इति धर्मं प्रतिक्षिपति । नास्ति धर्मभाणकस्य धारणीप्रतिलम्भ इति
 धर्मं प्रतिक्षिपति । धर्मभाणकस्य चर्या दूषयति, धर्मं प्रतिक्षिपति—धर्मभाणको न प्रतिपत्तिरूपेण
 इति धर्मं प्रतिक्षिपति । प्रमादेनैव चोदयति, सद्वर्गं प्रतिक्षिपति । ईर्यापयेन चोदयति, सद्वर्गं
 25 प्रतिक्षिपति । अक्षरचर्याया शीलविपत्या चोदयति, धर्मं प्रतिक्षिपति । प्रतिभानेन सपादयतीति धर्मं
 प्रतिक्षिपति । आलोकोऽस्य धर्माणां न सुविदित इति धर्मं प्रतिक्षिपति । मन्त्रेण मन्त्रमलुब्धमान
 प्रनिवदतीति धर्मं प्रतिक्षिपति । अक्षरसंज्ञया तथागतशासनं नाकाहृत इति धर्मं प्रतिक्षिपति ।
 सूत्रेण सूत्रं विरोधयतीति धर्मं प्रतिक्षिपति । गाथया गाथा विरोधयतीति धर्मं प्रतिक्षिपति ।
 अक्षरसंज्ञया कश्चिदधिमुक्तं करोति कंचिन्न करोतीति धर्मं प्रतिक्षिपति । धर्मभाणकस्यार्था
 30 न्यत्रथामभिनामयतीति धर्मं प्रतिक्षिपति । विचक्षु कर्मास्य करोति, धर्मं प्रतिक्षिपति । सत्तापयन्
 वदतीति धर्मं प्रतिक्षिपति । इहास्यास्ति चर्या, इहास्य नास्ति चर्येति धर्मं प्रतिक्षिपति । इदं

सूक्तदमिममूक्तमिति धर्मं प्रतिक्षिपति । अनेन नास्ति चर्येति धर्मं प्रतिक्षिपति । अनेन बुद्धवचनसमय उक्तो नानेन बुद्धवचनसमय उक्त इति धर्मं प्रतिक्षिपति । इति हि मञ्जुश्रीर्याय किञ्चिद्विलोपयति तावद्धर्मं प्रतिक्षिपति । धर्मभाणऋस्येद रूपमिति चिन्तयति, वदति भिक्षुर्वा भिक्षुणी वा उपासको वा उपासिका वा, स सर्वं सद्धर्मं प्रतिक्षिपतीत्यादि ॥

अत्रैव चोक्तम्—यस्य कस्यचिक्कुलपुत्र तथागतस्य परिनिर्वृतस्य धर्मं प्रतिभाति 5 यथाधिमुक्ताना सत्त्वाना देशयितुम् । तस्या च पर्पदि यथेऋसत्त्वस्यापि एकरोमहर्षो भवेदेकाश्रुपातो वा, सर्वं स तथागतानुभावेन । तत्र मोहपुरपा अबोधिसत्त्वा बोधिसत्त्वप्रतिज्ञा बोधिसत्त्वदूपना धर्मस्तैन्युहका एव वक्ष्यन्ति धर्मोपदेशकेभ्य किमेते न बुध्यन्त इति । पेयाल । ये बोधिसत्त्वेष्वर मन्यना कुर्वन्ति, नाह तेपा पर्यन्तदृत निरय सप्रदामि । तत्त्वस्य हेतो २ यो बोधिसत्त्वो धर्म- भाणकमपवदति, बुद्ध स विगर्हति, धर्मं स प्रतिक्षिपति, सद्य स जुगुप्सति । बुद्धे सोऽगौरवो 10 यो धर्मभाणकेऽगौरव । बुद्ध स न द्रष्टुनामो यो धर्मभाणकमद्रष्टुकाम । बुद्धस्य सोऽवर्णं भायते, यो धर्मभाणकस्यावर्णं भापते । बुद्धस्तेन परित्यक्तो भवति य प्रथमचित्तोत्पादिकेऽपि बोधिसत्त्वे प्रतिघचित्तं करोतीति ॥ पेयाल ॥ योऽप्यय मैत्रेय पट्टपारमितासमुदागमो बोधिसत्त्वाना सबोधाय, त मोहपुरपा एव वक्ष्यन्ति—प्रज्ञापारमितायामेव बोधिसत्त्वेन शिक्षितव्यम्, किं शेषामि पारमिताभि २ तेऽन्या पारमिता दूपयितव्या मन्यन्ते । तत् किं मयसेऽजित दुष्प्रज्ञ स 15 काशिराजाभूद् येन कपोतार्थं श्येनाय स्वमासानि दत्तानि २ मैत्रेय आह—नो हीद भगवन् । भगवानाह—यानि मया मैत्रेय बोधिसत्त्वचर्यां चरता पट्टपारमिताप्रतिसयुक्तानि कुशलमूलान्युप चितानि, अपवृत्तं नु तै कुशलमूलै २ मैत्रेय आह—नो हीद भगवन् । भगवानाह—त्वं तावदजित पठिं कल्पान् दानपारमिताया पठिं शीलपारमिताया पठिं कल्पान् क्षान्तिपारमिताया पठिं कल्पान् वीर्यपारमिताया पठिं कल्पान् ध्यानपारमिताया पठिं कल्पान् प्रज्ञापारमिताया समुदागत, 20 तत्ते मोहपुरपा एव वक्ष्यन्ति—एकनयेनैव बोधिर्यदुत शून्यतानयेनेति । ते चर्यासु परिशुद्धा भविष्यन्तीत्यादि ॥

इति शिक्षासमुच्चये चतुर्थं परिच्छेदं ॥

शीलपारमितायामनर्थवर्जनं पञ्चमः परिच्छेदः ।

- उक्त सशेषतोऽनर्थ । तस्य विवर्जनं यथा अव्याग्रायसचोदनसूत्रे—एवविगानर्थश्रवणभ्य-
भीष्के आदिर्कार्मिकबोधिसत्त्वै समादानानि यथा गृहीतानि तथा कार्यम् । एव हि तैस्त्वम्—
एते वय भगवन् अद्याप्रेण तथागतस्य पुरत एव समादानं कुर्म । सचेद्वय भगवन् अद्याप्रेण
बोधिसत्त्वयानिकं पुद्गलं गृहिण वा प्रव्रजित वा आपत्या चोदयिष्यामो भूतेन वा अभूतेन वा,
5 विमवादिदोऽस्माभिस्तथागतोऽर्हन् सम्यक्संबुद्धो भवेत् । सचेद्वय भगवन् अद्याप्रेण बोधिसत्त्व
यानिकं पुद्गलमत्रमन्येम, अर्णं चास्य भात्रेम, विमवादिदोऽस्माभिस्तथागतो भवेदर्हन् सम्यक्संबुद्ध
सचेद्वय भगवन् अद्याप्रेण बोधिसत्त्वयानिकं पुद्गलं गृहिण वा प्रव्रजित वा पञ्चभिः कामगुणै
त्रीवन्त परिचारयन्त दृष्टा अप्रसादं कुर्याम, पिण्डं वा चित्तस्योत्पादयेम, अगौरव बोपादयेम,
न च तत्र शास्त्रसंज्ञामुपादयेम, विसवादिदोऽस्माभिस्तथागतो भवेत् । सचेद्वय भगवन्
10 अद्याप्रेण मित्रकुलभिन्नादबुद्धनिदानं बोधिसत्त्वयानिकानां पुद्गलानां कायपीडा चित्तपीडा वा
कुर्याम, विसवादिदोऽस्माभिस्तथागतो भवेत् । सचेद्वय भगवन् अद्याप्रेण बोधिसत्त्वयानिकं पुद्गलं
दृष्ट्वा एकेनाप्यमनोज्ञवचनेनाभायेम, विसवादिदोऽस्माभिस्तथागतो भवेत् । सचेद्वय भगवन्
अद्याप्रेण त्रिभुवो रात्रे त्रिभुवो दिवसस्य बोधिसत्त्वयानिकं पुद्गलं न नमस्येम, विसवादिदोऽस्मा
भिस्तथागतो भवेत् । सचेद्वय भगवन् अद्याप्रेणास्य व्रतसमादानस्य कृतशो राज्यप्रतिष्ठा वा
15 धनप्रतिलभ वा कायजीवितं वा न परित्यजेम, विसवादिदोऽस्माभिस्तथागतो भवेत् । सचेद्वयं
भगवन् अद्याप्रेण श्रावकयानिकं वा प्रत्येकबुद्धयानिकं वा पुद्गलमत्रमन्येम वयं त्रिशिष्टतरा नैते
इति, विसवादिदोऽस्माभिस्तथागतो भवेत् । सचेद्वयं भगवन् श्रीचचित्ताश्वण्डालसदृशचित्ता न
निहरेम, विसवादिदोऽस्माभिस्तथागतो भवेत् । सचेद्वयं भगवन् अद्याप्रेण आत्मानमुत्सर्षयेम, परं वा
पस्येम, विसवादिदोऽस्माभिस्तथागतो भवेत् । सचेद्वयं भगवन् अद्याप्रेण व्यापादप्रहंभयाचोजनं
20 वा योजनशतं वा न पलायेम ईरिता समाना, विमवादिदोऽस्माभिस्तथागतो भवेत् । सचेद्वयं
भगवन् अद्याप्रेण शीलवन्तमात्मानं प्रतिजानीम, बहुश्रुतं वा धृतगुणिनं वा अन्यतरान्यतरेण वा
गुणेनामानमुद्भावयेम, विसवादिदोऽस्माभिस्तथागतो भवेत् । सचेद्वयं भगवन् अद्याप्रेण प्रतिच्छन्न
कल्याणा विवृतपापा न विहरेम, विमवादिदोऽस्माभिस्तथागतो भवेदर्हन् सम्यक्संबुद्ध ॥ पेयाळ ॥
तत्र भगवन् भैत्रेय बोधिसत्त्व महासत्त्वमाम्त्रपते स्म—कार्मारणं भैत्रेय क्षपयितुकामेन कुलपुत्रेण
25 वा कुलदुहित्रेण वा एव समादानं कर्तव्यं यथा एभिः कुलपुत्रैः कृतमिति ॥

सर्वधर्माप्रवृत्तिनिर्देशोऽप्याह—

त्रिभुवनं रात्रिदिनम तथैव

स बोधिसत्त्वान् प्रणमेत गृह्णां ।

तेषां न किञ्चिस्खलितं गवनेत्

चरेत् चर्यां हि सदा यथेष्टम् ॥

पश्येद्यदा कामगुणै रमत
 न तस्य किञ्चित्स्खलित गवेनेत् ।
 गुणैरनन्ता वरबोधिचर्याम्
 एपोऽपि कालेन हि ता स्पृशेत् ॥
 युक्तयानुपूर्व्या क्रिययानुपूर्व्या
 भवेज्जिनो नैव हि एकवाचा ।
 बहुकल्पकोट्यो नियुतानि चैप ।
 सनाहसप्रस्थित नान्यभाधी ॥

5

अत्रैवाह—ये कुलपुत्र एरूपेण कर्माकरणेनानर्थिका, तैर्न द्वितीयस्य बोधिसत्वस्य सर्वचर्यासु विप्रतिपत्तव्यम् । सर्वा क्रियास्तस्य विमोक्तव्या । एव चित्तमुपादयितव्यम्—नाह 10 परचित्त जाने । दुर्विज्ञेया सत्वचर्या । इदं च खलु कुलपुत्र अर्थवशा सपश्यस्तथागत एव धर्म देशयति—न पुद्गलेन पुद्गल प्रमातव्य ॥ अहं वा पुद्गल प्रमिगुयाम्, यो वा स्यान्मादृश । य कुलपुत्र आत्मान रक्षितुकामस्तेन न कस्यचिच्चर्या विवेचयितव्या । न परेषा विकुणा कर्तव्या अपमीदृशोऽयमीदृश इति । बुद्धधर्माभियुक्तेन भवितव्य रात्रिदिन धर्मपरिगृह्यमानसेनेति ॥

तथा क्षितिगर्भसूत्रेऽपि कथितम्—अथ तात्रेदेव बहूनि शतसहस्राणि विद्वास सत्त्वा उत्पायासनाद्येन भगवास्तेनाञ्जलिं प्रणम्यैवमाहु — वयं भदन्त भगवत पुरत एव प्रणिधानं कुर्म— 15 यावच्चिरं वयं भदन्त भगवन् ससारे ससरेम, तावन्मात्रप्रतिलब्धक्षान्तिकामा राजस्थानं प्रतिलभेम, मा अमात्यस्थानम् । मा नगरज्येष्ठस्थानम् । मा ग्रामज्येष्ठस्थानम् । मा निगमज्येष्ठस्थानम् । मा पुरोहितज्येष्ठस्थानम्, मा भद्रज्येष्ठस्थानम्, यात्रमा सार्थवाहज्येष्ठस्थानम् । मोपाध्यायज्येष्ठस्थानम् । मा श्रमणज्येष्ठस्थानम् । मा गृहपतिज्येष्ठस्थानम् । मा कुटुम्बिज्येष्ठस्थानम् । यावत्सर्वशो वयं मा सत्त्वानामधिपतिस्थानं प्रतिलभेम, यावन्न क्षान्तिप्रतिलब्ध्या स्याम । यतोनिदानं वयमेवरूपमतिगाढं 20 कर्म बुद्धानां शासनमाक्षिपेम । इति विस्तर ॥

चन्द्रप्रदीपसूत्रेऽप्यनर्थवर्जनमुक्तम्—

नास्ति पापमर्त्यव्यं कुमारं तेषु भेष्यति ।
 मा तेहि सस्तव सार्धं कुर्यास्त्व कालि पश्चिमे ॥
 आल्पे सलपेव्यासि कुर्यासी तेष्वगौरवम् ।
 अनोलीन सत्क्रेव्यास्यप्रबोधधि कारणात् ॥
 वर्षाप्र परिपृच्छित्वा यस्ते वृद्धतरो भवेत् ।
 कुर्यासि गौरव तत्र शिरसा पादवदनम् ॥
 न तेषां स्खलितं पश्येद् बोधिमण्ड विपश्यताम् ।
 प्रतिघातं न जनयेत् मैत्रचित्तं सदा भवेत् ॥

20

30

यद्येषां स्वल्पितं पर्येदोपास्तेषां न कीर्तयेत् ।
 यादृशं वाहितं कर्म तादृशं लप्स्यते फलम् ॥
 स्मिनेन मुखचन्द्रेण वृद्धेण नवक्रेण च ।
 पूर्वाभाषी भवेन्नियं हतमानश्च सूरत ॥
 5 चीरैः पिण्डपातैश्च कुर्यात्तेषामनुग्रहम् ।
 एव चित्तं प्रदप्यास्त्व सर्वे भेष्यन्ति नायकाः ॥ इति ॥

यस्य च बोधिचित्तोत्पादिके गौरव प्रसादश्च नोत्पद्येते, तेन स्वदुर्गतिप्रपातभयरक्षार्थं
 दृष्टादृष्टप्रामोद्यानुभवनाथं स्वचित्तकलुषप्रसादनार्थं चित्तकल्पनाचित्तकर्मण्यताप्रतिलाभार्थं च
 यथा आर्यगण्डव्यूहे बोधिचित्तोत्पादिकगुणा भगवदार्थमैत्रेयेणार्थसुभनमधिहृत्योद्वावितास्तथा
 10 भावयित्वा ॥

एष दृष्टुं जरव्यात्रिपीडितान् प्राणिनो दुःखशतैर्युतान् ।
 जन्ममृत्युभयशोभनापितान् तेषु अर्थं चरते वृषाशय ॥
 15 दृष्टुं खयन्त्रपरिपीडितं जगत् दृष्टुं पञ्चगतिचक्रमण्डलं ।
 ज्ञानवज्रमयमेव ते दृढं दृष्टुं खयन्त्रगतिचक्रभेदनम् ॥
 रागदोषानुखाणुनष्टकं दृष्टिसङ्घबहुभक्षसमुल्मम् ।
 सत्वक्षेत्रपरिशोधनार्थिकं प्रज्ञलाङ्गलं दृढं गवेषते ॥
 मोहविद्यगहनाशयं जगत् प्रज्ञचक्षुहतनष्टद्वैशिकम् ।
 तस्य क्षेमं दिशदेशिकं प्रसुं सार्थमाह जगतो भविष्यति ॥
 क्षान्तिवर्मत्रिविमोक्षग्राहणो ज्ञानखङ्गरिपुङ्खेशधर्मिक ॥
 20 शूरभूत अभयस्य दायको देशिको हि जगतो भविष्यति ॥
 धर्मनाम समुदानयत्ययं ज्ञानसागरपथे सुशिक्षितः ।
 शान्तिरत्नरत्नीपनायकः कर्णधार त्रिभवाण्वि अयम् ॥
 ज्ञानरश्मिप्रणिधानमण्डलं सर्वसत्त्वभुङ्गनात्रभासकः ।
 धर्मगातु गगने समुद्रतो बुद्धसूर्यं समुदेस्यते अयम् ॥
 25 मैत्रिचन्दनसमानशीतं सर्वसत्त्वसमचित्तमुग्रमः ।
 बुद्धधर्मपरिपूर्णमण्डलो बुद्धचन्द्रं समुदेस्यते अयम् ॥
 आशये दृढतये प्रतीक्षितो बोधिचर्यं अनुपूर्वं उन्नतः ।
 सर्वैर्गमरतनामतो ह्ययं ज्ञानसागरनरो भविष्यति ॥
 बोधिचित्तभुजगेन्द्रसम्भो धर्मधातु गगने समुद्रतः ।
 धर्ममेवयुगपत्पर्यगं सर्वैर्गुह्यफलशस्यवर्धन ॥
 30 श्रद्धार्तिं त्रिमल्लतमोपहं मैत्रिस्नेहस्मृतिभाजनं दृढम् ।
 बोधिचित्तविमलाग्निसुप्रभं धर्मदीपं समुज्जालयिष्यति ॥

बोधिचित्तकल्ल वृषाब्धुदो मैत्रपेशिरचलाशयो धन ।
 बोधिअङ्गमनुपूर्वमभवो बुद्धगर्भ अयु सप्रवर्धते ॥
 पुण्यगर्भमभिवर्धयिष्यति प्रज्ञगर्भमभिशोधयिष्यति ।
 ज्ञानगर्भ समुदेस्यते अय यादृश प्रणिप्रिगर्ममभव ॥
 ईदृशा कल्पमैत्रवर्मिता सत्यमोचनमती हिताशायाम् ।
 दुर्लभा जगि सदेवमानुषे यादृशो अयु विशुद्धमानस ॥
 ईदृशाशयसुमूलसस्थितो ईदृशो दृढप्रयोगप्रर्धित ।
 ईदृशस्त्रिभयच्छादनप्रभो ज्ञानवृक्ष फलद सुदुर्लभ ॥
 एष सर्वगुणसभवार्थिक सर्वधर्मपरिपृच्छनार्थिक ।
 सर्वसशयविदारणार्थिक सर्व मित्र भजते अतन्द्रित ॥
 एष मारकलिक्लेशसूदनो एष दृष्टिमलतृष्णशोवन ।
 एष सर्वजगमोक्षणोद्यतो एष ते सद विशेषपण्डित ॥
 एष दुर्गति विशोधयिष्यति स्वर्गमार्गमुपदर्शयिष्यति ।
 मोक्षमार्गमुपनेष्यते जगद् यादृशो गुणपथे प्रतिष्ठित ॥
 एष सर्वगतिदु खमोचको एष सर्वगतिसौख्यदायक ।
 एष सर्वभवपाशच्छेदको भेष्यते भगवतीनिस्तूदन ॥ इति ॥

5

10

15

एवमनया भावनया अनर्थविवर्जन सुकर भवति । तथा अव्याशयसचोदनमूत्रेऽप्यनर्थविवर्जन
 मुक्तम्—चतुर्भिर्मैत्रेय धर्म समन्वागतो बोधिसत्त्वयानिक पुद्गल पश्चिमाया पञ्चशत्या सद्धर्मविप्रलोपे
 वर्तमानेऽक्षतोऽनुपहत स्वस्तिना परिमोक्ष्यते । कनमैश्वतुर्भि १ आत्मस्खलितप्रत्यवेक्षणतया, परेषा
 बोधिसत्त्वयानिकाना पुद्गलानामापत्यचोदनतया, मित्रकुलभिक्षादकुलानवलोकनतया, अमनस्क- 20
 वचनप्रतिविरमणतया । एभिर्मैत्रेय चतुर्भिरिति पूर्ववत् ॥ अपरैश्वतुर्भि । कतमै १ अल्पश्रुतसत्व-
 परिवर्जनतया, पर्यदनुपादानतया, प्रान्तशय्यासननिषेणतया, आत्मदमशमथयोगमनुयुक्ततया च ।
 एभिश्चतुर्भिरिति विस्तर ॥

पुनरत्रैवाह - आदिकर्मिणेण मैत्रेय बोधिसत्त्वेन प्रज्ञाब्रह्मधानप्राप्तेन लाभसत्कारपरिवर्जि
 तेन लाभसत्कारदोषदर्शिना भवितव्यम् । पेयाल । सगणिकारामपरिवर्जितेन सगणिकारामदोषदर्शिना 25
 भवितव्यम् । भाष्यारामपरिवर्जितेन भाष्यारामदोषदर्शिना भवितव्यम् । निद्रारामवर्जितेन
 निद्रारामदोषदर्शिना भवितव्यम् । कर्मरामवर्जितेन कर्मरामदोषदर्शिना भवितव्यम् । प्रपञ्चाराम-
 वर्जितेन प्रपञ्चारामदोषदर्शिना भवितव्यम् । पेयाल । इह मैत्रेय बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन रागसजननो
 लाभसत्कार प्रत्यवेक्षितव्य । स्मृतिनिव्वसनरुतो लाभसत्कार प्रत्यवेक्षितव्य । लाभालाभतया उन्नामा-
 वनामरुतो लाभसत्कार प्रत्यवेक्षितव्य । मोहोत्पादनो लाभसत्कार प्रत्यवेक्षितव्य । कुलमात्सर्या- 30
 प्यवसानो लाभसत्कार प्रत्यवेक्षितव्य । आत्मार्यनिष्यादनतया शाठ्योत्पादनो लाभसत्कार प्रत्यवे-
 क्षितव्य । चतुरार्यवशपरिवर्जनतया आहीन्पानपत्राप्यमजननो लाभसत्कार प्रत्यवेक्षितव्य । एव सर्व-
 बुद्धाननुज्ञानो लाभसत्कार प्रत्यवेक्षितव्य । मानमदोत्पादनो लाभसत्कार प्रत्यवेक्षितव्य ।

गुरुणाममाननो लाभसत्कार । मारपक्षो लाभसत्कार । एनात्प्रमादमूल कुशलमूलापहरणो
 लाभसत्कार । त्रिदुश्चक्रशानिसदृशो लाभसत्कार । बहुपात्रिओत्रपल्लिगुद्धो मित्रनुलभिक्षाकुल्यव-
 लोचनो दौर्मनस्यमजनन । बुद्धिनिभ्रामणो लाभसत्कार । प्रियस्तुपरिणामनतया शोभभाजनो
 लाभसत्कार । चतुस्थुपस्थानममोषण शुद्धधर्मदुर्बलीकरण चतुसम्यक्प्रहाणपरिहाणनरणो
 5 लाभसत्कार । ऋद्धयभिज्ञापरिहाणनरण । पूर्ण सकारपश्चादसकारकरण । अमित्रसत्करण
 मित्रप्रहाणो लाभसत्कार । पराभिसंधानतया गणितसदृश । ध्यानप्रमाणपरिवर्जन ।
 नरकतिर्यग्योनियमलोत्रप्रपातनो लाभसत्कार । देवदत्तोद्वेषसमाचारो लाभसत्कार प्रत्यवेक्षितञ्च ॥

इमे एकरूपा मैत्रेय लाभसत्कारे आदीनना ये बोधिसत्त्वेन प्रत्यवेक्षितव्या । प्रत्यवेक्ष्य
 चाल्पेच्छताया रत्तव्यम्, न परिततव्यम् । तत्त्वस्य हेतो २ अल्पेच्छस्य हि मैत्रेय इमे एकरूपा
 10 दोषा न भवन्ति, न चास्यान्तराया भवन्ति बुद्धधर्माणाम् । अनिर्विण्णश्च भवति गृहिप्रव्रजितेभ्य ।
 अनुरक्षणीयश्च भवति देवमनुष्याणा परिशुद्धाशयस्थित । असत्रस्तश्च भवति सर्वदुर्गतिनिपातेभ्य ।
 अनभिभूतश्च भवति तर्जनाधिगत । असहार्थश्च भवति मारविषपरिमुक्त । अधर्षणीयश्च भवति
 सर्वव्यसनै । अभिलषणीयश्च भवति देवमनुष्याणा ध्यानभ्यासाय स्थित । स्पष्टश्च भवति
 मायाशाठ्यप्रहीण । अप्रमत्तश्च भवति पञ्चसाम्गुणदोषदर्शी । यथावादी तथाकारी भक्त्यार्थवशे
 15 स्थित । अभिलषितश्च भवति निद्वद्धि सप्रह्लाचारिभि । इमा मैत्रेय एकरूपामनुशसा विदित्वा
 पण्डितेन बोधिसत्त्वेनाभ्याशयेनाल्पेच्छताया रत्तव्यम् । अल्पेच्छता आसेक्षितव्या सर्वलाभसत्कार-
 प्रहाणायैति ॥

सगणिकामभिदृश्याह —

विजह्य राम विजह्य दोष न तिष्ठे सगणिकासु योगी ।
 20 भवत्यसौ तत्रव्रणस्तनिम्न एतेन दोषेण रतिं न कुर्यात् ॥
 औद्धत्य हास्य च तथा वितर्का भग्न्यमी सगणिकासु सर्वे ।
 सक्रीर्णचारी हि भवत्यसवृत करोति य सगणिकामसाराम् ॥
 लोकरुत्य मन्त्रेषु रमन्ति बाला हीयन्ति चेहाप्रमयासु बाला ।
 प्रदोष वर्धेन्ति वितर्क उत्सदा प्तेन दोषेण न तत्र राजते ॥
 25 न वर्धते चापि श्रुतेन मिथु अयुक्तमन्त्रेषु रतिं जनित्वा ।
 तस्मात् परित्यज्य अयुक्तमन्त्रान् धर्मे रतिं विन्दथ नित्यकाञ्चम् ॥
 सहस्रशोऽस्थीनि मया स्वप्नानि त्यक्तानि बोधिं प्रतिनाङ्क्ष तर्हि ।
 न चास्मि तृप्त शृणुमान धर्मं ते खेदमेत्यन्ति शृणोन्त धर्मम् ॥
 सर्वेण सर्वे परिवर्जनाया अयुक्तमन्त्राश्च अशिष्टमन्त्रा ।
 30 धर्मे वरे तत्र रतिं जनेषु यो दुर्लभ कल्पशतैरनेकैः ॥
 वने वसन्तेन गुणार्थिनेन परस्य दोषा न हि वीक्षितव्या ।
 अह विशिष्टो अहमेव श्रेष्ठो न एव चित्त समुपादनायम् ॥

मदो अयं सर्वप्रमादमूलो न हीनभिक्षू अवमन्यितव्याः ।
अनुपूर्वं एषो इह शासनस्य नैकेन जन्मेन लभेत बोधिम् ॥

अत्रैव भाष्यारामविकृत्याह —

अगौरवो भोति श्रुतेन मत्तो विवादमन्त्रेषु निविष्ट भोति ।
मुपितस्मृतिश्चापि असंप्रजन्यो भाष्ये रमन्तस्य इमे हि दोषाः ॥ 5
अध्यात्मचिन्तात्तु सुदूर भोती चित्तं न कायश्च प्रसन्न भोति ।
उन्नामनामानि बहूनि गच्छती भाष्ये रमन्तस्य इमे हि दोषाः ॥
सद्धर्मचित्तात्तु प्रणष्ट बालः सुकर्कशो भोति अस्मिन्धचित्तः ।
विपश्यनायाः शमयाच्च दूरे भाष्ये रमन्तस्य इमे हि दोषाः ॥
अगौरवो भोति सदा गुरुणां पल्लिमोधमन्त्रेषु रतिं जनित्वा । 10
असारस्थायी परिहीणप्रज्ञो भाष्ये रमन्तस्य इमे हि दोषाः ॥
अमानितो देवगणैः स भोति नाप्यस्य तस्मिन् स्पृह संजनन्ति ।
प्रतिसंविदातो भवती विहीनो भाष्ये रमन्तस्य इमे हि दोषाः ॥
परिभाष्यते चापि स पण्डितेभिः ये केचिदस्ती पृथकामसाक्षी ।
निरर्थकं जीवितु तस्य भोती भाष्ये रमन्तस्य इमे हि दोषाः ॥ 15
स शोचते कालं करोतु बालः प्रतिपत्तिहीनोऽस्मि किमद्य कुर्याम् ।
सुदुःखितो भोति अलब्धगावो भाष्ये रमन्तस्य इमे हि दोषाः ॥
चलाचलो भोति तृणं यथेरितं विचिकित्सते एवमसौ न संशयः ।
न तस्य जातु दृढ बुद्धिं भोती भाष्ये रमन्तस्य इमे हि दोषाः ॥
नटो यथा तिष्ठति रङ्गमये अन्यान शूराण गुणान् प्रभाषते । 20
स्वयं च भोती प्रतिपत्तिहीनो भाष्ये रमन्तस्य इमे हि दोषाः ॥
शठश्च सो भोति लघुर्निराशः पुनः पुनश्चारभते विवादम् ।
सो दूरतो आर्यधर्मस्य भोती भाष्ये रमन्तस्य इमे हि दोषाः ॥
संहृष्यते सत्कृत अल्पस्यामः प्रकम्पते विप्रकृतो अजानी ।
कपिर्यथा चञ्चलचित्त भोती भाष्ये रमन्तस्य इमे हि दोषाः ॥ पेयाळं ॥ 25
रमित्वा भाष्यस्मि चिरं पि कालं न विन्दते प्रीतिमिहात्मसौख्यम् ।
वरं हि एकस्य पदस्य चिन्तना प्रीतिं पदे यत्र लभेदनन्ताम् ॥
नेभुत्वचे सारमिहास्ति किञ्चिन्मयेऽस्ति तन्सारं मुप्रेमगीपः ।
भुक्तवा त्वचं नेह पुनः स शस्यं लब्धुं नरेणेभुरमं प्रधानम् ॥
यथा त्वचं तद्भवेहि भाष्यं यथा रसस्तद्बिहार्यचिन्ता । 30
तस्मादि भाष्ये तु रतिं निहाय चिन्तेय अर्थं सद अप्रमत्ताः ॥

निद्राराममधिकृत्याह —

महच्च सो वर्धति मोहजालं त्रिचिकित्सको भोति स दृष्टिप्राप्त ॥
 दृष्टीकृतान्यस्य बहूनि भोन्ती यस्मा न मिद्वेऽभिरति प्रयाति ॥
 प्रज्ञा च तेषा भवती सुदुर्बला परिहीयते बुद्धि न तस्य भोति ।
 5 ज्ञानाच्च सो हीयति नित्यकालं यस्मा न मिद्वेऽभिरति प्रयाति ॥
 कुसीद अज्ञो अलसो अप्रज्ञो अमनुष्य अन्तार ल्पेन्ति तस्य ।
 मिद्वेऽभिरति च वने वसन्त यस्मा न मिद्वेऽभिरति प्रयाति ॥
 कुशलेन चित्तेन सदा अनार्थिनो धर्मे च छन्दो न हि भोति तस्य ।
 अधर्मतामश्च स भोति भूयो यस्मा न मिद्वेऽभिरति प्रयाति ॥
 10 सद्धर्मउदेन विहीन मूढ परिहीयते सर्वगुणेहि बाल ।
 शुक्ल च घातेति तमोऽभिगच्छती यस्मा न मिद्वेऽभिरति प्रयाति ॥
 11 अविशारदो भोति प्रलीनचित्तं प्रामोद्य तस्यो भवती न नित्यम् ।
 निद्रयापप्रस्त शिथिलाङ्ग भोती यस्मा न मिद्वेऽभिरति प्रयाति ॥
 आमा तु ज्ञान्वा च कुसीदग्राम ईर्ष्यायने वीर्यरत्नैरपेतान् ।
 वीर्यान्धिताना च अवर्ण भायने यस्मा न मिद्वेऽभिरति प्रयाति ॥ पेयात् ।
 15 यस्मिन् दुःखस्य तमस्य नाशनम् अपायपरिजनेनताय गूलम् ।
 सर्वेहि बुद्धैर्हि सदा प्रशस्त त वीर्यमार्यं सतत भजस्व ॥

कर्माराममधिकृत्याह —

सुदुर्वचो भोति गुरुभि चोदित प्रदक्षिण गृह्णाति नानुशासनम् ।
 विपन्नशीलश्च स भोति क्षिप्र दोषा अमी कर्मरते भवन्ति ॥
 20 उत्कण्ठितो भोति स नित्यमाल गृह्णात्यभर्माणि सदा विचिन्तयन् ।
 ध्यानप्रहायैश्च न तस्य वृत्त्य दोषा अमी कर्मरते भवन्ति ॥
 तीव्रश्च सजायति तस्य रागो रसारसेषु प्रसित स मूर्च्छित ।
 न तुष्यनेऽस्तावितरेतरेण दोषा अमी कर्मरते भवन्ति ॥
 25 महत्या च भोती परिपाय तुष्टो स दुःखितो भोति तथा विहीन ।
 सतीर्ण भोती स यथेह गर्दभो दोषा अमी कर्मरते भवन्ति ॥ पेयात् ॥
 दिवा च रात्रौ च अनन्यचित्तो भक्ते च चोऽ च भवत्यभीक्षणम् ।
 स्वनर्थिनो भोति गुणै स सर्वदा दोषा अमी कर्मरते भवन्ति ॥
 गृह्यान्पसौ पुच्छति लैत्रिणानि अयुनमन्त्रैश्च रति प्रयाति ।
 युनैश्च मन्त्रै स न विन्दते रतिं दोषा अमी कर्मरते भवन्ति ॥ पेयात् ॥

30 अथ खलु मैत्रेयो बोधिसत्त्वो महासत्त्वो भगवन्तमेवमब्रवीत्—सुपरीतप्रज्ञाने भगव
 बोधिसत्त्वा भविष्यन्ति विहीनप्रज्ञा येऽभ्रमर्मान् वर्णयित्वा हानानि कर्मोप्यारप्स्यन्ते । एवमुने
 भगवान् मैत्रेयं बोधिसत्त्वं महासत्त्वमेतदब्रवीत्—एवमेतन्मैत्रेय, एवमेतद्यथा वामि—सुपरीतप्रज्ञाने

बोधिसत्त्वा भविष्यन्ति येऽप्रधर्मान् परिवर्जयित्वा हीनानि कर्माण्यारप्स्यन्ते । अपि त्वारोचयामि ते
 मैत्रेय, प्रतिवेदयामि ते । न ते बोधिसत्त्वास्तथागतशास्त्रे प्रव्रजिता येषां नास्ति योगो नास्ति
 ध्यानं नास्ति प्रहाणं नास्त्यध्ययनं नास्ति बाहुश्रुत्यपर्येष्टिः । अपि तु मैत्रेय ध्यानप्रहाणप्रभावितं
 तथागतशासनं ज्ञानसंस्कृतं ज्ञानसमाहितमभियोगप्रभावितम्, न गृहिकर्मान्तवैयापृत्यप्रभावितम् ।
 अयुक्तयोगानामेतत्कर्म संसाराभिरतानां यदुत वैयापृत्यं लौकिककृत्यपल्लिगोत्रः । न तत्र बोधि- 5
 सत्त्वेन स्पृहोत्पादयितव्या । सचेन्मैत्रेय वैयापृत्याभिरतो बोधिसत्त्वः सत्तरत्नमर्थैः स्तूपैरिमं
 त्रिसाहस्रमहासाहस्रं लोकभातुं पूरयेत्, नाहं तेनाराधितो भवेयं न मानितो नापि सन्तुतः ।
 पेयालं । तत्र जम्बूद्वीपः पूरितः स्याद्वैयापृत्यकर्तृबोधिसत्त्वैः । सर्वैस्तीरेकस्योद्देशस्वाध्यायामि-
 युक्तस्य बोधिसत्त्वस्योपस्थानपरिचर्या करणीया । जम्बूद्वीपप्रमाणैश्वोद्देशस्वाध्यायामियुक्तै-
 र्बोधिसत्त्वैरेकस्य प्रतिसंलपनाभियुक्तस्य बोधिसत्त्वस्योपस्थानपरिचर्या कर्तव्या । पेयालं । तत्त्वस्य 10
 हेतोः ? दुष्करमेतत्कर्म यदुत प्रज्ञानम, उत्तरं निरुत्तरं सर्वत्रैलोम्यप्रतिविशिष्टमभ्युद्गतम् ।
 तस्मात्तर्हि मैत्रेय बोधिसत्त्वेन योगार्थिकेन वीर्यमारब्धुकामेन प्रज्ञायामभियोक्तव्यमिति ॥

प्रपञ्चाराममधिगृह्याह —

अष्टाक्षणा तस्य न भोन्ति दूरे क्षणसंपदा तस्य न भोति श्रेष्ठा ।
 एते अनर्थास्य भवन्ति नित्यं दोषा अमी तस्य प्रपञ्चचारिणः ॥ पेयालं ॥ 15
 दोषानिमान् सम्यग्नेत्य पण्डितः सर्वान् प्रपञ्चान् परिवर्जयति ।
 सुलभा अनर्था हि प्रपञ्चचारिणः तस्मात्प्रपञ्चेन न संवसेत ॥
 यापाच्छतं योजनकं परं वरं यत्र प्रपञ्चोऽस्ति य विप्रहो धा ।
 न तत्र वासं न निवेत्तुं दुर्यान्मुहूर्त्नमात्रं स्ति य यत्र ब्रेशः ॥
 नार्थार्थिनाः प्रव्रजिता गुणार्थिका मा विगहं कुर्वन्तु दुष्टचित्ता । 20
 न वोऽस्ति क्षेत्रं न कृषिर्गणित्या स्युर्यस्य अर्थाय प्रपञ्च एते ॥
 न पुत्र धाना न च वोऽस्ति भार्या न चास्य मित्रं न च कन्धुर्गा ।
 दास्यो न दासा न च ईश्वरत्वं मा विगहं कुर्वन्तु प्रव्रजित्वा ॥
 कण्ठायतराणि गृहीत्वा श्रद्धया शान्तप्रदातीर्हि निवेदितानि ।
 शान्तप्रदान्ता उपशान्त भोग प्रपञ्च वर्जित्वा जनेषु क्षान्तिम् ॥ 25
 आशीर्वादान् रक्ष्य रीतिचित्तान् नरजगत्थ निर्यग्निनयो यनस्य ।
 प्रपञ्चचारस्य न भोन्ति दूरं तस्माद्दि शान्ती जनयेत् वीर्यम् ॥ पेयालं ॥
 इमेन योगेन लभेत बुद्धिं क्षुब्धं प]पिच कर्मावरणं अरेतम् ।
 धर्मेति मारं सन्नद्धं समाह्वयं यो धीक तस्यैव जनेनि शान्तिम् ॥ इति ॥

नक्षेत्राणां न अनर्थविवर्जनमुक्तम् — तस्मात्तर्हि मैत्रेय बोधिसत्त्वानिनेन सुल्लपुत्रेण वा 30 ॥
 कुण्डदुष्टिना वा पथिनिर्वाणं पञ्चशतं सद्मन्त्रेणैः धर्मान्ते अन्तेनानुत्तमेन स्थितिना
 परिनेकुम्भेन मन्त्रेणैरुत्तमानि शान्तिपुत्रनेनामंगर्गाभिरनेन भविष्यन्त्युत्तमान्त्रान्त्रान्तिना

नित्राराममिदृश्याह —

मह्य सो वर्धन्ति मेहजाड विचित्रित्सक्तो भोति स दृष्टिप्राप्त ॥
 दृष्टीमृतान्यस्य बहूनि भोन्ती यस्मा न मिद्वेऽभिरति प्रयाति ॥
 प्रजा च तेषा भवती सुदुर्बत्र परिहीयते बुद्धि न तस्य भोति ।
 5 ज्ञानाच्च सो हीयति निव्यमाल यस्मा न मिद्वेऽभिरति प्रयाति ॥
 कुसीट अज्ञो व्यउसो अप्रज्ञो अमनुष्य अनार लभेन्ति तस्य ।
 मिद्वेऽपन्त च वने वसन्त यस्मा न मिद्वेऽभिरति प्रयाति ॥
 कुशाटेन चित्तेन सप्त अनार्थिनो धर्मं च छन्दो न हि भोति तस्य ।
 अग्रमग्रामश्च स भोति भूयो यस्मा न मिद्वेऽभिरति प्रयाति ॥
 10 सद्गर्मउन्देन विहीन मूढ परिहीयत सर्वगुणोहि वाळ ।
 शुक्ल च घालेति तमोऽग्निगच्छती यस्मा न मिद्वेऽभिरति प्रयाति ॥
 अविशारदो भोति प्रलानचित्त प्रामोद्य तस्यो भवती न निव्यम् ।
 निद्रयापप्रस्त शिधिगद्ग भोती यस्मा न मिद्वेऽभिरति प्रयाति ॥
 आमा तु ज्ञान्वा च कुसीटप्राप्त इर्ष्यायते वीर्यनैर्ऋतान् ।
 वीर्यान्विताना च अर्ज्य भायते यस्मा न मिद्वेऽभिरति प्रयाति ॥ पेयाळ । *
 15 यस्मैर्दुग्धस्य तप्तस्य नाशनम् अपायपरिवर्जनताय मूलम् ।
 सर्वेहि बुद्धैर्हि सदा प्रशस्त त वीर्यमार्य सतत भजस्व ॥

कर्माराममिदृश्याह —

सुदुवचो भोति गुरुभि चोदित प्रदक्षिण गृह्णति नानुशासनम् ।
 विपन्नशीलश्च स भोति क्षिप्र दोषा अभी कर्मरते भवन्ति ॥
 20 उल्कच्छिनो भोति स निव्यमाल गृहस्थमूर्खाणि सदा विचिन्तयन् ।
 ध्यानप्रहाणैश्च न तस्य कृत्य दोषा अभी कर्मरते भवन्ति ॥
 तीव्रश्च सजायति तस्य रागो रसारसेषु प्रसित स मूर्च्छित ।
 न तुष्यतेऽस्तावितरेतरेण दोषा अभी कर्मरत भवन्ति ॥
 महत्या च भोती परिषाय तुष्टो स दु खितो भोति तथा विहीन ।
 25 सकीण भोती स यथेह गर्दभो दोषा अभी कर्मरते भवन्ति ॥ पेयाळ ॥
 दिवा च रात्री च अनन्यचित्तो भक्ते च चोत्रे च भवत्यभीक्षणम् ।
 स्वनर्थिनो भोति गुणै स सर्वदा दोषा अभी कर्मरते भवन्ति ॥
 एवाप्यसौ पृच्छति लौकिकानि अयुक्तमन्त्रैश्च रति प्रयाति ।
 युक्तैश्च मन्त्रै स न विन्दते रति दोषा अभी कर्मरते भवन्ति ॥ पेयाळ ॥

30 अथ खलु मैत्रेयो बोधिसत्वो महासत्वो भगवन्तमेतदबोचत्—सुपरीत्तप्रज्ञास्ते भगवन्
 बोधिसत्त्वा भविष्यन्ति विहीनप्रज्ञा येऽप्रथमान् वर्जयित्वा हीनानि कर्मोप्यारप्स्यन्ते । एवमुक्ते
 भगवान् मैत्रेय बोधिसत्व महासत्वमेतदबोचत्—एवमेतमैत्रेय, एवमेतथया वदसि—सुपरीत्तप्रज्ञास्ते

बोधिसत्त्वा भविष्यन्ति येऽप्रधर्मान् परिवर्जयित्वा हीनानि कर्माण्यारप्स्यन्ते । अपि त्वारोचयामि ते
 मैत्रेय, प्रतिवेदयामि ते । न ते बोधिसत्त्वास्तथागतशासने प्रव्रजिता येषां नास्ति योगो नास्ति
 ध्यानं नास्ति प्रहाणं नास्त्यव्ययनं नास्ति बाहुश्रुत्यपर्येष्टिः । अपि तु मैत्रेय ध्यानप्रहाणप्रभाषितं
 तथागतशासनं ज्ञानसंस्कृतं ज्ञानसमाहितमभियोगप्रभावितम्, न गृहिकर्मान्तवैयापृत्यप्रभावितम् ।
 अयुक्तयोगानामेतत्कर्म संसाराभिरतानां यदुत वैयापृत्यं लौकिककृत्यपल्लिगोधः । न तत्र बोधि- 5
 सत्त्वेन सृष्टोत्पादयितव्या । सचेन्मैत्रेय वैयापृत्याभिरतो बोधिसत्त्वः सत्तरुन्मयैः स्तूपैरिमं
 त्रिसाहस्रमहासाहस्रं लोकधातुं पूरयेत्, नाहं तेनाराधितो भवेयं न मानितो नापि सत्कृतः ।
 पेयालं । तत्र जम्बूद्वीपः पूरितः स्वाद्रैवापृत्यकरैर्बोधिसत्त्वैः । सर्वैस्त्रैकत्वोद्देशस्वाध्यायाभि-
 युक्तस्य बोधिसत्त्वस्योपस्थानपरिचर्या करणीया । जम्बूद्वीपप्रमाणैश्चोद्देशस्वाध्यायाभियुक्तै-
 र्बोधिसत्त्वैरेकस्य प्रतिसंलपनाभियुक्तस्य बोधिसत्त्वस्योपस्थानपरिचर्या वर्तव्या । पेयालं । तत्त्वस्य 10
 हेतोः ? दुष्करमेतत्कर्म यदुत प्रज्ञाकर्म, उत्तरं निहतरं सर्वत्रैलोक्यप्रतिविशिष्टमभ्युद्गतम् ।
 तस्मात्तर्हि मैत्रेय बोधिसत्त्वेन योगार्थिनैः शीर्यमारब्धुकामेन प्रज्ञायामभियोक्तव्यमिति ॥

प्रपञ्चराममधिकृत्याह —

अष्टाक्षणा तस्य न भोन्ति दूरे क्षणसंपदा तस्य न भोति श्रेष्ठा ।
 एते अनर्थास्य भवन्ति नित्यं दोगा अमी तस्य प्रपञ्चचारिणः ॥ पेयालं ॥ 15
 दोगानिमान् सम्यग्नेत्य पण्डितः सर्वान् प्रपञ्चान् परिवर्जयति ।
 सुष्ठभा अनर्था हि प्रपञ्चचारिणः तस्मात्प्रपञ्चेन न संवसेत ॥
 यायाच्छतं योजनकं परं वरं यत्र प्रपञ्चोऽस्ति य विप्रहो वा ।
 न तत्र वासं न नित्रेतु कुर्यान्मुद्गूर्णमात्रं स्ति य यत्र हेतः ॥
 नार्थार्थिकाः प्रव्रजिता गुणार्थिका मा विप्रहं कुर्येथ दुष्टचित्ताः । 20
 न वोऽस्ति क्षेत्रं न वृष्टिर्णिग्या स्युर्यस्य अर्थाय प्रपञ्च एते ॥
 न पुत्र धाता न च वोऽस्ति भार्या न चास्य मित्रं न च वन्धुर्गः ।
 दास्यो न दासा न च ईश्वरत्वं मा विप्रहं कुर्येथ प्रव्रजित्वा ॥
 कापयउताणि गृहीत्व श्रद्धया शान्तप्रदानार्तर्हि नित्रेविनानि ।
 शान्तप्रदान्ता उपशान्त भोय प्रपञ्च वर्जित्व जनेय क्षान्तिम् ॥ 25
 आशीशितान् रक्षथ रीप्रचित्तान् नरपञ्चथ निर्यन्त्रियो यनस्य ।
 प्रपञ्चचारस्य न भोन्ति दूरे तस्माद्धि क्षान्ती जनयेत दीर्यम् ॥ पेयालं ॥
 इमेन योगेन लभेत शुद्धिं क्षां प]यित्व कर्मारणं अदेदम् ।
 धर्मेति मारं सर्वत्रं समाह्वं यो धीः तस्यैव जनेनि क्षान्तिम् ॥ इति ॥

मैत्रेयान्तर अनर्थविरजनमुक्तम् — तस्मात्तर्हि मैत्रेय बोधिसत्त्वदयानिमेन कुट्टपुत्रेण वा 30
 कुट्टपुत्रेण वा पश्चिमायां पद्मशयां सदस्येणैव वर्तमाने अजनेनानुरादनेन स्वस्तिना
 परमेष्ठिनुरादनेन सर्ववर्त्मनरूपानि श्रवणपुरादनेनान्तर्माभिर्नित्तं भवितव्यमरूपमनप्रान्तमासिना

अनभिपुक्तमत्परिर्वर्जिनेनात्मस्वच्छिन्नाग्रेविणा परस्वच्छिताग्रेविणा तूष्णीभावाभिरतेन प्रज्ञापार-
मिताविहाराभिरतेनेति ॥

आर्यरत्नमंत्रेऽप्यनर्थवर्जनमुक्तम् — तावत्पिण्डाय चरति यावदस्य कार्यस्य प्राप्तिर्भवति ।
अन्यत्र येषु स्थानेषु चण्डा वा दुष्टुरास्तव्यगसा वा गात्र प्रवृत्तिदुःशीला वा तिर्यग्योनिगता
5 विदेहनाभिप्राया वा स्त्रीपुत्र्यदारप्रदारिका, जुगुप्सितानि वा स्थानानि, तानि सर्वेण सर्वं
वर्जयतीति ॥

अनेनेनदर्शित भवति यद् दृष्टेऽपि वाग्राग्रे एवविधे तदवर्जयत आपत्तिर्भवतीति ॥

अथ यदेवमाद्यनर्थवर्जनमुक्तम् —

केनेतद्ब्रुम्यते सर्वनिष्फलस्पन्दवर्जनात् ॥ ७ ॥

10 केनेतद्ब्रुम्यते : सर्वनिष्फलस्पन्दवर्जनात् । फलमत्र परार्थे । तदर्थं य स्पन्दो न सवर्तते,
स निष्कलत्वाद्ब्रूयितव्यम् ॥

यथा चंद्रप्रदीपमूत्रे कायमरमय्ये पत्र्यते—न हस्तोल्लुपो भवति न पादलेख्य
हस्तपादमंयत इति ॥

तथा दशधर्ममूत्रेऽपि देशितम्—हस्तविशेष पादविशेषोऽधानन परिधानन लङ्घन
15 प्रजनम्, इदमुच्यते कायद्वीष्टुच्यमिति ॥

आर्यधर्ममगीतिमूत्रे तु यथा बोधिसत्त्वानां परार्थादन्यत्कर्म न कल्पते, तथा स्पष्टमेव
B 117 परिदीपितम्—यत्किंचिद्भगवन् बोधिसत्त्वानां कायकर्म, यत्किंचिद्वाक्यकर्म, यत्किंचिन्मनस्वकर्म,
तत्सर्वं सत्त्वावेक्षितं प्रवर्तते महाकल्याणविपत्तेय सत्त्वहिताधिष्ठाननिमित्तं सर्वसत्त्वहितसुखाय्याशय
प्रवृत्तम् । स एवहिताशय एवमज्ञी भवति—सा मया प्रतिपत्ति प्रतिपत्तव्या या सर्वसत्त्वानां
20 हितावहा सुखानहा च ॥ पेयाळं ॥ आयतनेषु शून्यग्रामनवत्यवेक्षणा प्रतिपत्ति । न
चायतनपरित्याग स्पृहयतीति ॥

आर्यगगनगजसूत्रेऽप्युक्तम्—तद्यथापि नाम छिद्रान्नास्त प्रविशति, एवमेव यतो
यत एव चित्तस्य छिद्रं भवति, ततस्तत एव मारोऽन्तारं लभते । तस्मान्मदा अछिद्रचित्तेन
बोधिसत्त्वेन भवितव्यम् । तत्रैवमच्छिद्रचित्तता यदिदं सर्वानारब्धताया शून्यताया परिपूरिरिति ॥

25 वा पुनरपि सर्गसंहरहोरेता शून्यता : येय बोधिसत्त्वचर्याया अपरित्यागेनाभ्यस्यमाना
अभ्यस्ता वा सर्वमाशून्यता । एसा च रत्नचूटसूत्रे निस्तरेणाख्याता ॥

तथा अक्षयनतिसूत्रेऽपि दर्शितम्— पापकानामकुशलानां धर्माणां प्रहाणाय छन्द
जनयति । अत्र प्रस्तावे यानि चान्यानि पुन कानिचिदन्यान्यपि चित्तविशेषकराणि, यानि
समाधिस्वल्धस्य विपक्षाय सवर्तन्ते, अयमुच्यते समाधिविपक्ष । यावदिमे उच्यन्ते पाप[का]
30 अकुशला धर्मा इति ॥

शीलपारमितायामनर्थवर्जनं पञ्चम परिच्छेद ॥

आत्मभावरक्षा षष्ठः परिच्छेदः ।

उक्त निष्फलस्पन्दवर्जनम् । कथमेतत्सिद्ध्येदित्याह —

एतत्सिद्ध्येत्सदा स्मृत्या

इति । द्वादशेमा स्मृतयो निष्फलस्पन्दवर्जनाय सर्वर्तन्ते । यदुत तथागताज्ञानतिक्रमासु पालनविपाकागौरवस्मृति । सर्वज्ञायस्य निश्चलस्वभावताप्रतिष्ठिततानुस्मृति । सति सत्त्वार्थे यदङ्गमनुयोगि तद् दृढतरस्मृत्यपेक्षानिश्चलमाध्यञ्जन्दपरायत्तीकृत सर्वधीरचेष्टास्मृति । नवकस्य ६ भयोत्सवादिसबन्धसभ्रमेऽङ्गमुक्तस्मृति । ईर्यापथचतुष्काक्षेपनिरूपणस्मृति । अन्तरान्तरा च ईर्यापथत्रिकोपारक्षणार्थमीर्यापथसपदवलोकनस्मृति । भाषणकाले चातिप्रसादौद्धत्यसरम्भपक्ष पातादिवशादतिमात्राप्रसादिकहस्तपादशिरोमुखविकारनियमनस्मृति । य श्रोता, वक्तव्य स यावमात्रेण ध्वनितार्थं जानाति, तदन्तरेकेण स्वरेण भाषणस्मृतिरन्यत्र पराशङ्कादोषसम्भवात् । अशिक्षितजनसमागममङ्गे स्वचित्ततच्चित्तप्रसादनादितात्पर्यस्मृति । चित्तमत्ताद्विपस्य शमथस्तम्भे 10 नित्यबद्धस्मृति । मुहुर्मुहुश्च चित्तावस्थाप्रत्यवेक्षणास्मृति । महाजनसपातं प्रायोऽन्यकार्यत्यागेनापि यथोक्तस्मृतिरक्षा तात्पर्यस्मृतिरिति ॥

एमेताभि स्मृतिभिर्निष्फलस्पन्दनवर्जनं सिध्यति । सा च —

स्मृतिस्तीव्रादराद्धवेत् ।

तत्रादर कार्येषु सर्वभावेनाभिमुख्यम् । अवज्ञाप्रतिपक्ष । अयं च —

आदरः शममाहात्म्यं ज्ञात्वातापेन जायते ॥ ८ ॥

कस्तावदयं शमो नाम ? य आर्याक्षयमतिमूत्रे शमय उक्त ॥

तत्र कतमा शमयाक्षयता ? या चित्तस्य शान्तिरुपशान्तिरविक्षेपकेन्द्रियसयम, अनुद्वतता, अनुजहनता अचपलता अचञ्चलता सौम्यता गुप्तता कर्मण्यता आजानेयता एकाग्रता एमारम्भता सगणिकावर्जनता त्रिवेभ्यस्ति कायत्रिवेकश्चिच्छात्रिभ्रमेऽप्यमुषमनसिरारता 20 अल्पेच्छता । यात्रदीर्यापथगुप्ति कालज्ञता समयज्ञता मात्रज्ञता मुक्तिज्ञता सुभरता सुपोषतेत्यादि ॥

किं पुनरस्य शमस्य माहात्म्यम् ? यथाभूतज्ञानजननशक्ति । यस्मात् —

समाहितो यथाभूतं प्रजानातीत्यनदन्मुनिः ।

यथोक्त धर्मनगीतौ — समाहितमनसो यथाभूतदर्शनं भवति । यथाभूतदर्शिनो बोधिसत्वस्य सत्त्वेषु महारुण्या प्रवर्तते । एव चास्य भवति—इदं मया समाभिमुख्यं सर्वजर्मयथाभूतदर्शनं च 25 संसत्त्वाना निष्पादयितव्यम् । स तथा महारुण्याया सचोद्यमानोऽधिशीलमधिकित्तमभिप्रज्ञं च शिक्षा परिपूर्णं चतुरा सम्यक्नोधिमाभिननुव्यने—तस्मान्मया शीघ्रमुत्पिनेनाप्रश्नेनाशिथिटेन भिनन्यनिति । इदं शमयमाहात्म्यमानं परेषां च अनन्ताशयान्तिदुःखसमतिक्रमानन्त 30 एवैवैत्रेकोत्तरमुत्तमप्रश्नप्रश्नारम्भान्पान्मकमराम्य तदभिग्रनगातापो भागधिनस्य आदीप्त गृहान्तं निनेत्र शान्तजन्यभिग्रनिगा । तेन तीव्र आदरो भवति शिक्षासु । तेनापि स्मृतिः 33

B 120

तिष्ठति । उपस्थितस्मृतिर्निष्कल वर्जयति । यश्च निष्कल वर्जयति तस्यानर्था न सम्भवन्ति । तस्मादात्मभाव रक्षितुं कामेन स्मृतिमूलमन्विष्य नित्यमुपस्थितस्मृतिना भवितव्यम् ॥

अत एव उपपरिपृच्छत्यां गृहिण्य बोधिसत्त्वमधिदृश्योक्तम्—तेन सुरामैरेयमद्यप्रमादस्थानात् प्रतिविरतेन भविन्व्यममत्तेनानु मत्तेनाचपडेनाचञ्चलेनामभ्रान्तेनामुखरेणानुलडेनानुद्धतेनोपस्थित 5 स्मृतिना संप्रजयेनेति । अत्रैव च प्रव्रजितबोधिसत्त्वमधिक्योक्तम्—स्मृतिसंप्रजन्यस्पाविक्षेप इति ॥

तत्र स्मृति आर्यरत्नचूडसूत्रेऽभिहिता—यया स्मृत्या सर्पकेशाना प्रादुर्भावो न भवति । यया स्मृत्या सर्वमारकर्मणामवतार न ददाति । यया स्मृत्या उत्पथे वा कुमार्गे वा न पतति । यया स्मृत्या दौवारिकभूतया सर्वेणामकुशलाना चित्तचैतसिकाना धर्माणामवतारा न ददाति । इयमुच्यते सम्यक्स्मृतिरिति ॥

10 संप्रजन्य तु प्रज्ञापारमितायामुक्तम्—चरधरामीति प्रजानाति । स्थित स्थितोऽस्मीति प्रजानाति । शयान शयित इति प्रजानाति । निपण्णो निपण्णोऽस्मीति प्रजानाति । यया यया चास्य काय स्थितो भवति, तथा तथैव प्रजानाति । पेयाल । सोऽतिक्रामन् वा प्रतिक्रामन् वा संप्रजानचारी भवति । आलोकिने समिञ्जिते प्रसारिते नघाटीपत्रपात्रचीवरधारणे अदिते पीते खादिते निद्राह्वमप्रतिविनोदने आगते गते स्थिते निपण्णे सुप्ते जागरिते भाषिणे वृष्णीभवने 15 प्रतिसल्यने संप्रजानचारी भवतीति ॥

B 121

शील हि समाधिमवर्तनीयम् ॥ यथोक्तं चंद्रप्रदीपसूत्रे—

क्षिप्र समाधि लभते निरङ्गण विशुद्धशीलस्मिमी अनुशंसा ॥ इति ॥

अतोऽक्वाम्यते—ये केचिसमाधिद्वैतव प्रयोगास्ते शीलान्तर्गता इति ॥ तस्मात्समाध्यर्थिना स्मृतिसंप्रजन्यशीलेन भवितव्यम् । तथा शीलार्थिनापि समाधौ यान् कार्य, तत्रैव सूत्रे

20 वचनात् ।

ध्यानानुदासेतु हि पश्यते—

नौसौ भोति अनाचारो आचारे सुप्रतिष्ठित ।

गोचरे चरते योगी विवर्जनि अगोचरम् ॥

निष्परिदाहविहारी गुप्तद्विप्रसवृत ॥ इति ॥

25 एताभ्या च शीलसमाधिभ्यामयोन्यसवर्धनपराम्या चित्तमर्पपरिनिष्पत्ति । एतावती चेय बोधिसत्त्वशिक्षा यदुत चित्तपरिकर्म, एतन्मूलत्वात् सर्वसत्त्वार्थानाम् ॥ उक्तं ह्यार्यरत्नमेवे— चित्तपूर्णमाश्च सर्वधर्मा । चित्ते परिज्ञाने सर्वधर्मा परिज्ञाना भवन्ति । अपि तु—

चित्तेन नीयते लोकं चित्तं चित्तं न पश्यति ।

चित्तेन चीयते वर्मं शुभं वा यदि वागुमम् ॥

B 122 30 चित्तं भ्रमतेऽलतवत् । चित्तं भ्रमने तुरङ्गवत् । चित्तं दहते देवाम्निवत् । चित्तं हस्ते महाभ्युन्नत् ॥ स एव व्युपपरीक्षमाणधित्ते सुपस्थितस्मृतिर्निहरति, न चित्तस्य वशं गच्छति । अपि तु चित्तमेवास्य वशं गच्छति । चित्तेनास्य वशीभूतेन सर्वधर्मा वशीभवन्तीति ॥

तथा आर्यधर्मसंगीतिसूत्रेऽप्युक्तम्—मतिविक्रमो बोधिसत्त्व आह — योऽयं धर्मो धर्म इत्युच्यते, नायं धर्मो देशस्थो न प्रदेशस्थोऽन्यत्र स्वचित्ताधीनो धर्मः । तस्मान्मया स्वचित्तं स्वाराधितं स्वधिष्ठितं सुसमारब्धं सुनिगृहीतं कर्तव्यम् । तत्कस्य हेतोः ? यत्र चित्तं तत्र गुणदोषाः । नास्ति निश्चितताया गुणदोषाः । तत्र बोधिसत्त्वो दोषेभ्यश्चित्तं निवार्य गुणेषु प्रवर्तयति ॥ तदुच्यते — चित्ताधीनो धर्मो धर्माधीना बोधिरिति ॥ अयं भगवन् धर्मं समाददानः सुखाभिसंबोधाय 5 संवर्तत इति ॥

आर्यगण्डव्यूहसूत्रेऽपि वर्णितम्— स्वचित्ताधिष्ठानं सर्वबोधिसत्त्वचर्या, स्वचित्ताधिष्ठानं सर्वसत्त्वपरिपाकविनयः ॥ पेयालं ॥ तस्य मम कुलपुत्र एष भवति — स्वचित्तमेवोपस्तम्भयितव्यं सर्वकुशलमूलैः । स्वचित्तमेवामिष्यन्दयितव्यं धर्ममेधैः । स्वचित्तमेव परिशोधयितव्यमावरणाय धर्मैभ्यः । स्वचित्तमेव (६) ढीकृतव्यं वीर्येणेत्यादि ॥ 10

तथा अत्रैव मायादेव्यदर्शनाकुलीभूते आर्यसुधने रत्ननेत्राया नगरदेवतायास्तदर्शनार्थमिय-
मनुशासनी — चित्तनगरपरिपालनकुशलेन ते कुलपुत्र भवितव्यं सर्वसंसारविषयसंशयसन्तया ।
चित्तनगरालंकारप्रयुक्तेन ते कुलपुत्र भवितव्यं दशतथागतबलाध्यात्मनतया । चित्तनगर-
परिशोधनप्रयुक्तेन ते कुलपुत्र भवितव्यमीश्वर्यामात्सर्यशाठ्यापनयनतया । चित्तनगरविवर्धनाभियुक्तेन
ते कुलपुत्र भवितव्यं सर्वज्ञतासंभारमहावीर्यवेगविवर्धनतया । चित्तनगरदुर्योधनदुरासदताभिनिर्हार- 15
प्रयुक्तेन ते कुलपुत्र भवितव्यं सर्वक्लेशमारकायिक्रपापमित्रमारचक्रानवमर्दनतया । चित्तनगर-
प्रतिस्तरणप्रयुक्तेन ते कुलपुत्र भवितव्यं महामैत्रीसर्वजगत्स्फुरणतया । चित्तनगरप्रतिच्छादनप्रयुक्तेन
ते कुलपुत्र भवितव्यं निपुल्यमर्षच्छत्रसर्वाकुशलमर्मप्रतिपक्षाभिनिर्हरणतया । चित्तनगरविररणप्रयुक्तेन
ते कुलपुत्र भवितव्यम् आव्यात्मिकवाद्यमस्तुसर्वजगत्संप्रापणतया । चित्तनगरदृढस्यामाभिनिर्हार-
प्रयुक्तेन ते कुलपुत्र भवितव्यं सर्वाकुशलधर्मस्वसंतत्यनसन्तया । यात्रदेवं चित्तनगरविशुद्धयभि- 20
युक्तेन कुलपुत्र बोधिसत्त्वेन शक्यं सर्वकुशलमूलसमाजर्जनमनुप्राप्तुम् । तत्कस्य हेतोः ? तथा
हि तस्य बोधिसत्त्वस्यैव चित्तनगरपरिशुद्धस्य सर्वावरणानि पुरतो न संतिष्ठन्ते । बुद्धदर्शनावरणं
वा धर्मश्रवणावरणं वेत्यादि ॥

तस्माद् व्यग्रस्थितमेवम् — चित्तपरिकर्मत्र बोधिसत्त्वशिक्षेति । तच्चाचपलचेतसः ॥

शमाच्च न चलेचित्तं चाक्षयेष्टानिवर्तनात् ॥ ९ ॥ 25

असप्रजन्वपरतन्त्रस्य मुषितस्मृतेश्च चित्तं चरति समीरितादात्म्यनादन्यत्र नीपमानयान् ।
यदा तु स्मृतिसंप्रजन्वेन यासाक्षेष्टा निवर्तिता भवन्ति, तदा तद्वशात्तदेवस्मितालम्बने निवृद्धं
यावदियन्ते तावतिष्ठति । ततश्च पूर्वप्रदनुशासतिस्तरः । अद्यत्वेऽपि च सत्पार्श्वज्ञो भवत्येव
प्रसादयत्तान् । परम् ?

सर्वत्राचपलो मन्दमतिस्निग्धाभिभाषणान् ।
आत्मनिवेक्षणं मन्व्यमादेयश्चापि जायते ॥ १० ॥ 30

आर्यतयागतगुह्यसूत्रेऽप्याह— न खलु पुन कुलपुत्र बोधिसत्त्वस्य वाग् रक्ता वा दुष्टा वा मूढा वा क्लिष्टा वा क्षुण्णव्याकरणा वा स्वपक्षोत्कर्षणवचना वा, परपक्षनिग्रहवचना वा, आत्मवर्णानुनयनवचना वा, परवर्णप्रतिघनवचना वा, प्रतिज्ञोत्तारणवचना वा, आभिमानिकव्याकरणवचना वेति ॥

आर्यदशभूमरूपेऽप्युक्तम्— येय वागमनोज्ञा स्वसतानपरसतानविनाशनी तथारूपा वाच 5 प्रहाय, येय वाक् स्निग्धा मृद्री मनोज्ञा मधुरा प्रियकरणी मनआपकरणी हितकरणी कर्णसुखा हृदयगमा प्रेमणी वर्णविष्पष्टा विज्ञेया श्रवणीया अनिश्रिता बहुजनकान्ता बहुजनप्रिया बहुजनमनआपा विज्ञप्रशस्ता सर्वसत्त्वहितसुखानहा मनउत्प्लावकरी मन प्रह्लादनकरी स्वपर सतानप्रमोदनकरी रागद्वेषमोहसर्पकेशप्रशमनी, तथारूपा वाच निश्चारयति । यावदितिहासपूर्वकमपि वचन परिहार्य परिहरतीति ॥ 1,

आर्यगगनगङ्गसूत्रे तूक्तम्— गुह्यवचनानवमर्दनतया, परवचनानाच्छिन्दनतया चादेय प्राह्ववचनो भवतीति ॥

धर्मसगीतिसूत्रेऽप्युक्तम्— गगनगङ्गो बोधिसत्त्व आह— न बोधिसत्त्वेनैवा वाग्भाषितव्या यया परो व्यापद्येत । न सा वाग्भाषितव्या यया पर तापयेत् । न बोधिसत्त्वेन सा वाग्भाषितव्या यत्परो जानीयात् । न सा वाग्भाषितव्या यापार्था निरर्था । न बोधिसत्त्वेन सा वाग्भाषितव्या 15 यया न विद्यामुत्पादयेत् । न सा वाग्भाषितव्या या सत्त्वाना न हृदयगमा न पौरी न कर्णसुखा, न सा वाग्भाषितव्येति ॥

सक्षेपतस्तु पराप्रसादरक्षा आर्यसागरमतिसूत्रे देशिता— अपर एकधर्मो महायानसप्रहाय समर्तते— स्वसखलितप्रत्यवेक्षणतया सर्पसत्वानुरक्षेति ॥

एषा रक्षात्मभावस्य

यथा परैर्न नाश्येत । यथा न परान्न नाशयेत् । अस्य तु ग्रथत्रिस्तरस्याय पिण्डार्थो बोधि-सत्त्वेन मनसा नित्य धारयितव्य —

सुनिश्चल सुप्रसन्न धीर सादरगौरवम् ।

सलज्जं सभय शान्त पराराधनतत्परम् ।

आत्ममत्त्ववश नित्यमनवचेपु वस्तुषु ।

निर्माणमिथ निर्मानं धारयाम्येव मानसम् । इति ॥

किमेतावती आत्मभावरक्षा ? न हि । किं तर्हि—

भैषज्यवसनादिभिः ।

सह । तत्र द्विविध भैषज्यम् । सततभैषज्यं ग्लानप्रत्ययभैषज्यं च । तत्र सततभैषज्यमधि-वृत्त्य आर्यरत्नमेधेऽभिहितम्— तस्मात्पिण्डपात्रादेक प्रत्यश सन्नस्यचारिणा स्थापयति । द्वितीय 30 दु खिताना तृतीय विनिपतिताना चतुर्थमात्मना परिभुङ्क्ते । परिभुञ्जानो न रक्त परिभुङ्क्तेऽ-सक्तोऽगृहोऽनयवसित । अन्यत्र यात्रेदेव कायस्य स्थितये, यापनायै । तथा परिभुङ्क्ते यथा नातिसलिखितो भवति, नातिगुह्यकाय । तत्कस्य हेतोः ? अतिसलिखितो हि कुशलपक्षपराङ्

मुचो भवति । अतिगुह्ययो मिह्वन्नश्चो भवति । तेन त पिण्डपात परिसुख्य बुद्बालपक्षाभि
मुक्तेन भवितव्यमिथादि ॥

आर्यरत्नराशानुक्तम्—तेन ग्राम वा नगर वा निगम वा पिण्डाय चूर्ता धर्मसनाह सनंद्वा
पिण्डाय चर्तव्यम् । तत्र वतयो धर्मसनाह ? अमनआपानि रूपाणि दृष्टा न प्रतिह्वयन्तम् ।
5 मनआपानि दृष्टा नानुनेतव्यम् । एव मनआपामनआपोऽशु शन्द्राधरसस्रष्टव्येषु विज्ञेतेषु
नानुनेतव्य न प्रतिह्वयन्तव्यम् । इन्द्रियसुखवृत्तेनानु शितच-पुपा युगमात्रप्रेक्षिणा । दाताजानेप
चित्तेन पूर्वधर्ममनसिस्तरमनुसृजता नामिप्रशिक्षिता सतया पिण्डाय चर्तव्यम्, सपदानचारिणा
च भवितव्यम् । यतश्च पिण्डपातो लभ्यते तत्रानुनयो न कर्तव्यः । यतश्च न लभ्यते तत्र
प्रतिघातो नोपादयितव्यः । दशानुस्रवशे न त्रैमासिककुलाद् भिक्षा न लभ्यते । तथापि न
10 परितप्तव्यम्, एव च चित्तमुपादयितव्यम्—एवं बहुकृत्या ह्येने श्रमगताहणगृहपतय । न
तैरवश्य मम दातव्यम् । इदं तात्रदाश्वर्यं यामामेने समन्वाहरन्ति । क पुनर्वादी यद्विक्षा
दास्यन्ति । तेनैवमपरितपता पिण्डाय चर्तव्यम् । ये चास्य सत्त्वाश्चक्षुष आभासमागच्छन्ति
खीपुत्रदारदरिका, अन्तशस्तिर्यम्बानिगता, तत्र भैरीकृष्णाचित्तमुपादयितव्यम्— तथाह
करिष्यामि यथा ये मे सत्त्वाश्चक्षुष आभासमागच्छन्ति, पिण्डपात वा दास्यन्ति, तान् सुगति
15 गामिन करिष्यामि । तादृश योमापस्ये । तेन वृह ज प्रणीत वा पिण्डपात संगृह्य समन्ताच्चनु-
र्दिश व्यन्लोकवितव्यम्—“क इहं ग्रामनगरनिगमे दरिद्र सत्त्व, यस्यास्मात्पिण्डपातात्सविभाग
करिष्यामि । यदि दरिद्र सत्त्व पश्यति तेन तपिण्डपातात्सविभाग कर्तव्यः । अथ न
कंचिसत्त्व दरिद्र पश्यति, तेनैव चित्तमुपादयितव्यम्—सन्त्यनाभासगता सत्त्वा ये मम चक्षुष
आभास नागच्छन्ति । तेनामित पिण्डपातादप्र प्रयश निर्घतयामि । दत्तादाना परिभुञ्जन्ताम् ।
20 तेन तपिण्डपात गृहीत्वा तद्व्यप्येतनमभिच्छा धौतपाणिना शोभनसमाचारेण श्रमणचारित्र
कल्पसमन्वागतनेनाधिष्ठानाधिष्ठिनेन पर्यङ्क बद्धां स पिण्डपात परिभोक्तव्य । पेयाल । परिभुञ्जता
चैव मनसिकार उत्पादयितव्य — सत्यस्मिन् वायेऽशीति त्रिभुक्लसहस्राणि । तान्यनेनैवैजसा
सुख फासु विहरन्तु । इदानीं चैषामामिणेण सग्रह करिष्यामि । बोधिप्राप्तध-पुनर्धर्मण सग्रह
करिष्यामि । यदि पुनरस्य वृह पिण्डपात भवति, तेनैव चित्तमुपादयितव्यम्—वृहहारतया मे
25 लघु वायो भविष्यति प्रहाणक्षम, उच्चारप्रस्तावनियन्दध मे परित्तो भविष्यति । श्रद्धादेय
च परित्त भविष्यति । वायल्लुता, कित्तल्लुता च मे भविष्यति । अन्वयल्लुतामेदृश मे भविष्यति ।
यदा पुनरस्य प्रभूत पिण्डपातो भवति, तत्रापि मात्राभोजिना भवितव्यम् उत्सर्जनधर्मिणा च,
तत पिण्डपातादन्यतरापा शिलापामप्रतीर्यैव चित्तमुपादयितव्यम्—ये केचिन्मृगपक्षिसृषा आमिय-
भोजनेनार्थिमास्ते दत्तादाना परिभुञ्जन्तामिति ॥

30 पुनराह—तेन सर्वेण रसस्तज्ञा नेहपादयितव्या । पेयाल । चण्डालकुमारसदृशेण मया
भवितव्यम् । चित्तत्रयचौक्षेण, न भोजनचौक्षेण । तत्करमाद्वेतो ? नियप्रणीतमपि भोजन भुक्तम्,
सर्वं तत्पूतिनियन्दपर्यवसानं दुर्गाधपर्यवसानं प्रतिकूलपर्यवसानम् । तस्मान्मया न प्रणीतभोजना
काङ्क्षिणा भवितव्यम् । तेन नैव चित्तमुपादयितव्यम्—पुत्रो मे पिण्डपात ददाति न दी । स्त्री

मे पिण्डपातं ददाति न पुर्यः । दारको मे पिण्डपातं ददाति न दारिका । दारिका मे पिण्डपातं ददाति न दारकः । प्रणीतं लभेऽहं न द्रहम् । सवृत्य लभेऽहं नासकृत्य । चपलं लभेऽहं न कृच्छ्रेण । प्रविष्टमात्रं च मां समन्वाहरेयुः । न मे कश्चिद्विक्षेपो भवेत् । सुनिहितं लभेऽहं प्र[णी]-
 तानानारसौ लभेऽहम् । न हीनदारिद्र्यभोजनं लभेऽहम्, प्रत्युद्गच्छेयुर्मा लीपुर्यदारकदारिका । इमे ते सर्वेऽकुशल मनसिकारा नोत्पादयितव्याः । पेयालं । प्रायेण हि सत्त्वा रसगृह्णा भोजनहेतो 5
 पापानि कर्माणि कृत्वा नरकेषूपपद्यन्ते । ये ये पुनः संतुष्टा अगृह्णा अलोडपा रसप्रतिप्रसन्धा जिह्वेन्द्रियसंतुष्टाः कियद्ब्रूहेनापि भोजनेन यापयन्ति, तेषां च्युताना कालगतानां स्वर्गोपपत्तिर्भवति सुगतिगमनं भवति देवमनुष्येषु । ते देवोपपन्नाः सुधा परिभुञ्जते । एवं काश्यप पिण्डचारिकेण भिक्षुणा रसतृष्णां विनिवर्तयित्वा निध्यातचित्तेन सुपरिपेकान् कुल्माषान् परिभुञ्जता न परितप्तव्यम् । तत्कस्माद्धेतोः ? कायसंधारणार्थं मार्गसंधारणार्थं मया भोजनं परिभोक्तव्यम् । पेयालं । यदि पुनः 10
 काश्यप पिण्डचारिको भिक्षुर्मेघाकुलवृष्टिकालसमये वर्तमाने न शक्नुयात् पिण्डयावतर्तुम्, तेन मैत्र्याहारसंनद्धेन धर्मचिन्तामनसिकारप्रतिष्ठितेन द्विरात्रं त्रिरात्रं वा भक्तच्छन्दिच्छन्नेन एवं संज्ञा उत्पादयितव्या — सन्ति यामलौकिकाः प्रेता दुष्करकर्मकारिणो ये वर्षशतेन खेल्पिण्डमप्याहारं न प्रतिलभन्ते । तन्मया धर्मयोनिशश्चिन्ताप्रतिष्ठितेन कायदौर्बल्यं वा चित्तदौर्बल्यं वा नोत्पाद-
 यितव्यम् । अधिवासयिष्यामि क्षुत्पिपासाम्, न पुनरार्यमार्गभावनायोर् वीर्यं संसयिष्यामि ॥ पे० ॥ 15
 यत्र कुले पिण्डपातं शुचिं कारयेत्तत्र कुले आसने निषद्य धार्मी कथा कर्तव्या । यावन्न स पिण्डपातः शुचीकृतो भवेत्, तेन पिण्डपातं गृहीत्वा उत्थायासनात्प्रक्रमितव्यम् । पिण्डचारिकेण काश्यप भिक्षुणा नावभासक्रेण भवितव्यम्, न लपना न कुहना कर्तव्या ॥

तत्र कतमोऽवभासः ? यत्परेषामेवं वाचं भापते — द्रहो मे पिण्डपातो रूक्षो मे पिण्डपात आसीत् । न च मे यावदर्थं भुक्तम् । बहुजनसाधारणश्च मे पिण्डपातः कृतः । अल्पं मे भुक्तम्, 20
 जिघत्सितोऽस्मीति । यत्किञ्चिदेवंरूपमवभासनिमित्तम्, इयमुच्यते चित्तकुहना । समेतत्पिण्ड-
 चारिकेण भिक्षुणा न कर्तव्यमुपेक्षकभूतेन । यत्पात्रे पतितं द्रहं वा प्रणीतं वा अशुभं वा शुभं वा, तत्परिभोक्तव्यमपरितप्यमानेनाशयशुद्धेन धर्मनिध्यासिब्रह्मेण । काययापनार्थमार्यामागस्योपस्तम्भार्थं स पिण्डपातः परिभोक्तव्य इति ॥

तथा आर्योऽपरिपृच्छायामप्युक्तम् — यस्याश्चान्तिके पिण्डपातं परिभुज्य न शक्नोत्यात्मनः 25
 परस्य चार्थं परिपूरयितुम्, अनुजानाम्यहं तस्य पिण्डचारिकस्य बोधिसत्त्वस्य निमन्त्रणमिति ॥

एवं तावत्सततभैरज्येनात्मभावरक्षा कर्तव्या । तत्रापि न मत्स्यमासेन, लङ्कावनारसूत्रे प्रतिषिद्धत्वात् ॥

तथा ह्युक्तम् — मामं सर्वमभक्ष्यं कृपात्मनो बोधिसत्त्वस्येति वदामि ॥ पेयालः ।

स्वाजन्याद् व्यभिचाराच्च शुक्रशोणितसंभवात् ।

उद्वेजनीयं भूताना योभी मासं विवर्जयित् ॥

मुखो भवति । अतिगुह्ययो मिह्वावष्टयो भवति । तेन त पिण्डपात परिभुञ्ज्य बुद्धान्पश्चाभि
मुक्तेन भवितव्यमिमादि ॥

- आर्षरानराशावपुक्तम्—तेन ग्राम वा नगर वा निगम वा पिण्डाय चरता धर्मसन्तह सनद्ध
पिण्डाय चर्तव्यम् । तत्र वतमो धर्ममनाह ? अमनआपानि रूपाणि दृष्ट न प्रतिहयन्तम् ।
5 मनआपानि दृष्टानुनेतयम् । एव मनआपामनआपेषु शन्दगन्धरसम्प्रष्टयेषु विश्लेषु
नानुनेतव्य न प्रतिहन्तव्यम् । इन्द्रियसुमवृतेनानुक्षिप्तचक्षुषा युगमात्रप्रेक्षिणा । दाताजनेय
चित्तेन पूर्वधर्ममनसिस्मारमुसृजता नाभियप्रक्षिप्तया सतत्या पिण्डाय चर्तव्यम्, सप्रदानचारिणा
च भवितव्यम् । यतश्च पिण्डपातो लभ्यते तत्रानुनयो न वर्तव्यः । यतश्च न लभ्यते तत्र
प्रतिघातो नोपादयितव्य । दशकुलप्रवेशे न चैकदशाकुलाद् भिक्षां न लभ्यते । तथापि न
10 परितप्तव्यम्, एव च चित्तमुपादयितव्यम्—एव बहुवृत्त्या हेने श्रमग्राहणगृहपतय । न
तैरवश्य मम दातव्यम् । इदं तानदाश्वर्यं यन्मानेते सम्न्वाहरन्ति । क पुनर्वादे यद्विद्वा
दास्यन्ति । तेनैवमपरितपता पिण्डाय चर्तव्यम् । ये चास्य सत्त्वाश्चक्षुष आभासमागच्छन्ति
खीपुल्यदाशक्तारिका, अन्तशस्तिर्यथोनिगता, तत्र मैत्रीरूपणाचित्तमुपादयितव्यम्—तथाह
करिष्यामि यथा ये मे सत्त्वाश्चक्षुष आभासमागच्छन्ति, पिण्डपात वा दास्यन्ति, तान् सुगति
15 गामिन करिष्यामि । तादृश योगमापत्स्ये । तेन दृष्ट ग प्रणीत वा पिण्डपात सगृह्य समत्ताचतु-
र्दिशो व्यभोक्तवितव्यम्—क इह ग्रामनगरनिगमे दरिद्र सत्व, यस्यास्मात्पिण्डपातान्त्वविभाग
करिष्यामि ? यदि दरिद्रं सत्व पश्यति तेन तत्पिण्डपातान्त्वविभागं वर्तव्य । अथ न
कचिसत्व दरिद्रं पश्यति, त्रैतैव चित्तमुपादयितव्यम्—सन्त्यनाभासगता सत्त्वा ये मम चक्षुष
आभास नागच्छन्ति । तेपामित पिण्डपातादप्र प्रत्यश निर्यातयामि । दत्तादाना परिभुञ्जन्ताम् ।
20 तेन तत्पिण्डपात गृहीत्या तद्विषयायतनमभिरुह्य भौतपाणिना शोभनसमाचारेण श्रमणचारित्र
कल्पसम्न्वापनेनाधिष्ठानाधिष्ठिनेन पर्यङ्क वद्वां सु पिण्डपात परिभोक्तव्य । पेयात् । परिभुञ्जता
चैव मनसिक्तर उत्पादयितव्य —सन्त्यस्मिन् कषयेऽशीति किमिकुलसहस्राणि । तान्यनेनैवौजसा
सुख फासु विहरन्तु । इदानीं चैशामाभिगेण सप्रह करिष्यामि । बोधिप्राप्तय पुनर्धर्मैर्ग सप्रह
करिष्यामि । यदि पुनरस्य दृष्ट पिण्डपात भवति, तेनैव चित्तमुपादयितव्यम्—दहाहारतया मे
25 लघु कायो भविष्यति प्रहाणक्षम, उच्चारप्रस्रावनिव्यन्दश्च मे परीतो भविष्यति । शब्दादेयं
च परित्त भविष्यति । कायलघुता चित्तलघुता च मे भविष्यति । अल्पालानमिद्वध मे भविष्यति ।
यदा पुनरस्य प्रभूत पिण्डपातो भवति, तत्रापि मात्रामोजिना भवितव्यम् उसर्जनधर्मिणा च,
तत पिण्डपातादन्यतराया शिलायामवतीर्यैव चित्तमुपादयितव्यम्—ये केचि मृगप्रक्षिप्तया आमिष-
भोजनेनार्थिनास्ते दत्तादाना परिभुञ्जन्तामिति ॥

- 30 पुनराह—तेन सर्वेण रसन्ना नोपादयितव्या । पयात् । चण्डालकुमारसदृशेन मया
भवितव्यम् । चित्तत्रयचौक्षेण, न भोजनचौक्षेण । तत्त्वस्माद्धेतो ? त्रिसत्रणीतमपि भोजन सुमम्,
सर्वं तत्पूतिनित्यन्दपर्यवसानं दुर्गोधपर्यवसानं प्रतिफूलपर्यवसानम् । तस्मा मया न प्रणीतभोजना
कश्चिन्ना भवितव्यम् । तेन नैव चित्तमुपादयितव्यम्—पुण्यो मे पिण्डपातं ददाति न खी । खी

मे पिण्डपातं ददाति न पुरयः । दारको मे पिण्डपातं ददाति न दारिका । दारिका मे पिण्डपातं ददाति न दारकः । प्रणीतं लभेऽहं न ह्रहम् । सत्कृत्य लभेऽहं नासत्कृत्य । चपलं लभेऽहं न कृच्छ्रेण । प्रविष्टमात्रं च मां समन्वाहरेयुः । न मे कश्चिद्विक्षेपो भवेत् । सुनिहितौलभेऽहं प्र[णी]-
 तान्नानारसौलभेऽहम् । न हीनदारिद्र्यभोजनं लभेऽहम्, प्रत्युद्गच्छेयुर्मां स्त्रीपुरयदारकदारिकाः । इमे
 ते सर्वेऽबुद्धाला मनसिकारा नोत्पादयितव्याः । पेयालं । प्रायेण हि सत्त्वा रसगृह्णा भोजनहेतोः 5
 पापानि कर्माणि कृत्वा नरकेषूपपद्यन्ते । ये ये पुनः संतुष्टा अगृह्णा अलोलुपा रसप्रतिप्रसन्धा
 जिह्वेन्द्रियसंतुष्टाः कियद्बुद्धेनापि भोजनेन यापयन्ति, तेषां च्युतानां कालगतानां स्वर्गोपपत्तिर्भवति
 सुगतिगमनं भवति देवमनुष्येषु । ते देवोपपन्नाः सुधां परिभुञ्जते । एवं काश्यप पिण्डचारिकेण
 भिक्षुणा रसतृष्णां विनिवर्तयित्वा निध्यातचित्तेन सुपरिपेकान् कुल्माषान् परिभुञ्जता न परितसव्यम् ।
 तत्कल्माद्देतोः ? कायसंवारणार्थं मार्गसंवारणार्थं मया भोजनं परिभोक्तव्यम् । पेयालं । यदि पुनः 10
 काश्यप पिण्डचारिको भिक्षुर्मैघाबुलवृष्टिकालसमये वर्तमाने न शक्नुयात् पिण्डायावतर्तुम्, तेन
 मैत्र्याहारसंनद्धेन धर्मचिन्तामनसिकारप्रतिष्ठितेन द्विरात्रं त्रिरात्रं वा भक्तच्छन्दच्छिन्नेन एवं संज्ञा
 उत्पादयितव्या — सन्ति यामलौकिकाः प्रेता दुष्करकर्मकारिणो ये वर्षशतेन खेळपिण्डमव्याहारं न
 प्रतिलभन्ते । तन्मया धर्मयोनिशश्विन्ताप्रतिष्ठितेन कायदौर्बल्यं वा चित्तदौर्बल्यं वा नोत्पाद-
 यितव्यम् । अधिवासाधिप्यामि क्षुत्पिपासाम्, न पुनरार्यमार्गभावनायां धीर्यं संसयिष्यामि ॥ पे० ॥ 15
 यत्र कुले पिण्डपातं शुचिं कारयेत्तत्र कुले आसने निषद्य धार्मी कथा कर्तव्या । यावन्न स
 पिण्डपातः शुचीकृतो भवेत्, तेन पिण्डपातं गृहीत्वा उत्पायासनात्प्रक्रमितव्यम् । पिण्डचारिकेण
 काश्यप भिक्षुणा नावभासररेण भवितव्यम्, न लपना न कुहना कर्तव्या ॥

तत्र कतमोऽवभासः ? यत्परेपामेवं वाचं भापते — ह्रहो मे पिण्डपातो रुद्धो मे पिण्डपात
 आसीत् । न च मे यावदर्थं भुक्तम् । बहुजनसाधारणश्च मे पिण्डपातः कृतः । अल्पं मे भुक्तम्, 20
 जिघत्सितोऽस्मीति । यत्किंचिदेवंरूपमवभासनिमित्तम्, इयमुच्यते चित्तकुहना । सर्वमेतत्पिण्ड-
 चारिकेण भिक्षुणा न कर्तव्यमुपेक्षकभूतेन । यत्पात्रे पतितं ह्रहं वा प्रणीतं वा अशुभं वा शुभं वा,
 तत्परेभोक्तव्यमपरितप्यमानेनाशयशुद्धेन धर्मनिध्द्यतिबहुलेन काययापनार्थमार्यमागस्योपस्तम्भार्थं
 स पिण्डपातः परिभोक्तव्य इति ॥

तथा आर्योऽप्रपरिपृच्छायामप्युक्तम् — यस्याध्वान्तिके पिण्डपातं परिभुज्य न शक्नोत्यात्मनः 25
 परस्य चार्थं परिपूरयितुम्, अनुजानाम्यहं तस्य पिण्डचारिकस्य बोधिसत्त्वस्य निमन्त्रणमिति ॥

एवं तावत्सततमैवज्येनात्मभावरक्षा कार्या । तत्रापि न मत्स्यमांसेन, लङ्कावतारसूत्रे
 प्रतिषिद्धत्वात् ॥

तथा ह्युक्तम् — मांसं सर्वमभक्ष्यं कृपात्मनो बोधिसत्त्वस्येति वदामि ॥ पेयालं ।

स्वाजन्याद् व्यभिचाराच्च शुक्रशोणितसंभवात् ।

उद्वेजनीयं भूतानां योगी मांसं विवर्जयत ॥

- मांसानि च पलाण्डूश्च मद्यानि त्रिविधानि च ।
 गृह्यन् लघुन चैव योगी नित्यं निरर्जयेत् ॥
 म्रक्षणं वर्जयेत्तैलं शल्यविद्वेषु न स्वपेत् ।
 छिद्राच्छिद्रेषु सस्त्वाना यच्च स्थानं महाभयम् ॥ पेयाल ॥
 लाभार्थं हन्यते प्राणी मासार्थं दीयते धनम् ।
 उभौ तौ पापकर्माणी पच्यन्ते रौरवादिषु ॥ यावत् ॥
 योऽतित्रम्य मुनेर्वाच्य मासं भक्षेत द्युर्मति ।
 लोकद्वयविनाशार्थं दीक्षितः शाक्यशासने ॥
 ते यान्ति परमं धोरं नरकं पापकारिणः ।
 रौरवादिषु रैद्रेषु पच्यन्ते मासखादका ॥
 त्रिजोष्टिदुर्द्धं मानं वै अकल्पितमयाचितम् ।
 अचोदितं च नैवास्ति तस्मात्मासं न भक्षयेत् ॥
 मासं न भक्षयेद्योगी मया बुद्धैश्च गृहीतम् ।
 अन्योन्यमश्रणां सर्वा ऋष्यादबुल्लसभवा ॥ यावत् ॥
 दुर्गन्धं कुसुमीपथं उमत्तश्चापि जायते ।
 चण्डालपुच्छसुले ढोम्बेषु च पुनः पुनः ॥
 डाविनीजातियोनौ च मासादे जायते बुले ।
 ऋक्षमार्जारयोनौ च जायतेऽसौ नराश्रमः ॥
 हस्तिऋष्ये महामंथे निर्गणोऽङ्गुलिमादिके ।
 लङ्कावतारसूत्रे च मया मानं निर्गहितम् ॥
 बुद्धैश्च बोधिसत्त्वैश्च श्रावणैश्च निर्गहितम् ।
 खादते यदि निर्लज्ज उन्मत्तो जायते सदा ॥
 माक्षणेषु च जायते अथवा योगिना कुले ।
 प्रज्ञानान् धनवाक्शैव मासाद्यानां विवर्जनात् ॥
 दृष्टश्रतृशिशङ्काभिः सर्वं मानं विवर्जयेत् ।
 तार्क्षिणा नात्रबुद्ध्यन्ते ऋष्यादबुल्लसभवा ॥
 यथैव रागो मोक्षस्य अन्तरायकरो भवेत् ।
 तथैव मासमयादि अन्तरायकरो भवेत् ॥
 वक्ष्यन्पनागते कश्चेत् मासाद्यं मोहनादिनः ।
 कल्पितं निरवयव च मासं बुद्धानुवर्णितम् ॥
 मेरुच्यमिदं आहारं पुत्रमासेषु पुत्रः ।
 मात्रया प्रतिद्वैलं च योगी विण्डुः समाचरेत् ॥

भैत्रीविहारिणा नित्यं सर्वथा गर्हितं मया ।

सिंहव्याघ्रमृगाद्यैश्च सह एकत्र संभवेत् ॥

तस्मान्न भक्षयेन्मांसमुद्देगजनकं नृणाम् ।

भोक्षधर्मनिरुद्धत्वादार्याणामेव वै च्चजः ॥

यत्तु ज्ञानवतीपरिवर्ते मांसभक्षणं पश्यते, तन्महार्थसाधकत्वान्निर्दोषम् ॥

एवं हि तत्रोक्तम्—

एषोऽकरिष्यद्य [दि] भिक्षु काठं

समाविशब्दोऽपि हि जन्मुद्दीपे ।

निरुद्धु सत्त्वान सदाभविष्यत्

चिकित्स्ति अस्मि समावि लब्धः ॥

स च महाकृष्णामियुक्तः । तेन अस्मिन्न भैत्रीशङ्कापि नास्तित्यदोषः ॥

यद्यप्यार्यरत्नमेवोऽभिहितम्—स्माद्धानिनेन निरामिषेण भवितव्यमिति, तदन्यत्र न-
जातीयसत्त्वार्थसंदर्शनार्थम् । विनयेऽपि यदनुज्ञातं तत्तु त्रिकोटिपरिशुद्धभक्षणे न प्रहाणान्तराय
इति तत्परिख्यागेन शुद्धदृष्टीनामभिमाननिरासार्थम् । तद्दृष्टतया च भक्ष्यानां शासनावतार-
परिहारार्थम् ॥

तथा ह्युक्तं लङ्कावतारसूत्रे—तत्र तत्र देशनापाठे शिक्षापदानामानुपूर्वीं वधनि-
श्रेणीपदविन्यासयोगेन । त्रिकोटिं वच्चा । तत्र उदिश्य कृतानि प्रतिपिद्धानि ततोऽन्तशः
प्रवृत्तिमृतान्यपि प्रतिपिद्धानीति ॥

उक्तं सततभैषज्यम् । ग्लानप्रत्ययभैषज्यं तत्सैत्र्यमेव ॥

श्रावकविनयेऽपि तावदान्मार्यं ब्रह्मचर्यं वास्तार्थं पात्रचीररमपि प्रिकीय, कायसंधारणमुक्तम्, 20
किं पुनरपरिमितजनपरित्राणहेतोर्वोधिसत्त्वशरीरस्य । दुर्लभा चेदृशी क्षणप्रतिलम्बोत्सर्गमपद् इति ।
तद्यदर्शनार्थं च भगवता तत्र स्वयं भैषज्योपयोगः प्रदर्शितः ॥

उक्तं च आर्यरत्नमेवसूत्रे—तैर्यदा प्रचारितं भवति, तदा सत्या केन्द्रापामसायां वा
तेषामिमान्येवरूपाणि । कायोपस्तम्भनान्युपकरणानि न लभ्यन्तेऽप्यवहर्तुम्—यदुक्त सर्पिर्मा
तैलं वा मूत्ररसो वा गण्डरसो वा फलरसो वा । न चान्यानस्यगृह्यतो दृष्टा प्रतिवच्चित्त- 25
मुत्पादयति । यदि पुनः खडु पश्चाद्भक्तिको बोधिसत्त्वो वा ग्लानो भवति, यथासूत्रे-
णास्य ग्लान्येन जीवितान्तरायो भवति कुशलपक्षान्तरायो वा, तेन निष्कार्येन भूत्वा
निर्विचिकित्सनेन भैषज्यचित्तमुपस्थाप्य प्रतिनिसेव्यानीति ॥

वसनोपभोगप्रयोजनमुपपरिपृच्छासूत्रेऽभिहितम्—हीरपत्रायस्रीं (पी) नः प्रच्छादनार्थं तु
श्रमणलिङ्गसंदर्शनार्थमिमानि च कायायाणि देवमानुषामुरस्य लोभस्य चैषामिति चेत्यर्थं 30
सम्भारितव्यानि । निर्घृतिनिरागरत्नानि एतानि, न रागरत्नानि । उपरामानुद्ग्लान्येनापि, न

- मासानि च पलाण्डूश्च मयानि त्रिविधानि च ।
 गृह्णन् लघुन चैव योगी नित्यं त्रिर्जयेत् ॥
 भ्रक्षणं वजयेत्तैलं शल्यविद्वेषु न स्वपेत् ।
 छिद्राच्छिद्रेषु सत्त्वानां यच्च स्थानं महाभयम् ॥ पेयालं ॥
 लाभार्थं हन्यते प्राणी मासार्थं दीयते धनम् ।
 उभौ तौ पापकर्माणौ पच्येते रौरवादिषु ॥ यान्तु ॥
 योऽतिप्रम्य मुनेर्वाक्यं मासं भक्षेत दुर्मतिः ।
 लोकद्वयप्रिनाशार्थं दीक्षितः शाक्यशासने ॥
 ते यान्ति परमं घोरं नरकं पापकारिणः ।
 रौरवादिषु रौद्रेषु पच्यन्ते मासखादकाः ॥
 त्रिनेत्रिशुद्धं मासं वै अकल्मषतमयाचितम् ।
 अचोदितं च नैवास्ति तस्मात्मासं न भक्षयेत् ॥
 मामं न भक्षयेद्योगी मया बुद्धैश्च गर्हितम् ।
 अन्योन्यभक्षणां सत्त्वात् ऋच्याद्वुल्लसन्ना ॥ यान्तु ॥
 दुर्गाच्च कुरुसनीयश्च उमत्तश्चापि जायते ।
 चण्डालपुङ्गसमुले ढोम्बेषु च पुनः पुनः ॥
 ढाविनीजातियोनौ च मासादे जायते बुले ।
 ऋक्षमार्जारयोनी च जायतेऽसौ नरारमः ॥
 हस्तिप्रभ्यः महामेधे निर्माणोऽहुलिमालिने ।
 लङ्कावतारसूत्रे च मया मामं निर्गर्हितम् ॥
 बुद्धैश्च बोधिसत्त्वैश्च ध्रुवैश्च निर्गर्हितम् ।
 खादते यदि निर्लज्जं उमत्तो जायते सदा ॥
 ब्राह्मणेषु च जायते अयथा योगिना बुद्धे ।
 प्रज्ञावान् धननाथैव मासाद्यानां विवर्जनात् ॥
 दृष्टश्रतविशङ्काभिः सर्वं मामं विवर्जयेत् ।
 तार्क्ष्यं नावबुध्यन्ते ऋच्याद्वुल्लसन्ना ॥
 यथैव रागो मोक्षस्य अन्तरायप्ररो भवेत् ।
 तथैव मासमयादि अन्तरायप्ररो भवेत् ॥
 वश्यन्पनागते कण्ठे मासादा मोहवादिनः ।
 फलिकं निरवचं च मासं बुद्धानुवर्णितम् ॥
 भेदज्यमितं आहारं पुत्रमासेषु पुनः ।
 मात्रया प्रतिक्रुते च योगी निःशं समाचरेत् ॥

15

B 133

20

25

30

B 134

मैत्रीविहारिणा नित्यं सर्वथा गर्हितं मया ।

सिंहल्याप्रमृगाद्यैश्च सह एकत्र संभवेत् ॥

तस्मात्तु भक्षयेन्मासमुद्देगजनकं नृणाम् ।

मोक्षधर्मनिरुद्धत्वादार्याणामेष वै ध्वजः ॥

यत्तु ज्ञानवतीपरिवर्ते मांसभक्षणं पठ्यते, तन्महार्थसाधकत्वात्त्रिदोषम् ॥

एवं हि तत्रोक्तम्—

एयोऽकरिष्यथा[दि] भिक्षु कालं

समाधिशब्दोऽपि हि जम्बुद्वीपे ।

निरुद्ध सत्वान सदाभविष्यत्

चिकित्सिते अस्मि समाधि लब्धः ॥

स च महाकल्याणभियुक्तः । तेन अस्मिन्न मैत्रीशब्दोऽपि नास्तीत्यदोषः ॥

यद्यप्यार्यरत्नमेघेऽभिहितम्—श्माशानिक्तेन निरामिषेण भवितव्यमिति, तदन्यत्रैवं-
जातीयसत्त्वार्थसंदर्शनार्थम् । विनयेऽपि यदनुज्ञातं तत्तु त्रिकोटिपरिशुद्धभक्षणे न प्रहाणान्तराय
इति तत्परित्यागेन शुद्धदृष्टीनामभिमाननिरासार्थम् । तद्द्रव्यतया च भव्यानां शासनावतार-
परिहारार्थम् ॥

तथा ह्युक्तं लैङ्गावतारसूत्रे—तत्र तत्र देशनापाठे शिक्षापदानामानुपूर्वीं बध्नन्नि-
श्रेणीपदविन्यासयोगेन । त्रिकोटिं बध्वा । तत्र उद्दिश्य कृतानि प्रतिपिद्धानि ततोऽन्तराः
प्रवृत्तिमृतान्यपि प्रतिपिद्धानीति ॥

उक्तं सततभैषज्यम् । ग्लानप्रत्ययभैषज्यं तत्सेव्यमेव ॥

श्रान्तविनयेऽपि तावदात्मार्थं ब्रह्मचर्यवासार्थं पात्रचीरमपि विक्रीय कायसंधारणमुक्तम्, 20
किं पुनरपरिमितंजनपरित्राणहेतोर्बोधिसत्त्वशरीरस्य । दुर्लभा चेदृशी क्षणप्रतिलाभोत्सवसंपद् इति ।
तत्प्रदर्शनार्थं च भगवता तत्र स्वयं भैषज्योपयोगः प्रदर्शितः ॥

उक्तं च आर्यरत्नमेघसूत्रे—तैर्यदा प्रचारितं भवति, तदा सत्या वेलायामसत्या वा
तेषामिमान्येवरूपाणि कायोपस्तम्भनान्युपकरणानि न लभ्यन्तेऽभ्यवहर्तुम्—यदुत, सर्पिर्वा
तैलं वा मूलरसो वा गण्डरसो वा फलरसो वा । न चान्यानभ्यन्तरतो दृष्टा प्रतिघचित्त- 25
मुत्पादयति । यदि पुन खलु पथाद्भक्तिको बोधिसत्त्वो वा ग्लानो भवति, यथासूत्रे-
णास्य ग्लान्येन जीवितान्तरायो भवति कुशलपश्चान्तरायो वा, तेन निष्कौटुब्येन भूत्वा
निर्विचिकित्सकेन भैषज्यचित्तमुपस्थाप्य प्रतिनिसेव्यानीति ॥

यसनोपभोगप्रयोजनमुपपरिपृच्छासूत्रेऽभिहितम्—हीरपत्रायकौ(पी)न. प्रच्छादनार्थं तु
श्रमणलिङ्गसंदर्शनार्थमिमानि च कापायाणि देवमानुषानुरस्य लोकास्य चैवमिति चैवार्थं 30
सम्यग्धारितव्यानि । निर्वृत्तिरिगारत्नानि एतानि, न रागरत्नानि । उपशमानुकूलान्येतानि, न

सङ्केशसधुक्षणासुकूलानि । एभिश्च कापायैर्विद्वत्पापा भविष्याम्, सुदृढतर्भकारिणो न चीर-
मण्डनानुयोगमनुयुक्ता । एतानि च कापायाभ्यार्यमार्गमभारानुकूलानीति कृत्वा तथा करिष्यामो
यथा नैकक्षणमपि सरुपाया काये कापायाणि धारयिष्याम इति ॥

अत्र च कारण स्वरशिखरेऽभिहितम्—

- 5 ये पुनस्ते काश्यप वै दर्या[पात्] असयता इत् श्रमणगुणधर्मादुद्धरा काये कापायाणि
वस्त्राणि धारयन्ति, न चैतेषु गौरवमुपादयति । तत्र काश्यप श्रमणवर्णप्रतिरूपकं नाम
प्रत्येकनरकम् । तत्र काश्यप प्रत्येकनरके श्रमणरूपप्रतिरूपेण ता कारणा कार्यन्ते आदीप्तचैला
आदीप्तशीरो आदीप्तपात्रा आदीप्तासना आदीप्तशयना । य वक्षितत्र तेषामुपभोगपरिभोग, स
सर्व आदीप्त सप्रज्वलित एकज्वालीभूत । तत्र तै श्रमणवर्णरूपेण दुःखा वेदनामनुभवन्तीति ॥

- B 137 10 आर्यरत्नमेधेऽप्युक्तम्— यदि भवेदभ्यवनाशिमो बोधिसत्त्वो ग्गनकायोऽप्रतिबलकायस्तेन
त्रिहारस्थितेनैव चित्तमुत्पादयितव्यम्— क्लेशप्रतिपक्षार्थं तथागतेन धृतगुणा प्रज्ञता । तथाह
करिष्यामि, यथा त्रिहारस्य एव क्लेशानां प्रहाणाय घटिष्यामि । तत्र च विहारे न गृद्धिमुत्पाद-
यामि नाध्यवसानम् । एव चास्य भवति— कर्तव्यो दानपनीनामनुग्रहो नास्माभिरामभरिभिर्भवे
तव्यमिति ॥

- 15 पुनरत्रैवाह— ते शय्या कल्पयन्तो दक्षिणेन पाधेन शय्या यल्पयन्ति । पादस्योपरि
पादमाधाय चीत्रै सुसवृतमग्रा स्मृता सप्रज्ञानाना उत्थानसंज्ञिन आलोकमज्ञिन शय्या
उल्पयन्ति । न च निद्रासुप्तमास्वादयन्ति, न पार्श्वसुष्वमन्यत्र यात्रदेवैषा महाभूताना स्थितये
यापनायै । इत्यनया दिशा सर्वपरिभोगा सत्त्वार्थमधिष्ठान्त्या ।

- आत्मतृणोपभोगानु ऋष्टापत्तिः प्रजायते ॥ १३ ॥

- 20 यथोक्त चन्द्रप्रदीपमूत्रे—

ते भोजन स्वादुरस प्रणीत

लब्धा च भुञ्जन्ति अयुक्तयोगा ।

तेषां स आहार वधाय भोती

यथ हस्तिपोतान निपा [निसा] अधौता ॥ इति ॥

- 25 आर्यरत्नराशिखरेऽपि भगवता श्रद्धादेयपरिभोगे परिशीर्तिने— अथ तस्यामेव पर्पदि
योगाचाराणा भिक्षणा द्वे शते इम धर्मपर्यायं श्रुत्वा प्ररदिने । एव च वाचमभायन्त—
क्वाल वय भगवन् करिष्यामो न पुनरभ्रातमग एरुपिण्डपातमपि श्रद्धादेयस्य परिभोस्याम ।
भगवानाह— साधु साधु कुट्टपुत्रा एव रूपैर्लज्जिभि कौट्टरन्नेपने परलोकावधमयशोर्षिभिरिद
प्रवचन शोभने । अपि तु, द्वयेरह वदस्यप श्रद्धादेयमनुजानामि । वतगयोर्द्वयो युक्तस्य

- B 133 30 मुक्तस्य च । यदि भिक्षवो भिक्षुर्जुको योगाचारो मन शिक्षाया प्रतिपन्न सर्वस्वरेऽपनिन्ददर्शी
सर्वस्वपरदुःखविदित सर्वभर्त्सनामाधिमुक्ति शान्तनिर्वाणामिन्द्राही सुमेध्याऽऽरालोपै श्रद्धादेयं
भुञ्जीत, अन्यन्तपरिशुद्धैर तस्य सा दक्षिणा भवति । येषां च दायवचना दानपनीना सकदापदृष्टा

देयं परिभुक्तं ततस्तेषां दायकदानपतीनां महर्द्धिकः पुण्यविपाको भवति महाद्युतिकः । तत्कस्माद्धेतोः ?
अप्रमिदमौषधिकानां पुण्यक्रियावस्तूनां येयं मैत्रचित्तसमापत्तिः । तत्र काश्यप यो भिक्षुर्दायकस्य
दानपतेरन्तिकाचीवरपिण्डपातं परिभुज्य अप्रमाणं चेतःसमार्धिं समापद्यते, अप्रमाणस्तस्य दायकस्य
दानपतेः पुण्यक्रियाविपाकः प्रतिकाङ्क्षितव्यः । स्यात्काश्यप त्रिसाहस्रमहासाहस्रायां लोकधातौ
महासमुद्राणां क्षयः, न त्वेव तस्य पुण्यनिष्यन्दस्य कश्चिदक्षय इति ॥ 5

तदेवं पिण्डपातगमनारम्भे भोजनारम्भे वा त्रिषु स्थानेषु स्मृतिल्लपस्थाया दायकानुग्रहे,
कायक्रिमिसंग्रहे, सर्वसत्त्वार्थसाधके च सद्धर्मपरिग्रहे ॥

तथागताज्ञासंपादने तु सर्वकार्येषु स्मृतिः कार्या । आदिशब्दान्मन्त्रैरपि रक्षा कार्या ॥

तत्रापि तावदिमां त्रिसमयराजोक्तां विद्यां मण्डलसमयार्थमुच्चारयेत्—नमः सर्वबुद्ध-
बोधिसत्वानाम् । ओ विरजि २ महाचक्रविरजि । सत २ सारत २ त्रपि २ विधमनि । समजनि । 10
संभजनि । तरमति । सिद्ध अग्रे त्वं स्वाहा ॥

अनेन सर्वमण्डलप्रविष्टो भवति । अथवा तथागतद्वयमष्टसहस्रं जपेत् । स लौकिक-
लोकोत्तरमण्डलप्रविष्टो भवति । कतमच्च तत् ? नमस्त्रैयविकानां तथागतानां सर्वत्राप्रतिहता-
वातिधर्मतावलिनाम् । ओ असमसम समन्ततोऽनन्तनावासिशासनि । हर २ स्मर स्मरण
विगतरागबुद्धधर्मे । सर २ समग्रल । हस २ । त्रय २ । गगन महाचलरक्षण । ज्वल ज्वलन 15
सागरे स्वाहा ॥

अयं सर्वतथागतानामात्मभावः । अत्रानुत्तरं गारवं भावयितव्यम् । अनेन आदिकर्मिका अपि
सत्त्वेष्वनन्तं बुद्धदृश्यं कुर्वन्ति ॥

अयमेव परमां रक्षां मारादिभ्यः सर्वं दुष्टेभ्यः करोति । हस्तताडनेन भस्मना सर्षपैरुदकेन
दृष्ट्या मनसा वा सीमाबन्धं करोति ॥ 20

व्याधिषु भैषज्यमुदकं चाभिमन्त्र्योपयोज्यम् । वनकुसुमानि वा चैत्ये प्रतिमायां सद्धर्म-
पुस्तके वा समाहितो निवेदयेत् । पक्षप्रयोगान्महाव्याधिरपि मुच्यते । बुद्धबोधिसत्त्वाम्बनेन
सर्वसत्त्वार्थामिलापिणा च चित्तेन भद्रचरिविधिपूर्वकं च जप्तव्यः । अयं विधिरस्य कल्पस्या-
वसाने द्रष्टव्यः । त्रिसमयजापिनश्चाम्नायतो न दोषः । उत्सिष्टस्याप्यशुर्चेन दोषः । मुद्राकारा न
भक्षणीया न लङ्घनीया । न मञ्जारोहः कर्तव्यः । न मयं पातव्यम् । अधिमुक्तिचर्याशिक्षा- 25
पदेष्वचलस्य निर्दिचिकित्सस्य दुःशीलपूर्वस्यापि सिध्यति । पण्डितस्यापण्डितस्य वा नियतं सिध्यति ॥

तथा च अत्रैवोक्तम्—

बोधिचित्तं दृढं यस्य नि सङ्गा च मतिर्भवेत् ।

त्रिचिकित्सा नैव कर्तव्या तस्येदं सिध्यति ध्रुवम् ॥ इति ॥

बोधिचित्तदृढता चान्न पृथग्जनचलचित्तताया नियमार्थमुक्ता, न तु भूमिप्रविष्ट- 30
मधिशून्य । यस्मादत्रोक्तम्—प्रत्युदारतामग्गासनां च प्रतिदृश्युक्त्वामेन, महान्धकारादालोकं
प्रयेद्युक्त्वामेन, यद्भयसा त्रिनिपतितेन साध्यम् । तथा द्रुतो ममान्यपुण्यस्य सिद्धिरिति नीचचित्त-
प्रतिरेधः । न चातिक्रान्तदुर्गन्धेऽसाहोर्मिन्दुलम्बोपचिनाप्रमेयपुण्यस्कन्धस्य भूमिप्रविष्टस्याप्य

सङ्केशमधुक्षणानुकूलानि । एभिश्च कापायैर्विबृतपापा भविष्याम, सुदृतरमकारिणो न चीवर-
मण्डनानुयोगमनुयुक्ता । एतानि च कापायाण्यायार्थमार्गमभारानुकूलानीति कृत्वा तथा करिष्यामो
यथा नैकक्षणमपि सक्तया काये कापायाणि धारयिष्याम, इति ॥

अत्र-च कारण रत्नराशिस्तूत्रेऽभिहितम्—

5 ये पुनस्ते काश्यप वै दर्यां [पांत्] अत्पता इत श्रमणगुणधर्मादुद्धरा कश्यपे कश्यपाणि
वस्त्राणि धारयन्ति, न चैतेषु गौरवमुपादयति । तत्र काश्यप श्रमणवर्णप्रतिरूपकं नाम
प्रत्येकनररुम् । तत्र काश्यप प्रत्येकनरके श्रमणरूपप्रतिरूपेण ता कारणा कार्यन्ते आदीतस्यैव
आदीतशीर्षा आदीतपात्रा आदीतसना आदीतशयना । य वक्षितत्र तेषामुपभोगपरिभोग, स
सर् आदीप सप्रवृत्तिन एकवालीभूत । तत्र तं श्रमणवर्णरूपेण दुःखा वेदनामनुभवन्तीति ॥

B 137 10 आर्यरत्नमेरेऽप्युक्तम्—यदि भवेत्स्यमशिक्षो वेधिसत्त्वो ग्लानशयोऽप्रतिबलव्ययस्तेन
विहारस्थितेनैव चित्तमुत्पादयितव्यम्—श्रेयप्रतिपक्षार्थं तथागतेन धुतगुणा प्रज्ञाना । तथाहं
करिष्यामि, यथा विहारस्य एव श्रेयाना प्रहाणाय वक्षिष्यामि । तत्र च विहारे न गृह्णित्वा
यामि नाप्यवसानम् । एव चास्य भवति—वर्तव्यो दानपत्नीनाननुग्रहो नास्माभिरामभरिभिर्मिवि
तव्यमिति ॥

15 पुनरत्रैवाह—ते शय्यां कल्पयन्तो दक्षिणेन पार्श्वेन शय्या कल्पयति । पादस्योपरि
पादमाधाय चीवरं सुमनूतत्रया स्मृता सप्रजानाना उत्पानमन्दिन आगेरमन्दिन शय्या
कल्पयन्ति । न च निद्रासुपनास्वादयन्ति, न पार्श्वसुपनस्य यावदेवैषा महाभूताना रिपयं
यापनायै । इत्यनया दिशा सर्गपरिभोगा सत्त्वाधर्मधिष्ठन्या ।

• आत्मवृष्णोपयोगात्तु रिष्टापत्तिः प्रजायते ॥ १३ ॥

20 यथोक्त चन्द्रप्रदीपसूत्रे—

ते भोजन स्वादुरम्य प्रणीत

एषा च भुञ्जन्ति अयुक्तयोगेण ।

तेषा म आहारं यथाय भोती

यथ हृन्निपेतान दिवा [रिम्मा] अर्धला ॥ इति ॥

25 आर्यरत्नराशिस्तूत्रेऽपि भावना श्रद्धादेवपरिभोगे परिकीर्तिते—अथ तस्मादेव परंदि
योगाचाराणां भिक्षणा द्वे शने इमं धर्मपरायं धृत्वा प्रवर्दिने । एव च वाचमभारत—
कालं वर्षं भगवत् करिष्यामो न पुनरप्राप्त्या पर्यपिष्टयनमपि श्रद्धादेवस्य परंभोक्ष्यम ।

B 138 भगवन्नाह—साधु साधु कृत्युमा एवर्षं यज्जिभि कर्तव्यं तत्रैव परंभोक्ष्यमभयदर्शिभिरिदं
प्रवचनं शोभते । अत्र तु, द्विपेरह काश्यप श्रद्धादेवमनुजानामि । कतमदेवैषे ? सुनस्य

30 सुनस्य च । यदि भिक्षो भिक्षुर्नुरो योचरो मम शिक्षायां प्रवर्तन सर्वेभ्योऽपि निवर्तनी
सर्वेभ्योऽपि निवर्तनी सर्वेभ्योऽपि निवर्तनी शान्तिनिर्वाणभिक्षुर्वी सुनेभ्योऽपि निवर्तनी श्रद्धादेव
भुञ्जति, अन्यन्तरिष्टदेव तरु मा इति भवति । येन च आपयन्तं दानवर्तनी मन्त्राणां

देयं परिभुक्तं ततस्तेषां दायकदानपतीनां महर्द्धिकः पुण्यविपाको भवति महाद्युतिकः । तत्कस्माद्धेतोः ? अप्रमिदमौपधिकानां पुण्यक्रियावस्तूनां येयं मैत्रचित्तसमापत्तिः । तत्र काश्यप यो भिक्षुर्दायकस्य दानपतेरन्तिक्राञ्चीवरपिण्डपातं परिभुज्य अप्रमाणं चेतःसमाधिं समापद्यते, अप्रमाणस्तस्य दायकस्य दानपतेः पुण्यक्रियाविपाकः प्रतिकङ्कितव्यः । स्यात्काश्यप त्रिसाहस्रमहासाहस्रायां लोकधातौ महासमुद्राणां क्षयः, न त्वेव तस्य पुण्यनिष्यन्दस्य कश्चिदक्षय इति ॥ 5

तदेवं पिण्डपातागमनारम्भे भोजनारम्भे वा त्रिपु स्थानेषु स्मृतितल्पस्थाया दायकानुग्रहे, कायक्रिमिसंग्रहे, सर्वसत्त्वार्थसाधके च सद्धर्मपरिग्रहे ॥

तथागताज्ञासंपादने तु सर्वकार्येषु स्मृतिः कार्या । आदिशब्दान्मन्त्रैरपि रक्षा कार्या ॥

तत्रापि तावदिमां त्रिसमयराजोक्तां विद्यां मण्डलसमयार्थमुच्चारयेत्—नमः सर्वबुद्ध-
बोधिसत्वानाम् । ओ त्रिरजि २ महाचक्रत्रिरजि । सत २ सारत २ त्रपि २ विधमनि । सभजनि । 10
संभजनि । तरमति । सिद्ध अप्रे त्वं स्वाहा ॥ *

अनेन सर्वमण्डलप्रविष्टो भवति । अथवा तथागतहृदयमष्टसहस्रं जपेत् । स लौकिक-
लोकौत्तरमण्डलप्रविष्टो भवति । कतमच्च तत् ? नमस्त्रैयन्धिकानां तथागतानां सर्वत्राप्रतिहता-
वासिधर्मताबलिनाम् । ओ असमसम समन्ततोऽनन्तनावासिशासनि । हर २ स्मर स्मरण
विगतरागबुद्धधर्मते । सर २ समबला । हस २ । त्रय २ । गगन महाचलरक्षण । ज्वल ज्वलन 15
सागरे स्वाहा ॥

अयं सर्वतथागतानामात्मभावः । अत्रानुत्तरं गारवं भावयितव्यम् । अनेन आदिकर्मिका अपि सत्त्वेधनन्तं बुद्धदृश्यं कुर्वन्ति ॥

अयमेव परमां रक्षां मारादिभ्यः सर्वं दुष्टेभ्यः करोति । हस्तताडेन भस्मना सर्पपैदकेन
दृष्ट्या मनसा वा सीमाबन्धं करोति ॥ 20

व्याधिषु भैषज्यमुदकं चाभिमन्त्र्योपयोज्यम् । वनकुसुमानि वा चैत्ये प्रतिमायां सद्धर्म-
पुस्तके वा समाहितो निवेदयेत् । पक्षप्रयोगान्महाव्याधिभिरपि मुच्यते । बुद्धबोधिसत्वालम्बनेन
सर्वसत्त्वार्थमिलापिणा च चित्तेन भद्रचरिविधिपूर्वकं च जप्तव्यः । अयं विधिरस्य कल्पस्या-
वसाने द्रष्टव्यः । त्रिसमयजापिनश्चाभ्यापतो न दोषः । उस्त्रिदृष्ट्याप्यशुचेर्न दोषः । मुद्राकारा न
भक्षणीया न लङ्घनीया । न मञ्जारोहः कर्तव्यः । न मद्यं पातव्यम् । अधिमुक्तिचर्याशिक्षा- 25
पदेष्वचलस्य निर्विचित्रिसस्य दुःशीलपूर्वस्यापि सिध्यति । पण्डित्यापण्डितस्य वा नियतं सिध्यति ॥

तथा च अत्रैवोक्तम्—

बोधिचित्तं दृढं यस्य नि सङ्गा च मतिर्भवेत् ।

त्रिचिकित्सा नैन कर्तव्या तस्येदं सिध्यति धुरम् ॥ इति ॥

बोधिचित्तदृढता चात्र पृथग्जनचलचित्तताया नियमार्थमुत्तरं, न तु भूमिप्रविष्ट- 30
मरिदृश्य । यस्मादत्रोक्तम्—प्रत्युद्धारतामत्रासतां च प्रतिऽनुभयमेन, महान्धररात्रालोकं
प्रवेदयमेन, यद्भयसा त्रिनिपतिनेन साध्यम् । तथा बुद्धो मन्त्रान्यपुण्यस्य सिद्धिरिति नीचचित्त-
प्रतिरेषः । न चानिकान्तदुर्गनेऽग्नौर्भिर्गुण्योपचिन्ताप्रभेदपुण्यकृतस्य भूमिप्रविष्टस्यायं

पूर्वोक्तो दोष समवति । अत्र च मन्त्राणामज्ञानानामिनाश्रयपाठे दोषोऽस्ति । नापि न्यूनतादोष । नापि त्रिविधशदोष । किं तु श्रद्धाभेग बोधित्वाभेग सर्वोसर्वविग च प्रमाणीकृत्याविचारत प्रवर्तितव्यम् । अवश्य बुद्धबोधिसत्त्वत्वमिहैव यथेष्टसिद्धिश्च भवति ॥

अथवा अनेन समवज्रधरमन्त्रेण रक्षा कुर्यात् — नमस्त्रैयन्धिक्राना तथागताना सर्ववज्रधराणा
5 चण्डाल २ । चल २ । वज्र २ । शासन २ । पट्टन २ । चर २ । मारण २ । वज्रया
लफट । ललितशिखर समन्तवज्रिणि । ज्वल २ । नमोऽस्तु ते अप्रोद्यशासनाना रण २
ह पुल स्फाट वज्रोत्तमे स्वाहा ॥

अनेन पठितमात्रेण सर्वविघ्नविनायका नोपसृजामन्ति । देवनागादयो न प्रसहन्ते ।
भोजनपानशयनासनवसनपूजोपकरणानि चाभिमन्त्रितेन जलेन दृष्ट्या मनसा वा रक्षेत ।
B 141 10 अचलद्वयेन वा सर्वमेतत्कुर्यात् ॥ इदं च तत् — नम समन्तवज्राणा त्राट । अमोघ चण्डमहा
रोषण स्फाटय हूँ । आमय २ हूँ । त्राट हूँ । मों । ओं बलश्चे तेजोमालिनि स्वाहा ॥

अनेन प्रथम पिण्डमष्टाभिमन्त्रितं भुञ्जीत, भैषज्यराजता बुद्धबोधिसत्त्वानामनुस्मृत्य ॥

विप्रतीकारस्तु ॥ तद्यथा — इल्लिमित्ते । तिलिमित्ते । इल्लितिलिमित्ते । दुम्बे । दु से ।
दु सालीये । दुम्बालीये । तक्के । तर्करणे । मम्मं । मर्मणे । कस्मीरे । कस्मीरुत्ते । अधने ।
15 अधनघने । इल्लिमिलीये । अखाप्ये । अपाप्ये । श्वेते । श्वेततुण्डे । अनानुरक्षे स्वाहा ॥

य इमा विद्या सङ्घृणोति, स सप्त वर्षाण्यहिना न दश्यते । न चास्य काये विप्र
व्रामति । यश्चैनमहिर्दशति, सप्तधास्य स्फुटेन्मूर्धा अर्जरुस्येव मञ्जरी ॥

य इमा विद्या धारयति, स यात्रञ्जीमहिना न दश्यते । न चास्य काये विप्र व्रामति ।
इमानि च मन्त्रपदानि सर्पस्य पुरतो न वक्तव्यानि, यत्कारण सर्वो त्रिपते ॥

20 तद्यथा । हृत् । चिह्न । चक्रो । बक्रो । कोडा कोवेति । निवुरुदा निवुरुवेति ।
पोन पोडेति । मोडा मोडेति । पुरुडा पुरुवेति । फट रहे । पुट्टण्ड रहे । नाग रहे ।
नागटण्ड रहे । सर्प रहे । सर्पटण्ड रहे । अच्छे । छठ विप्रशान्ते । शीततलाळे । हल्ले ।
हल्ले । ताण्डि २ । तड २ । ताडि २ । मल २ । स्पुट २ । पुट्टु २ । स्वाहा ॥

B 142 इति हि भिक्षुवो जाह्नव्या विद्याया उदाहृताया सर्वभूतसमागर्णे सर्वं तपावित
25 धानन्यथाभूत सत्यमविपरीतमविपर्यस्तम् । इदं विप्रमविप भवतु । दातार गच्छतु । दयार गच्छतु ।
अग्नि गच्छतु । जल गच्छतु । स्थल गच्छतु । स्तम्भ गच्छतु । दुग्ध गच्छतु । भूमि सक्वामतु ।
शान्ति गच्छतु स्वाहा ॥

चोरादिप्रतीकारे मारीचीं जपेत् । तद्यथा — परामसि । उदयमसि । वरमसि । अरुमसि ।
मरुमसि । वनमसि । अतर्द्धानमसि । पथे मे रक्ष । उपथे मे रक्ष । जनतो मे रक्ष । चीरतो मे रक्ष ।
30 राजतो मे रक्ष । सिंहतो मे रक्ष । व्याप्रतो मे रक्ष । नागतो मे रक्ष । सर्पतो मे रक्ष । सर्पतो
मे रक्ष । रक्ष २ मा । सर्वसत्त्वाद्य सर्वभयेभ्य सर्वोपाय सोपसर्गेभ्य स्वाहा ॥ अँवडिलि २ सर्वदुष्टाना
प्रन्धि वन्दामि स्वाहा ॥ नमो रत्नत्रयाय । नमो मारीचीं देवताय । मारीच्या देवताया हृदयमारुर्न

यिष्यामि ॥ तद्यथा । वत्तालि । वदालि । वदालि । वरालि । वराहमुखि । सर्वदुष्टानां निवारय ।
बन्धमुखं स्वाहा ॥

इमामपि विद्यामनन्तजातिस्मरहेतुं महाप्रभावां सप्तपञ्चाशदक्षरां विद्याधरपिटकोपनिबद्धां
सर्वभयरक्षार्थं प्रयुञ्जीत । तद्यथा । अट्टे । बट्टे । नट्टे । कुनट्टे । टके । ठके । ठरके । उरुमति ।
रुमति । तुरुहिलि मिलि । सर्वज्ञोदुपदग्ग । नमो सब्वसम्मसंबुद्धाणं । सिञ्जन्तु मे मन्तपदाः स्वाहा ॥ 5

एषा रक्षात्मभावस्य भैषज्यवसनादिभिः ।

B 143

सत्त्वार्थस्मृतिपूर्वकमेव वक्तव्या ॥

आत्मतृष्णोपभोगात्तु क्लिष्टापत्तिः प्रजायते ॥ १३ ॥

सर्वं हि बोधिसत्त्वेनोत्सृष्टं सर्वसत्त्वेभ्यः ॥ तत्र यदि विस्मृत्य परद्रव्यमात्मभरणतृष्णया
परिभुङ्के, क्लिष्टापत्तिमापद्यते । अथ वितृष्णोऽन्यासक्तो वा सत्त्वकार्यमनुस्मृत्य भुङ्के, न क्लिष्टामाप- 10
त्तिमापद्यते । परद्रव्यसंज्ञी स्वार्थेन भुङ्के, स्तेयापत्तिमापद्यते । पूरार्थेण प्रातिमोक्षे पाराजिको
भवति । सत्त्वस्वामिकैस्तु भोगैः सत्त्वस्वामिक एवात्मभावः संरक्षत इत्यदोषः । न हि दासस्य
नित्यं स्वामिकर्मव्यापृतस्य स्वद्रव्यमस्ति येन वर्तेत ॥

उक्तं च धर्मसंगीतिसूत्रे—दासोपमेन बोधिसत्त्वेन भवितव्यं सर्वसत्त्वकिंकरणीयप्रापणतयेति ॥
न चैकान्तस्वाम्यर्थपरस्य दासस्य व्याभ्यादिविक्लवमतेः स्वामिनमननुज्ञाप्यापि भुञ्जानस्य 15
कश्चिदोपः । नाप्येवंकुर्वाणस्य बोधिसत्त्वस्यान्तिके कस्यचिद्विदितवृत्तान्तस्याप्यप्रसादो युज्यते
मात्सर्यत्यागचित्तापरिज्ञानात् । न चात्र न्याये कश्चित्स्तेदेहो युक्तः । सर्वोत्सर्गो हि पूर्वमेव भगव-
त्कण्ठोक्त्या प्रतिपादितः । तथा चात्मभावरक्षा सत्त्वार्थमेवोक्ता । तस्य स्पष्टावबोधार्थमयं न्यायोऽ-
भियुक्तो न तु स्वार्थपेक्षयेति ॥

इति शिक्षासमुच्चये आत्मभावरक्षा पद्यः परिच्छेदः ॥

20

भोगपुण्यरक्षा सप्तमः परिच्छेदः ।

एव तान्नामभाररक्षा वेदितव्या । भोगरक्षा तु वक्तव्या । तत्र—

सुकृत्तारम्भिणा भाव्यं मात्रज्ञेन च सर्वतः ।

इति शिक्षापदादस्य भोगरक्षा न दुष्करा ॥ १४ ॥

B 144

उप्रपरिपृच्छाया हि शिक्षापदमुक्तम्—सुसमीक्षितमर्माकारिता सुवृत्तमर्माकारिता च ।
5 तेन भोगानां दुर्न्यासा प्रत्यवेक्षा । अज्ञाप्रतिषेध सिद्धो भवति । शमयप्रस्तावेन च मात्रज्ञता युक्तिज्ञता चोक्ता । तेनेदं सिद्धं भवति—यदिदं अल्पाधमभोगेनापि कार्यसिद्धौ सत्या स्वपमन्यैर्वा बहुत्तमभोगानाशनोपेक्षा न कार्येति ॥

अत एव उप्रपरिपृच्छायामुक्तम्—पुत्रभार्यादासीदासमर्मन्तरपौत्र्येयाणां सम्यक्परिभोगेनेति ॥
तथा स्वरबोधिपक्षश्रुताद्यन्तरायकरौ त्यागात्यागौ न कार्या । अधिकसत्त्वार्थशक्तेस्तुल्यशक्तेर्वा
10 बोधिसत्त्वस्य अधिकतुल्यकुशलान्तरायकरौ त्यागात्यागौ न कार्याविति सिद्धं भवतीति ॥

इदं च सधाम बोधिसत्त्वप्रतिभोक्षेऽभिहितम्—यस्तु खलु पुन शारिपुत्र अभिनिष्क्रान्त
गृह्णासौ बोधिसत्त्वो बोध्यङ्गैरभियुक्तः तेन कथं दानं दातव्यम् । कतरं दानं दातव्यम् । क्रियद्रूपं दानं
दातव्यम् । पे० । धर्मदायकेन भवितव्यं धर्मदानपतिना । यश्च शारिपुत्रं गृही बोधिसत्त्वो गङ्गानदी
वाल्किरासमानि बुद्धक्षेत्राणि सत्परमप्रतिपूर्णाणि कृत्वा तथागतेभ्योऽर्हद्भ्यः सम्यक्संबुद्धेभ्यो दानं
15 दद्याद्, यश्च शारिपुत्रं प्रत्रय्यपर्यापन्नो बोधिसत्त्व एका चतुस्पदिका गाथा प्रकाशयेत्, अपमेव
ततो बहुतरं पुण्यं प्रस्रवति । न शारिपुत्रं तथागतेन प्रव्रजितस्याभियदानमनुज्ञातम् । पे० ।
यस्य खलु पुन शारिपुत्रं पात्रागतं पात्रपर्यापन्नो लामो भवेद्भार्मिको धर्मत्थं, तेन साधारणं
भोजिना भवितव्यं सार्धं सत्तद्व्यचारिभिः । सत्त्वेपुन कश्चिदेवागत्य पात्रं वा चीवरं वा याचेत्,
तस्यातिरिक्तं भवेद्बुद्धानुज्ञातात्त्रिचीरत् । यथापरित्यक्तं दातव्यम् । सत्त्वेपुनस्तस्यो न चीवरं
B 145 20 भवेच्चान्निश्चित्यं ब्रह्मचर्यवासं, तत्र परित्यक्तव्यम् । तत्रस्य हेतोः ? अविस्मर्त्तनीयं त्रिचीवरमुक्तं
तथागतेन । सत्त्वेपुन शारिपुत्रं बोधिसत्त्वं त्रिचीवरं परियत्य याचनकतुल्यो भवेत्, न
तेनाल्पेच्छता आसेविता भवेत् । यस्तु खलु पुन शारिपुत्रं अभिनिष्क्रान्तगृह्णासौ बोधिसत्त्वः,
तेन धर्मं आसेवितव्यं । तत्र तेनाभियुक्तेन भवितव्यमिति ॥

अन्यथा ह्येकमप्रहार्यं महत् सत्त्वराशेस्तस्य च सत्त्वस्य बोधिसत्त्वशायपरिकर्मान्तराया
25 महतोऽर्थस्य हानिं कृता स्यात् । अत एवोदारकुशलपक्षविवर्जनात् अपक्षाल इयुच्यते । एव
तान्स्यागप्रतिषेधः । अत्यागप्रतिषेधोऽपि यथा—आर्यसागरमतिमूत्रे महायानात्तरापेयु बहुलाभना
पश्यते । योऽयं त्रिधिरामयुक्तः, सोऽन्यस्मिन्नपि बोधिसत्त्वे प्रतिपाद्य इति कुतो गम्यते ?
आर्योऽप्रपरिपृच्छाया दशितत्वात् । परकृत्यकारितं स्वकार्यपरित्याग इति ॥

तथा आर्यविमर्शकीर्तिनिर्देशेऽप्युक्तम्—सत्तारभयपीतेन किं प्रतिमर्त्यम् ? आह—सत्तार
30 भयपीतेन मञ्जुश्रीबोधिसत्त्वेन बुद्धमाहात्म्यं प्रतिमर्त्यम् । आह—बुद्धमाहात्म्ये स्थातुकामेन कुत्र

स्थातव्यम्? आह—बुद्धमाहात्म्ये स्थातुकामेन सर्वसत्त्वसमतायां स्थातव्यम् । आह—सर्वसत्त्व-
समतायां स्थातुकामेन कुत्र स्थातव्यम्? आह—सर्वसत्त्वसमतायां स्थातुकामेन सर्वसत्त्वप्रमोक्षाय
स्थातव्यमिति ॥

तथा च धर्मसंगीतौ सार्थवाहो बोधिसत्त्व आह—यो भगवन् बोधिसत्त्वः सर्वसत्त्वानां
प्रथमतरं बोधिमिच्छति, नात्मनः । यावदियं भगवन् धर्मसंगीतिरिति ॥

उत्सर्गादेव चास्य स्वार्थाभावः सिद्धः । किं तु सत्त्वार्थहानिभयादयोग्ये सत्त्वे स्वभारं
नारोपयति । यत्र तु सत्त्वार्थहानिं न पश्यति, तत्र स्वयं वृत्तमन्येन वा जगद्धितमाचरितमिति
को विशेषः? यद्यमपरबोधिसत्त्वकुशलसिद्धये न स्वकुशलमुत्सृजति । अथ स्वदुर्गतिदुःखा-
द्विमेति, द्वितीयस्यापि तदेव दुःखम् । अथ तदुत्खेन मे बाधा नास्तीत्युपेक्षते, ययोक्तैः सूत्रैः
सापत्तिको भवति ॥

यथा च रत्नकूटसूत्रे—चत्वार इमे काश्यप बोधिसत्त्वप्रतिरूपका इत्यारभ्योक्तम्—आत्मसुखा-
र्थिनो भवति न सर्वसत्त्वदुःखापनयनार्थिक इति ॥ तस्मादुग्रपरिपृच्छाविधिना पूर्ववदात्मा गर्हणीयः ।
एषा तु बोधिसत्त्वशिक्षा यथा आर्यनिरारम्भेण धर्मसंगीतिसूत्रे निर्दिष्टा—कथं कुलपुत्राः प्रतिपत्तिस्थिता
वेदितव्याः? आह—यदा सत्त्वेषु न विप्रतिपद्यन्ते । आह—कथं सत्त्वेषु न विप्रतिपद्यन्ते? आह—
यन्मैत्री च महाकरुणां च न त्यजन्ति । सुभूतिराह—कतमा बोधिसत्त्वानां महामैत्री? आह—
यत्कायजीवितं च सर्वकुशलमूलं च सर्वसत्त्वानां निर्यातयन्ति, न च प्रतिहारं काङ्क्षन्ति । आह—
कतमा बोधिसत्त्वानां महानरुणा यत्पूर्वतरं सत्त्वानां बोधिमिच्छन्ति नात्मन इति ॥

अत्रैव चाह—महाकरुणामूलाः सर्वबोधिसत्त्वशिक्षा इति ॥ अत्रस्य च भगवनेदं न
निरारणीयम् । अन्यतरबोधिसत्त्वार्थे नार्थिन्वादवस्यं त्पदिशतीति निश्चीयते । येन दानुर्महादक्षिणीये
महार्थदानान्महापुण्यसागरविस्तरो दृश्यते । *** अन्यथा तु केवत्रमेव विवातिनो मरणं स्यात् ॥

यत्त प्रशान्तविनिधयप्रातिहार्यमूत्रे देशितम्—य एष ते महाराज वर्षशतसहस्रेण परिव्ययोऽत्र
श्रविष्टः, स सर्वः पिण्डीवृत्त्यैरत्यु भिक्षोर्यात्रा भवेदेवं श्रयेकं सर्वभिक्षुणाञ्च । यश्चोदेशस्वाध्याया-
भियुक्ते बोधिसत्त्वः सगौरवो धर्मज्ञानः श्रद्धादेयमाहारं परिगृह्यं चित्तमुत्पादयेत्—अनेनाहं
धर्मपर्योष्टिमाफस्य इति । अस्य कुशलस्यैव देयधर्मपरिस्वामः शततमीमपि कथां नोर्षन्ति,
तद्गृहसुरपरिशुद्धिमधिवृत्त्योक्तम् । न तु पूर्वोक्तविधिना कश्चिदेष ॥

उक्तं समाप्तो भोगरक्षा । पुण्यरक्षा वाच्या । तत्र—

स्वार्थविपाकचैतृष्ण्याच्छुभं संरक्षितं भवेत् ।

यपोक्तं नारायणपरिपृच्छायाम्—स नामहेतोः शीघ्रं रक्षति, न स्वर्गहेतोः, न शक्य-
हेतोः, न भोगहेतोः, न चर्यहेतोः, न रूपहेतोर्न वर्णहेतोर्न यशहेतोः । पेयाळं । न निरयभयभीतः
शीघ्रं रक्षति । पेयाळं । एषं न निर्वयोनोभयभीतः शीघ्रं रक्षति । अन्यत्र बुद्धनेत्रप्रतिपन्ननाय ३१
शीघ्रं रक्षति । यत्र सर्वमन्त्रदिनमुग्रयोगेश्वरार्थिकः शीघ्रं रक्षति ॥ स एवंपेन शीघ्ररूपेण
सम्बन्धतो बोधिसत्त्वो दशभिर्भक्तैर्हीयते । यत्र भिक्षुभिः ! यदुत न चत्तर्गिताभ्यापरं हीयते ।

तत्र च भक्त्यप्रमत्तो बोधिप्रतिपत्तौ बुद्धदर्शनमभिकाङ्क्षते । एव ब्रह्मवाद्बुद्धदर्शनामेवप्रति
 लम्भाद्धर्मश्रवणान् परिहीयते । यात्रयथाश्रुतप्रतिपत्तिसपादनाय बोधिसत्त्वस्वरसमादानान् परिहीयते ।
 अनाच्छेद्यप्रतिभाना सर्वकुशलधर्मप्रार्थनयानान् परिहीयते ॥ एव शीलस्वधप्रतिष्ठितो बोधिसत्त्वो
 महासत्त्व सदा नमस्कृतो भवति देवैः । सदा प्रशंसितो भवति नागैः । सदा नमस्कृतो भवति
 5 यक्षैः । सदा पूजितो भवति गन्धर्वैः । सदापचायितश्च भवति नागोद्रामुरेन्द्रैः । सदा सुमानितश्च
 भवति ब्राह्मणक्षत्रियश्रेष्ठिगृहपतिभिः । सदाभिगमनीयश्च भवति पण्डितैः । सदा समन्वाहृतश्च भवति
 बुद्धैः । शास्तृसमतश्च भवति सदेवकस्य लोकस्य । अनुकम्पयश्च भवति सर्वसत्त्वानाम् ॥ पे० ॥
 चतस्रो गतीर्न गच्छति । कतपाश्चतस्रः १ यदुताक्षणगतिं न गच्छन्पुण्यं सत्त्वपरिपाकात् । बुद्ध
 शून्यबुद्धक्षेत्रं न गच्छति । मिथ्याद्यष्टिजुलोपपत्तिं न गच्छति । सर्वदुर्गतिगतिं न गच्छति ॥

10 एव पूर्वोत्पद्यस्यापि पुण्यस्य क्लेशवशात्पुनरुपादीयमानस्य रक्षा कार्या । पुण्यदानादपि
 यपुण्यं ततोऽपि न विपाकं प्रार्थनीयोऽन्यत्र परार्थात् । किं च पुण्यं रक्षितुकाम -

यथात्तापं न कुर्वीत

B 143 यथोक्तमुत्प्रतिपृच्छायाम् । दत्त्वा च न त्रिप्रतिसारचित्तमुपादयितव्यमिति ॥

पृष्टदौर्बल्यादौर्बल्यम् । त्रिप्रतिसारात् पापवपुण्यस्यापि क्षयः स्यादित्यभिप्रायः ॥

15 न च कृत्वा प्रकाशयेत् ॥ १५ ॥

अनेकरूपयिण हि भगवता प्रच्छन्नकल्याणता विवृतपापता वर्णिता । तत्र विवृतस्य
 क्षयो गम्यते । पापस्य दौर्भनस्येन पुण्यस्य सौमनस्येन । अनापत्तिं सत्त्वार्थं निरामिपचित्तस्य
 प्रकाशयत ॥

यथा रत्नमेधे वैद्यदृष्टान्तेनात्मोत्कर्षो निर्दोष उक्तः । पुनः पुण्यरक्षणम् -

20 लाभसत्कारभीतः स्यादुन्नतिं वर्जयेत्सदा ।

बोधिसत्त्वः प्रसन्नः स्याद्धर्मं विमतिमुत्सृजेत् ॥ १६ ॥

इदं च रत्नकूटेऽभिहितम् - चतुर्भिः काश्यप धर्मैः समन्वागतस्य बोधिसत्त्वस्योत्पन्नोत्पन्ना
 कुशला धर्मा परिहीयन्ते । ये [चतुर्भिर्मुक्ता] न वर्धन्ते कुशलैर्धर्मैः ॥ कतमैश्चतुर्भिः १ यदुताभि
 मानिकस्य लोकायतमन्त्रपर्येषथा । लाभसत्कारात्थ्यसितस्य बुद्धप्रण्यग्गोचनेन । बोधिसत्त्व
 25 त्रिवेद्याभ्याल्लयनेन । अश्रुतानामनिर्दिष्टानां च सूत्रान्तानां प्रतिश्लेषेणेति ॥

और्ध्वसंस्कारित्वादिना च [विनये] पठ्यते - परस्परं भिक्षुव एतं भिक्षुं केशवत्सरो सर्वज्ञेन
 प्रणिपत्य चित्तमभिप्रसादयन्तम् १ एव भदन्त । अनेन भिक्षुने भिक्षुणा यान्ती भूमिरावान्ता
 अधोऽशीतियोजनसहस्राणि यान्त्वाञ्जनचक्रम् । अत्रान्तरे यान्त्यो वाळिमस्तावन्यनेन
 भिक्षुणा चक्रवर्तिराज्यसहस्राणि परिभोक्तव्यानि । यावदथापुष्पानुपलिष्येन भगवान् तेनाज्जलि

30 प्रणम्य भगवन्तमिदमवोचत् - यदुक्तं भगवता अस्य मिश्रांश्च महान्ति कुशलमूलानि ।
 कुत्रेमानि भगवन् कुशलमूलानि तनुत्वं परिश्रय पर्यादानं गच्छन्ति १ नाहमुपाठे एव क्षति
 चोपहति च समनुपस्यामि । यथा सनत्तचारी सनत्तचारिणोऽन्तिके दुष्टचित्तमुपादयति,

अत्रोपाले इमानि महान्ति कुशलमूलानि तनुत्वं परिक्षयं पर्यादानं गच्छन्ति । तस्मात्तर्हुपाले एवं शिक्षितव्यं यद्गन्धस्थूणायामपि चित्तं न प्रदूषयिष्याम प्रागेव सपिञ्जानके काय इति ॥

आर्यमञ्जुश्रीविक्रीडितसूत्रेऽप्याह—प्रतिघ प्रतिघ इति कल्पशतोपचितं कुशलमूलं प्रतिहन्ति, तेनोच्यते प्रतिघ इति ॥

आर्यगण्डव्यूहसूत्रे च समन्तसत्त्वपरित्राण्योज श्रिया रात्रिदेवतया पूर्वावदानं कथयन्त्या 5
अभिहितम्—ते तेनान्योन्यावमन्यनासमुदितेनाकुशलमूलेनायु प्रमाणादपि परिहीयन्ते स्म । वर्णादपि बलादपि [सौख्यादपि] परिहीयन्ते स्मेति ॥ अत्र च न कदाचिदुन्नतिः कार्येति प्रदर्शनार्थं सदेत्युच्यते ॥

लाभसत्कारस्तु कदाचिदभ्युपगम्यतेऽपि । यथोक्त आर्यरत्नमेवे—इह कुलपुत्र बोधिसत्त्वः सुमेष्मात्रमपि रत्नराशिं लभमानः प्रतिगृह्णाति, प्रत्यवरमपि वस्तु प्रतिलभमानः । 10
तत्कस्य हेतोः ? तस्यैवं भवति—एते सत्त्वा मत्सरिणो लुब्धा लोभाभिभूताः । तद्धेतोः तत्रत्यं तन्निदानं महावारिस्कन्धावष्टब्धा इव संसारसागरे उन्मज्जनिमज्जनं कुर्वन्ति । तदेया भविष्यति दीर्घरात्रमर्थाय हिताय सुखाय । सर्वं प्रतिगृह्य न स्वीकरोति । न लोभचित्तमुत्पादयति अन्यत्र सर्वसत्त्वसाधारणा बुद्धधर्मसङ्घेषु कारा करोति । यथा दुःखिताना च सर्वसत्त्वानामुपजीव्यं करोति । तं च दानपतिं समुत्तेजयति संप्रहर्षयतीति ॥ 15

तथा अत्रैवोक्तम्—तेन च दानेन नोन्नतो भवतीति ॥

पुनरत्रैवाह—यदि पुनरस्य तद्धेतोस्तत्प्रत्ययं तन्निदानं कीर्तिशब्दश्लोको भवति, तत्र नोन्नामजातो भवति, न मानजातो न मदजात । एवं चास्य भवति—नचिरेण कालेन यस्य चायं कीर्तिश्लोकाशब्दः समुत्थापितो यश्च कीर्तिशब्दश्लोका, त्रयमप्येतत्सर्पेण सर्वं न भविष्यति । तत्र कः पण्डितजातीयोऽनित्येषु न च स्थितेषु धर्मेष्वनुवेधनाश्वासिनेष्वनुनयचित्तमुत्पादयेदुन्नतो 20
भवेन्मानदर्पितो वा ? एतं हि बोधिसत्त्वो लाभसत्कारकीर्तिशब्दश्लोकेषु सूपास्थितस्मृतिर्विहरतीति ॥

पुनराह—चण्डालकुमारोपमाश्च लोके विहरन्ति नीचनीचेन मनसा । मानमददर्पाधि-
गताश्च भवन्ति पैशुन्यसंज्ञाया सततसमित प्रत्युपरिस्थितत्वादिति ॥

पुनरप्युक्तम्—इह कुलपुत्र अभिनिष्क्रान्तगृहनासः प्रव्रजितो बोधिसत्त्वो मृतकसदृशोऽहं मित्रामात्यज्ञातिसालोहितानामिति निहतमानो भवति । वैरुष्यं मेऽभ्युद्गतम्, विवर्णानि च मे वासासि 25
प्रावृत्तानि, अन्यश्च मे आफ़ल्प संवृत्त इति निहतमानो भवति । मुण्डः पात्रपाणि कुलालुल-
मुपसक्रमामि भिक्षाहेतोर्भिक्षानिदानमिति निहतमानो भवति । नीचनीचेन चित्तन चण्डालकुमार-
सदृशेन पिण्डाय चरामीति निहतमानो भवति । पैण्डिल्योऽस्मि संवृत्तः, परप्रतिवद्धा च मे जीविकेति निहतमानो भवति । अजभूतमज्ज्ञातं प्रतिगृह्णामीति निहतमानो भवति । आराधनीया मे आचार्यगुरुदक्षिणीया इति निहतमानो भवति । संतोषणीया मे सत्रलचारिणो यदुत तेन 30
तेनाचारगोचरसमुदाचारेणेति निहतमानो भवति । अप्रतिबन्धान् बुद्धधर्मान् प्रतिपत्स्य इति

निहतमानो भवति । रुद्राना व्यापन्नचित्ताना सत्वाना मये क्षान्तिर्बुद्धो विहरिष्यामीति निहत मानो भवतीति ॥

आर्यसागरमतिमूत्रेऽप्युक्तम्—स कायपरिशुद्ध भवति । लक्षणसमउद्भूतगात्र मृदुतस्य हस्तपाद सुविभक्तपुण्यनियन्दगात्रोऽर्हनेन्द्रिय सर्वाङ्गप्रत्यङ्गपरिपूर्ण । न च रूपमदमतो भवति, 5 न कायमण्डनयोगानुयुक्त । स त्रिपदीनानामपि सत्वाना रूपनिरुत्थानामभ्यवनमति प्रणमति धर्मप्रादुर्भातामुपादायेति ॥

पुनरत्रैतन्मूत्रे—स्याद्यथापि नाम भगवन् महासागर प्रतिमतिष्ठते, तदा निम्ने पृथिवी- प्रदेशे सतिष्ठते । तस्य निम्नत्वादल्लङ्घ्येण सर्वनयश्च सर्वप्रसन्नगणानि च प्रपतन्ति । एवमेव भगवन् निर्मानस्य गुल्दक्षिणीयगौरवस्य बोधिसत्वस्याल्पदृष्टेण तानि गम्भीराणि धर्मसुखानि 10 श्रोत्रेन्द्रियस्याभासनागच्छन्ति । स्मृती चाप्रतिष्ठते । तस्मात्तर्हि भगवन् यो बोधिसत्वो मानोजतो भवति मानस्तत्र, न च गुल्दक्षिणीयस्योऽनमति न प्रणमति, वेदितव्य भगवन् माराद्बुद्धाविद्धो वताय बोधिसत्त्व इति ॥

आर्यलोकोत्तरपरिवर्ते चोक्तम्—दशेभानि भो जिनपुत्र बोधिसत्वाना मारकर्मणि । वतमानि दश १ यदिदं गुल्दक्षिणीयाचार्यमातापितृधर्मणाद्गणसम्पत्तसम्पत्प्रतिपन्नेव्यगौरवता मारकर्म ॥ 15 धर्मभागज्ञाना विशिष्टधर्माभिगतानामुदारधर्मदेशज्ञाना महायानसमारूढाना निर्माणपथविधिज्ञाना धारणीसूत्रान्तराजप्रतिष्ठाना नात्रनमति । गर्वितस्तत्रध्वं भवति । धर्मभागके न गौरवमुत्पादयति, न शुश्रूषा न चित्रीकार करोति । मारकर्मधर्मश्रवणसाध्ये च निषण्ण उदारधर्मवेगे समुत्पन्ने धर्मभागस्य साधुकार न प्रयच्छति मा वञ्चिस्मिन् प्रशसतीति मारकर्म ॥ अभिमान चोपाधा मान प्रतिगृह्णाति । पराध न गृह्णाति । आमङ्गता च नात्ररति । चित्तनिव्यर्ति नोत्पादयति । 20 मारकर्म ॥ अभिमान चोत्पाद्याज्ञानजमुष्यमानो वर्णाहर्णा पुद्गलाना वर्ण प्रतिच्छादयति । अर्ण भासने । न च परस्य गुणवर्णेनात्तमना भवति । मारकर्म ॥ जानाति च—अथ धर्मोऽयं विनयो भूतमिदं बुद्धचरनमिति । पुद्गलत्रिद्वेषेण धर्मत्रिद्वेष करोति । सद्धर्म प्रतिक्षिपति । अन्याथ त्रिप्राहयति । मारकर्म ॥ उच्चमानस प्रार्थयते । परिहारधर्मं न मार्गयति । परोपस्थान सोऽभियाति । अभिनन्दति । वृद्धस्यत्रिराणा चिरचरितब्रह्मचर्याणा न प्रायुपतिष्ठते, न च प्रायुद्धच्छति । मारकर्म ॥ भृकुटी 25 मुख खल्ल पुनर्भवति, न स्मितमुख । न खिलमधुरवचन । सदा कठिनचित्तश्चिद्भ्रान्त्वेयी । अत्रतास्त्रेक्षी । मारकर्म ॥ अभिमान च पतित्वा पण्डितालोपसन्नमति । न सेते । न मज्जेते । न पर्युपान्ते । न परिप्रश्नयति । न परिपुच्छति—किं कुशल किमनुशल किं करणीय किं कृत दीर्घरात्रमर्थाय हिलाय सुखाय भवति, किं वा अद्भुत दीर्घरात्रमर्थयाहितयासुखाय भवतीति । स जड स जडतरो भवति । मोहबुद्धो मानप्राही । अनि सरणदर्शी । मारकर्म ॥ स मानाभिभूतो बुद्धोत्पाद विरागयति । पूर्वकुशलमूल क्षययति । नत्र नोयापयति । अनिर्देश निर्दिशति । 30 त्रिप्रहमारभते, विनादबहुलध्वं भवति । स एवधर्मविहारी स्थानमेतद्विचये यस्मिन् मित्या महाप्रपात पतेत् । अथ च पुनर्बोधित्तत्रलाधीनादैश्वर्यं प्रतिलभते । स कल्पशतसहस्रेषु बुद्धोत्पाद नासादयति, कुत पुनर्धर्मश्रवणम् । इदं दशम मारकर्म ॥ इमानि भो जिनपुत्र दश मारकर्मणि

यानि परिरज्यं बोधिसत्त्वा दश ज्ञानकर्माणि प्रतिलभते । अत्रैव च ज्ञानकर्मसु पच्यते । निर्मानता सर्वसत्त्वेष्विति ॥

आर्यराष्ट्रपालसूत्रेऽप्युक्तम्—

अपायभूमिं गतिमक्षणेपु

दरिद्रता नीचजुलोपपत्तिम् ।

जात्यन्वयदौर्लभ्यमथाल्पस्थामता

गृह्णन्ति ते मानरशेन मृदा ॥ इति ॥

धर्ममगीतिसूत्रेऽप्युक्तम्—सत्त्वक्षेत्र बोधिसत्त्वस्य बुद्धक्षेत्र यतश्च बुद्धक्षेत्राद्बुद्धधर्माणां लाभामो भवति । नार्हामि तस्मिन् त्रिप्रतिपत्तुम् । एव चास्य भवति—सर्वं सुचरितं दुश्चरितं च सत्त्वान्निश्चित्य प्रवर्तते । दुश्चरिताश्रयाच्चापाया प्रवर्तन्ते, सुचरिताश्रयाद्देवमनुष्या इति ॥ 10

अत एव रत्नोल्काधारप्यामप्युक्तम् इह भो जिनपुत्रा प्रथमचित्तोत्पादिको बोधिसत्त्व आदित एव सर्वसत्त्वानामन्तिके दशप्रकारं चित्तमुत्पादयति । क्वत्तमदशप्रकारम् ? तद्यथा—हितचित्तता सुखचित्तता दायाचित्तता स्निग्धचित्तता प्रियचित्तता अनुग्रहचित्तता आरक्षाचित्तता समचित्तता आचार्यचित्तता शास्त्रचित्तताम् । इदं दशप्रकारं चित्तमुत्पादयतीति ॥

श्रद्धानलाधानावतारमुद्रासूत्रेऽप्युक्तम्—सर्वसत्त्वानां शिष्यत्वाभ्युपगमे स्थितोऽस्मि । 15 पराश्च सर्वसत्त्वशिष्यत्वाभ्युपगमे प्रतिष्ठापयिष्यामीत्याश्वासं प्रतिलभते । पेयाल । सर्वसत्त्वेष्वनमनप्रणमनतायां प्रतिष्ठितोऽस्मीति पूर्ववत् ॥

तत्रावनमनप्रणमनतायां सर्वसत्त्वेषु निर्मानता ॥

तथा आर्यविमलकीर्तिनिर्देशे परिशुद्धबुद्धक्षेत्रोपपत्तये सर्वसत्त्वेषु शास्त्रप्रेमोक्तम् । लोकप्रसादानुरक्षार्थं त्वासनपादप्रख्यालनमर्मं कुर्वतापि चेतसा क्षीयु वा अक्षणाप्राप्तये वा त्रिनिपतितेषु 20 बोधिसत्त्वेन प्रेमगौरवाभ्यासं कार्यं ॥

उक्तं हि गण्डव्यूहे—तस्य समनन्तरनिपण्णस्य तस्मिन् महासिंहासने सर्वं स जनकायोऽभिमुखं प्राञ्जलिस्थितोऽभूत् तमेव राजानं नमस्यमानं । पेयाल । स खलु सर्वधर्मनिर्नादच्छत्रमण्डलनिर्घोषो राजा तेषां याचनकानां सहदर्शनेनात्तमनस्कतरौ राज्ञानेन च त्रिसाहस्रचक्रवर्तिराज्यप्रति 1 लाभेनासीमाप्राप्तकल्पपर्यवसानेन (१) । यान्तं शुद्धात्रासदेवशान्तिविमोक्षमुखविहारेणापर्यन्तकल्पावसानेन । तद्यथा कुलपुत्रं पुरपरस्यैका ततृष्णाचरितस्य मातापितृभ्रातृभगिनीमित्रामात्यज्ञातिसालोहितपुत्रदुहितृभार्याचिरकालवियुक्तस्याटवीप्रान्तरविप्रणष्टस्य तद्दर्शनकामस्य तेषां समग्रधानेन महती 25 प्रीतिरप्यवसानमुत्पत्तेत् तद्दर्शनावितृप्ततया । एवमेव कुलपुत्रं राज्ञं सर्वधर्मनिर्नादच्छत्रमण्डलनिर्घोषस्य तेषां याचनकानां सहदर्शनेन महाप्रीतिवेगा सजाता । चित्ततुष्टिसुखमग्रान्तम्, महाश्वित्तोदप्रतावेगं प्रादुर्भूतो यान्तेषु सर्वयाचनेषु एरुपुत्रकसज्ञा मातापितृसज्ञा दक्षिणीयसज्ञा कल्याणमित्रसज्ञा वर्णसज्ञा दुर्लभसज्ञा दुष्करकारकसज्ञा बहुकरसज्ञा परमोपकारिसज्ञा बोधिमागोपस्तम्भसज्ञा आचार्यशास्त्रसज्ञोत्पद्येतेति ॥

एतन्म्यगतमात्रे सत्त्वानामप्रसोक्तोपस्थानादिप्रसङ्गे सर्वोसर्गं स्मरेत्— एषामेवाय-
मामीप काय । यथेष्टमत्र वर्तन्ताम् । पृथिवीशोभनोपठेपनादिध्विन् स्वयुत्सार्थमिति । अयमा
स्वाम्यप्रमादभीतेनेन तत्प्रसादार्थिनः तदाज्ञानपादना मनसिर्नर्तय्या । भगवतोऽप्युपस्थान
कुर्वतोऽन्यगत्यभावात् मिश्रुणा ग्लानेनाद्गीरुतम् ॥

- 5 यथोक्तं मिश्रुप्रतीर्णके— भगवानाह— मा भाय मिश्रु मा भाय मिश्रु । अह ते मिश्रु
उपस्थास्ये । आहर मिश्रु चीवराणि यावते धोत्रामि । एवमुक्ते आयुष्मानानन्दो भगवन्त-
मेतदबोचत्— मा भगवानेतस्य ग्लानस्याशुचिन्नाक्षितानि चीवराणि धोत्रतु । अह भगवन्
धोत्रियम् । भगवानाह— तेन क्षानन्द त्वमेतस्य मिश्रुस्य चीवराणि धोत्र । तथागतो उदक-
मासिश्चिष्यति । अथ खत्रायुष्मानानन्दो तस्य ग्लानस्य मिश्रुस्य चीवराणि धोत्रति । भगवानुदक-
10 मासिश्चिष्यति ॥ पेयाल ॥ अथ खत्रायुष्मानानन्दस्त ग्लान मिश्रु साधु च सुपु चानुपरिगृह्य
वर्हिर्वा हरित्वा स्नापयेत् । भगवानुदकमासिश्चिष्यति । आह च—

यानाराप्य महत्त्वं निराप्य कथं निपत्तिमाप्नोति ।

प्राणपरित्यागैरपि तेषां ननु तोषणं न्याय्यम् ॥

एते ते वै सत्त्वा प्रसाद्य यान् सिद्धिमागता बहव ।

- 15 सिद्धिक्षेत्रं नान्यत् सत्त्वम्यो विद्यते जगति ॥

एते चिन्तामग्नयो भद्रघटा घेनयश्च कामदुषा ।

गुरुवच्च देवतेषु च तस्मादाराधनीयास्ते ॥

किं च निश्छिन्नघृणामप्रमेयोपकारणाम् ।

सत्त्वाराधनमुसृज्य निश्चृतिं का परा भवेत् ॥

- 20 शिरसा धारयामास पुरा नाथो यथेष्टितम् ।

जटास्वयुपितान् सत्त्वान् भूत्वा यत्नेन निधत् ॥

मिदन्ति देहं प्रविशन्त्यवीचीं येषां कृते तत्र कृते कृतं स्यात् ।

महापद्मपरिष्वपि तेन सर्वं धन्याणमेवाचरणीयमेपु ॥

स्वयं मम स्वामिन एव तावच्चदर्शनात्मन्यपि निर्यपेक्षा ।

- 25 अहं कथं स्वामिषु तेषु तेषु करोमि मानं न तु दासभावम् ॥

येषां सुखे यान्ति मुदं मुनीन्द्रा येषां व्यथायां प्रविशन्ति मन्युम् ।

तत्तोषणात्सर्वमुनीन्द्रतुष्टिस्तत्रापकारेऽपहृतं मुनीनाम् ॥

आदीमन्त्रस्य यथा समन्तान् सर्वकामैरपि सौमनस्यम् ।

सत्त्वव्यथायामपि तद्वदेव न प्रीत्युपायोऽस्ति महावृषाणाम् ॥

- 30 तस्मान्मया यज्जनदुःखेन दुःखं कृतं सर्वमहादयानाम् ।

तदद्य पापं प्रतिदेशयामि यन्वेदितास्ते मुनयः क्षमन्ताम् ॥

आराधनायाश्च तथागतानां सर्वामना दास्यमुपैमि लोके ।

कुर्वन्तु मे भूर्भिर्न पदं जनौषा निवन्तु वा तुष्यतु लोभनाथ ॥

आत्मीकृतं सर्वमिदं जगत्तैः कृपात्मभिर्नैव हि संशयोऽत्र ।
दृश्यन्त एते ननु सत्वरूपाः त एव नाथाः किमनादरोऽत्र ॥
तथागताराधनमेतदेव स्वार्थस्य संसाधनमेतदेव ।
लोकस्य दुःखापहमेतदेव तस्मान्ममास्तु व्रतमेतदेव ॥

यथैको राजपुरुषः प्रमथ्नाति महाजनम् ।
विकरोति न शक्नोति दीर्घदर्शी महाजनः ॥
यस्मान्नैव स एकाकी तस्य राजबलं बलम् ।
तथा न दुर्बलं कंचिदपराद्धं विमानयेत् ॥
यस्मान्नरकपालाश्च कृपावन्तश्च तद्वलम् ।
तस्मादाराधयेत्सत्वान् भृत्यश्चण्डनृपं यथा ॥
कुपितः किं नृपः कुर्याद्येन स्यान्नरकव्यथा ।
यत्सत्वदौर्मनस्येन कृतेन ह्यनुभूयते ॥
तुष्टः किं नृपतिर्दद्याच्चद्वद्धत्वसमं भवेत् ।
यत्सत्त्वसौमनस्येन कृतेन ह्यनुभूयते ॥

आस्तां भविष्यद्बुद्धत्वं सत्त्वाराधनसंभवम् ।
इहैव सौभाग्ययशःसौख्यं किं न पश्यसि ॥
प्रासादिकत्वमारोग्यं प्रामोद्यं चिरजीवितम् ।
चक्रवर्तिसुखं स्फीतं क्षमी प्राप्नोति संसरन् ॥
मैत्राशयश्च यत्पूज्यः सत्त्वमाहात्म्यमेव तत् ।
बुद्धप्रसादाद्यत्पुण्यं बुद्धमाहात्म्यमेव तत् ॥

अत एव हि चन्द्रप्रदीपसूत्रे मैत्रीभावफलमुद्गावितम्—
यावन्ति पूजा बहुविध अप्रमेयाः

क्षेत्रं शतेषु नियुत च त्रिम्बरेषु ।

तां पूज कृत्वा अतुलियनायकानां

संख्याकलापी न भवति मैत्रचित्ते ॥

तस्मादेवंविधेषु महादक्षिणीयेषूजतिं वर्जयेत्सदा । एषा चोन्नतिरयोनिशोमनस्कारात्
संभवतीति ॥

तस्यानवतारे यत्नः कार्यः । यथोक्तं रत्नमेधे—कथं च कुलपुत्र बोधिसत्वोऽयोनिशो-
मनस्कारापगतो भवति ? इह बोधिसत्त्व एकाकी रहोगतः प्रविवेकस्थितो नैवं चित्तमुत्पादयति—
अहं असंकीर्णविहारी । अहं विवेकस्थितः । अहं प्रतिपन्नस्ताथागते धर्मविनये । ये त्वन्ये श्रमणा 30
वा ब्राह्मणा वा, सर्वे ते संकीर्णविहारिणः संसर्गबहुला उद्धरास्ताथागताद्धर्मविनयान् ॥

१ SR. 32.277 (यावन्ति पूजा बहुविध अप्रमेया, या क्षेत्रकोटीनयुतय-विवरेषु । तां पूज कृत्वा
पुण्यवरेषु नित्यं, संख्याकलापी न भवति मैत्रचित्तः ॥)

एव हि वोऽसित्वोऽयोनिशोभनस्कारापगतो भवति ॥

पुनरत्रैतौक्तम्— इह बोधिसत्त्वो वीर्यमारभमाणो न तमहद्वीर्यमास्त्रादयति । न च तेन वीर्येणात्मानमुत्कर्षयति । न परान् पसयति । तस्यैव भवति—को हि नाम सप्रज्ञजातीय स्वकर्माभियुक्तं पराधोदयेत् ॥ एव हि बोधिसत्त्वोऽनुजन्तरीयो भवति ॥ एव तु पुण्यरक्षायामसंक्षेपो यद्वोधिपरिणामना ॥

तथा ह्युक्तमार्याक्षयमतिमूत्रे—न हि बोधिपरिणामितस्य कुशलमूत्रस्यातरा कश्चित्परिक्षयो यावद्वोधिमण्डनिपदनात् । तद्यथापि नाम भद्रन्तं शारद्वतीपुत्रं महासमुद्रपतितस्योदरुद्विन्दोर्नान्तरास्ति क्षयो यावन्न कल्पपर्यवसानं । इति ॥

इति शिक्षासमुच्चये भोगपुण्यरक्षा सप्तमं परिच्छेदं ॥

पापशोधनं नाम अष्टमः परिच्छेदः ।

उक्ता त्रयाणामप्यात्मभावादीनां रक्षा । शुद्धिरधुना वक्तव्या । किमर्थम् ?

शोधितस्यात्मभावस्य भोगः पथ्यो भविष्यति ।

सम्यक्सिद्धस्य भक्तस्य निष्कणस्यैव देहिनाम् ॥ १७ ॥

यथोक्तमार्थतथागतगुहासूत्रे—यानि च तानि महानगरेषु महाश्मशानानि भक्त्यनेक-
प्राणिशतसहस्राकीर्णानि, तत्रापि स बोधिसत्त्वो महान्तमात्मभावं मृतं कालगतमुपदर्शयति । तत्र 5
ते तिर्यग्योगिगताः सत्त्वा यावदर्थं मांसं परिभुज्य आयुःपर्यन्ते मृताः कालगताः सुगतौ स्वर्गलोके
देवेषूपपद्यन्ते । स चैव तेषां हेतुर्भवति यावत्परिनिर्वाणाय, यदिदं तस्यैव बोधिसत्त्वस्य पूर्व-
प्राणिधानपरिशुद्ध्या । येन दीर्घरात्रमेवं प्राणिधानं कृतम्—ये मे मृतस्य कालगतस्य मांसं
परिशुद्धीरन्, स एव तेषां हेतुर्भवेत् स्वर्गोत्पत्तये यावत्परिनिर्वाणाय तस्य शीलवतः । ऋष्यति
प्रार्थना । ऋष्यति प्राणिधानमिति ॥ 10

पुनरत्रैवोक्तम्—स धर्मकायप्रभावितो दशनिनापि सत्त्वानामर्थं करोति । श्रवणेनापि
स्पर्शनेनापि सत्त्वानामर्थं करोति । तद्यथापि नाम शान्तमते जीवकेन वैद्यराजेन सर्वभैषज्यानि
समुद्धानीय भैषज्यतरुसंहतिमयं दारिकारूपं [कृतं] प्रासादिकं दर्शनीयं सुकृतं सुनिष्ठितं
सुपरिकर्मकृतम् । सा आगच्छति गच्छति तिष्ठति निषीदति शय्यां च कल्पयति । तत्र ये
आगच्छन्त्यातुरा महात्मानो राजानो वा राजमात्रा वा श्रेष्ठिगृहपत्यमात्यकोट्टराजानो वा, तान् स 15
जीवको वैद्यराजस्तया भैषज्यदारिकया सार्धं संयोजयति । तेषां समनन्तरसंयोगमापन्नानां सर्व-
व्याधयः प्रलम्बन्ते, अरोगाश्च भवन्ति सुखिनो निर्विकाराः । पश्य शान्तमते जीवकस्य
वैद्यराजस्य लौकिकव्याधिकिकित्साज्ञानं यद्यन्येषां वैद्यानां संविद्यते । एवमेव शान्तमते तस्य
धर्मकायप्रभावितस्य बोधिसत्त्वस्य यान्तः सत्त्वाः स्त्रीपुरुषदारकदारिका रागदोषमोहसंतताः कायं
स्पृशन्ति, तेषां मंस्पृष्टमात्राणां सर्वकृशाः प्रलम्बन्ते, विगतसंज्ञापां च कायं संजानन्ति यदिदं 20
तस्यैव बोधिसत्त्वस्य पूर्वप्राणिधानसुपरिशुद्धत्वात् । एतदर्थमात्मभावः शोच्यः ॥

किं च अशोधने दोषमाह—

तृणच्छन्नं यथा शस्यं रोगैः सीदति नैघते ।

बुद्धाङ्कुरस्तथा वृद्धिं क्लेशच्छन्नो न गच्छति ॥ १८ ॥

प्रतिपक्षनिरासेन वृद्धयर्थं चेत्यभिप्रायः ॥ 25

आत्मभावस्य का शुद्धिः पापक्लेशविशोधनम् ।

संबुद्धोक्त्यर्थसारेण यत्नाभावे त्वपायगः ॥ १९ ॥

तत्र पापशोधनं चतुर्थमकमूत्रे देशितम्—चतुर्भिर्भक्ष्यैः धर्मैः समन्वागतो बोधिसत्त्वो महा-
सत्त्वः वृत्तोपचितं पापमभिभवाति । कतमैश्चतुर्भिः ? यदुत विदूषणासमुदाचारेण, प्रतिपक्षसमुदा-
चारेण, प्रत्यापत्तिबलेन आश्रयबलेन च । तत्र विदूषणासमुदाचारोऽकुशलं कर्माध्याचरति,
तत्रैव तत्रैव च विप्रतिसारबहुलो भवति । तत्र प्रतिपक्षसमुदाचारः वृत्वाप्यकुशलं कर्म बुद्धांसे

कर्मण्यत्यर्थाभियोग गत । प्रयापत्तिरु सक्तरसमादानाद्वरणसरलाभ । तत्राश्रयणं बुद्धधर्म
मवशरणगमनमनुसृष्टत्रोत्रिचित्ता च । सुखलसनिश्रयेण न शक्यते पापेनाभिभवितुम् ।
एभिर्भ्रिय चतुर्भिर्धर्म समन्वागतो वोऽसिस्त्वो महासत्व कृतोपचित पापमभिभवतीति ॥

तत्र कथं विदूषणासमुदाचरो भावयितव्यः ? यथा सुवैर्गप्रभासोत्तमसूत्रेऽभिहितम्—

- 5 सपन्वाहरतु मा बुद्धा वृषाणाख्यचेतस ।
[अत्यय प्रतिगृह्णतु दशदिक्षु व्यवस्थिता ।]
ये च दशदिशि लोके तिष्ठन्ति द्विपद्मेत्तमा ॥
यच्च मे पापकर्म कृतं पूर्वं सुदारुणम् ।
तत्सर्वं देशविव्यानि स्थितो दशबलाग्रत ॥
- 10 मातापितृनजानता बुद्धानामप्रजानता ।
कुशलं चाप्रजानता यत्त पापं कृतं मया ॥
ऐश्वर्यमदमत्तेन कुलभोगमदेन च ।
ताख्यमदमत्तेन यत्तु पापं कृतं मया ॥
- 15 दुश्चिन्तितं दुरक्तं च दुष्टृतेनापि क्लमणा ।
अनादीनवदर्शिना यत्तु पापं कृतं मया ॥
गाल्बुद्धिप्रचारेण अज्ञानावृतचेतसा ।
पापमित्रशास्त्रैश्चैव क्लेशस्याकुलचेतसा ॥
त्रीशरतिवशाच्चैव शोऽरोगवशेन वा ।
अतृप्तधनदोशेण यत्तु पापं कृतं मया ॥
- 20 अनार्थजनससगैरीर्ष्यामासर्पहेतुना ।
शाठ्यदारिद्र्यदोशेण यत्तु पापं कृतं मया ॥
व्यसनागमकालेऽस्मिन् कामाना भयहेतुना ।
अनैश्वर्यगतेनापि यत्तु पापं कृतं मया ॥
चलचित्तवशेनैव काममोहवशेन वा ।
- 25 क्षुपिपासादिर्तेनापि यत्तु पापं कृतं मया ॥
पानार्थं भोजनार्थं च बन्धार्थं स्त्रीषु हेतुना ।
त्रिचिद्रे क्लेशमताप्यर्थेण पापं कृतं मया ॥
वायनाञ्जनसां पापं त्रिधा दुधरितं चितम् ।
यत्कृतमीदृशै रूषैस्तत्सर्वं देवायाम्यहम् ॥
- 30 यत्तु बुद्धेऽप्यु धर्मेषु श्रावनेषु तथैव च ।
अगौरं कृतं स्याद्वि तत्सर्वं देशायाम्यहम् ॥

यत्तु प्रत्येकबुद्धेषु बोधिसत्त्वेषु वा पुनः ।
 अगौरवं कृतं स्याद्वि तत्सर्वं देशयाम्यहम् ॥
 सैद्धर्मभाणकेष्वेव अन्येषु गुणवत्सु वा ।
 अगौरवं कृतं स्याद्वि तत्सर्वं देशयाम्यहम् ॥
 सद्धर्मः प्रतिक्षितः स्यादजानन्तेन मे सदा । 5
 मातापितृष्वगौरवं तत्सर्वं देशयाम्यहम् ॥
 मूर्खत्वेन बालत्वेन मानदर्पावृत्तेन च ।
 रागद्वेषेण मोहेन तत्सर्वं देशयाम्यहम् ॥
 व्यवलोकयन्तु मां बुद्धाः समन्वाहृतचेतसः ।
 अत्ययं प्रतिगृह्णन्तु कारुष्यार्पितचेतसः ॥ 10
 यत्तु पापं कृतं पूर्वं मया कल्पशतेषु च ।
 तस्यार्थं शोकचित्तोऽहं कृपणीयो भयार्दितः ॥
 विमेमि पापकर्माणां सततं दीनमानसः ।
 यत्र यत्र चरिष्यामि न चास्ति मे बलं क्वचित् ॥
 सर्वे कारुणिका बुद्धाः सर्वे भयहरा जगे । 15
 अत्ययं प्रतिगृह्णन्तु मोचयन्तु च मां भयात् ॥
 क्लेशकर्मफलं मह्यं प्रवाहयन्तु तथागताः ।
 स्नापयन्तु च मां बुद्धाः कारुष्यसरितोदकैः ॥
 सर्वं पापं देशयामि यत्तु पूर्वं कृतं मया ।
 यच्च एतर्हि मे पापं तत्सर्वं देशयाम्यहम् ॥ 20
 आयत्यां संवरमापथे सर्वदुष्टृतकर्मणाम् ।
 न छादयामि तत्पापं यद्भवेन्मम दुष्टृतम् ॥
 त्रिविधं कायिकं कर्म वचसा च चतुर्विधम् ।
 मनसा त्रिप्रकारेण तत्सर्वं देशयाम्यहम् ॥
 कायकृतं वाचकृतं मनसा च विचिन्तितम् । 25
 कृतं दशविधं कर्म तत्सर्वं देशयाम्यहम् ॥
 यच्च मे पापकं कर्म अनिष्टफलदायकम् ।
 तत्सर्वं देशयिष्यामि बुद्धानां पुरतः स्थितः ॥

भवगतिसंक्रते बालबुद्धिना पापं यन्मे कृतं सुदारणम् । दशबलमप्रतः स्थितः तत्सर्वं
 पापं प्रतिदेशयामि । देशयामि च तत्पापं यन्मया संचितं जन्मसंक्रते विविधैः कायप्रचारसंक्रटै- 30
 र्भयसंक्रटलोकसंक्रते चापलचलचित्तसंक्रते मूर्खबालवृत्तक्लेशसंक्रते । पापमित्रागमसंक्रतेन च ।

भयमन्तरागमन्ते दोषमोहतममन्तरैरपि क्षणमन्ते कालमन्ते पुण्योपार्जनमन्तरैरपि । जिन
मन्तरसमुच्चयस्थित तसर्वपाप प्रतिदेशयामि ॥

निशेवतस्तु बोधिसत्त्वापत्तीना गुर्वीणा लब्धीना देशना आर्योपालिपरिपृच्छायामुक्ता — क्व
पुनर्गुर्वी मूढापत्तिः ? सामान्यतस्तु तत्रोक्तम् । सचेदुपाळे महायानमप्रस्थितो बोधिसत्त्वो महा
5 सत्त्वो गङ्गनदीनाल्लिवोपमा रागप्रतिमयुक्ता आपत्तीरापयेत्, या चैवतो द्वेषमयुक्तामापत्तिमाप
येत् बोधिसत्त्वयान प्रमाणीकृत्य । पे० । इय ताभ्यो गुह्यतरा आपत्तिर्येष द्वेषमयुक्ता । तत्कस्य हेतोः ?
योऽय द्वेष उपाळे सत्त्वपरित्यागाय सक्तते । राग सत्त्वमग्रहाय सक्तते, तत्र उपाळे य द्वेष
सत्त्वमग्रहाय सक्तते, न तत्र बोधिसत्त्वस्य छल न भयम् । पेयाळ । तरमात्तर्हि त्वामुपाळे या
काश्चन रागप्रतिसयुक्ता आपत्त्य, सर्वास्ता अनापत्त्य इति वदामि । कोऽत्राभिप्रायः ? सत्त्व
10 सप्राहन्त्येव पूर्वमेव विशेषितत्वात् । अभ्याशयवृत्तातो ह्ययमुपदेशः । यस्मादनन्तरमाह — तत्र
उपाळे येऽनुपायकुशला बोधिसत्त्वान्स्ते रागप्रतिमयुक्ताभ्य आपत्तिभ्यो विन्यसि । ये पुनरुपाय
कुशला बोधिसत्त्वान्स्ते द्वेषमप्रयुक्ताभ्य आपत्तिभ्यो विन्यसि न रागप्रतिसयुक्ताभ्य इति ॥

के पुनरुपायकुशलाः ? ये प्रज्ञावृत्ताभ्या सत्त्वत्यागान्निवार्यते । उभयथा हि सत्त्वत्यागो
भवति — केन अग्रहाया दुःखशून्यतावबोधात्, केनत्या च वृत्त्या । द्वेषावलादचिरेण वृत्ताहानि ।
15 यदुक्तमुपायकौशल्यसूत्रे — तद्यथा कुलपुत्र मन्त्रनिष्ठापर पुत्रो राज्ञा पञ्चपाशकेन बधनेन
बद्ध स्यात् । स यदा काङ्क्षेत प्रक्रमणाय, तदैकमन्त्रविचारलेन सर्वबधनानि छिन्वा
प्रक्रमेत् । एवमेव कुलपुत्र उपायकुशलो बोधिसत्त्व पञ्चभिः कामगुणै रतिं विन्दति, तैश्चा
कीर्णो विहरति । यदा च पुनराकाङ्क्षते, तदा प्रज्ञावलाधीनेन एकेन च सर्वज्ञताचित्तेन सर्वा
कामगुणान् प्रमुञ्च्य द्युतो ब्रह्मलोक उपपद्यते इति ॥

20 द्वेषेऽपि किं नैरनियत्ये ? प्रवृत्तिमहासावचत्वात् । वृत्तावैकल्ये चोपायस्यैवासम्भवात् ॥
परार्थसिद्धिं वा स्वार्थाद्दुस्तरामधिमुच्यमान कोपपरवत्तापि परमनुशास्य अनुत्तापपूर्वक
मायया सत्त्वमुपघते । अहितनिवारके नोपे को दोषः ? अत्रकाशदानेन तद्वासनादोषात् वृत्ता
हानिदोषः । तच्छेदेन मूलच्छेददोष इति पश्चादर्शयिष्याम । यद्यपि तस्य सत्त्वस्य तद्वितम्, तथापि
बोधिसत्त्ववृत्ताहान्या महत् सत्त्वार्थानुबन्धस्य हानि स्यात् ॥

25 आर्यसत्त्वरूपपरिवर्तेऽपि पुत्रदृष्टान्त कथ्याधिष्ठित एव वेदितव्य । यद्य सत्रापि वृत्ता
प्रतिषेध, स लोकायार्थपाण्डित्येन लोकप्रजनार्थम् । निगार्थमाणध यदि हितसामो बोधिसत्त्वो
प्रतिषेध लभेत सत्रोधिसत्त्व, स्यादुभयोरनर्थ ॥

रागेऽपि तर्हि दोष पश्यते —

कामानुश्रेणि भोति अच मनुजो भानापितृघातवो

कामान् सेवतु शीघ्रन्तु बधयी तस्मादिवर्जेऽसदा ॥ इति ॥

30 स्वसौख्यसङ्गेन च परदुःखोपेक्षा दृष्टा । सत्य दृष्टा । येन परदुःख स्वदुःखतया नाम्य
स्तम्, येन त्वभ्यस्तम्, तस्योभयदोषासम्भव । यथोक्त च ईप्रदीपसूत्रे — तद्यथापि नाम आनन्द

कश्चिदेव पुरुषोऽधस्तात्पादतलमादाय यावन्मूर्धन्यादीतो भवेत् संप्रज्वलित एकज्वालीभूतः, तं कश्चिदे
 पुरुष उपसंक्रम्य एवं वदेत्—एहि त्वं भोः पुरुष अनिर्वापितेनात्मभावेन पञ्चभिः कामगुणैः समर्पितः,
 समन्वङ्गीभूतः क्रीडस्व रमस्व परिचारयस्वेति । तत्किं मन्यसे आनन्द अपि तु स पुरुषोऽनिर्वा-
 पितेनात्मभावेन पञ्चभिः कामगुणैः....क्रीडेत रमेत्परिचरेत् ? आनन्द आह—नो हीदं भगवन् ॥
 भगवानाह—क्रीडेत आनन्द स पुरुषो रमेत्परिचरेत्परिकल्पमुपादाय अंपरिनिर्वापितेनात्मभावेन 5
 पञ्चभिः कामगुणैः समर्पितः समन्वङ्गीभूतः ? न त्वेवं तथागतस्य पूर्वं बोधिसत्त्वचर्या चरमाणस्य
 सत्त्वान् त्रिभिरपायैर्दुःखितान् दृष्टा दरिद्रानभूत् सौमनस्यं वा चित्तप्रसादो वेति विस्तरः ॥

लोकैऽपि पुत्रे शूलमारोप्यमाणे पश्यतोर्मातापित्रोर्न सौख्यसङ्गो दृष्टः स्वानुरूपकृपावशात्
 प्रच्छन्नस्तर्हि सत्त्वामिकासु निःस्वामिकासु वा कुलवर्मन्वजरक्षितासु काममिव्याचारो न स्यात् । सति
 सत्त्वार्थे सत्त्वानुपघाते चानुबन्धं निरूप्यादोषः । सम्यग्रहचारिणीषु कृतार्थत्वाद्दूरात्परिहारः । पूज्या च 10
 मातृभगिण्यादिवत् । एवं तर्हि भिक्षोरप्येवमापन्नम् । न तस्यापरेण ब्रह्मचर्यप्रकारेण सत्त्वार्थसाधनात् ॥
 तथाद्युक्तमार्याक्षयमतिसूत्रे—कालाकाले पुनरनेनोपेक्षा करणीयेति ॥ अथ ततोऽप्यधिकं सत्त्वार्थं
 पश्येत्, शिक्षां निक्षिपेत् ॥ उपायकौशल्यसूत्रे—ज्योतिर्माणवकं द्वाचत्वारिंशद्वर्षसहस्र-
 ब्रह्मचारिणमधिकृत्य सममे पदे स्थितस्य कारणमुत्पद्येत । किं चाप्यहमिदं व्रतं खण्डयित्वा
 निरयपरायणः स्याम्, तथाप्युत्सहेऽहं नैरयिकं दुःखं प्रतिवेदयितुम् । अथ चेयं स्त्री सुखिता भवतु । 15
 मा कालं करोतु । इति हि कुलपुत्र ज्योतिर्माणवकः पश्चान्मुखो निर्वर्त्य तां स्त्रियं दक्षिणेन
 पाणिना गृहीत्वैवमाह—उत्तिष्ठ भगिनि यथाक्रमकरणीयस्ते भवामीति ॥ पे० ॥ सोऽहं कुलपुत्र
 महाकारण्यचित्तोत्पादेनेत्वेरेण कामोपसंहितेन दशकल्पसहस्राणि पश्चान्मुखमकार्षम् । पश्य कुलपुत्र
 यदन्येषां निरयसंवर्तनीयं कर्म, तदुपायकुशलस्य बोधिसत्त्वस्य ब्रह्मलोकोपपत्तिसंवर्तनीयमिति ॥

पुनरत्रैवाह—यदि बोधिसत्त्व एकस्य सत्त्वस्य कुशलमूलं संजनयेत्थारूपां चापत्ति- 20
 मापद्येत यथारूपया आपत्त्या आपन्नया कल्पशतसहस्रं निरये पच्येत, उत्सोद्वयमेव भगवन्
 बोधिसत्त्वेनापत्तिमापतुं तच्च नैरयिकं दुःखम् । न त्वेव तस्यैकस्य सत्त्वस्य कुशलं परित्यक्तमिति ॥

पुनरत्रैवाह—इह कुलपुत्र उपायकुशलो बोधिसत्त्वो यदा कदाचिक्वस्मिंश्चित्पापमित्रवशे-
 नापत्तिमापद्येत, स इतः प्रतिमंशिक्षते—न मयैभिः स्कन्धैः परिनिर्वापयितव्यम् । मया पुनरेवं
 संनाहः संनद्धव्यः—अपरान्तकोटिः संसरितव्या सत्त्वानां परिपाचनहेतोरिति । न मया 25
 चित्तदाहः करणीयः । यथा यथा संसरिष्यामि तथा तथा सत्त्वान् परिपाचयिष्यामि । अपि त्वेतां
 चापत्तिं यथाधर्मं प्रतिऋरिष्यामि । आयत्यां संरमापत्त्ये । सचेत्कुलपुत्र प्रव्रजितो बोधिसत्त्वः
 परिकल्पमादाय सर्वाश्चतस्रो मूलापत्तीरतिक्रमेत्, अनेन चोपायकौशल्येन विनोदयेत्, अनापत्तिं
 बोधिसत्त्वस्य वदामीति ॥

सुष्टं चार्यरत्नमेवे आनन्तर्यचिकीर्षुपुलमारणानुज्ञानात् । श्रावणविनयेऽपि मूलापत्ति- 30
 स्थान एव कारुष्यान्मृगादिमोक्षणेऽनापत्तिरक्तम् ॥

अयं च रागे गुणो यद्वोधिसत्त्वे रागमुत्पाद्य सुगतिलम्बने न तु क्रोधेन । यथोक्तमुपाय-
कौशल्यसूत्रे प्रियकरे बोधिसत्त्वे रक्ता[ध]व्योत्तरा दारिकामधिवृद्धय -

प्रियकरस्य प्रणिधे पुन पुनर्या इखि प्रेक्षेत सरागचित्ता ।

सा इखिभाव परिवर्जयिन्वा पुष्टयो भवेत् यादृगुदारसत्त्व ॥

5

पश्यत्य आनन्द गुणास्य ईदृशा येनायसत्त्वा निरय व्रजति ।

तेनैव शूरेषु जनिव राग गच्छन्ति स्वर्गं पुरपत्वमेव च ॥ पेयाळ ॥

भैषज्यराजेषु महाशरेषु को बोधिसत्त्वेषु जनयेत द्वेषम् ।

येषां किलेशोऽपि सुखस्य दायक किं वा पुनर्यस्तान् सक्केया ॥ इति ॥

एवमन्यस्मिन् सत्त्वार्थोपाये सति रागजा आपत्तिरनापत्तिरक्ता ॥ उपायकौशल्यसूत्रे च

10 गणिकात्रुताथो बोधिसत्त्वो निरपेक्षस्तं सत्त्व त्यजतीति विस्तेरणोक्तम् ॥

अलब्धभूमेध पट्टपारमितासु चरितन्त इय चित्ता, नेतरस्येति आस्ता प्राप्तद्विकम् ॥

तस्माद् द्वेषस्यावकाशो न देय । उक्तं ह्युपाधिपरिपृच्छायाम् - बोधिसत्त्वानां शारिपुत्र द्वे
महासावधे आपत्ती । यत्तमे द्वे १ द्वेषसहगता मोहसहगता चेति । तत्र शारिपुत्र प्रथमा

B 169

आपत्तिर्देशवर्गे ऋजुकेन देशयितव्या । हस्तापत्ति पञ्चवर्गे गुर्वी देशयितव्या । खिया

15 हस्तग्रहण चक्षुर्दर्शनम् दुष्टचित्तापत्तिरेकपुद्गलस्य द्वयोर्वा शारिपुत्र ता गुर्वी दर्शयेत् ।
पञ्चानन्तर्यसम्बन्धागतापत्तिर्बोधिसत्त्वेन स्यापत्तिर्दारिकापत्तिर्हस्तापत्ति स्त्वापत्ति सधापत्ति ।
तथा अन्याश्चापत्तयो बोधिसत्त्वेन पञ्चत्रिंशता बुद्धानां भगवतामतिके रात्रिदिव एवाकिना गुर्वी
देशयितव्या ॥

तत्रेय देशाना - अहमेवनामा बुद्ध शरण गच्छामि । धर्म शरण गच्छामि । सध शरण

20 गच्छामि ॥ नम शाक्यमुनये तथागतायाहते सम्यक्संबुद्धाय । नमो वज्रप्रमदिने । नमो रत्नार्चिणे ।

नमो नागेश्वरराजाय । नमो धीरसेनाय । नमो धीरनिदिने । नमो रनध्रिये । नमो रत्नचद्रप्रभाय ।

नमोऽमोघदर्शिने । नमो रत्नचद्राय । नमो निर्मलाय । नमो त्रिमलाय । नम शूरदत्ताय ।

नमो ब्रह्मणे । नमो ब्रह्मदत्ताय । नमो वरणाय । नमो वरणदेवाय । नमो भद्रध्रिये ।

नमधन्दनध्रिये । नमोऽनतौजसे । नम प्रभासध्रिये । नमोऽशोषध्रिये । नमो नारायणाय ।

25 नम कुसुमध्रिये । नमो ब्रह्म-योतिर्विकीडिताभिज्ञाय तथागताय । नमो धनध्रिये । नम

स्मृतिध्रिये । नम सुपरिकीर्तिनामधेयध्रिये । नम इन्द्रकेतुष्वजराजाय । नम

सुविक्रान्तध्रिये । नमो विचित्रस्रग्माय । नमो विक्रान्तगामिने । नम समतानमास-यूहध्रिये ।

नमो रत्नपद्मविक्रामिणे । नमो रत्नपद्मसुप्रतिष्ठितशैलेन्द्रराजाय तथागतायाहते सम्यक्संबुद्धाय ॥

एवप्रमुखा यावन्त सर्वलोन्धातुषु तथागता अर्हन्त सम्यक्संबुद्धास्तिष्ठन्ति ध्रियन्ते यापयन्ति,

B 170

30 ते मा समन्वाहरन्तु बुद्धा भगवन्त । यमया अस्या जाती अन्यासु वा जातियु अनवराधे जाति

ससारे ससरता पापक धर्मं हृत स्यात्कारितं वा क्रियमाणं वा अनुमोदितं भवेत्, स्तौपिकं वा

साधिकं वा द्रव्यमपहृतं स्यात्, हारितं वा हियमाणं वा अनुमोदितं भवेत् । पञ्चानन्तर्याणि वृत्तानि

स्यु कारितानि वा क्रियमाणानि वा अनुमोदितानि भवेयु । दशाकुशाजान् कर्मपथान् समादाय वर्तित

स्यात्, परे वा समादापिता स्युर्वर्तमाना वा अनुमोदिता भवेयुर्येन कर्मावरणेनाकृतोऽह निरय व
 गच्छेय तिर्यग्योनिं वा यमविषय वा गच्छेय प्रत्यन्तजनपदेषु स्तेच्छेषु वा प्रत्याजायेय दीर्घायुष्केषु
 देवेषूपपवेयमिन्द्रियविक्रान्ता वाधिगच्छेय मिथ्यादृष्टिं वोपगृह्णीया बुद्धोत्पाद वा विरागयेयम्,
 तसर्वं कर्मावरणं तेषां बुद्धानां भगवता ज्ञानभूतानां साक्षिभूतानां प्रमाणभूतानां जानतां
 पश्यतामप्रत प्रतिदेशयामि, आविष्करोमि न प्रतिच्छादयामि, आयत्या सवरमापये । समन्वाहरन्तु 5
 मा ते बुद्धा भगवन्तो यन्मया अस्या जाताऽन्यासु वा जातिश्वनवराग्रे वा जातिससारे ससरता
 दान दत्त भवेदन्तश्चस्तिर्यग्योनिगतायाप्यालोप, शीलं वा रक्षितं भवेद्यच्च मे ब्रह्मचर्यवासकुशलमूलम्,
 यच्च मे सत्त्वपरिपाककुशलमूलम्, यच्च मे बोधित्तत्कुशलम्, यच्च मेऽनुत्तरज्ञानकुशलमूलम्,
 तत्सर्वमैकैक्यं पिण्डयित्वा तुलयित्वा अभिमक्षिष्य अनुत्तराया सम्यक्सत्त्वोत्तरो उत्तरोत्तरया परिणामनया
 यथा परिणामितमतीतैर्बुद्धैर्भगवद्विषया परिणामयिष्यन्त्यनागता बुद्धा भगवन्तः, यथा परिणामयन्ति 10
 एतर्हि दशसु दिक्षु प्रयुत्पन्ना बुद्धा भगवन्तः, तथा अहमपि परिणामयामि । सर्वं पुण्यमनुमोदयामि ।
 सर्वान् बुद्धान्ध्येष्यामि । भवतु मे ज्ञानमनुत्तरम् ॥

ये चाभ्यतीतास्तथपि च ये अनागता

ये चापि तिष्ठन्ति नरोत्तमा जिना ।

अनन्तवर्णान् गुणसागरोपमा -

नुपैमि सर्वान् शरणं कृताञ्जलि ॥

ये बोधिसत्त्वा कल्पबलैरुपेता

विचरन्ति लोके सत्त्वहिताय शूरा ।

त्रायतु ते मा सद पापकारिण

शरणं यामि तान् बहुबोधिसत्त्वान् ॥

इति हि शारिपुत्र बोधिसत्त्वेनेमान् पञ्चत्रिंशतो बुद्धान् प्रमुखान् कृत्वा सर्वतायागतानुगतै-
 र्मनसिरारै पापशुद्धिं कार्या । तस्यैव सर्वपापविशुद्धस्य तत्र च बुद्धा भगवन्तो मुखान्युपदर्शयन्ति
 सत्त्वविमोक्षार्थमेव । नानाव्यञ्जनाकारमुपदर्शयन्ति विभ्रान्तबालपृथग्जनानां परिपाचनाहेतोः ।
 पेयालं न शक्य सर्वश्रावकप्रत्येकबुद्धनिःकार्यैरापत्तिः नैवैत्यस्थानं विशोधयितुम्, यद्बोधिसत्त्वस्तेषां
 बुद्धानां भगवता नामवेयधारणपरिकीर्तनेन रात्रिदिनं त्रिस्तोत्रकर्मपर्यायप्रवर्तनेनापत्तिकौटल्या- 2.
 नि सरति समाधिं च प्रतिलभते ॥

उक्तो विदूषणासमुदाचारः । प्रतिपक्षसमुदाचार उच्यते । तत्र गम्भीरसूत्रान्तपरिचयात्
 पापक्षयो भवति । यथा यज्ञेच्छेदिक्रयामुक्तम्—ये ते सुभूते कुलपुत्रा वा कुलदुहितरो वा
 श्मानेवरूपान् सूत्रान्तानुद्गृह्णीष्यन्ति यात्रपर्ययाप्स्यति, ते परिभूता भविष्यति सुपरिभूता ।
 तत्त्वस्य हेतोः २ यानि तेषां सत्त्वानां पौर्नजन्मिण्यनि कर्माणि कृताण्यपार्यन्वर्तनीयानि, तानि 30
 तया परिभूततया दृष्ट एव धर्मं क्षपयिष्यन्ति बुद्धमोधिं च प्राप्स्यन्तीति ॥

शून्यताधिमुक्त्याऽपि पापशुद्धिर्भवति तथागतकोपसूत्रे वचनात्—य काश्यप पिता च
 स्यात्प्रत्येकतुद्ध, त जीविताद् व्यपरोपयेदिदमग्र प्राणातिप्रातानाम् । इदमग्रमदत्तादानानाम्, यदुत
 त्रिलन्त्रव्यापहरणता । इदमग्र काममित्याचाराणा यदुत माता स्यादर्हन्ती च । इदमग्र मृगानादाना
 यदुत तथागतस्थाभ्याख्यानम् । इदमग्र पैशुन्याना यदुतार्थमघस्यावर्ण । इदमग्र पाख्याणा
 5 यदुतार्थानामवस्फण्डनम् । इदमग्र सभिन्नप्रलापाना यदुत धर्मकामाना विशेष । इदमग्र
 व्यापादाना यदुतानन्तर्परिकर्षणम् । इदमग्रमिथ्याना यदुत सम्पत्ताना लाभहरणचित्तता ।
 इदमग्र मिथ्यादृष्टीना यदुत गहनतादृष्टि । इमे काश्यप दशाशुशाला कर्मपथा महासायवा ।
 सचेत्काश्यप एतसत्त्व एभिरेतमहासायधैर्दशभिक्षुशलै कर्मपथै समन्वागतो भवेत्, स च
 तथागतस्य हेतुप्रत्ययनयुक्ता धर्मदेशनाभवतरेत्—नात्र कथिदामा वा सत्वो वा जीवो वा
 10 पुत्रलो वा य करोति प्रतिमवेदयते, इति ह्यह्यतामनभिनस्कारा मायाधर्मताममकेशान्मता
 प्रवृत्तिप्रभास्वरता सर्गमार्णामन्तरति, आदिशुद्धान् सर्गमार्णमिभ्रदधाल्यधिमुच्यते, नाह तस्य
 सत्त्वस्थापायगमन वदामीति ॥

कर्मारणविशुद्धिसूत्रेऽयुक्तम्—पुनरपर मञ्जुश्रीयो बोधिसत्त्व आपत्तिमनापत्तिं पश्यति,
 अविनय त्रिनय पश्यति, सङ्केश व्यवदान पश्यति, ससारघातु निर्वाणघातु पश्यति,
 15 स कर्मारणविशुद्धिं प्रतिलभत इति ॥

त्रिसमवराजेऽपि पापप्रतिपक्षसमुदाचार उक्त—अक्षिणी निमील्य बुद्धबोधिसत्त्वा
 लम्बनचित्त शताक्षरमष्टसहस्र जपेत् । निमीलित्वाश्च एव बुद्धबोधिसत्त्वान् पश्यति, विगतपापो
 भवति । अथवा चैत्य प्रदक्षिणीकुर्वन्नष्टसहस्र जपेत्, चैत्यप्रतिमाया सद्धर्मपुस्तकाना चैवतम
 पुरस्त्व्यायमेव त्रिधिरिति ॥

20 चुदाधारणी वा तावज्जपेद्यात्पापक्षयनिमित्तानि पश्यति स्वप्ने । तद्यथा क्रन्दना-
 दिर्लन्ददक्षिणीरादिभोजनान्तु विगतपापो भवति । वमनाद्वा चन्द्रसूर्यदर्शनादाकारगमना
 ज्जलितानलमहिपट्टणपुरपरराजयाद् भिक्षुभिक्षुणीमधदर्शनात् क्षीरवृक्षगिरिसिंहासनप्रासाद
 नानारोहणाद्धर्मश्रवणाच्च पापक्षय सलक्षयितव्य ॥

तथागतविम्बपरिवर्तेऽपि प्रतिपक्षसमुदाचार उक्त—तद्यथा पुरयो मीढावळित
 25 सुधौतस्नान कृत्वा गन्धैर्विलिप्येत, तस्य तद्दौर्गन्ध्य वान्त विगत स्यात्, एवं पञ्चानन्तर्परारण
 स्तत्रापि त्रिगच्छति । योऽपि दशाशुशालाकर्मपथसमन्वागतस्तथागते भ्रद्वा प्रतिलभ्य तथागत
 विम्ब कारयेत्, तस्यापि तत्रापि न प्रज्ञापते विशेषतो बोधिचित्तसमन्वागतस्य, विशेषतोऽ-
 भिनिञ्चान्तगृहानासस्य शीलवत् । इति ॥

पुष्पकूटधारण्यामयुक्तम्—यश्च खलु पुन सिंहविनीडिततथागत समुखं वर्ष वा वर्षसहस्र वा
 30 वर्षशतसहस्रं वा सर्गसुखोपभानैरुपातिमेत, यश्च परिनिर्वृतस्य तथागतस्य चैत्ये बोधिचित्तसगृहीत
 एकपुष्पमारोयेत्, तथागतपूजायै जलाञ्जलिं चोपनामयेत्, जलेन वा सिञ्चयेत्, इगिकपदं वा
 दद्यात्, निर्माल्य चापनयेत्, उपलेपनप्रदान वा पुष्पप्रदान वा दीपप्रदान वा दुर्घाशक्तमना,
 एक-रुमव्यतिहार वातिरम्य वाच भापने नमस्तस्मै बुद्धाय भगवत इतिमात्रे अत्र सिंहविनीडित वाङ्गा

वा विमतिर्वा विचिकित्सा वा यदसौ कल्प वा कल्पशत वा कल्पसहस्र वा दुर्गतिविनिपात गच्छेत्, नेद स्थान विद्यत इति ॥

भैरव्यगुरुवैदूर्यप्रभराजसूत्रेऽप्युक्तम्—ये पञ्च शिक्षापदानि धारयन्ति, ये दश शिक्षापदानि धारयन्ति, ये च बोधिसत्त्वसत्वर चतुर्दश शिक्षापदशत धारयन्ति, ये पुनरभिनिष्क्रान्तगृहावासा भिक्षव पञ्चाशाधिके द्वे शिक्षापदशते धारयन्ति, याश्च भिक्षुष्य पञ्च शिक्षापदशतानि धारयति, 5 ये च यथापरिगृहीताच्छिक्षासवरादन्यतराच्छिक्षापदाद्भ्रष्टा भवन्ति, सचेत्ते दुर्गतिभयभीता, तस्य भगवतो भैरव्यगुरुवैदूर्यप्रभराजस्य तथागतस्य नामधेय धारयेयुर्यथाविभजतश्च पूजा कुर्यु, न भूयस्तेपामपामगतिं प्रतिष्ठाङ्कितव्या ॥

अथ भगवानायुष्मन्तमानन्दमामन्त्रयते स्म—श्रद्धासि त्वमानन्द पत्नीयसि, यदह तस्य भगवतो भैरव्यगुरुवैदूर्यप्रभराजस्य तथागतस्य गुणान् वर्णयामि । अथ ते काङ्क्षा वा विमतिर्वा 10 विचिकित्सा वा अत्र गम्भीरे बुद्धगोचरे ? अथायुष्मानानन्दो भगवन्तमेतदवोचत्—न भदन्त भगवन् काङ्क्षा वा विमतिर्वा विचिकित्सा वा तथागतभाषितेषु सूत्रान्तेषु । तत्कस्य हेतो ? नास्ति तथागतानामपरिशुद्धकायवाङ्मन समुदाचारता । इमौ भगवन् चन्द्रसूर्याविवमहार्द्विकावेवमहानुभाषौ पृथिव्या पतेताम् । सुमेरु पर्वतराजा स्थानाच्चलेत् । न तु बुद्धाना वचनमन्यथा भवेत् । किं तु भदन्त भगवन् सन्ति सत्त्वा श्रद्धेन्द्रियविकला, ये बुद्धगोचरं श्रुत्वा न श्रद्धयति । तेषामेव 15 भवति—कथमिदं नामधेयस्मरणमात्रेण तस्य तथागतस्य एतका गुणानुशासा भवन्ति ? ते न श्रद्धयति । न पत्नीयन्ति । प्रतिक्षिपन्ति । तेषा दीर्घरात्रमनर्थायाहितायासुखाय विनिपाताय भविष्यति । भगवानाह—अस्थानमानन्द अनवकाशो येषा तस्य नामधेय निपतेत् कर्म, तेषा दुर्गात्यपायगमन भवेदिति । दुःश्रद्धानीयश्चानन्द बुद्धाना बुद्धगोचर । यच्च त्वमानन्द श्रद्धासि पत्नीयसि, तथागतस्यैषोऽनुभावो द्रष्टव्य । अभूमिश्चात्र श्रावकप्रत्येकबुद्धाना स्थापयित्वा 20 एकजातिप्रतिबद्धान् बोधिसत्त्वान् महासत्त्वानिति ॥

अत्रैव चोक्तम्—ये चान्ये श्राद्धा कुलपुत्रा वा कुलदुहितरो वा अष्टाङ्गसमन्वागतमुप वासमुपवसन्ति, एकत्रार्थिक वा त्रैत्रार्थिक वा शिक्षापद धारयन्ति, येषामेवमभिप्राय एव प्रणिधानम्—अनेन वयं कुशलमूलेन पश्चिमाया दिशाया सुखावत्या लोकधातौ उपपद्येम, यत्रामिताभस्तथागत । 25 यै श्रुतं भविष्यति तस्य भगवतो भैरव्यगुरुवैदूर्यप्रभराजस्य तथागतस्य नामधेयम्, तेषा मरणकालसमयेऽद्यै बोधिसत्त्वा ऋद्धया आगत्य मार्गमुपदर्शयन्ति । ते तत्र नानारङ्गेषु पद्मेषूपपादुका प्रादुर्भवन्ति । केचित्पुनर्देवलोक उपपद्यन्ते । तेषा तत्रोपपन्नाना तत्पूर्वकं कुशलमूलं न क्षीयते । दुर्गतिविनिपातभयं च न भविष्यति । ते ततश्च्युत्वा इह मनुष्यलोके राजानो भजन्ति चतुर्द्वीपधराक्षकर्त्रेति । अनेकानि सत्त्वमोटीनियुतशतसहस्राणि दशकुशलेषु कर्मपथेषु प्रतिष्ठापयन्ति । अपरे पुन क्षत्रियमहाशाळकुलेषूपपद्यन्ते । ब्राह्मणमहाशाळकुलेषूपपद्यन्ते । 30 गृहपतिमहाशाळकुलेषु प्रभूतधनधान्यकोषकोष्ठागारकुलेषूपपद्यन्ते । ते रूपमपन्ना भजन्ति, परिवारसपन्ना भजन्ति ॥

तत्रैवोक्तम्— येन च पुनर्मर्तृप्रागेण तस्य भगवतो भैषज्यगुणैर्दूर्यप्रभराजस्य तथागतस्य नामधेय श्रुत भविष्यति उद्गृहीत वा, स तस्य पश्चिमो मातृग्रामभाग्र प्रतिष्ठाङ्कित्य इति ॥

मञ्जुश्रीबुद्धक्षेत्रगुणव्यूहालंकारसूत्रेऽप्युक्तम्—

ज्ञानोत्तरप्रभाजेतु प्रणिधानमर्त्ति तथा ।

5 शान्तेन्द्रिय मञ्जुघोष भक्ति प्रणमाम्यहम् ॥

B 176

य एष बोधिसत्वाना नामधेय तु धारयेत् ।

[९] तस्य मातृग्रामस्य स्त्रीभागे न भविष्यति ॥

उक्त सक्षेपात्प्रतिपक्षसमुदाचार । प्रत्यापत्तिबलमधुनोच्यते । यथोक्तमार्थक्षितिर्गर्भसूत्रे—

प्राणातिपातात्प्रतिविरतो भवति बोधिसत्वो महासत्त्व सर्वसत्वानामभयदद । अनुत्त्रासोऽनुपायासो-

10 ऽल्लोमहर्ष । स तेन कुशलमूलेन कर्मविपाकेन यत्पूर्वान्तरोटिपञ्चगतिचक्रारूटेन ससार-

नद्युद्यानेन प्राणानिपातहेतुना कायवाञ्छनसा कर्माकरण क्लेशाकरण धर्माकरण वृत्त वा स्यात्प्रारित

वा अनुमोदित स्यात्, तत्सर्वं तेन प्राणातिपातधेरमणचक्रेण सर्वानर्थं मर्दयति, यात्रदशेयमविपाक

कुरुते । सनित्रायसभागे देवमनुष्याणा प्रियो भवति, निरातङ्को दीर्घायुष्क इति ॥ यान् पुनरपर

कुल्युप यो बोधिसत्वो यावज्जीवमदत्तादानात्प्रतिविरतो भवति, स सर्वसत्वानामभय ददाति ।

B 177

15 अन्यत्रासयन्नेनामक्षेभेण स्वलाभेन सतुष्टो विहरति अधार्मिकभोगानभिलाषी । स तेन कुशलमूलेन

यात्रदत्तादानहेतुक कर्माकरण मर्दयति प्रमर्दयति यात्रदशेयमविपाक कुरुते इति ॥ पेयाल ॥

एव दशापि कुशला कर्मपथा स्वविपक्षाकुशलघातस्तत्र पश्यन्ते ॥

तथा चन्द्रप्रदीपसूत्रेऽपि व्यापादविरत्या सर्वपापक्षय श्रूयते । यथाह—

सहिष्याम्यत्र बालानामभूता परिभाषणाम् ।

20 आक्रोशन तर्जना च अधिवासिष्यि नायक ॥

क्षपविष्ये पापकः कर्म यमया पुरिमे वृताम् ।

अन्येषु बोधिसत्त्वेषु व्यापादो जनितो मया ॥ इति ।

उक्त प्रत्यापत्तिबलम् । आश्रयबल तु वक्तव्यम् । अत्र सूक्ष्मरिक्तानदानमुदाहार्यम्—

ये बुद्ध शरण यान्ति न ते गच्छन्ति दुर्गतिम् ।

25 प्रहाय मातृपान् वापान् दिव्यान् कार्यालुभन्ति ते ॥

इत्येव धर्म संघ चाविष्टत्य पापक्षय ॥

आर्यभैरवैर्विभोक्षे तु बोधितितेन पापविशुद्धिदत्ता— कल्पोदाहाग्निभूत सर्वदुष्टतनिर्दहन-

तया । पातालभूत सर्गबुद्धाल्धर्मपर्यादानकरणतया ॥ पेयाल ॥ तद्यथा कुलपुत्र हाटप्रभास नाम

रसजातम् । तस्यैक पल लोहपलसहस्र सुवर्णाङ्गुलि । न च तत्र तत्पल शक्यते तेन लोहपल

30 सहस्रेण पर्यादातुम्, न लोहीर्त्तुम् । एवमेवैक सर्वज्ञताचितोत्पादरसघातु बुशलमूलपरिणामना-

ज्ञानसंगृहीत सर्वमर्मक्लेशाकरणलोहानि पर्यादाय सर्वधर्मान् सर्वज्ञतानर्णान् करोति । न च

सर्वज्ञताचितोत्पादरसघातु शक्य सर्वमर्मक्लेशलोहैः सक्लेशयितु पर्यादातु वा । तद्यथा

कुलपुत्र एकः प्रदीपो यादृशे गृहे वा लयने वा प्रवेश्यते, स सहप्रवेशितो वर्षसहस्रसंचितमपि तमोन्धकारं विधमयति, अवभासं च करोति, एवमेवैकः सर्वज्ञताचित्तोत्पादप्रदीपो यादृशे सत्वाशये गहनेऽविद्यातमोन्धकारानुगते प्रवेश्यते, स सहप्रवेशितोऽनभिलाष्यकल्पशतसहस्रसंचितमपि कर्मक्लेशावरणतमोन्धकारं विधमति, ज्ञानालोकं च करोति । तद्यथा कुलपु चिन्तामणिराजमुकुटानां महानागराज्ञां नास्ति परोपक्रमभयम्, एवमेव बोधिचित्तमहाकरणाचिन्तात्र- 5 मणिराजमुकुटावन्नदानां बोधिसत्वानां नास्ति दुर्गत्यपायपरोपक्रमभयमिति ॥

आर्योपालिपरिपृच्छयामप्युक्तम्—इह उपाले महायानं संप्रस्थितो बोधिसत्वः सचेत्पूर्वाह्न- कालसमये आपत्तिमापद्यते, मध्याह्नकालसमये सर्वज्ञताचित्तेनाविरहितो विहरेत्, अपर्यन्त एव बोधिसत्वस्य शीलस्कन्धः । सचेन्मध्याह्नकालसमये आपत्तिमापद्यते, सायाह्नकालसमये सर्वज्ञता- चित्तेनाविरहितो भवेत्, अपर्यन्त एव बोधिसत्वस्य शीलस्कन्धः । एवं यामे यामे विधिरुक्तः । 10 एवं ह्युपाले सपरिहारा शिक्षा महायानसंप्रस्थितानां बोधिसत्वानाम् । तत्र बोधिसत्त्वेन नाति- कौटुल्यपर्युत्थानमुत्पाद्यम्, नातिविप्रतिसारिणा भवितव्यम् । सचेत्पुनः श्रावक्यानीयः पुद्गलः पुनः पुनरापत्तिमापद्येत, नष्टः श्रावकस्य पुद्गलस्य शीलस्कन्धो वेदितव्यः ॥ इति ॥

इति शिक्षासमुच्चये पापशोधनमष्टमः परिच्छेदः ॥

B 179

क्षान्तिपारमिता नमः परिच्छेदः ।

तदेवमविरतप्रवृत्तां बहुसुखा दौ शील्योत्पत्तिं रक्षन्, एष च कर्मांतरणविबन्धमपनयन्,
क्लेशविशोधने प्रयनेत ॥

तत्रादौ तानत्
क्षमेत

5 अक्षमस्य हि श्रुतादौ वीर्यं प्रतिहन्यतेऽखेदसहत्वात् । अश्रुतवाश्च न समाप्युपायं
जानाति, नापि क्लेशशोभनोपायम् । तस्मादखिल —

श्रुतमेवेत

ज्ञानतोऽपि सकीर्णचारिण समाधान दुष्करमिति ।

संश्रयेत वनं ततः ।

10 तत्रापि विक्षेपप्रशमनानभियुक्तस्य चित्तं न समाधीयत इति —

समाधानाय युज्येत

समाहितस्य च न किञ्चित्फलमन्यत्र क्लेशशोभनादिति —

भावयेदशुभादिकम् ॥ २० ॥

इत्येतानि तावत्क्लेशशुद्धेखेदेशमदानि ॥

15 इदानीं निर्देश उच्यते — तत्र क्षान्तिस्त्रिविधा धर्मनगतीतिमूत्रेऽभिहिता — दुःखाधिवासन-
क्षान्ति, धर्मनिष्यानक्षान्ति परापकारमर्षणक्षान्तिश्चेति । तत्र दुःखाधिवासनक्षान्तिविपक्षोऽनिष्टा-
गमप्राप्तदुःखभीरुता, इष्टविघातप्राप्तश्च सुखाभिवृद्धि । ताभ्या दौर्मनस्यम्, ततो द्वेषो लीनता च ॥

अत एवाह चन्द्रप्रदीपसूत्रे — सुखेऽनभिवृद्धि । दुःखेऽवैमुख्यमिति ॥

रत्नमेघसूत्रेऽप्युक्तम् — य इमे आध्यात्मिका शोकपरिदेवदुःखदौर्मनस्योपायासा, तान्

20 क्षमनेऽधिवासयतीति ॥

B 180

आर्योद्भूतपरिपृच्छयामनुक्तम् — पुनरपर गृहपते गृहिणा बोधिसत्त्वेनानुनयप्रतिवापगतेन
भक्तिव्यमष्टलोकधर्माननुल्लिखेन । तेन भोगलामेन वा भार्यापुत्रलामेन वा धनधान्यवित्तलामेन
या नोन्नमितव्यं न प्रहर्षितव्यम् । सर्वविपत्तिषु चानेन नावनमितव्यम् । न दुर्मनसा भक्तिव्यम् ।
एव चानेन प्रत्यवेक्षितव्यम् — मायाकृत सर्वसंस्तुत विठपनप्रसुपस्थानलक्षणम् । कर्मविपाक-
25 निर्वृत्ता ह्येते यदि मातापितृपुत्रभार्यादासीदाससर्गकरपौरुषेयमित्रामान्यज्ञातिसालोहिता । नैते
मम स्वका, नाहमेतेषामिति ॥

अपि च —

यद्यस्यैव प्रतीकारो दौर्मनस्येन तत्र किम् ।

प्रतीकारेऽपि नमुह्येत दुर्मना क्रोधमूर्च्छित ॥

लीनत्वाद्वा हतोत्साहो गृह्यते परयापदा ।
तच्चिन्तया मुधा याति हस्वमायुर्मुहुर्मुहु ॥
तेनाभ्यासात्त्यजेदेत निरर्थकमनर्थयत् ॥

कथं च दौर्मनस्यत्यागोऽभ्यस्यते ? लघुसुकुमारचित्तोत्सर्गात् । यथोक्तमुप्रदत्तपरिपृच्छ-
याम्— अपगततूळपिचूपमता चित्तस्येति ॥

आर्यगण्डव्यूहेऽप्युक्तम्—दुर्योधन चित्तं ते दारिके उत्पादयितव्यं सर्वक्लेशनिर्घाताय ।
अपराजितचित्तं सर्वाभिनिवेशत्रिनिर्भेदाय । अक्षोभ्यचित्तं त्रिपमाशयत्वसागरान्तप्रयातेष्विति ॥

न च अभ्यासस्य दुष्करं नाम किञ्चिदस्ति । तथा हि मूढतराणामपि तानद्गारहारकनैर्नतं
कर्मकादीनां दुग्वाभ्यासात्क्षुद्रतरफलेऽपि वस्तुनि सरूढविणाङ्कितं चित्तमत्रसादेन न परिभूयते ।
किं पुनः सर्वसंसारसुखसर्वबोधिसत्त्वसुखानुत्तरपदसमाधिगमफले कर्मणि ? तथा प्राकृता अपि 10
किञ्चिदपक्वमिच्छात्मदृष्टतेनैव हतेषु स्वयं मृत्युषु प्रहर्तुं गाढप्रहारवेदना अपि सग्रामधन्येव ।
किं पुनर्द्राधिष्ठकालपकारिषु दृखोपात्तकुशलधनलजस्तैयेषु नरकेषु नाप्यध्यातनेषु भवचारक
पालकेषु नि सरणद्वारदिप्राशक्तेष्वानुकूल्येऽपि दृढतरबाधाकरेष्वनपकृतवैरिष्वनपकिलपाबद्धदृढ
वेषु क्लेशशत्रुषु प्रहर्तुमुत्साहो दुःखसहनं वा न भवेत् ? विशेषतस्त्रिभुवनत्रिजयाय बद्धपरिहरस्य
मारशबरप्रतिगृहीतजगद्बन्दिमोक्षाय सग्रामयत । तत्रात्मदुःखाभ्यासपूर्वकं कष्टं कष्टतराभ्यास 15
सिध्यति । यथा च अभ्यासत्रयात्सत्त्वानां दुःखसुखसज्ञा, तथा सर्वदुःखोत्पादेषु सुखसज्ञा
प्रत्युपस्थानाभ्यासात् सुखसज्ञैव प्रत्युपतिष्ठते । एतन्नित्यन्दफलं च सर्वधर्मसुखाक्रान्तात् नाम समाधि
प्रतिलभते । उक्तं हि पितापुत्रसमागमे—अस्ति भगवन् सर्वधर्मसुखाक्रान्तो नाम समाधि, यस्य
समाधे प्रतिलम्भाद्बोधिसत्त्व सर्वारम्भणस्तुषु सुखामेव वेदना वेदयते, नादुःखासुखाम् । तस्य
नैरधिष्णामपि कारणं कार्यमाणस्य सुखसज्ञैव प्रत्युपस्थिता भवति । मानुषीमपि कारणं 20
कार्यमाणस्य, हस्तेष्वपि छिद्यमानेषु, पादेष्वपि कर्णेष्वपि नासास्वपि सुखसज्ञैव प्रत्युपस्थिता
भवति । वेत्रैरपि ताड्यमानस्य, अर्धवेत्रैरपि कशाभिरपि ताड्यमानस्य सुखसज्ञैव प्रवर्तते ।
बधनागारेष्वपि प्राक्षिप्तस्य । पे० । तैलपाचिकं वा क्रियमाणस्य, इक्षुकुडितवद्वा कुड्यमानस्य,
नडचिप्पितिकं वा चिप्यमानस्य, तैलप्रद्योतिकं वा दीप्यमानस्य, सर्पिं प्रद्योतिकं वा दधिप्रद्योतिकं
वा दीप्यमानस्य सुखसज्ञैव प्रत्युपस्थिता भवति । उल्कामुखं वा हियमाणस्य, सिंहमुखं वा 25
हियमाणस्य, शुष्कवर्तिना वा वर्त्यमानस्य । पेयालं । कार्यापणच्छेदिकं वा छिद्यमानस्य,
पिष्टपाचनिकं वा पाच्यमानस्य, हस्तिभिर्वा मर्द्यमानस्य, सुखसज्ञैव प्रवर्तते ।
अक्षिप्युत्पाद्यमाने जीवशूलिकमपि क्रियमाणस्य सर्वशो वा आघातं निर्णायं शिरसि
वा प्रपात्यमाने सुखसज्ञैव प्रवर्तते, न दुःखमज्ञा, नादुःखासुखमज्ञा । तत्कस्य हेतो ?
तथा हि बोधिसत्त्वस्य महासत्त्वस्य दीर्घरात्रं चर्यां चरत एतत्प्रणिधानमभूत्—ये मा 30
भोजयेयन्, ते उपशमशमसुखस्य लाभिनो भवेयुः । ये मा पालयेयुः सन्तुर्गुणैर्गुणैर्मानयेयुः
पूजयेयुः, सर्वे ते उपशमसुखस्य लाभिनो भवेयुः । येऽपि मामाक्रोशेयुःस्वर्शोयुस्ताडयेयुः
शस्त्रेणाच्छिद्युयान्तस्वर्शो जीविताद् व्यपरोपयेयुः, सर्वे ते स्वबोधिसुखस्य लाभिनो भवेयुः, अनुत्तरा

सम्यक्प्रोधिमभिन्नुच्येरन्निति ॥ स एभिर्नस्वारि समन्वागत एतेन कर्मणा एभि प्राणिधिभि
समन्वागत सर्वसत्त्वानुगता सुखनज्ञामासेन निसेने भाग्यति बहूलीकरोति । स तस्य कर्मणो
विपाकेन सर्वधर्मसुखान्तो नाम समाधिं प्रतिलभ्यते । यस्मिन् समये बोधिसत्त्वेन
5 सर्वधर्मसुखान्तो नाम समाधिं प्रतिलब्धो भवति, तस्मिन् समयेऽशोभ्यो भवत्यनहर्ष

अयं हि प्रयोग सर्वपरित्यागपूरण सर्वचर्यादुष्करचर्यासाधन सर्वज्ञान्तिदृढीकरण
सर्ववीर्यानासादन सर्वव्यानप्रज्ञाङ्गसम्भार । तस्मान्निष्पद्यते स्यात् ॥ यथाह चन्द्रप्रदीपसूत्रे—
सगौरव प्रीतमना स[दा] भवेत्

सौम्याय दृष्टीय सदा स्थितो भवेत् ॥ इति ॥

- 10 उक्तं चाक्षयमतिमूत्रे—तत्र कतमा मुदिताः यावद्धर्मानुस्मरणाद्वीति प्रसादं प्रामोद्य
चित्तस्थानरलीनता अनमृद्यता अपरितर्पणा सर्वधर्मरतीनामपवर्षणा सर्वधर्मरतीना प्रतिष्ठानम्,
चित्तस्य प्रामोद्य काप्रसौद्विल्य बुद्धेः सप्रहर्षण मनस उद्वृत्त, तथागतस्वामिन्दनरतिर्लक्षणात्
व्यञ्जनविभूषणपर्येष्टिसौशल्यम्, बुद्धशरणमश्रवणापरिच्छेदता, तत्त्वधर्मप्रतिशरणप्रतिपत्तिप्रतिप्रसाद
प्रामोद्यम् मुदितस्य धर्मोद्वृत्त, सतत सत्त्वेप्रतिहतबुद्धिता, तीव्रच्छन्दता, बुद्धधर्मपर्येष्टिषु तस्य च
15 धमच्छन्दस्थानसुजनता, उदारेषु बुद्धधर्मेष्वधिमुक्ति, विमुक्तिः प्रादेशिकयानापवृष्टचित्तोपाद,
मात्सर्यासमुचितश्चित्तोपाद, याचितस्य दातुममता, ददतो दत्त्वा च त्रिमण्डलपरिशोधित
दानप्रामोद्यम्, शीलवत्सु सदा प्रसाद, दुःशील्येष्वनुग्रहप्रति, स्वशील्येषुद्वया सर्वदुर्गध-
मतिरुमाश्वासनम्, तथागतशीलपरिणामनता, दृग्भेद्यता, परदुरुक्तदुरागतेषु वचनपथेष्वप्रति
हतचित्तता, क्षान्तिस्वैरत्यम्, निर्मानता, गुरुषु गौरवात्तनामधिरिपार, सदा स्थितमुखता,
20 शुकुटिभिगतता, पूर्वाभिलाषिता, अबुहनता, अनेर्ष्यपिपत्ता, शुद्धाशयता, चित्तान्नर्नशता,
अकुटिलता, सर्वत्रानुससदरिंशता, आत्मस्खलितप्रत्यवेक्षिता, आपत्तिष्वचोदनता, सरञ्जनीय-
धर्मेष्वनुवर्तनता, शास्त्रप्रेम बोधिसत्त्वेषु, आमप्रेम धर्मेषु, जीवितप्रेम तथागनेषु, मातापितृप्रेम
गुरुषु, पुत्रप्रेम सत्त्वेषु, बुद्धप्रेम आचार्योपाध्यायेषु, उत्तमाङ्गशिरप्रेम प्रतिपत्तिषु, हस्तपात्रप्रेम
पारमिताषु, सर्वरत्नप्रेम धर्मभाणकेषु, सर्वरतिनीच प्रेमानुशासनीषु, आरोग्यप्रेम सतुष्टी,
25 भैरव्यप्रेम धर्मपर्येष्टिषु, वैद्यप्रेम चोदकस्मारकेषु । इति हि या सर्वेन्द्रियेष्वनवलीनेन्द्रियता,
इयमुच्यते मुदितेत्यादि ॥

अत्र च शिक्षितान् बोधिसत्त्वानिदं वचनमलङ्करोति । यदुक्तमार्थमहामेधे—निरयगति
चित्तनिर्यसमाधानशीलाश्च निरयगतिप्रियाश्च निरयगतिपत्तनवर्जिजश्च भवन्ति । निरयलोकाश्च
भवन्ति, निरयलोभमसारिणश्च निरयगतिचित्तप्रगुणा भवन्तीति ॥

30 उक्तं दुःखाधिवासना क्षान्ति ॥

आर्यसागरमतिमूत्रे तु त्रिविधापि क्षान्तिरुक्ता—इह सागरमने बोधिसत्त्वो महासत्त्व
संज्ञताचित्तोत्पादत्वे अनार्थदुःशीले सत्त्वैरैर्मां रकायिकामिर्वा देवताभिर्मारविष्टितैर्वा मारदूतैर्वा

विद्वेद्यमान समीर्यमाण क्षोभ्यमाणस्तर्ज्यमानस्ताड्यमानो न भिद्यते ततोऽध्याशयचित्तोत्पादात् । न भिद्यते सर्वसत्त्वप्रमोक्षमहाकारणावीर्यारम्भात् । न भिद्यते त्रिरत्नवशानुपच्छेदपराक्रमात् । न भिद्यते सर्वत्रमसमुदानयनकुशलप्रयोगात् । न भिद्यते लक्षणानुव्यञ्जनपरिनिष्पत्तिगतात्पुण्य-
समारोपचयात् । न भिद्यते बुद्धक्षेत्रपरिशुद्धयमिनिर्हाराहृतादौत्सुक्यात् । न भिद्यते सर्वत्रमपरि-
ग्रहाभियुक्तात् कायजीवितोत्सर्गात् । न भिद्यते सर्वसत्त्वपरिपाचनाभियुक्तादात्मसौख्यानध्यव- 5
सानात् । स एवमव्याशयसपन्न एव समान सर्वसत्त्वानामन्तिऋदुच्चगधना सहते, उन्मनना
बु सना सहते, सर्वसत्त्वानामाक्रोशपरिभाषा दुरुक्तदुरागतान् वचनपथान् सहते । सर्वसत्त्वपीडा
सहते । सर्वसत्त्वभाराश्च सहते उत्तारयति वा । न च खिद्यते । न च लीयते । न सलीयते ।
न विपीदति । बलमुपदर्शयति । स्थाम सजनयति । वीर्यमारभते । पराक्रम पराक्रमते । उत्साह
जनयति । उन्मूढचित्त निगृह्णाति । स आक्रुष्टो न प्रत्याक्रोशति । ताडितो न प्रतिताडयति । 10
रोषितो न प्रतिरोषयति । क्रुद्वाप न प्रतिक्रुष्यति । एव चित्तगणनासनाह सनद्धति * * * ।
सचेत्पुनरेते सत्त्वा यावन्तो दशसु दिक्षु प्रभाव्यमाना प्रभाव्यन्ते, ते सर्वेऽसिंशक्तितोमरपालि-
योगेन मा पृष्ठत पृष्ठतोऽनुवन्वीयु । यत्रैव पृथिवीप्रदेशे स्थितो वा नियण्णो वा चक्रम्यमाणो वा
शयानो वा बोधित्तमुत्पादयिष्यति दानचित्त वा, यावत्प्रज्ञाचित्त वा श्रुतकुशलमूलचित्त वा
उत्पादयिष्यति, तत्रास्य पृथिवीप्रदेशे शतधाबदरीपत्रप्रमाण काय छिन्द्यामो विक्किरिष्यामो विव्वसयिष्याम । 15
ते चेत्सर्वसत्त्वा मामाक्रोशयेयु परिभादेन् कुत्सयेयु पंसयेयुरसत्याभिर्नाग्भि परयाभिर्वाग्भि
समुच्चैरुरधिष्ठिता अनर्थकर्माण शतधाबदरीपत्रप्रमाण मम काय छिन्दुभिन्दुर्विकिरेयुर्विष्वसयेयु ।
एव मया न कस्यचित्तत्त्वस्यान्तिके क्षोभचित्तमुत्पादयितव्यम् । तत्कस्य हेतो ? पूर्वा कोटि
ससारस्याप्रमाणीकृता यत्र भेद्यमात्मभावो नरकगतस्यापि तिर्यग्येनिगतस्यापि यमलोकगतस्यापि
मनुष्यगतस्यापि कामाहारपल्लिगुद्धस्य धर्मानश्रुतवतो विपमाजीवगोचरस्य निरर्थरुजीविन 20
अङ्गप्रत्यङ्गस्य शतधा छिन्नो भिन्नो निवृत्तो विविधाभिश्च कारणाभि कारित । न च मया ततोनिदान
मात्मार्थं वृतो न परार्थं । सचेत्पुनर्ममैते सर्वसत्त्वा अपरान्तकोटिं छिन्दुभिन्दुर्विकिरेयुर्विष्वसयेयु ,
तथापि मया अपरित्यक्तैव सर्वज्ञता । अपरित्यक्ता एव सर्वसत्त्वा । अपरित्यक्ता कुशलो धर्मच्छन्द ।
तत्कस्य हेतो ? सर्वा द्वेषा कायपीडा कायविवर्तना नैरयिकस्य दु खस्य शततमीमपि कल्य नोपैति,
यादुपनिषदमपि न क्षमते । नरकावासमयहमुत्सहे । न पुनर्मया बुद्धधर्मा परित्यक्तव्या, न 25
सर्वसत्त्वारम्भणा महाकल्पा ॥ पे० ॥ यन्निदान पुनर्व्यापाद उत्पद्येत, त वय धर्मं प्रहास्याम ।
कतमश्च स धर्म ? यदुत कायप्रेम कायनिषेध कायाध्यवसानम् । उत्सृष्टश्च काय, उत्सृष्टो
व्यापाद । एव धर्मगणनाविष्ट सागरमते बोधिसत्त्व सर्वसत्त्वपीडा सहते ॥ पे० ॥ य कायस्थोत्सर्ग
कायपरित्याग कायानवेक्षा, इयमस्य दानपारमिता ॥ यत्काये छिद्यमाने सर्वसत्त्वान् भैत्र्या
स्फरति, वेदनाभिश्च न सहियते, इयमस्य शीलपारमिता ॥ यत्काये छिद्यमाने य एवास्य काय 30
छिन्दति तेषामेव प्रमोक्षार्थं क्षमते, न च चित्तेन क्षण्यते, क्षान्तिबल चोपदर्शयति, इयमस्य क्षान्ति-
पारमिता ॥ येन वीर्येण त सर्वज्ञताच्छन्द नोत्सृजति, चित्तबलाधान च प्रतिगृह्णाति, ससारमेव
चानुबध्नाति, कुशलमूलारम्भमेव चारभते, इयमस्य वीर्यपारमिता ॥ यत्काये विनीर्यमाणे तत्सर्व-

ज्ञाताचित्तोत्पादरत्न कर्तुं न ममुह्यति, बोधिमेवापेक्षते, शान्तप्रशान्तमेव प्रत्यवेक्षते, इयमस्य ध्यानपारमिता ॥ यत्काये छिद्यमाने कायस्य तृणकाष्ठकुण्डलप्रतिभासोपमता प्रत्यवेक्षते, माया-धर्मतां च कायस्यावतरति, भूतानित्यतां च भूतदृखता च भूतानात्मता च भूतशान्तता च कायस्योपनिव्यायति, इयमस्य प्रज्ञापारमितेति विस्तर ॥ पेयाळ ॥

- 5 पुनरपरमस्यैव भजति—एष सत्त्व कुसीद. शुक्लधर्मरहित । स मामाक्रोशयति परिभाषते । हन्त वयमारब्धजीर्या भविष्याम । अतृण कुशलमूलपर्येषणामियुक्ता । एष एव तान्मया सत्त्व पूर्वतर बोधिमण्डे निपादयिनव्य । पश्चान्मया अनुत्तरा सम्यक्सबोधिरभिसंबोद्धव्येति । पे० । ईदृशाना मस्माभि सत्त्वानामदानानामनुमानामनुपशान्तानामर्थय सनाहा सनद्धव्या । पे० । हन्त वय धर्मता प्रतिसरिष्याम । कोऽत्राक्रोशति वा आनुश्यते वा, स परिगवेषमाणो न त धर्ममुपलभने ।
- 10 य आक्रोशति वा आनुश्यते वा, स आत्मपरानुपलब्धोपलम्बदृष्टिप्रिगत क्षमत इति ॥

- भगव्यामप्युक्तम्—एष चित्तमुत्पादयति—येन मया सर्वसत्त्वाना विनाद उत्सारयितव्य, सोऽह स्वयमेव त्रिपदाभि—लामा मे दुर्लब्धा योऽह जल्पिते प्रतिजल्पामि । येन मया सर्वसत्त्वाना सत्रमभूतेन भवितव्यम्, सोऽह परस्य त्वमियपि वाच भावे, परप वा प्रतिवचो ददामि । इद मया नैव वक्तव्य जडसमेन, एडनमूकसमेन मया कल्हत्रिादेपु भवितव्यम् । परतो दुरक्तान्
- 15 दुरागतान् दुर्भाषितान् भाष्यमाणान् वचनपथान् शृण्वता चित्त नाशतयितव्यम् । परेषामन्तिके न ममैतत्साधु न प्रतिरूप योऽह परस्य दोषान्तर सजनयेयम् । एतन्न मम प्रतिरूप यदह परेषा दोषान्तरमपि सश्रोतव्य मन्ये । तत्कस्य हेतो न मया आशयो विज्ञोपयितव्यो येन मया सर्वसत्त्वा सर्वसुखोपधानेन सुखयितव्या, परिनिर्नापयितव्याश्च अनुत्तरा सम्यक्सबोधिमभिसंबुध्य, तत्र नामाह व्यापधे । न च मया परेषा स्वपराद्धानामपि व्यापत्तव्यम् । स नामाह मोह क्षोभ
- 20 गच्छामि । इद तु मया करणीयम्—दृढपराक्रमतया पराक्रान्तव्यम् । न मया जीवितान्तरायेऽपि क्रियमाणे क्षोभ करणीय । न मया भ्रुकुटी मुखे उत्पादयितव्येति ॥

बोधिसत्त्वप्रातिमोक्षेऽप्युक्तम्—ये बुद्धा सत्त्वास्तानाश्चासयति, क्षमापयति, अनुलोमयति, धर्मेण तोपयतीति ॥

इति शिक्षासमुच्चये क्षान्तिपारमिता परिच्छेदो नवम ॥

वीर्यपारमिता दशमः परिच्छेदः ।

एव क्षान्तिप्रतिस्थित श्रुते वीर्यमारमेत । अन्यथा श्रुतमेवास्य विनाशाय सपद्यते ।
ययोक्त चन्द्रप्रदीपसूत्रे —

कियद्बहु धर्म पर्यापुणेया

शील न रक्षेत श्रुतेन मत्त ।

न ब्राह्मश्रुत्येन स शक्यु तापितु

दु शील येन व्रजमान दुर्गतिम् ॥

श्रुतानुशासास्तु नारायणपरिपृच्छायामुक्ता — तथा हि बुलपुत्रा श्रुतवत् प्रज्ञागमो भवति ।
प्रज्ञावत् क्लेशप्रशमो भवति । नि क्लेशस्य मारोऽवतार न लभते ॥

अत्र च महर्षेरुत्तरस्य जातकमिस्तिरेण वृत्वा आह—धर्मकामाना हि विमलतेज बोधिसत्त्वाना 10
महासत्त्वाना सगौरवाणा सप्रतीशाना अन्यलोकायातुस्थिता अपि बुद्धा भगवन्तो मुखमुपदर्शयन्ति,
धर्मं चानुश्रवन्ति । धर्मकामाना विमलतेज बोधिसत्त्वाना महासत्त्वाना परितः करदरवृक्ष
मध्येषु धर्मनिधानानि निक्षिप्तानि । धर्ममुखान्यनतानि पुस्तकगतानि करतलगतानि भवन्ति ।
धर्मकामाना विमलतेज बोधिसत्त्वाना पूर्वबुद्धदर्शिन्यो देवता बुद्धप्रतिभानमुपसहरन्ति ॥ पे० ॥
परिक्षीणायुष्काणा बुद्धा भगवन्तो देवताश्चायुबल चोपसहरन्ति । बुद्धाधिष्ठानेन देवताधिष्ठानेन 15
च काङ्क्षमाणा वर्षसहस्रमवतिष्ठन्ते ॥ पे० ॥ यावत्कल्प वा कल्पाशेष वा यावद्वा आकाङ्क्षन्ति
धर्मगौरवजाताना बोधिसत्त्वाना बुद्धा भगवन्तो जरामप्यनयन्ति । व्याधीनपनयन्ति । स्मृतिमुप
सहरन्ति । गतिं मतिं प्रतिभान चोपसहरन्ति ॥ पे० ॥ दृष्टिवृत्तानि विनोदयन्ति । सम्यग्दृष्टिं
चोपसहरन्ति । धर्मगौरवेण विमलतेज बोधिसत्त्वाना महासत्त्वाना सर्वोपक्रमभयानि न भवन्ति ।
तस्मात्तर्हि विमलतेज श्रुतसभारकौशल्याभियुक्तेन बोधिसत्त्वेन भवितव्यमिति ॥ 20

किमाकार श्रुत बोधिसत्त्वविनये प्रशस्तम् ? यथा आर्याश्रयमतिसूत्रेऽभिहितम्—
अशीत्याकारप्रवेश श्रुतम् । तद्यथा । छन्दाकारमाशयाकारमध्याशयाकार प्रयोगाकार
निर्माणाकारमप्रमाणाकार कल्याणमित्राकार गौरवाकार प्रदक्षिणाकार सुवचनाकार पर्युपासनाकार
मवहितश्रोत्राकार मनस्काराकारमविक्षेपाकारमनस्थानाकार रत्नसज्ञाकार भैषज्यसज्ञाकार सर्वव्याधि
शमनाकार स्मृतिभजनाकार गतिबोधनाकार मतिरोचनाकार बुद्धिप्रवेशाकारमृतसुबुद्धधर्म 25
श्रवणाकार त्यागबृहणाकार दान्ताजानेयाकार बहुश्रुतसेनानाकार सत्त्वृत्यप्रीत्यनुभवनाकार
कायौद्विल्याकार चित्तप्रह्लादनाकारमपरिवेदश्रवणाकार धर्मश्रवणाकार प्रतिपत्तिश्रवणाकार
परदेशनाश्रवणाकार अश्रुतश्रवणाकार अभिज्ञाश्रवणाकारमन्ययानास्युहणाश्रवणाकार प्रज्ञापार-
मिताश्रवणाकार बोधिसत्त्वपिटकश्रवणाकार सप्रहस्तुश्रवणाकारमुपायकौशल्यश्रवणाकार

ब्रह्मनिहारश्रयणाकार स्मृतिमप्रजयश्रयणाकार गौरवाकार उत्पादकौशल्यश्रयणाकारमनुत्पाद
काशल्यश्रयणाकारमशुभाकार मैत्र्या श्रयणाकार प्रतीत्यसमुपादाकार अनित्याकार दुःखाकार
मनाभाकार शान्ताकार शून्यतानिमित्ताप्रणिहिताकार अनभिम्बस्वाराकार बुशलयभिम्बस्वाराकार
सत्त्वाप्रिष्ठानाकार अग्निप्रणाशाकार स्वाधीनाकार स्वचित्ताक्षणाकार दीर्यस्याससनाकार
5 धर्मनिव्यवधानकार क्लेशप्रिष्ठाकार स्वपक्षपरिकर्षणाकार परपक्षवेशनिग्रहाकार सप्तधनसम
शरणाकार सर्वदारीश्रोपच्छेदाकार सर्वनिद्वत्प्रशस्ताकार पण्डिताभिन्न्दनाकार आर्यममताकार
B 191 अनार्यप्रसादनाकार सत्यदर्शनाकार स्कन्धदोषप्रिर्जनाकार सस्वतदोषपरितुलनाकारमर्थप्रति
शरणाकार धर्मप्रतिशरणाकारं सर्वपापाकरणाकारं आमपरहिताकार सुवृत्तर्मननुतयनानाकार
विशेषगमनाकार सर्वनुद्धर्मप्रतिलाभाकारमिति ॥

- 10 पुनरत्रैवाह — यत्र धर्ममभारयोग, स एवास्य ज्ञानसमारो भवति । तत्र कतमो धर्ममभार
योग ? येयमल्पार्थता अल्पवृत्त्यता अल्पभापता अल्पपरिष्कारता पूर्णरात्रापररात्र जागरिकव्ययोग-
मनुयुक्तस्य श्रुतार्थपारतुलनता । भूयोभूय पर्येणता । चित्तस्थानाविलता । नीवरणा विव्बम्भनता ।
आपत्तिषु नि सरणज्ञानम् । अकौञ्च्यता । अपर्युथानता । प्रतिपत्तिसारता । धर्मनिम्नता धर्म
प्रवणता धर्मप्राग्भारता । परान्मनपन्नता आदीप्तशिरश्चैलोपमता ज्ञानपर्येष्टता । तमयप्रिहारिता ।
15 अशिथिलशीलता अनिक्षिप्तधुरता विशेषामिता सगणिताप्रिर्जनमेकारामता अरण्याभिसुखमन
स्कारता आर्यवशमनुष्टि धृतगुणेश्वचलनता धर्मारामरतिरतता लोक्विकमन्त्रास्मरणता लोकोत्तर-
B 192 धर्मपर्येष्टिता स्मृत्यप्रमोयता अर्थगल्यनुगमता । मत्या मार्गानुलोमता । धृत्या सनरप्रत्ययैर्ज्ञानानुगम ।
हीरप्रत्याल्यकारता । ज्ञानानुगमनसारता । अज्ञानप्रिम्नता । अधिद्यामोहतमस्तिमिरपटल्यर्थ
वनद्वस्य प्रज्ञाचक्षुर्विशुद्धि । सुविशुद्धबुद्धिता । बुद्धिप्रिस्तीर्णता । असकुचितबुद्धिता प्रभिन्नबुद्धिता ।
20 प्रत्यक्षबुद्धिता । अपराधीनगुणता । स्वगुणरमन्यनता । परगुणपरिकीर्तनता । सुवृत्तर्मकारिता ।
कर्मविपाकानुद्वुरता । कर्मपरिशुद्धिज्ञानमिति ॥

किं श्रोतधर्म ? उक्त भगवता ज्ञानवैपुल्यमूत्रे — सार्यज्ञानि शास्त्राणि शिक्षितव्यानि ।
अपार्यज्ञानि परंरर्जयितव्यानि । तद्यथा लोकपतशास्त्राणि दण्डनीतिशास्त्राणि काखे देशास्त्राणि
वादविद्याशास्त्राणि कुमारनीवशास्त्राणि जम्भकविद्याशास्त्राणि ॥ पेयाल ॥ यान्यपि तदन्यानि
25 कानिचि मोक्षप्रतिकूलानि शास्त्राणि समोहाय सर्वतन्ते, तानि सर्वाणि बोधिसत्वयानसप्रस्थिनेन
वर्जयितव्यानीति ॥

एव श्रुतता चित्त शोभयितुमरण्यमाश्रयणीयम् । यत्र पुनराशयसपन्नस्याप्युप्रदत्त
परिपृच्छया गृहमनुज्ञातम् ? यन्नवतोऽप्यसामर्थ्यात् । परदारदिव्यपि तर्हि नापत्ति स्यात् । न ।
तेषामसामर्थ्येऽपि प्रवृत्तदृष्टत्वाद्गृहत्वात्सस्य च प्रज्ञसिसावचत्वादिति ॥

अरण्यसंवर्णनं नामैकादशः परिच्छेदः ।

तदेवमुग्रदत्तपरिपृच्छाप्रिधिना गृहदोषान् भागयित्वा श्रुतन्ता चित्त शोधयितुमरण्यमाश्रयणीयमिति स्थितम् । तथा चोक्त चन्द्रप्रदीपसूत्रे —

न जातु कामान् प्रतिवेवमाण पुत्रेषु दारेषु जनित्व तृष्णाम् ॥
 गृह च सेप्तिव जुगुप्सनीयमनुत्तरा प्राप्स्यति सोऽप्रबोधिम ॥
 ये काम वर्जन्ति यथाऽग्निऋतुं पुत्रेषु दारेषु जनित्व तृष्णाम् । 5
 उत्त्रस्त गेहादभिनिष्क्रमति न दुर्लभा तथ्वियमप्रबोधि ॥
 न कश्चि बुद्ध पुरिमेण आसीदनागतो भेष्यति योऽव्रतिष्ठते ।
 येहि स्थितैरेव अगारमये प्राप्ता इय उत्तम अप्रबोधि ॥
 प्रहाय राज्य यथ खेटपिण्ड वसेदरण्येषु विवेककाम ।
 क्लेशान् प्रहाय त्रिनिहत्य मान बुध्यन्ति बोधि विरजामससृत्ताम् ॥ पेयाल ॥ 10
 अत्रेहि पानेहि च चीवरेहि पुण्येहि गन्धेहि विलेपनेहि ।
 नोपस्थिता भोन्ति नरोत्तमा जिना यथ प्रव्रजित्वा चरमाण धर्मान् ॥
 यश्चैव बोधिं प्रतिक्लङ्गमाण सत्त्वार्थ निर्विण्ण दुस्तसृत्तात ।
 अरण्याभिमुख सप्त पदानि गच्छेद् अय तत पुण्यविशिष्ट भोति ॥

यदि पुनर्विसभागसत्त्वानुनयात्परिपत्कामतया वा लामादिकामतया वा विवेकप्रवेशे क्लिबन्वेत, 15
 तदर्थमत्रैवोक्तम् —

न विज्ञ वालेहि करोन्ति विग्रह सत्त्वत्य बालान् परिवर्जयन्ति ।
 ममान्तिके चेति प्रदुष्टचित्ता न बालधर्मेहि करोन्ति सस्तनम् ॥
 न विज्ञ बालान करोति सेवना विदित्व बालान स्वभावनसततिम् ।
 क्रियच्चिर बालसुतेविनापि पुनोऽपि ते भोति अमित्रसनिभा ॥ 20
 न विज्ञ बालेष्विह विश्वसन्ति विज्ञाय बालान स्वभावसततिम् ॥
 स्वभावभिन्ना प्रवृत्तीय बाला कुतोऽस्ति मित्र हि पृथग्जनानाम् ॥
 सहधार्मिकिनो वचनेन उक्ता क्रोध च दोष च अप्रत्यय च ।
 प्राविष्करोन्ती इमि बालधर्मा इममर्थं विज्ञाय न विश्वसन्ति ॥
 बाला हि बालेहि सम समेन्ति यथा अमेव्येन अमेध्य सार्धम् । 25
 विज्ञा पुनर्विज्ञजनेन सार्धं समेति सर्पिर्यथ सर्पिमण्डे ॥

तथा च पुनरत्रैवमाह —

सुसुखिता सद ते नर लोके येषु प्रियाप्रिय नास्ति कर्हिचित् ।
 य च न कन्दरकेऽभिरमन्ते श्रामणक सुसुख अनुभोन्ति ॥

येषु ममापि तु नास्ति कर्हिचिन् येषु परिमदु सर्वशु नास्ति ।
 खड्गसमा विचरन्तिमु लोक गगने पवन येषव ब्रजन्ति ॥
 स्यु सुखिता वत ते नर लोके येष न सज्जति मानस लोके ।
 वायुसम सद तेष्विह चित्त नो च प्रियाप्रिय विद्यति सद्गो ॥
 5 अप्रिय ये दुस्त्रिनेहि निवासो येषपि प्रिया दुस्त्रिनेहि प्रियोगो ।
 अन्त उमे अपि ते हि एति जहिन्या तं सुखिता नर ये रत धर्मे ॥

पुनरेतेरोक्तम्—

भवति सततमल्पवृत्त्ययोगी पृथु गुणदोषत सर्वि धर्जयिन्वा ।
 न विनयति यदाचि युक्तयोगी इमि गुण तस्य भयन्त्यरष्यवामे ॥
 10 सद भवति निविष्ण नसृष्टेऽस्ती न भवति तस्य पृथा कर्हिचि ले ने ।
 न च भवति त्रिवृद्धिरासक्काणा वन वमतोऽस्य भवन्ति आनुशसा ॥
 अधियरुण न तस्य जानु भेती सद उपशात्तरतो विरेयचारी ।
 वचसि मनसि पाय नदृतस्यो बहु गुण तस्य भयन्त्यरष्यवामे ॥
 भवति च अनुश्रुत तस्य मोक्षो लघुप्रतीभियति सोऽप्रिमुक्ति शाताम् ।
 15 वनिचारेधिमुक्ति सेनोऽस्य इमि गुण भयन्त्यरष्यवामे सर्वे ॥

पुनराह—

वनयगड भेदय त्रिविक्त सदा विजह्विच प्राप्तनशेषु गमिम् ।
 अद्वितीय राहस्यम भेष सदा न चिरेण लक्ष्यय समाशिकरम् ॥ इति ॥

B 196 20 आर्यराष्ट्राण्युद्रेऽप्याह—

त्यक्त्वा गौहमनन्तदोगाहनं चिन्तानशशा सदा
 तेऽरुष्ये रतिनाम्रयन्ति गुणिन शान्तेन्द्रिया पुरता ।
 न रक्षिभर नैव श्यापि पुण्यभवेतं कश्चिद्विषते
 एतस्मिं विद्वान्नि म्बुहसदसा शुभाशया भिर्मया ॥
 20 लभेत्सि च तेषु हर्षे सन्मो नीयन्व्याभेर्न च
 अन्वेद्या इत्येतेरभिगता मन्त्रादुष्टाशक्ति ॥ इति ॥

उपसत्तदरेषु चानयद्— स नानेको मे न कर्तव्य, न हि मयैवमात्रं शुभाश्यानि
 मंजनधियायनीयदि ॥

यदि पुन श्रुतवन्तिनं ध्यानदम्यतय तासादी म्बु. विन न शोभेत्, स एते.
 30 मदेके लोके कश्चिन् म्बुत् ॥ उक्त हि आर्येणकूट— तदथा कश्चिन् कश्चिदेव पुण्ये म्बुत्
 उक्तवन्तिनेऽनन उक्तवन्तिना कश्चिन् कश्चिन्, एतेनैव कश्चिन् इति अन्वयः कश्चिन् कश्चिन्

पर्ययाप्य न रागतृष्णा विनोदयन्ति, न द्वेषतृष्णाम्, न मोहतृष्णा विनोदयन्ति । ते महता धर्माणर्विनोदयमाना क्लेशतृष्णया कालगता दुर्गतिविनिपातगामिनो भवन्तीति ॥

तस्मादवश्यमरण्यमाश्रयेत् । तादृशानि च स्थानानि आश्रयेत्, येषु च स्थानेषु नातिदूरे पिण्डपातगोचरो भवति नातिमनिदृष्टे, येषु पानीयानि भवन्त्यञ्छानि शुचीनि निर्मलान्यल्पायासानि सुखपरिभोगानि । यानि च स्थानानि वृक्षसपन्नानि भवन्ति, पुष्पसपन्नानि फलसपन्नानि पत्रसपन्नान्यपगतदुष्टपददानि गुहासपन्नानि प्राग्भारसपन्नानि सुखपरिसर्व्यकाणि शान्तान्यद्वितीयानि, तादृशानि स्थानान्याश्रयेत् । स तेषु स्थानेष्याश्रितो यदनेन पूर्वं पठितं भवति, तत् त्रिभी रात्रैस्त्रिदिवसस्य स्वाध्यायति नात्युच्चैः स्वरेण नातिनीचेन नोद्धतैरिन्द्रियैर्न बहिर्गतेन चित्तेन प्रसादमुपजीवन् ग्रन्थमुपधारयन्निमित्तान्युद्धून् मिद्धमपकामन् । सचेदारण्यरूपस्य भिक्षो राजा वोपसक्रामति राजमात्रो वा अन्ये वा ब्राह्मणक्षत्रियनैगमजानपदा, तेन तेषामादरेण स्वागतक्रिया कर्तव्या । एव चानेन वक्तव्यम्—निषीद महाराज यथाप्रज्ञस आसने । सचे दुपविशति, द्वाभ्यामप्युपवेष्टव्यम् । सचेनोपविशति, उभाभ्यामपि नोपवेष्टव्यम् । सचेच्छेन्द्रियो भवति, उत्कर्षयितव्यम् । तस्य ते महाराज लम्बा सुलब्धा यस्य ते भूप्रदेशे शील्यन्तो गुणवन्तो बहुश्रुता श्रमणब्राह्मणा प्रतिवसन्ति अनुपद्रुताश्चौरभटादिभि । सचेत् स्थिरो भवति विनीत प्रशान्तैन्द्रिय, भव्यश्च भवति धर्मदेशनाया, ततोऽस्य विचित्रा धर्मदेशना उपसहर्तव्या । सचे- द्विचित्रा न प्रियायते, सवेगानुकूला धर्मदेशना उपसहर्तव्या । सचेत्सवेगा[नुकूला] न प्रियायते, उदारोदाराणि तथागतमाहात्म्यानि उपदेष्टव्यानि । ब्राह्मणक्षत्रियनैगमजानपदानामप्युपसक्रामता यथानुरूपा क्रिया उपसहर्तव्या । स एव बहुश्रुत सत् प्रतिबले भवति धार्मश्रवणिकाना चित्तमाराधयितुम् । ते च सत्त्वास्तस्यान्तिके प्रीतिं च प्रसादं च प्रामोद्यं च प्रतिलभन्त इति ॥

उप्रदत्तपरिपृच्छायामथाह—पुनरपर गृहपते प्रव्रजितेन बोधिसत्त्वेनारण्ये प्रतिवसता एव मुपपरीक्षितव्यम् । किमर्थमहमरण्ये प्रतिवसामि ? न केनलमरण्यवासेन श्रमणो भवति । बहवोऽप्यत्र अदान्ता अविनीता अयुक्ता अनभियुक्ता प्रतिवसन्ति । तद्यथा—मृगवानरपक्षिसघचौरचण्डाला प्रतिवसन्ति ; न च ते श्रमणगुणसमन्वागता भवन्ति । अपि तु खलु पुनरह यस्वार्थय अरण्ये प्रतिवसामि, स मया अर्थं परिपूरयितव्यो यदुत श्रामण्यार्थं ॥ पे० ॥ पुनरपर गृहपते प्रव्रजितेन बोधिसत्त्वेन अरण्ये विहरता एवमुपपरीक्षितव्यम्—किमर्थमहमरण्यमागत ? तेनैव मीमांसयितव्यम्— भयभीतोऽस्म्यहमरण्यमागत । वृत्तो भयभीत ? सगणिन्नभयभीत । ससर्गभयभीतो रागद्वेषमोह- भयभीतो मानमदमदप्रतिदाहभयभीतो लोभेर्व्यामात्सर्यभयभीत रूपशब्दरङ्गधरसस्पष्टव्यभयभीत । सोऽहकारममकारभयभीत । औद्धत्यविचिकित्साभयभीत । स्फुन्धमारभयभीत । क्लेशमारभयभीत । मृत्युमारभयभीतो देवपुत्रमारभयभीत । अनित्ये नित्य इति विपर्यासभयभीतोऽनात्मनि आत्मेति विपर्यासभयभीतोऽशुचौ शुचिरिति विपर्यासभयभीतो दुःखे सुखमिति विपर्यासभयभीत । चित्तमनोविज्ञानभयभीतो नीवरणारण्यपर्युत्थानभयभीत । सत्कायदृष्टिभयभीत पापमित्रभयभीतो लभसत्कारभयभीतोऽकालमन्त्रभयभीतोऽदृष्टे दृष्टमिति भयभीतोऽश्रुते धृतमिति भयभीतोऽमने मतमिति भयभीतोऽविज्ञाते विज्ञातमिति भयभीतोऽश्रमणे श्रमणमदभयभीतोऽन्योऽन्य

विद्वेषणभयभीत कामग्रातरूपभावस्वरूपधातुभयभीत सर्वमवगम्युपपत्तिभयभीतो निरपत्यं
 ग्योनिपितृप्रियभयभीत । सक्षेपेण सर्वैर्म्योऽकुशलेभ्यो मनसिहारेभ्यो भयभीत । एभ्यो
 ह्यहमेरूपेभ्यो भयभैरवेभ्यो भीतोऽरण्यायासमुपगत ॥ पे० ॥ पुनरपर गृहपते प्रव्रजितेन
 बोधिसत्त्वेनारण्ययासस्थितेन भीतेन वा त्रस्तेन वा एव शिक्षितयम् — यानि कानिचिद्भयान्युपपद्यते
 5 सर्वाणि, तान्यात्मप्राहत उदयन्ते ॥ पे० ॥ सचेपुनरहमरण्ये प्रतिवसन्नात्मप्राह परित्यजेयम्,
 नात्माभिनिवेश नात्मपरिग्रह नात्मनिदान नात्मवृष्णा नामनज्ञा नात्मत्रादोपादान नात्मदृष्टि
 नात्माधिष्ठान नात्मपरिकल्पना नात्मरक्षा परित्यजेयम्, निरर्थको मेऽरण्यायास स्यात् । अपि तु खलु
 पुनर्गृहपते नास्त्यात्मसंज्ञिनोऽरण्यायासो नास्ति परसंज्ञिन ॥ पे० ॥ अरण्यायासो नाम गृहपते
 उच्यते सर्वधर्मेष्वसमन्वासा सर्वधर्मेष्वसङ्गासा ॥ पे० ॥ तद्यथा गृहपते अरण्ये तृणगुल्मीपत्रि-
 10 वनस्पतय प्रतिवसन्तो न विन्यति, नोत्रस्यन्ति, न सत्रस्यन्ति, न सत्रासमापद्यन्ते, एवमेव
 गृहपते प्रव्रजितेन बोधिसत्त्वेन अरण्ये निहृता तृणगुल्मीपत्रिग्रनस्पतिः स्रष्टुः कुञ्चबदालमप्रतिभासकसज्ञा
 काये उत्पादयितव्या । मायासमता चित्तस्योत्पादयितव्या । कोऽत्र विभेति ? कोऽस्मिन्नुत्स्यति ?
 तेन भयभीतेन वा त्रस्तेन वा एव योनिश काय उपपरिक्षितयम् — नास्त्यत्र काये आमा व
 सत्त्वो वा जीवो वा पोषो वा पुटलो वा मनुजो वा । अभूतपरिकल्प एव यदुत भय
 15 नाम । स मया अभूतपरिकल्पो न परिकल्पयितव्य । तेन यथा अरण्ये तृणगुल्मीपत्रिवनस्पतय
 प्रतिवसन्ति अममा अपरिग्रहा, एवमेवामेनापरिग्रहेणारण्यमेव सर्वधर्मा इति ज्ञात्वा उपसपद्य
 निहर्तव्यम् । तत्कस्य हेतो ? रणच्छेदोऽरण्यायासोऽमनोऽपरिग्रह ॥ पे० ॥ पुनरपर गृहपते
 प्रव्रजितेन बोधिसत्त्वेन बुद्धानुज्ञातोऽरण्यायास इति ज्ञात्वा अरण्ये वस्तव्यम् । अत्र हि शुक्लधर्म-
 परिपूर्यतेति । उपस्तब्धकुशालमूल पश्चाद् भ्रामनगरनिगमराष्टराजधानीश्वरतीर्थ धर्म देशयिष्यामि
 20 ॥ पे० ॥ सचेपुनर्गृहपते प्रव्रजितो बोधिसत्त्व उद्देशस्वाध्यायार्थं गणमवतरति, तेन तत्र सगौरवेण
 भवितव्य सप्रतीशेनाचार्योपाध्यायैः स्थविरमन्थनवक्त्रेण भिक्षुषु प्रदक्षिण भवितव्यमनलसेन
 स्वयकारिणा अपरोपतापिना । न च तेनोपस्थानगुल्फेण भवितव्यम् । एव चानेनोपपरीक्षितयम् ।
 तथागतोऽप्यर्हन् सम्यक्संबुद्ध सदेवस्य लोत्रस्य सनारकस्य सत्रहस्य सप्रमणनाड्यणिजाया
 प्रजाया वृजितो दक्षिणीय सर्वसत्त्वानाम् । सोऽपि तावन्न कस्याचित्सन्नाशादुपस्थान स्वीकरोति,
 25 किं पुनरस्माभिरशिक्षिते शिक्षितुर्हम ? अपि तु वयमेव सर्वसत्त्वानामुपस्थापना भविष्याम ।
 वयमेव परंपामुपस्थानपरिचर्यां करिष्याम, न च पुन कस्याचित्सन्नाशादुपस्थानपरिचर्यां
 स्वीकुरिष्याम । तत्कस्य हेतो ? उपस्थानगुल्फस्य हि गृहपते भिक्षोर्गुणधर्मानुग्रहो नश्यति ।
 येन च सग्रहं करोति, तेनामेव भजति—उपस्थानहेतोरेयोऽस्माक सग्रहं करोति ॥

पुनरत्रैवाह— सचेपुनर्गृहपते आरण्यको बोधिसत्त्वो धर्मश्रवणार्थं आचार्योपाध्याय
 30 दर्शनार्थं वा ग्लानपरिपृच्छको वा भ्रामान्तिरु शपनासनमागच्छेत्, तेन सायनागमनाय
 प्रक्रमणाप च चित्तमुत्पादयितव्यम् । सचेपुनरस्य परप्रतिग्रह उद्देश स्वाध्यायो वा, तेन
 विहारे प्रतिवसता अरण्यप्रवणचित्तेन भजितव्यम् । एव एव तत्पारण्यायासो यत्सर्ववस्तुत्परण्यमज्ञा
 धर्मपर्येष्या चातृप्ततेति ॥

आर्यरत्नरात्रिसूत्रेऽप्युक्तम्—यदि पुनरस्य तत्रारण्यायतने विहरतोऽप्राप्तफलपृथग्जनस्य व्यालमृगा आगच्छेयु, तेन तत्र न भय न त्रास उत्पादयितव्य । एव च चित्तमुत्पादयितव्यम्—पूर्वमेवाहमुत्सृष्टक्रायजीवितोऽरण्यवासमुपगत । न मयात्र भेतयम् नोत्रसितव्यम्, अपि तु मैत्रीमुत्पादयि[त्वा] दोष त्रिजयिष्यामि, भयमपनयिष्यामि । यद्येवमपि वृत्त्वा ते व्यालमृगा मा जीविताद् व्यपरोष्य भुञ्जीरन्, तेन मयैव चित्तमुत्पादयितव्यम्—लाभा मे सुलब्धा यस्य मे असारत्वाया 5 त्सारमादत्त भविष्यति । न पुनरिमे व्यालमृगा शक्या मया आमिषेण तोपयितुम् । मम मास भक्षयित्वा सुखस्पर्शं निहरिष्यन्ति ॥ पे० ॥ यदि पुनस्तत्रारण्यायतने विहरतोऽमनुष्या उपसक्रमिष्यन्ति, सुवर्णा वा दुर्वर्णा वा, तेन न तत्रानुनेतव्य न प्रतिहन्तव्यम् । यदि पूर्वबुद्धदार्शिनो देवता आरण्यक भिक्षुमुपसक्रम्य प्रश्न परिपृच्छेयु तत्र तेनारण्यकेन यथाशक्ति यथाबल यथा धर्माधिगमाय तासा देवताना धर्मो देशयितव्य । यदि पुनस्तावद्रम्भीरान् प्रश्नान् परिपृच्छेयु, यान् 10 स आस्प्यको भिक्षुर्न शक्त्यादिसर्जयितुम्, तेन निर्मानेन भूत्वा वाग्भाषितव्या, अशिक्षितो न परिभ्रितव्य । युञ्जिष्यामि घटिष्ये बुद्धशासने । भविष्यति स काल स समयो यदा अधिगतान् धर्मान् श्रुत्वा सर्वकथा विसर्जयिष्यामि । अपि तु प्रतिभातु ते वय धार्मश्रवणिका इति ॥ पे० ॥ तेन तत्र अरण्यायतने प्रतिप्रसता तृणगुल्मौषधिवनरूपतीना निमित्त ग्रहीतव्यम् । कथमेते भवन्ति यथैषा भाजानामस्वामिजानामममानामपरिग्रहाणामेव निश्चेष्टाना निर्व्यापाराणा भव युत्पादो भङ्गश्च, 15 न चैषा कश्चिदुत्पादयिता, न निरोधयिता, एवमेवाय कायस्तृणकाष्ठकुड्यप्रतिभासोपमोऽस्वामिको ऽममोऽपरिग्रहो निश्चेष्टो निर्व्यापारो हेतुप्रत्यययुक्तया उत्पद्यते, हेतुप्रत्ययवैकल्यान्निरुध्यते । न पुनरत्र कश्चिद्धर्म परमार्थत उत्पद्यते वा निरुध्यते वेति ॥

पुनश्चोक्तम्—तेन तत्र अरण्यायतने विहरता एव चित्तमुत्पादयितव्यम्—यद्यप्यहमरण्य मागत एकोऽद्वितीय, न मे कश्चिःसहायो यो मा सुदृष्ट दुष्टत वा चोदयेत् । अपि तु खलु पुन 20 सन्ति मे देवनागयक्षा बुद्धाश्च भगवन्तो ये मम चित्ताशय जानन्ति । ते मम साक्षिण । सोऽहं विहरण्यायतने प्रतिप्रसन्नकुशलचित्तस्य वक्ष्य गच्छामि । यदि पुनरहंमिहूपागत, एकोऽद्वितीयोऽसस्तब्धोऽममोऽपरिग्रह कामवितर्क वा नितर्कयेयम्, व्यापाद विहिंसावितर्क वा वितर्कयेयम्, अन्य वा अकुशलवितर्क वितर्कयेयम्, निर्दिशेनो भजेयं ससर्गसगणिकाभिरैतै सत्त्वै । ते च मे देवनागयक्षा विस्रादिता, बुद्धाश्च भगवन्तोऽनभिराद्वा भविष्यतीति ॥ 25

इति शिक्षासमुच्चये अरण्यसर्जन नामैकादश परिच्छेद ॥

चित्तपरिकर्म द्वादशः परिच्छेदः ।

तदेवमरण्ये वसन्

समाधानाय युज्येत

उक्तं हि भगवत्याम्—स तेपामेव सत्वानामर्थाय ध्यानपारमिताया चरन्विक्षितचित्तो भवति । तत्त्वस्य हेतोः ? तथा ह्यस्यैव—भवति लौकिकी ध्यानोपपत्तिरपि तावद्विक्षितचित्तस्य दुर्लभा, क पुनरादोऽनुत्तरा सम्यक्संज्ञोधि । तस्मान्मया अविक्षितचित्तेन भवितव्यम्, यान्नानुत्तरा सम्यक्संज्ञोधिमभिमवुध्येमिति ॥

पुनरस्यामुक्तम्—पुनरपर सुभूते बोधिसत्त्वो महासत्त्व प्रथमचित्तेत्यादमुपादाय ध्यानपारमिताया चरन् सर्गान्तरज्ञताप्रतिमयुक्तैर्गमसिद्धारैर्व्यान समापद्यते । स चक्षुषा रूपाणि दृष्ट्वा न निमित्तप्राप्ती भवति नानुव्यञ्जनप्राप्ती । यतोधिःकरणस्य चक्षुरिन्द्रियेणात्सरसवृत्तस्य त्रिहरतोऽभिच्यार्दौर्मनस्ये अन्ये वा पापका अकुशला धर्माश्चित्तमनुप्राप्त्यु, तेया सत्राय प्रतिपद्यते । रक्षति चक्षुरिन्द्रियम् । एव श्रोत्रेण शब्दान् श्रुत्वा, घ्राणेन गन्धान् घ्रात्वा, जिह्वया रसानास्वाद्य, वायेन स्प्रष्टव्यानि स्पृष्ट्वा, मनसा धर्मान् मिज्ञाय न निमित्तप्राप्ती भवति, नानुव्यञ्जनप्राप्ती । यतो विकरणस्य मनइन्द्रियेणात्सरसवृत्तस्य पापकाश्चित्तमनुप्राप्त्यु, तेया सत्राय प्रतिपद्यते । रक्षति मनइन्द्रियम् । स गच्छन्नपि तिष्ठन्नपि निरण्णोऽपि शयानोऽपि भायमाणोऽपि समाहितावस्था [न] विजहाति । स भक्त्र्यहस्तलोल अपादलोलोऽमुखलोलोऽप्रकीर्णवाक् अविक्षितेन्द्रियोऽनुद्धतोऽनुन्नतोऽचपलोऽनलसोऽसभ्रान्तःकायोऽसभ्रातचित्त । शान्तकाय शान्तवाक् शान्तचित्त । रहस्परहसि वा वल्लिनैर्यापथ सत्पुष्ट ॥ पे० ॥ सुभर सुपोष सूपास्य कल्याणाचारगोचर । सगणित्स्यापि विवेक्तोचर । लामेऽलामे च समो निर्विकार । अनुन्नतोऽनननत । एव सुखे दुःखे, स्तुतौ निन्दायाम्, यशस्यपशसि, जीविते मरणे च समो निर्विकारोऽनुन्नतोऽनननत । एव शत्रौ मित्रे च । मनापवर्तिनि *** । आर्येभ्यनार्येषु । शब्देषु सकीर्णेष्वसकीर्णेषु । प्रियाप्रियेषु च रूपेषु समो निर्विकार । अनुन्नतोऽनननत अनुरोधविरोधापगत । तत्त्वस्य हेतोः ? तथा हि स स्वलक्षणशून्यानमभूताननित्यन्ताननभिनिर्वृत्तान् सर्वधर्मान् पश्यतीति निस्तर ॥

तत्र लीने मनसि मुदिताभाजनयोत्तेजन वुर्यात्, उद्धते त्वनित्यतामनसिकारै प्रशम ॥
उभयप्रतिपक्षार्थं चार्यराष्ट्रपालोक्ता गाथा स्मरेत्—

25

बहुमल्पकोटीभि कदाचि बुद्धो

उपपद्ये लोऽहितो महर्षी ।

लब्धोऽपुना स प्रसर क्षणोऽद्य

त्यनति प्रमाद यदि मोक्तुन्नाम । इति ॥

तथा—मायोपमं वितथमेतत्त्वप्रोपमं च संसृत्तमवेक्ष्य न चिराद्भविष्यति वियोगः सर्व-
प्रियैः, न नित्यमिह कश्चित् । उद्युज्य यया घटत नित्यं पारमितासु भूमिषु बलेषु । मा जातु
खंसय वीर्यं यावन्न बुष्यथा प्रवरवोधिम् । इति ॥

अर्थललितविस्तरेऽप्युक्तम्—

ज्वलितं त्रिभवं जरव्याधिदुखैर्मरणाग्निप्रदीप्तमनायमिदम् ।

5

भवनिसरणे सद मूढ जगद्भ्रमति भ्रमरो यथ कुम्भगतः ॥

अध्रुवं त्रिभवं शरदभ्रनिभं नटरङ्गसमा जगि जन्मच्युतिः ।

गिरिनद्यसमं लघुशीघ्रजवं व्रजतायु जगे यथ विद्यु नभे ॥

भुवि देवपुरे त्रिअपायपथे भवतृष्णाअविद्यवशा जनता ।

परिवर्तिषु पञ्चगतिष्वबुधा यथ कुम्भभरस्य हि चक्रभ्रमी ॥

10

प्रियरूपवरैः सद स्निग्धस्तैः शुभगन्धरसैर्वरस्पर्शसुखैः ।

परिपिक्तमिदं कलिपाशजगत् मृगलुब्धकपाशि यथैव कपि ॥

सभयाः सरणाः सद वैरकराः बहुशोकउपद्रव कामगुणाः ।

असिधारसमा विषपत्रनिभाः जहितार्यजनैर्यथ मीढघटः ॥

स्मृतिमोपेकरास्तमसीकरण भयहेतुकरा दुखमूल सदा ।

15

भूतृष्णलतायविष्टद्विकराः सभयाः सरणाः सद कामगुणाः ॥

यथ अग्निखदा ज्वलिताः सभयाः तथ काम इमे विदितार्यजनैः ।

महपङ्कसमा असिशूलसमा मधुदिग्ध इव क्षुरधारसमा ॥

यथ सर्पशिरो यथ मीढघटः तथ काम इमे विदिता विदुषाम् ।

तथ शूलसमा द्विजपेशिसमा यथ श्वानकर्कं सरैरमुखा ॥

20

दकचन्द्रनिभा इति कामगुणाः प्रतिबिम्ब इवा गिरिषोप यथा ।

प्रतिभाससमा नटरङ्गनिभा तथ स्वप्नसमा विदितार्यजनैः ॥

क्षीणिका वसिका इति कामगुणाः तथ मायमरीचिसमा अलिका ।

दकलुब्धदफेनसमा त्रितथाः परिकल्पसमुत्थितं बुद्ध बुधैः ॥

प्रथमे वयसे वररूपधरः प्रिय इष्ट मतो इय बालचरी ।

25

जरव्याधिदुखैर्हततेजवपुं विजहन्ति मृगा इव शुष्कनदीम् ॥

धनधान्यवरो बहुद्रव्यबली प्रिय इष्ट मतो इय बालचरी ।

परिहीणधनं पुन वृच्छ्मातं विजहन्ति नरा इव शून्यटवीम् ॥

यथ पुष्पद्रुमो सफलो व द्रुमो नरु दानरतस्तथ प्रीतिकरः ।

धनहीनु जरार्दितु याचनको भवते तद अप्रिय गृध्रसमः ॥

30

प्रभु द्रव्यबली वररूपधरः प्रियसङ्ग मनेन्द्रियप्रीतिकरः ।

जरव्याधिदुखार्दितु क्षीणधनो भवते तद अप्रिय मृत्युसमः ॥

जरया जरित समतीतयो द्रम विद्युहतो व यया भवति ।
 जरजीर्ण अगार यया सभयो जरनि सरण लघु ब्रूहि मुने ॥
 जर शोभयते नरनारिगण यय माळुलता घनशालवनम् ।
 जर वीर्यपराक्रमत्रेगहरी जर पङ्कनिमग्न यया पुण्यो ॥
 5 जर रूपसुरूपपरिरूपकरी जर तेजहरी बलस्थामहरी ।
 सद सौख्यहरी परिभावकरी जर मृत्युकरी जर ओजहरी ॥
 बहुरोगशतैर्घनव्याधिदुखै उपसृष्टु जगज्ज्वलनेव मृगा ।
 जरव्याधिगत प्रसमीक्ष्य जगत दुखानि सरण लघु देशपही ॥
 शिशिरोहि यया हिमधातु मह तृणगुल्मवनौपधिओजहरो ॥
 10 तप ओजहरो अयु व्याधि जगे परिहीयति इन्द्रियरूपबलम् ॥
 धनधान्यमहार्यभयान्तकर परिभानकर सद व्याधि जगे ॥
 प्रतिघातकर प्रियद्रेपकर परिदाहनरो यय सूर्यु नभे ॥
 मरणं श्ववन श्युति कालक्रिया प्रियद्रव्यजनेन वियोगु सदा ।
 अपुनतामन च असगमन द्रुमपत्रफला नदिस्रोतु यया ॥
 15 मरण वशितान वशीकुस्ते मरण हरते नदिदारु यया ।
 असहाय नरो व्रजतेऽद्वितिय स्वककर्मफलानुगतो विवश ॥
 मरण प्रसते बहु प्राणिशतान् मरुतो व जलाकरि भूतगणान् ।
 गरुडो उरग मृगराज गज ज्वलनो व तृणौपधिभूतगणम् ॥ इति ॥

राजाववादकमूत्रेऽप्याह—तद्यथा महाराज चतसृभ्यो दिग्मश्वत्वार पर्वता आगच्छेयुर्ददा
 20 सारवन्तोऽखण्डा अचिच्छ्रा असुपिरा सुसबृता एकधना नम[ ] सृशन्त पृथिवीं चोद्दिशत
 सर्वनृणांकाष्ठशाखापर्णपलाशादिसर्वसत्वप्राणिभूतानि निर्मथन्त । तेभ्यो न सुकर जवेन वा पलायितु
 बलेन वा द्रव्यमन्त्रौपधिभिर्वा निवर्तयितुम्, एवमेव महाराज चत्वारिमानि महाभयान्यागच्छति
 येनां न सुकर जवेन वा पलायितु बलेन द्रव्यमन्त्रौपधिर्वा निवर्तन कर्तुम् । यतमानि चत्वारि ।
 25 जरा व्याधिर्मरण विपत्तिश्च ॥ जरा महाराज आगच्छति यौवन प्रथममाना । व्याधिर्महाराज
 आगच्छत्यारोम्य प्रथममान । मरण आगच्छति जीवित प्रथममानम् । विपत्तिर्महाराज आगच्छति
 सर्वा सपत्नी प्रथममाना । तत्कस्य हेतो १ तद्यथा महाराज सिंहो मृगराजो रूपसपन्नो जवसपन्न
 सुजाननखदंष्ट्रान्नालो मृगगणमनुप्रविश्य मृग गृहीत्वा ययाक्रामकरणीय करोति । स च मृगोऽतिबल
 व्यालमुखमासाद्य विवशो भवति । एवमेव महाराज विद्वस्य मृत्युशल्यानापगतमदस्यापरायणस्य मर्मसु
 ठिबमानेपु मुच्यमानेपु सधिपु मासशोणिते परिशुश्र्वमाणे परितप्तनृपितविह्वलवदनस्य करचरण
 30 विशेपागिसुक्तस्य अन्तर्मध्यस्यासमर्थस्य लालासिद्धान्कपूयमूत्रपुरीषेप्रलितस्य ईषजीवितावशेगस्य
 कर्मभवात्युनर्मवमालम्बमानस्य यनपुरपभयभीतस्य कालरात्रिवशगतस्य चरमाभासप्रभासेपु प्रहस्य
 मानेपु एकाकिनोऽद्वितीयस्यासहायस्येव लोक जहत् परलोक्रमाकामतो महापथ व्रजतो महाका तार
 प्रविशतो महागहन समवगाहमानस्य महान्धकार प्रतिपद्यमानस्य महार्णवेनोद्धमानस्य कर्मवायुना

हियमाणस्य अनिमित्तीकृता दिश गच्छतो नान्यत्राण नान्यच्छरण नान्यत्परायणमृतं धर्मात् ।
 धर्मो हि महाराज तस्मिन् समये त्राण लयन शरण परायण भवति । तद्यथा शीतार्तस्याग्निप्रताप,
 अग्निमपगतस्यानिर्वापणम्, उष्णार्तस्य शैत्यम्, अध्वान प्रतिपन्नस्य शीतल छायोपपन्नम्,
 पिपासितस्य शीतलजलम्, बुभुक्षितस्य वा प्रणीतमन्नम्, व्याधितस्य वैद्योषधिपरिचारका,
 भयभीतस्य बलन्त सहाया साधव प्रतिशरणा भवन्ति, एवमेव महाराज विद्वस्य मृत्युशल्येन 5
 अपगतमद्रस्यात्राणस्यापरायणस्य नान्यत्राण नान्यत्परायणमन्यत्र धर्मात् । तस्मात्तर्हि ते महाराज
 अनित्यतानुदर्शना भवितव्यम्, क्षयव्ययानुदर्शना भवितव्य मरणभयभीतेन । धर्मेणैव ते
 महाराज राज्य कारयितव्य नाधर्मेण । तत्कस्य हेतो २ अस्यापि ते महाराज, आत्मभावस्यैव
 सुचिरमपि परिरक्षितस्य सुचिरमपि शुचिना प्रणीतेन खादनीयभोजनीयास्वादनीयेन सतर्पितस्य
 सप्रवारितस्य क्षुत्पिपासापरिगतस्य कालक्रिया भविष्यति । एव काशिकौशेयदूकूलपत्रोर्णकौमादि- 10
 भिर्भिक्षविशेषैराच्छादितस्य चरमशयनानस्थितस्य विविधस्वेदाम्बुक्लिन्नमलिनवसनाघृतस्य कालक्रिया
 भविष्यति । एवमपि ते महाराज खानानुलेपनवासधूपपुष्पसुरभिगन्धस्यात्मभावस्य नचिरेण दुर्गन्धता
 भविष्यति । एव स्र्यगारमध्यगतस्यापि ते क्लीगणपरिवृतस्य नानावाद्यगीतवर्णनाट्यैरपगीयमानस्य
 सुमनस ऋडतो रममाणस्य परिचारयतो मरणभयभीतस्य अतीव दु खदर्शनस्याभ्या कालक्रिया
 भविष्यति । एवमपि ते महाराज गृहेधूपलेपनोपलिप्तेषु सुस्थापितार्गलेषु सुपिहितवातापनेषु 15
 बहुगन्धधूपपुष्पतैलवर्तिप्रज्वालितेश्वासक्तपट्टदामकलापेषु मुक्तकुसुमानकीर्णेषु गन्धघटिकानिर्धूपितेषु
 त्रिन्यस्तपादपीठपटिकास्तरणगोणि कास्तरणकाचलिन्दिकप्रावरणसान्त्तरोपच्छदपटिकोभयकृतोपधानेषु
 पर्यङ्केषु शयित्वा । पुनश्च शृगालकाकगृध्रमृतकलेवरमासास्थिकेशशुधिरवसाकुले परमवीभक्त्ये श्मशाने
 गतचेष्टस्यात्मभाव पृथिव्यामवश शेष्यते । एवमपि ते महाराज गजस्कन्धाश्वपुष्टराभिर्रुद्धस्य
 शङ्खपट्टहेष्वाहन्यमानेषु छत्रेण धार्यमाणेन बालव्यजनेन बीज[य]मानस्यानेकहस्त्यश्वरथपदातिभि- 20
 रनुयातस्याञ्जलिशतसहस्रैर्नमस्क्रियमाणस्य निर्गमनमनुभूय नचिरान्निश्वेष्टस्य मृतशयनाभिर्रुद्धस्य
 चतुर्भि पुण्यैरुत्क्षितस्य दक्षिणेन नगरद्वारेण निर्णीतस्य मातापितृभ्रातृभगिनीभार्यापुत्रदुहितृ-
 वयस्यदासीदासकर्मकरपौरुषेयै शोकगतदह्दयैर्विद्विष्यतुजै सोरस्ताड परमरुण - हा पुत्र हा नाथ
 हा तात हा स्वामिन् इत्याक्रन्दमानै, पौरजानपदै सपरिभवदृश्यमानस्य श्मशान नीतस्य पुन
 काकगृध्रश्वशृगालादिभिर्भक्षितस्य तान्यस्थीन्यग्निना वा दग्धानि पृथिव्यां वा निखानितानि अद्विर्वा 25
 क्लिन्नानि वातातपवर्षैर्वा चूर्णीकृतानि दिग्बिदिक्षु प्रक्षितानि तत्रैव पूतभावमायास्यन्ति । एवमनित्या
 सर्वसत्कारा, एवमश्रुवा । इति निस्तर ॥

तत्र क्लेश प्राधान्येन रागद्वेषमोहा, यस्यैवामेकतरस्य तानत्रप्रतिपक्षमादौ भावयेत्,
 तन्निदान च वर्जयेत् ॥

तत्र आर्यरत्नेमेधे तावदाह - स रागस्य प्रतिपक्ष भजते, रागोत्पत्तिप्रत्ययाश्च वर्जयति । 30
 क्तमश्च स रागस्य प्रतिपक्ष २ क्तमे च ते रागोत्पत्तिप्रत्यया २ अशुभा भावना रागस्य
 प्रतिपक्ष । जनपदकल्याणी रागोत्पत्तिप्रत्यय । क्तमा च सा अशुभा भावना २ यदुत
 सन्त्यस्मिन् कथ्ये केशा रोमाणि नखा दत्ता रजोमल त्वक् मासास्थि स्नायु शिरा वृक्का हृदय

जरया जरित समतीतयो द्रम विद्युहतो व यया भवति ।
जरजीर्ण अगार यया समयो-जरनि सरणं लघु ब्रूहि मुने ॥
जर शोषयते नरनारिणं यथ माञ्जुलता घनशाखवनम् ।
जर वीर्यपराक्रमवेगहरी जर पङ्कनिमग्न यया पुश्यो ॥

5 जर रूपसुरूपविरूपपङ्करी जर तेजहरी बलस्थामहरी ।
सद सौख्यहरी परिभाषकरी जर मृत्युकरी जर ओजहरी ॥
बहुरोगशतैर्वनव्याधितुल्यै उपसृष्टु जगज्ज्वलनेव मृगा ।
जरव्याधिगत प्रसमीक्ष्य जगत दुखनि सरण लघु देशयही ॥

B 206

10 शिशिरोहि यथा हिमधातु मह तृणगुल्मवनौपधिभोजहरो ॥
तथ ओजहरो अयु व्याधि जगे परिहीयति इन्द्रिपरूपबलम् ॥
धनधान्यमहार्थक्षयान्तकर परिभावकर सद व्याधि जगे ॥
प्रतिघातकर प्रियद्रेपकर परिदाहकरो यथ सूर्य नभे ॥
मरण भ्यवन च्युति कालक्रिया प्रियद्रव्यजनेन वियोग सदा ।
अपुनागमन च असगमन द्रुमपत्रफला नदिस्तोतु यथा ॥

15 मरण वशितान वशीकुरुते मरण हरते नदिदारु यथा ।
असहाय नरो व्रजतेऽद्वितिय स्वकर्मफलानुगतो विवश ॥
मरण प्रसते बहु प्राणिशतान् मकरो व जलाकरि भूतगणान् ।
गल्डो उरग मृगराज गज ज्वलनो व तृणौपविभूतगणम् ॥ इति ॥

राजात्रनादकसूत्रेऽप्याह-तथया महाराज चतसृभ्यो दिग्यन्धवार पर्वता आगच्छेयुर्दृढा
20 सारवन्तोऽखण्डा अञ्जिद्रा असुपिरा सुसबृता एकघना नम[ ] स्पृशन्त पृथिवीं चोद्दिखत
सर्वतृणकाष्ठशाखापर्णपलाशादिसर्वसत्त्वप्राणिभूतानि निर्मथन्त । तेभ्यो न सुकर जवेन वा पलायितु
B 207 बलेन वा द्रव्यमन्त्रौपधिभिर्वा निर्वर्णयितुम्, एवमेव महाराज चत्वारिमानि महाभयान्यागच्छति
येन न सुकर जवेन वा पलायितु बलेन द्रव्यमन्त्रौपधिर्वा निर्वर्तन कर्तुम् । वतमानि चत्वारि *
जरा व्याधिर्मरण विपत्तिश्च ॥ जरा महाराज आगच्छति धौवन प्रमथमाना । व्याधिर्महाराज
25 आगच्छत्यारोग्य प्रथममान । मरण आगच्छति जीवित प्रमथमानम् । विपत्तिर्महाराज आगच्छति
सर्व सपत्नी प्रमथमाना । तत्कस्य हेतो * तथया महाराज सिंहो मृगराजो रूपसपन्नो जसपन्न
सुजातनखदंष्ट्राकरालो मृगगणमनुप्रविश्य मृग गृहीन्वा यथाक्रमवरणीय करोति । स च मृगोऽतिबल
व्याजमुत्तमासाध विवशो भवति । एवमेव महाराज विद्वस्य मृत्युशाल्येनापगतमदस्यापरापणस्य कर्मसु
छिद्यमानेषु मुच्यमानेषु सन्निपु भासशोणिते परिशुभ्यमाणे परितप्ततृपितविद्वल्वदनस्य करचरण
30 विश्लेषामियुक्तस्य अकर्मण्यस्यासमर्पस्य लालासिद्धान्तकूपमन्त्रपुरीनोपल्लितस्य ईपञ्जीवितावरोपस्य
कर्मभत्रालपुनर्मन्त्रमात्रमानस्य यमपुरमयभीतस्य काळरात्रिवशगतस्य चरमाश्वासप्रश्वासेषु प्रलभ्य
मानेषु एकाकिनोऽद्वितीयस्यासहायस्येभ लोक जहत परलोकाक्रामतो महापथ व्रजतो महाकन्तार
प्रविशतो महागहनं समवगाहमानस्य महाधकार प्रतिपथमानस्य महार्णवनेद्विमानस्य कर्मवायुना

हियमाणस्य अनिमित्तीकृता दिश गच्छतो नान्यत्राण नान्यच्छरण नान्यत्परायणमृते धर्मात् । धर्मो हि महाराज तस्मिन् समये त्राण लयन शरण परायण भवति । तद्यथा शीतार्तस्याग्निप्रताप , अग्निमपातस्यानिर्वापणम् , उष्णार्तस्य शैत्यम् , अध्वान प्रतिपन्नस्य शीतल छापोपवनम् , पिपासितस्य शीतलजलम् , बुभुक्षितस्य वा प्रणीतमन्नम् , व्याधितस्य वैद्योपधिपरिचारका , भयभीतस्य बलव्रत सहाया साधव प्रतिशरणा भवन्ति , एवमेव महाराज विद्वस्य मृत्युशाल्येन 5 अपगतमदस्यात्राणस्यापरायणस्य नान्यत्राणं नान्यत्परायणमन्यत्र धर्मात् । तस्मात्तर्हि ते महाराज अनित्यतानुदर्शिना भवितव्यम् , क्षयव्ययानुदर्शिना भवितव्य मरणभयभीतेन । धर्मेणैव ते महाराज राज्य कारयितव्य नावमेण । तत्कस्य हेतो 2 अस्यापि ते महाराज , आत्मभावस्यैव सुचिरमपि परिरक्षितस्य सुचिरमपि शुचिना प्रणीतेन खादनीयभोजनीयास्वादनीयेन सतर्पितस्य सप्रव्रारितस्य क्षुत्पिपासापरिगतस्य कालक्रिया भविष्यति । एव काशिकौशेयद्रुकूलपत्रोणक्षौमादि- 10 भिर्भक्षविशेषैराच्छादितस्य चरमशयनावस्थितस्य विविधस्वेदान्शुक्लिनमलिनवसनावृतस्य कालक्रिया भविष्यति । एवमपि ते महाराज क्षान्तानुलेपनवासधूपपुष्पसुरभिगन्धस्यात्मभावस्य नचिरेण दुर्गन्धता भविष्यति । एव स्रग्गारमध्यगतस्यापि ते क्षीगणपरिवृतस्य नानावाद्यगीततुर्ननाट्यैरपगीयमानस्य सुमनस क्रीडतो रममाणस्य परिचारयतो मरणभयभीतस्य अतीव दु खदर्शनस्याभ्या कालक्रिया भविष्यति । एवमपि ते महाराज गृहेषूपलेपनोपल्लेषेषु सुस्थापितार्गलेषु सुपिहितवातायनेषु 15 बहुगन्धधूपपुष्पतैलवर्तिप्रज्वालितेष्वसक्तपट्टदामकलापेषु मुक्तकुसुमाङ्कीर्णेषु गन्धघटिकानिर्धूपितेषु निन्यस्तपादपीठपटिकास्तरणगोणिक्कास्तरणकाचलिन्दिकझावरणसान्तरोपच्छदपटिकोभयवृत्तोपधानेषु पर्यङ्केषु शयित्वा । पुनश्च गृगालनाकगृध्रमृतकृत्वेवरमासास्थिकेशधिरवसाकुले परमत्रीभस्ते श्मशाने गतचेष्टस्यात्मभाय पृथिव्यामवश शेयते । एवमपि ते महाराज गजस्कधाश्चपृष्टरथामिरूढस्य शङ्खपट्टेष्वाहन्यमानेषु छत्रेण धार्यमाणेन बालव्यजनेन वीर्जा य]मानस्यानेकहस्त्यध्वरथपादातिभि- 20 रनुयातस्याञ्जलिशतसहस्रैर्नमस्क्रियमाणस्य निर्गमनमनुभूय नचिरान्निश्चेष्टस्य मृतशयनामिरूढस्य चतुर्भि पुरुषैरक्षिप्तस्य दक्षिणेन नगरद्वारेण निर्गीतस्य मातापितृभ्रातृभगिनीभार्यापुत्रदुहितृ- वयस्यदासीदासकर्मकरपौरुषेयै शोकगतहृदयैर्विक्षिप्तभुजै सोरस्ताड परमकरण - हा पुत्र हा नाथ हा तात हा स्वामिन् इत्याक्रन्दमानै , पौरजानपदै सपरिमवदृश्यमानस्य श्मशान नीतस्य पुन काकगृध्रश्चगृगालादिभिर्भिक्षितस्य तान्यस्थीयग्निना वा दग्धानि पृथिव्या वा निखानितानि अद्धिर्वा 25 क्लिन्नानि वातातपवर्षैर्वा चूर्णीकृतानि दिग्भिर्दिक्षु प्रक्षिप्तानि तत्रैव पूतभावमायास्यन्ति । एवमनित्या सर्वसत्कारा , एमधुवा । इति विस्तर ॥

तत्र क्लेश प्राधान्येन रागद्वेषमोहा , यत्सैवामेकतरस्य तावप्रतिपक्षमादौ भावयेत् , तन्निदान च वर्जयेत् ॥

तत्र आर्यरत्नेभ्ये तावदाह - स रागस्य प्रतिपक्ष भजते , रागोपत्तिप्रत्ययाश्च वर्जयति । 30 क्वतामश्च स रागस्य प्रतिपक्ष 2 क्वतामे च ते रागोत्पत्तिप्रत्यया 2 अशुभा भावना रागस्य प्रतिपक्ष । जनपदकल्याणी रागोत्पत्तिप्रत्यय । क्वतामा च सा अशुभा भावना 2 यदुत सत्यस्मिन् वाप्ये केशा रोमाणि नखा दत्ता रजोमल त्वक् मासास्थि स्नायु शिरा वृक्षा हृदय

श्रीहृक्ः क्लोमः अन्त्राणि अन्त्रगुणः, आमाशयः पक्वादाय, औदर्यकं यद्वृत्पुरीयमथु स्वदः खेटः
सिद्धान्तकः वसा लसीका मज्जा मेदः पित्तं श्लेष्मा पूयं शोणितं मस्तकं मस्तकलङ्कं प्रस्तावः ।
एषु च वस्तुषु बोधिसत्व उपपरीक्षणजातीयो भवति । तस्यैवमुपपरीक्षणस्यैव भवति—योऽपि
तावत्स्याद्वाद्यो मूढः अभयोल्लुब्धः, सोऽपि तावदेतानि वस्तुनि ज्ञात्वा रागचित्तं नोपादयेत्,
प्रागेव सप्रज्ञजातीयः । एवं हि बोधिसत्वोऽशुभभावनाबहुजो भवतीति ॥

भगवत्यामन्युत्तम्—पुनरपरं सुभूते बोधिसत्वो महासत्वः प्रज्ञापारमितायां चरन्निममेव
कार्यं यथाभूतं प्रजानाति । तद्यथापि नाम सुभूते गोघातको वा गोघातकान्तेवासी वा गां हत्वा
तीक्ष्णेन शस्त्रेण चत्वारि फलानि कृत्वा प्रत्यवेक्षते स्थितोऽयत्र निरयणः । एवमेव सुभूते
बोधिसत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन्निममेव कार्यं धातुराशो यथाभूतं प्रजानाति । अरुपस्मिन् काये
पृथिवीधातुरब्धातुरपि तेजोधातुरपि वायुधातुरपीति ॥ पेयालं ॥

पुनरप्याह—तद्यथापि नाम सुभूते कार्यस्तस्य मूलोटी पूर्णा नानाधान्यानां शालीनां व्रीहीणां
तिलानां तण्डुलानां मुद्गानां माषाणां यवानां गोधूमानां मसूराणां सर्पपाणाम्, तानेतान् चक्षुष्मान्
पुर्यान् प्रत्यवेक्षमाणः एवं जातीयादयं शाब्दिकं व्रीहिरमी तिज्ज अमी तण्डुल्य अमी मुद्गा अमी
माषा अमी यवा अमी गोधूमा अमी मसूरा अमी सर्पगा इति ॥ एवमेव बोधिसत्वो महासत्वः
प्रज्ञापारमितायां चरन्निममेव कार्यमूर्द्धं पादतलादधः केशमस्तमनखरोमन्चक्रोरमपर्यन्तं पूर्णं नाना-
प्रकारस्याशुचेर्यथाभूतं प्रत्यवेक्षते—सन्त्यस्मिन् काये केशा रोमाणि नखा यान्मस्तकं
मस्तकलङ्कमक्षिगूयं कर्णगूयमिति ॥ पे० ॥ पुनरपरं सुभूते बोधिसत्वः स्मशानगतः पश्यति
नानारूपाणि मृतशरीराणि स्मशानेऽपिद्वानि शमशयने उच्चित्तानि एकहमृतानि वा
द्वयहमृतानि वा त्रयहमृतानि वा चतुरहमृतानि वा पञ्चाहमृतानि वा व्याप्यतन्मृगि
विनीलमृगि विपूयमृगि विपश्यमृगि, स इममेव कार्यं तत्रोपसंहरति—अयमपि काय
एवंधर्मा एवंस्वभाव एतां धर्मतामव्यतिवृत्त इति ॥ एवं हि सुभूते बोधिसत्वो महासत्व
प्रज्ञापारमितायां चरन् बहिर्धां काये कायानुदर्शा विहरति ॥ पे० ॥ पुनरपरं यदा मृतशरीराणि
स्मशाने उच्छ्रान्तिं पश्यति, पद्ममृतानि काकैर्वा खाद्यमानानि, सुरैर्वा गृधैर्वा श्मिर्वा
शृगालैर्वा, ततोऽन्यैर्वा नानाविधैः प्राणजजातैः खाद्यमानानि, स इममेव कार्यं तत्रोपसंहरति—
अयमपि काय एवंधर्मा एवंस्वभाव, एतां धर्मतां न व्यतिवृत्त इति ॥ पुनरपरं यदा
मृतशरीराणि पश्यति स्मशाने उच्छ्रान्तिं विषादितान्यशुचीनि दुर्गन्धानि, स इममेव कार्यं
तत्रोपसंहरतीति पूर्ववत् ॥ पे० ॥ पुनरपरं यदा पश्यति मृतशरीराणि शिवपरिग्रहयामस्मिंसंश्रित्यं
मांसशोणितप्रश्चितां स्नायुविनिबद्धाम् । स तत्रेवमेव कार्यमिति पूर्ववत् ॥ पुनरपरं यदा
मृतशरीराणि पश्यति शिवपरिग्रहयामस्मिंसंश्रित्यं भूतानि अपगतमासरोणितस्नायुबन्धनानि,
स इममेव कार्यमिति पूर्ववत् ॥ पुनरपरं यदा पश्यति शिवपरिग्रहयामस्मिर्वाणि दिग्बिदिशु क्षिप्तानि,
यदुत्तान्येन पादास्थानि, अन्येन जहास्थानि, अन्येन चोर्ध्वानि, अन्येन श्रोणिगट्टाहपद्म, अन्येन

पृष्ठवंशम्, अन्येन पार्श्वकास्थीनि, अन्येन प्रीवास्थीनि, अन्येन बाह्वस्थीनि, स इममेव कायमुपसंहरतीति पूर्ववत् ॥ पे० ॥ पुनरपरं यदा पश्यति शिवपथिकायामस्थीन्यनेकवार्पिकाणि वातानुपरिशोषितानि शङ्खसंनिभानि, इममेव कायं तत्रोपसंहरतीति पूर्ववत् । अयमपि काय एवंधर्मा एवंस्वभाव एतां धर्मतां न व्यतिवृत्त इति ॥ पुनरपरं सुभूते बोधिसत्त्वो महासत्त्वः प्रज्ञापारमितायां चरन् यदा पश्यति शिवपथिकायामस्थीन्यनेकवार्पिकाणि तिरोभूतानि नीलानि कपोतवर्णानि पूतीनि 5 चूर्णकजातानि पृथिव्यां पांशुनाशमसमीभूतानि, स इममेव कायं तत्रोपसंहरति—अयमपि काय एवंधर्मा एवंस्वभावः, एतां धर्मतां न व्यतिवृत्त इति ॥

एष तावत्समासतो रागस्य समुदाचारप्रतिपक्षः । द्वेषस्य मैत्री प्रतिपक्षः, अप्रियसत्त्वादर्शनं च । तेन वा सह भोजनाद्येकार्थतया प्रीत्युत्पादनं तत्र परसुखस्याशंसा प्रार्थना तृष्णाभिनन्दनं मैत्री । कामरागप्रत्युपकारहेतुभ्यामक्लिष्टः स्नेह इत्यर्थः ॥ 10

सा त्रिविधा आर्याक्षयमतिस्तूत्रेऽभिहिता—सत्त्वारम्बणा मैत्री प्रथमचित्तोत्पादिकानां बोधिसत्त्वानाम्, धर्मारम्बणा चर्याप्रतिपन्नानां बोधिसत्त्वानाम्, अनारम्बणा मैत्री अनुत्पत्तिकधर्मक्षान्तिप्रतिलब्धानां बोधिसत्त्वानामिति ॥

पुनर्बुद्धारम्बणा बोधिसत्त्वारम्बणा श्रावकप्रत्येकबुद्धारम्बणा सत्त्वारम्बणा च । तत्र सत्त्वारम्बणायाः पूर्वं प्रिये सत्त्वे हितसुखोपसंहारात्न ध्यानमभ्यस्य । तत्समे मैत्रीमुपसंहरेत् । ततः 15 परिचितेषु, तत उदासीनेषु, ततः समीपवासिषु, ततः स्वग्रामवासिषु, एवं परग्रामे च । एवं यावदेकां दिशमधिमुच्य स्फुरित्वोपसंपद्य विहरति । एवं दशसु दिक्षु । बुद्धाचारम्बणायास्त्वयं प्रयासो नास्ति ॥

सा च वज्रध्वजपरिणामनायामुक्ता—स बोधिसत्त्वचर्यायां चरन् यावन्ति कानिचिद् दृश्यन्ते रूपाणि मनोज्ञानि वा प्रतिकूलानि वा, एवं शब्दा गन्धा रसा स्पर्शव्या धर्मा 20 मनोज्ञा वा प्रतिकूला वा, अनवद्या विशुद्धाः कल्याणोदारप्रभास्वरा वा, येन सौमनस्यं जायते । सुखमवक्रामति । प्रसादो जायते । प्रीतिः संभवति । प्रामोद्यं संतिष्ठते । हर्षः प्रादुर्भवति । दौर्मनस्यं निवर्तते चित्तकल्पता प्रादुर्भवति । चित्तं कर्मण्यं भवति । आशयो मृदुर्भवति । इन्द्रियाणि प्रह्लादं गच्छन्ति । सततसुखं संवेदयमान एवं परिणामयति सर्वबुद्धानामेतया परिणामनया भूयस्या मात्रया—ते बुद्धा भगवन्तोऽचिन्त्येन बुद्धविहारसुखेन समन्वागता भवन्तु, अतुल्येन बुद्धसमाधिसुखेन सुसंगृहीता 25 भवन्तु, अनन्तसुखेन भूयस्या मात्रयोपस्तब्धा भवन्तु । अप्रमाणेन बुद्धविमोक्षसुखेन समन्वागता भवन्तु । अप्रमेयेण बुद्धप्रातिहार्यसुखेन सुसंगृहीता भवन्तु । अचिन्त्येन बुद्धासङ्गविहारसुखेन सुपरिगृहीता भवन्तु । दुरासदेन बुद्धवृषभितसुखेनाभिच्छन्ना भवन्तु । अप्रमेयेण बुद्धवलयसुखेन अत्यन्तसुखिता भवन्तु । सर्ववेदितशान्तेनानुत्पत्तिसुखेनाधिकारसुखा भवन्तु । असङ्गविहारसततसमाहितेन तथागतसुखेनाद्रपसमुदाचारेणाविनोषितसुखा भवन्तु ॥ एवं बोधिसत्त्वस्तत्कुशलमूलं 30 तथागतेषु परेणमथ्य बोधिसत्त्वेषु परिणामयति । यदिदमपरिपूर्णानामभिप्रायाणां परिपूर्णाय परिणामयति अपरिशुद्धानां सर्वज्ञताव्याशयानां परिशुद्ध्यै । अपरिणियन्तानां सर्वपारमितानां

- परिनिष्पत्तये । यज्ञोपमस्य बोधिसत्त्वोत्पादस्याधिष्ठानाय । अनिर्वर्त्यस्य सर्वज्ञतासनाहस्याप्रति-
 श्रंस्यये । बोधिसत्त्वानां कुशलमूळानां मार्गणतायै । सर्वजगत्समतास्थितस्य महाप्रणिधानस्य
 परिपूरये । सर्वबोधिसत्त्वविहारणामधिगमाय । सर्वबोधिसत्त्वेन्द्रियाणां तीक्ष्णाभिज्ञतायै । सर्वबोधि-
 सत्त्वकुशलमूळानां सर्वज्ञतास्पर्शनतायै ॥ स एव तत्कुशलमूल बोधिसत्त्वानामर्याय परिणामय्य
 5 बुद्धशासनावचरेषु सर्वश्रावकप्रत्येकबुद्धेषु तत्कुशलमूलमेव परिणामयति । ये केचि-
 त्स्त्वा एकाच्छटासघातमात्रमपि बुद्धशब्दं शृण्वन्ति, धर्मशब्द वा अपिसद्यपर्युपासन
 वा कुर्वन्ति, तेषां तत्कुशलमूलमनुत्तरायै सम्यक्संबोधिये परिणामयति । बुद्धानुस्मृतिपरिपूर्णे
 परिणामयति । धर्मानुस्मृतिप्रयोगतायै परिणामयति । आर्यसंबन्धौर्वाय परिणामयति ।
 अचिरहितबुद्धदर्शनतायै परिणामयति । चित्तपरिशुद्धयै परिणामयति । बुद्धधर्मप्रतिवेधाय
 10 परिणामयति । अग्रमेयगुणप्रतिपत्तये परिणामयति । सर्वाभिज्ञानुशालपरिशुद्धयै परिणामयति ।
 धर्मविमतिविनिवर्तनाय परिणामयति । यथा बुद्धशासनावचरेषु परिणामयति, श्रावकप्रत्येक-
 बुद्धेषु च । तथा स बोधिसत्त्व सर्वसत्त्वेषु तत्कुशलमूल परिणामयति ॥ यदिदं नैरियकमार्ग-
 विनिवर्तनाय परिणामयति । तिर्यग्योनिव्यवच्छेदाय परिणामयति । यमलोकोपच्छेदसुखाय
 परिणामयति । निरश्वेपसर्वापायत्युपपत्तिव्यवच्छेदाय परिणामयति ॥ तेषां च सर्वसत्त्वानामनुत्तर-
 15 बोधिच्छन्दविवर्धनतायै परिणामयति ॥ अद्याशयसर्वज्ञताचित्तलाभाय परिणामयति । सर्वबुद्धधर्म-
 प्रतिक्रियाय परिणामयति । अत्यन्तसुखसर्वज्ञताभूमिसर्ववर्तनाय परिणामयति । अत्यन्तसर्वसत्त्वविशुद्धये
 परिणामयति । सर्वसत्त्वानामनन्तज्ञानाधिगमाय परिणामयति । पे० ॥ तस्य यत्किञ्चिद्बीवरपिण्ड-
 पातशयनासनगलनप्रत्ययमैपज्यगमनागमनशरीरोपस्थाननिष्यादिनिवेशणायतनानां प्रवर्तनकर्म
 ईर्यापयाधिष्ठानमीर्यापथस्याविज्ञोपन कायकर्म वाक्कर्म मनस्कर्म सुचरितं पण्णामिन्द्रियाणां सवर
 20 स्वशरीराच्छादनमर्दनस्नानकर्म, अशितपीतखादित समिञ्जितप्रसारितावलोकितावलोकितासुप्त
 जागरितस्वशरीरगतोपस्थानम, सर्वमेतद्बोधिसत्त्वस्य सर्वज्ञताम्बनप्रयुक्तस्य न किञ्चिदपरिणामित
 सर्वज्ञतायां सर्वसत्त्वहितसुखाचित्तस्य ॥ पे० ॥ सर्वजगत्परिगणनसो नित्योद्युक्तकुशलमूलस्य
 मदप्रमादव्यातिवृत्तस्य ॥ पे० । सर्वज्ञेशपराङ्मुखस्य सर्वबोधिसत्त्वानुशिक्षणचेतसः
 सर्वज्ञतामार्गाप्रतिवृत्तस्य ज्ञानभूमिनिवेशणस्य पण्डितमन्त्रासाभिरतस्य । पे० ॥ मधुकर इव
 25 कुशलमूलसमरणस्य सर्वजगदुच्चलितमतानस्थानभिनिविष्टसर्वस्वकारस्य । पे० ॥ अन्तःश-
 श्वस्वपि तदन्येष्वपि तिर्यग्योनिगतेश्वेकैर्दोन्मिञ्जितमेरुलोप वा परित्यजति । सुगतावुपपत्तिषु
 तत्सर्वं तेषामेव हिताय तेषामेव परियोजनाय परिणामयति । तस्यास्तिर्यग्योनेस्तस्यादुःखार्पणा-
 त्तस्माद्दुःखोत्पादत्तस्माद्दुःखस्वभात्तस्माद्दुःखावेदनायां तस्माद्दुःखोपचयात्तस्माद्दुःखाभिसत्स्वकारा-
 त्तस्माद्दुःखनिदानात्ततो दुःखमूलात्तस्माद्दुःखायतनात्तेषां सत्त्वानां विनिवर्तनाय परिणामयति,
 30 तदारम्भणेन च सर्वसत्त्वारम्भणीकरोति मनसिकरोति, तत्र कुशलमूले पूर्वगमीकरोति, यदिदं
 सर्वज्ञतायां परिणामयति । बोधिसत्त्वोत्पादेन प्रतिगृह्णाति । तत्र बुद्धमूलमुपनयति ।
 संसारान्तराद्विनिवर्तयति । अनावरणेन बुद्धमुखेनाभिमुखीकरोति । ससारसागरादुन्मज्जयति ।
 बुद्धधर्मप्रयुक्त्या मैत्र्या स्फुरतीत्यादि ॥

इमाश्च सुवर्णप्रभासोक्ता मैत्रीकल्पणागर्भा गाथा सर्गा आदरत समन्वाहृत्य भावयित्वा
अन्तरो वचसापि -

सुवर्णभासोत्तमदुन्दुभेन शाम्यन्तु दु खालिसहस्रलोके ।
अपायदु खा यमलोकदु खा दारिद्र्यदु खाश्च इह त्रिलोके ॥
अनेन चो दुन्दुभिघोषनादिना शाम्यन्तु सर्वव्यसनानि लोके । 5
भवन्तु सत्त्वा ह्यभयाहता तथा यथाभया शान्तभया मुनीन्द्रा ॥
यथैव सर्वैर्युगोपपन्ना ससारसर्वज्ञमहासमुद्रा ।
तथैव भोन्तु गुणसागरा प्रजा समाधिबोध्यङ्गुणैरुपेता ॥
अनेन चो दुन्दुभिघोषनादिना भवन्तु ब्रह्मस्वर सर्वसत्त्वा ।
स्पृशन्तु बुद्धत्ववराप्रबोधिं प्रवर्तयन्तु शुभधर्मचक्रम् ॥ 10
तिष्ठन्तु कल्पानि अचिन्तियानि देशन्तु धर्मं जगतो हिताय ।
हनन्तु क्लेशान् विधमन्तु दु खान् समेन्तु रागं तथ दोषं मोहम् ।
ये सत्त्व तिष्ठन्ति अपायभूमौ आदीप्त सप्रज्वलितास्थिगात्रा ।
शृण्वन्तु ते दुन्दुभि सप्रवादित नमोऽस्तु बुद्धाय भणन्तु वाचम् ॥
जातिस्मरा सत्त्वा भवन्तु सर्वे जातीशत जातिसहस्रकोट्य । 15
अनुस्मरन्तु सतत मुनीन्द्रान् शृण्वन्तु तेषां वचनं ह्युदारम् ॥
अनेन चो दुन्दुभिघोषनादिना लभन्तु बुद्धेहि समागमं सदा ।
विवर्जयन्तु खलु पापकर्म चरन्तु कुशलानि शुभक्रियाणि ॥
सर्वत्र क्षेत्रेषु च सर्पप्राणिना सर्वे च दु खा प्रशमन्तु लोके ।
ये सत्त्व विरुद्धेन्द्रिय अङ्गहीना ते सर्वे सफलेन्द्रिय भोतु साप्रतम् ॥ 20
ये व्याधिता दुर्बलक्षीणगात्रा निष्ठाणभूता शयिता दिशासु ।
ते सर्वे मुच्यन्तु च व्याधितो लघु लभन्तु चारोग्यवलेन्द्रियाणि ॥
ये राजचौरभटतर्जितमथ्यप्राप्ता नानाविधैर्भयशतैर्व्यसनोपपन्ना ॥
ते सर्वे सत्त्व व्यसनागतदु खिता हि मुच्यन्तु तैर्भयशतैः परमैः सुघोरैः ॥
ये ताडिता बन्धनबद्धपीडिता त्रिविधेषु व्यसनेषु च सस्थिता हि । 25
अनेकआपाससहस्रआकुल्या विचित्रभयदारुणशोकप्राप्ता ॥
ते सर्वे मुच्यन्तिह बन्धनेभ्यः सताडिता मुच्यन्तु ताडनेभ्यः ।
व्याश्च ससुच्यन्ति जीवितेन व्यसनागता निर्भय भोतु सर्वे ॥
ये सत्त्व क्षुत्तर्पयिपासपीडिता लभन्तु ते भोजनपानं चित्रम् ।
अथाश्च पश्यन्तु विचित्ररूपा बधिराश्च शृण्वन्तु मनोज्ञघोषान् ॥ 30
नप्राश्च वस्त्राणि लभन्तु चित्रा दरिद्रसत्त्वाश्च निधिं लभन्तु ।
प्रभूतधनधान्यविचित्ररत्नैः सर्वे च सत्त्वा सुखिनो भवन्तु ॥

परिनिष्पत्तये । वज्रोपमस्य बोधिचित्तोत्पादस्याधिष्ठानाय । अनिर्वर्त्यस्य सर्वज्ञतासनाहस्याप्रति
प्रसन्नश्रये । बोधिसत्वानां कुशलमूलानां मार्गणतायै । सर्वजगत्समतास्थितस्य महाप्रणिधानस्य
परिपूर्ये । सर्वबोधिसत्वविहारणामधिगमाय । सर्वबोधिसत्वेन्द्रियाणां तीक्ष्णामिज्ञतायै । सर्वबोधि
सत्त्वकुशलमूलानां सर्वज्ञतास्पर्शनतायै ॥ स एव तद्बुशलमूल बोधिसत्वानामर्थाय परिणामय्य

5 बुद्धशासनावचरेषु सर्वश्रावकप्रत्येकबुद्धेषु तद्बुशलमूलमेव परिणामयति । ये केचि
त्सत्त्वा एकाच्छट्टामघातमात्रमपि बुद्धशब्द शृण्वन्ति, धर्मशब्दं वा आर्यसद्यपर्युपासन
वा कुर्वन्ति, तेषां तद्बुशलमूलमनुत्तरायै सम्यक्सत्त्वोधिष्ये परिणामयति । बुद्धानुस्मृतिपरिपूर्वै
परिणामयति । धर्मानुस्मृतिप्रयोगतायै परिणामयति । आर्यसद्यगौरवाय परिणामयति ।
अचिरहितबुद्धदर्शनतायै परिणामयति । चित्तपरिशुद्धयै परिणामयति । बुद्धधर्मप्रतिवेधाय

10 परिणामयति । अप्रमेयगुणप्रतिपत्तये परिणामयति । सर्वाभिज्ञाकुशलपरिशुद्धयै परिणामयति ।
धर्मविमतिविनिवर्तनाय परिणामयति । यथा बुद्धशासनावचरेषु परिणामयति, श्रावकप्रत्येक-
बुद्धेषु च । तथा स बोधिसत्त्व सर्वसत्त्वेषु तद्बुशलमूल परिणामयति ॥ यदिदं नैरविक्रमार्गं

B 215

विनिवर्तनाय परिणामयति । तिर्यग्योन्यवच्छेदाय परिणामयति । यमलोकोपच्छेदसुखाय
परिणामयति । निरवरोपसर्वापायगक्ष्युपपत्तिव्यवच्छेदाय परिणामयति ॥ तेषां च सर्वसत्त्वानामनुत्तर

15 बोधिच्छन्दविधनतायै परिणामयति ॥ अभ्यासायसर्वज्ञताचित्तलाभाय परिणामयति । सर्वबुद्धधर्मा
प्रतिश्रेण्याय परिणामयति । अत्यन्तसुखसर्वज्ञताभूमिनिवर्तनाय परिणामयति । अत्यन्तसर्वसत्त्वविशुद्धये
परिणामयति । सर्वसत्त्वानामनन्तज्ञानाधिगमाय परिणामयति । पे० ॥ तस्य यत्किञ्चिच्चीवरपिण्ड

पातदायनासनगलानप्रत्ययभैषज्यगमनागमनशरीरोपस्थाननिपद्यादिनिवेशणापतनानां प्रवर्तनकर्म
इर्यापयाधिष्ठानमीर्यापथस्याविज्ञोपन कथयकर्म वाक्कर्म मनस्कर्म सुचरितं पण्णामिन्द्रियाणां सवर

20 स्वशरीराच्छादनमर्दनस्नानकर्म, अशितपीतखादितं समिञ्जितप्रसारितापलोवित्तलोवित्तसुप्त
जागरितस्वशरीरगतोपस्थानम्, सर्वमेतद्बोधिसत्त्वस्य सर्वज्ञतालम्बनप्रयुक्तस्य न किञ्चिदपरिणामित
सर्वज्ञतायां सर्वसत्त्वहितसुखचित्तस्य ॥ पे० ॥ सर्वजगत्परित्राणमनसो नित्योद्युक्तकुशलमूलस्य
मदप्रमादव्यतिवृत्तस्य ॥ पे० । सर्वज्ञेशपराङ्मुखस्य सर्वबोधिसत्त्वानुशिक्षणचेतस
सर्वज्ञतामार्गाप्रतिहतस्य ज्ञानभूमिनिवेशणस्य पण्डितसत्तासामिरतस्य । पे० ॥ मधुकर इव

25 कुशलमूलमभरणस्य सर्वजगदुच्छ्रितासतानस्थानमिनिविष्टसर्वमस्कारस्य । पे० ॥ अन्तश्
श्वस्यपि तदन्वेष्यपि नियोग्योनिगतेष्वेकैर्दमोन्मिञ्जितमेगल्लोप वा परित्यजति । सुगतावुपपत्तिषु
तस्यै तेषामेव हिताय तेषामेव परिमोचनाय परिणामयति । तस्यास्तिर्यग्योनेस्तस्माद्दु खार्णवा

B 216

त्तस्माद्दु खोपादात्तस्माद्दु खस्फन्धात्तस्माद्दु खान्नेदनाया तस्माद्दु खोपचपात्तस्माद्दु खामिसस्कारा
त्तस्माद्दु खनिदानात्ततो दु खमूढात्तस्माद्दु खायतनात्तेषां सत्त्वानां विनिवर्तनाय परिणामयति,

30 तदारम्भणेन च सर्वमत्वारम्भणीमरोति मनसिक्वरोति, तत्र कुशलमूढे पूर्वगमीमरोति, यदिदं
सर्वज्ञतायां परिणामयति । बोधिचित्तोत्पादेन प्रतिगृह्णाति । तत्र बुशलमूलमुपनयति ।
ससाररुन्ताराद्विनिवर्तयति । अनावरणेन बुद्धसुखेनाभिमुखीकरोति । ससारसागराद्दु मज्जयति ।
बुद्धधर्मप्रयुक्त्या मैत्र्या स्फुरतीत्यादि ॥

इमाश्च सुवर्णप्रभासोक्ता मैत्रीकल्पागर्भा गाथाः सर्वा आदरतः समन्वाहृत्य भावयितव्या
अन्तरो वचसापि -

सुवर्णभासोत्तमदुन्दुभेन शाम्यन्तु दुःखास्त्रिसहस्रलोके ।
 अपायदुःखा यमलोकदुःखा दारिद्र्यदुःखाश्च इह त्रिलोके ॥
 अनेन चो दुन्दुभिघोपनादिना शाम्यन्तु सर्वव्यसनानि लोके । 5
 भवन्तु सत्त्वा ह्यभयाहता तथा यथाभयाः शान्तभया मुनीन्द्राः ॥
 यथैव सर्वायुगुणोपपन्नाः संसारसर्वज्ञमहासमुद्राः ।
 तथैव भोन्तु गुणसागराः प्रजाः समाधिब्रुव्यङ्गुणैरुपेताः ॥
 अनेन चो दुन्दुभिघोपनादिना भवन्तु ब्रह्मस्वर सर्वसत्त्वाः ।
 स्पृशन्तु बुद्धत्ववराप्रबोधि प्रवर्तयन्तु शुभधर्मचक्रम् ॥ 10
 तिष्ठन्तु कल्पानि अचिन्तितानि देशन्तु धर्म जगतो हिताय ।
 हनन्तु क्लेशान् विधमन्तु दुःखान् समेन्तु रागं तथ दोष मोहम् ।
 ये सत्त्व तिष्ठन्ति अपायभूमी आदीप्त संप्रज्वलितास्थिगात्राः ।
 शृण्वन्तु ते दुन्दुभि संप्रवादितं नमोऽस्तु बुद्धाय भणन्तु वाचम् ॥
 जातिस्मराः सत्त्वा भवन्तु सर्वे जातीशतं जातिसहस्रकोट्यः । 15
 अनुस्मरन्तु सततं मुनीन्द्रान् शृण्वन्तु तेषां वचनं ह्युदारम् ॥
 अनेन चो दुन्दुभिघोपनादिना लभन्तु बुद्धेहि समागमं सदा ।
 विवर्जयन्तु खलु पापकर्म चरन्तु कुशलानि शुभक्रियाणि ॥
 सर्वत्र क्षेत्रेषु च सर्वप्राणिनां सर्वे च दुःखाः प्रशमन्तु लोके ।
 ये सत्त्व विकलेन्द्रिय अङ्गहीनाः ते सर्वि सक्लेन्द्रिय भोन्तु सांप्रतम् ॥ 20
 ये व्याधिता दुर्बलक्षीणगात्रा निह्वाणभूताः शयिता दिशासु ।
 ते सर्वि मुच्यन्तु च व्याधितो लघु लभन्तु चारोग्यबलेन्द्रियाणि ॥
 ये राजचौरभटतर्जितव्यप्राप्ता नानाविधैर्भयशतैर्व्यसनोपपन्नाः ॥
 ते सर्वि सत्त्व व्यसनागतदुःखिता हि मुच्यन्तु तैर्भयशतैः परमैः सुघोरैः ॥
 ये ताडिता बन्धनबद्धपीडिता त्रिविधेषु व्यसनेषु च संस्थिता हि । 25
 अनेकआयाससहस्रआकुला विचित्रभयदाहणशोकप्राप्ताः ॥
 ते सर्वि मुच्यन्त्विह बन्धनेभ्यः संताडिता मुच्यिषु ताडनेभ्यः ।
 बध्याश्च संयुज्यिषु जीवितेन व्यसनागता निर्भय भोन्तु सर्वे ॥
 ये सत्त्व क्षुत्तर्पिपासपीडिता लभन्तु ते भोजनपान चित्रम् ।
 अन्धाश्च पश्यन्तु विचित्ररूपां बधिराश्च शृण्वन्तु मनोज्ञघोषान् ॥ 30
 नग्नाश्च बलाणि लभन्तु चित्रां दंष्ट्रसत्त्वाश्च निधिं लभन्तु ।
 प्रभूतधनधान्यविचिररत्नैः सर्वे च सत्त्वाः सुखिनो भवन्तु ॥

मा कस्यचिद्भवतु दुःखवेदना सौख्यान्विताः सत्यं भवन्तु सर्वे ।
 अभिरूपप्राप्तादिस्तौम्यरूपा अनेत्रसुखमंचितं नित्यं भोन्तु ॥
 मनसात्रपानाः सुसमृद्धपुण्याः सह चित्तमात्रेण भवन्तु तेषाम् ।
 वीणासुदङ्गाः पणवाः सुशोभकाः उत्सां सराः पुष्करिणी तडागाः ॥
 5 सुवर्णपद्मोत्पलपद्मिनीश्च सह चित्तमात्रेण भवन्तु तेषाम् ।
 गर्भं च माल्यं च विष्टेपनं च वासश्च चूर्णं कुसुमं विचित्रम् ॥
 त्रिष्वालवृक्षेभिः प्रवर्षयन्तु गृह्णन्तु ते सत्व भवन्तु हृद्याः ।
 कुर्वन्तु पूजा दशसु दिशासु अचिन्तियां संस्तथागतानाम् ॥
 10 समोविसत्त्वानथ श्रावणाणां धर्मस्य बोधिं प्रतिसृष्टितस्य ।
 नीचां गतिं सत्त्वं विवर्जयन्तु भवन्तु अष्टाक्षणवीतिवृत्ताः ॥
 आसादयन्तु जिनराजमुत्तमं लभन्तु बुद्धेहि समागमं सरा ।
 सर्वाः सियो नित्यं नरा भवन्तु शशाङ्क वीरा विदुषष्टिताश्च ॥
 ते सर्वे बोधाय चरन्तु नित्यं चरन्तु ते पारिमितासु पट्सु ।
 पश्यन्तु बुद्धान् दशसु दिशासु रत्नदुमेन्द्रेषु सुखोपविष्टान् ।
 15 वैदूर्यरत्नासनतंनिषण्णान् धर्माश्च शृण्वन्तु प्रशस्त्यमानान् इति ॥

एषा संक्षेपतो मैत्री द्वेषसमुदाचारप्रतिपक्षः ॥

मोहानुदायस्य प्रतीत्यसमुत्पाददर्शनं प्रतिपक्षः ॥

220 तत्र प्रतीत्यसमुत्पादः शाब्दित्तम्व्यूरेऽभिहितः—तत्राप्याभिरूपस्य प्रतीत्यसमुत्पादस्य हेतुपनिबन्धः कतमः ? यदिदमविद्याप्रत्ययाः संस्कारा यावज्जातिप्रत्ययं जरामरणमिति । अविद्या
 20 चेन्नामविद्यत्, नैव संस्काराः प्राज्ञास्पन्त । एवं यावद्यदि जातिर्नाभविद्यत्, न जरामरणं प्राज्ञास्पत् ।
 अथ सत्यामविद्याया संस्काराणामभिनिर्वृत्तिर्भवति । एवं यावज्जात्या सत्यां जरामरणस्याभिनिर्वृत्ति-
 र्भवति । तत्र अविद्याया नैवं भवति—अहं संस्कारानभिनिर्वृत्तयामीति । संस्काराणामप्येवं न
 भवति—वयमविद्यामिनिर्वृत्ता इति । एवं यावज्जात्या नैवं भवति—अहं जरामरणमभिनिर्वृत्तयामीति ।
 जरामरणस्यापि नैवं भवति—अहं जान्या निर्वृत्त इति । अथ च सत्यामविद्याया संस्काराणामभि-
 25 निर्वृत्तिर्भवति प्रादुर्भावः । एवं यावज्जात्या सत्यां जरामरणस्याभिनिर्वृत्तिर्भवति प्रादुर्भावः ।
 एवमाप्याभिरूपस्य प्रतीत्यसमुत्पादस्य हेतुपनिबन्धो द्रष्टव्यः ॥

कथमाप्याभिरूपस्य प्रतीत्यसमुत्पादस्य प्रत्ययोपनिबन्धो द्रष्टव्य इति ? [पण्णां धातूनां समवायात् । कतमेव पण्णां धातूनां समवायात् ?] यदिदं पृथिव्यभेदोच्चारणशक्तिरेव शब्दा समवायाप्याभिरूपस्य प्रतीत्यसमुत्पादस्य प्रत्ययोपनिबन्धो द्रष्टव्यः ॥ तत्राप्याभिरूपस्य
 30 प्रतीत्यसमुत्पादस्य पृथिवीराजुः कतम इति ? योऽयं वयस्य संक्षेपतः कश्चिन्मात्रमभिनिर्वृत्तयति,
 अयमुच्यते पृथिवीराजुः । यः कश्चिन्सानुसरिप्रहृत्यं करोति, अयमुच्यतेऽङ्गानु । यः कश्चिन्सा-
 शितपीतमश्निं परिपाचयति, अयमुच्यते तेजोराजुः । यः कश्चिन्सास्रध्यासस्रृत्यं करोति,
 221 अयमुच्यते वायुराजुः । यः कश्चिन्सान्तर्द्वारिर्भवामभिनिर्वृत्तयति, अयमुच्यते आकाशराजुः ।

यो नामरूपमभिनिर्वर्तयति नडकलापयोगेन पञ्चविज्ञानऋषयसप्रयुक्त सात्व च मनोविज्ञानम्, अयमुच्यते विज्ञानधातु । असत्सु प्रत्ययेषु कायस्योत्पत्तिर्न भवति । यदा आध्यात्मिक पृथिवीधातु-रविकले भवति, एवमज्ञेजोवाय्वाकाशविज्ञानधातवश्चाविकला भवन्ति, तत सर्वेषां समवायात्काय-स्योत्पत्तिर्भवति । तत्र पृथिवीधातोर्नैव भवति—अह कायस्य कठिनभात्रमभिनिर्वर्तयामीति । अब्धातोर्नैव भवति—अह कायस्यानुपरिग्रहवृत्त्य करोमीति । तेजोधातोर्नैव भवति—अह कायस्याशितपीतखादित परिपाचयामीति । वायुधातोर्नैव भवति—अह कायस्याश्वासप्रश्वासवृत्त्य करोमीति । आकाशधातोर्नैव भवति—अह कायस्यान्त शौर्षिर् करोमीति । विज्ञानधातोर्नैव भवति—अहमेभि प्रत्ययैर्जनित इति । अथ च सत्त्वेषु प्रत्ययेषु कायस्योत्पत्तिर्भवति । तत्र पृथिवीधातुर्नात्मा न सत्त्वो न जीवो न जन्तुर्न मनुजो न मानवो न स्त्री न पुमान् नपुंसकम्, न चाहम्, न मम, न चाप्यन्यस्य कस्यचित् । एवमब्धातुस्तेजोधातुर्वायुधातुराकाशधातुर्विज्ञानधातुर्न सत्त्वो न जीवो न जन्तुर्न मनुजो न मानवो न स्त्री न पुमान् नपुंसकं न चाह न मम न चाप्यन्यस्य कस्यचित् ॥

‘ तत्र अविद्या कतमा ? या एष्वेव पदसु धातुष्वेकसज्ञा पिण्डसज्ञा नित्यसज्ञा ध्रुवमज्ञा शाश्वतसज्ञा सुखसज्ञा आत्मसज्ञा सत्वजीवमनुजमानवसज्ञा, अहकारममकारसज्ञा । एवमादि विविधमज्ञानम् । इयमुच्यतेऽविद्येति । एवमविद्याया सत्या विषयेषु रागद्वेषमोहा प्रवर्तन्ते । तत्र ये रागद्वेषमोहा विषयेषु, अमी उच्यन्ते सस्कारा इति । वस्तुप्रतिविज्ञप्तिर्विज्ञानम् । विज्ञान-सहजाश्रितारोऽरूपिण उपदानस्क्ल्वा, तन्नाम[रूपम्], चत्वारि च महाभूतानि चोपादाय उपादाय रूपभैकथ्यमभिसक्षिप्य तन्नामरूपम् । नामरूपसनिश्रितानीन्द्रियाणि पडायतनम् । त्रयाणा धर्माणा सनिपात स्पर्श । स्पर्शानुभवना वेदना । वेदनाथ्यवसान तृष्णा । तृष्णवैपुल्य-मुपादानम् । उपादाननिर्जात पुनर्भवजनक कर्म भव । तद्वेतुकस्त्वधप्रादुर्भावो जाति । स्क्ल्वपरिपाको जरा । स्क्ल्वाना विनाशो मरणम् । त्रियमाणस्य मूढस्य सामिष्वङ्गस्यान्तर्दाह शोक । लालप्यन परिदेव । पञ्चविज्ञानऋषयसप्रयुक्तमसातानुभवन दुःखम् । मनसिकारसप्रयुक्त मानस दुःख दौर्मनस्यम् । ये चान्ये एवमादय उपदेशास्त उपायासा ॥ पेयाल ॥

पुनरपर तत्त्वेऽप्रतिपत्ति मिथ्याप्रतिपत्ति अज्ञानमविद्या । एवमविद्याया सत्या त्रिविधा सस्कारा अभिनिर्वर्तन्ते पुण्योपगा अपुण्योपगा आनिङ्ग्योपगाश्च । इम उच्यन्तेऽविद्याप्रत्यया सस्कारा इति । पुण्योपगाना सस्काराणां पुण्योपगमेव विज्ञान भवति । अपुण्योपगाना सस्काराणामपुण्योपगमेव विज्ञान भवति । आनिङ्ग्योपगाना सस्काराणामानिङ्ग्योपगमेव विज्ञान भवति । इदमुच्यते सस्कारप्रत्यय विज्ञानमिति । एव नामरूपम् । नामरूपविद्वृद्धया पङ्भिरायतनद्वारै वृत्त्यक्रिया प्रवर्तन्ते । तन्नामरूपप्रत्यय पडायतनमित्युच्यते । पङ्भ्य आयतनेभ्य पद् स्पर्शऋषा प्रवर्तन्ते, अथ पडायतनप्रत्यय स्पर्श इत्युच्यते । यज्जातीय स्पर्शो भवति, तज्जातीया वेदना प्रवर्तते । इय स्पर्शप्रत्यया वेदनेत्युच्यते । यस्ता वेदयति त्रिशोणेगास्वादयति, अभिनन्दति अथ्यवस्यति अधिस्तिग्ननि, सा वेदनाप्रत्यया तृष्णेत्युच्यते । आस्वादनाभिनन्दनाव्यवसानम्—मा मे त्रियरूपसातरूपैर्वियोगो भवत्विति अपारित्यागो भूयो भूयश्च प्रार्थना, इद तृष्णाप्रत्ययमुपादानमित्युच्यते । एव

प्रार्थयमान पुनर्भवजनक कर्म समुपापयति कायेन वाचा मनसा । अयमुपादानप्रत्ययो भव इत्युच्यते । या कर्मनिजाताना स्वधानामभिनिर्वृत्ति, सा भवप्रत्यया जातिरियुच्यते । यो जात्यभिनिर्वृत्ताना स्वधानामुपचयपरिपासाद्विनाशो भवति, तदिदं जातिप्रत्यय जरामरणमुच्यते ।

B 224

॥ पे ॥ एतस्य द्वादशाङ्ग प्रतीत्यसमुत्पादोऽन्योन्यहेतुकोऽन्योन्यप्रत्ययतो नैजानित्यो न नित्यो न

5 सस्त्वतो नास्त्वतो न वेदयिता न क्षयधर्मो न निरोधधर्मो न विरागधर्म अनादिकाळ-
प्रवृत्तोऽनुद्विजोऽनुप्रवर्तने नदीस्रोतवत् । अयं च । इमान्यस्य द्वादशाङ्गस्य प्रतीत्यसमुत्पादस्य
चत्वारि अङ्गानि सघातत्रियायै हेतुत्वेन प्रवर्तते । कतमानि चत्वारि ? यदुत अविद्या तृष्णा कर्म
विज्ञान च । तत्र विज्ञान बीजस्वभावेन हेतु । कर्म क्षेत्रस्वभाववेन हेतु । अविद्या तृष्णा च
क्लेशस्वभावेन हेतु । कर्मक्लेशा विज्ञानबीज सजनयति । तत्र कर्म विज्ञानबीजस्य क्षेत्रकार्यं करोति ।

10 तृष्णा विज्ञानबीज स्नेहयति । अविद्या विज्ञानबीजमवविरति । [असतामेया प्रत्ययाना
बीजस्याभिनिवृत्तिर्न भवति] । तत्र धर्मणो नैव भवति—अहं विज्ञानबीज स्नेहयामीति ।
अविद्याया अपि नैव भवति—अहं विज्ञानबीजमवविरामीति । विज्ञानबीजस्यापि नैव भवति—
अहमेभि प्रत्ययैर्जनित इति । अपि तु विज्ञानबीजे कर्मक्षेत्रप्रतिष्ठिते तृष्णास्नेहाभिव्यक्तितेऽ
विद्यावर्गीणो तत्रतत्रोपपत्त्यायतनसधौ मातु बुद्धौ विरोहति, नामरूपाङ्कुरस्याभिनिर्वृत्तिर्भवति । स च

B 225

15 नामरूपाङ्कुरो न स्वयवृत्तो न परवृत्तो नोभयवृत्तो नैधरादिनिर्भितो न कालपरिणामितो न
चैतन्यरणाधीनो नाथहेतुसमुत्पन्न । अयं च मातापितृसयोगाद्दुसमवायादन्येषां च प्रत्ययाना
समवायादास्वादानुप्रविद्ध विज्ञानबीजं मातु बुद्धौ नामरूपाङ्कुरबीजमभिनिर्वर्तति । अस्वामिवेषु
धर्मेषु अगमेषु अपरिग्रहेषु अप्रत्ययिषु आकाशसमेषु मायालक्षणस्वभावेण हेतुप्रययाना
मनैकन्यान् । तद्यथा पञ्चमि कारणध्वभुर्विज्ञानमुपघते । धनमै पञ्चमि ' चक्षुश्च प्रतीत्य रूप

20 च आलोक च आकाश तज्ज च मनसिस्वर प्रतीत्योत्पत्ते चक्षुर्विज्ञानम् । तत्र चक्षुर्विज्ञानस्य
चक्षुराश्रयवृत्त्य करोति । रपमारम्भणवृत्त्य करोति । आलोकोऽवभासवृत्त्य करोति । आकाश
मनारणवृत्त्य करोति । तज्जमनसिस्वार समवाहारवृत्त्य करोति । अस्त्येषु प्रत्ययेषु
चक्षुर्विज्ञान नोपयते । यदा चक्षुराख्याभिरनायतनमविक्रष्टं भवति, एव रूपालोकस्य शतज
मनसिस्वाराध अत्रिण्य भवन्ति, तत सर्वसमवायाच्चक्षुर्विज्ञानस्योत्पत्तिर्भवति । तत्र चक्षुषो नैव

25 भवति—अहं चक्षुर्विज्ञानस्याश्रयवृत्त्य करोमीति । रूपस्यापि नैव भवति—अहं चक्षुर्विज्ञानस्यार
म्भणवृत्त्य करोमीति । आकाशस्यापि नैव भवति—अहं चक्षुर्विज्ञानस्यारम्भणवृत्त्य करोमीति ।
नैव भवति—अहं चक्षुर्विज्ञानस्यानारणवृत्त्य करोमीति । तज्जमनसिस्वारस्यापि नैव भवति—अहं
चक्षुर्विज्ञानस्य समवाहारवृत्त्यं करोमीति । चक्षुर्विज्ञानस्यापि नैव भवति—अहमेभि प्रत्ययै
जनित इति । अयं च पुन सस्त्वतु प्रत्ययेषु चक्षुर्विज्ञानस्योत्पत्तिर्भवति प्रादुर्भावात् । एव शेषाश्च
30 मिन्द्रियाणा यथायोग्य वर्तन्त्यम् ॥

तत्र न कश्चिद्गोऽस्मिन्नेव पर छेदं सन्नति । अस्ति च एतन्न्यप्रतिविद्धिम्,
हेतुप्रत्ययानामनैकन्यान् । यथा अग्निरपाताननैकन्यान् ज्वरति, एवमेव कर्मत्रे शक्तिर्न विज्ञानबीजं

तत्रतत्रोपपत्त्यायतनप्रतिमधौ मातु बुक्षौ नामरूपाङ्कुरमभिनिर्वर्तयति, अस्वामिकेषु धर्मेषु अममेषु अपरिग्रहेषु अप्रत्यर्थिकेषु आकाशसमेषु मायालक्षणस्वभावेऽपि, हेतुप्रत्ययानामपैक्यत्वात् ॥

तत्राध्यात्मिक प्रतीत्यसमुत्पाद पञ्चमि कारणैर्द्रष्टव्य । कृतमै पञ्चमि २ न शाश्वततो नोच्छेदतो न सक्रान्तित परीत्तहेतुतो विपुलफलाभिनिर्वृत्तित तत्सदृशानुप्रवधतश्चेति । कथ न शाश्वतत २ यस्मादन्ये मारणान्तिका रूपा अन्य औपपत्त्यशिका । न तु य एव मारणात्तिका 5 स्क्रन्धास्त एवोपपत्त्यशिका रूपा । अपि तु मारणात्तिकाश्च स्क्रन्धा निरुध्यमाना औपपत्त्य शिका रूपाश्च प्रादुर्भवति । अतो न शाश्वतत ॥ कथ नोच्छेदत २ न च निरुद्धेषु स्क्रन्धेषु औपपत्त्यशिका स्क्रन्धा प्रादुर्भवन्ति, नाप्यनिरुद्धेषु । अपि तु मारणात्तिकाश्च स्क्रन्धा निरुध्यन्ते, औपपत्त्यशिकाश्च प्रादुर्भवन्ति । तुलादण्डोन्नामवनामवत् । अतो नोच्छेदत ॥ [कथ न सक्रान्तित २] तिसदृशात्सत्प्रनिकायाद्विसभागा स्क्रन्दा जात्यन्तरेऽभिनिर्वर्तते । अतो 1) न सक्रान्तित ॥ [कथ परीत्तहेतुतो विपुलफलाभिनिर्वृत्तित २] परीत्त कर्म क्रियते, विपुल फलविपाकोऽनुभूयते । अत परीत्तहेतुतो विपुलफलाभिनिर्वृत्तित ॥ [कथ तत्सदृशानुप्रवधत २] यथावेदनीय कर्म क्रियते, तथावेदनीयो विपाकोऽनुभूयते । अतस्तत्सदृशानुप्रवधतश्चेति ॥

य कश्चिद्भ्रान्त शारिपुत्र इम प्रतीत्यसमुत्पाद भगवता सम्यक्प्रणीतमेव यथाभूत सम्यक्प्रज्ञया सततसमितमजीव निर्जाव यथावदविपरीतमजातमभूतमवृत्तमसृष्टतमप्रतिघमनावरण 1) शिवमभय महार्थमव्ययमव्युपशममस्वभाव पश्यति, असत्यतस्तुच्छतो रिक्ततोऽसारतोऽघतोऽनित्यतो दु खत शून्यतोऽनात्मतश्च समनुपश्यति, स न पूर्वात्त प्रतिसरति—किमहमभूवमतीतेऽध्वनि, आहोस्विन्नाभूवमतीतेऽध्वनि, को न्वहमभूवमतीतेऽध्वनि । अपरात्त वा पुनर्न प्रतिसरति—किं नु भविष्याम्यनागतेऽध्वनि, आहोस्विन्न भविष्याम्यनागतेऽध्वनि, को नु भविष्यामीति । प्रत्युत्पन्न वा पुनर्न प्रतिसरति—किंस्विदिद कथं स्विदिदम्, के सन्त के भविष्याम इति ॥ 20

आर्यदशभूमकेऽप्युक्तम्—तत्र अविद्या तृष्णोपादान च क्लेशवर्त्मनोऽव्यवच्छेद । सस्कारा भवश्च कर्मवर्त्मनोऽव्यवच्छेद । परिशेष दु खवर्त्मनोऽयवच्छेद । अपि तु खलु पुनर्यदुच्यते—अत्रि चाप्रयया सस्कारा इति, एषा पूर्वान्तिक्यपेक्षा । विज्ञान यात्रद्वेदनेति, एषा प्रत्युपन्नापेक्षा । तृष्णा यात्रद्वन इति, एषाऽपरात्तिक्यपेक्षा । अत ऊर्ध्वमस्य प्रवृत्तिरिति । पेयाल । तस्यैव भवति—सयोगात्सदृशत प्रवर्तते, तिसयोगान्न प्रवर्तते । सामग्या सदृशत प्रवर्तते, तिसामग्र्या 25 न प्रवर्तते । हन्त वयमेव बहुदोषदुष्ट सदृशत विदित्वा अस्य सयोगस्य अस्याश्च सामग्या व्यवच्छेद करिष्याम । न चाल्यन्तोपशम सर्वसस्काराणामधिगमिष्याम सत्त्वपरिपाचनतायै । इति ॥ इद सक्षेपा मोहशोधनम् ॥

इति शिक्षासमुच्चये चित्तपरिकर्मपरिच्छेदो द्वादशम ॥

- प्रार्थयमानः पुनर्भवजनकं कर्म समुत्थापयति कायेन वाचा मनसा । अयमुपादानप्रत्ययो भव
इत्युच्यते । या कर्मनिर्जाताना स्वस्थानामभिनिर्वृत्तिः सा भवप्रत्यया जातिरित्युच्यते । यो
जात्यभिनिर्वृत्ताना स्वस्थानामुपचयपरिपाकाद्विनाशो भवति, तदिदं जातिप्रत्ययं जरामरणमुच्यते ।
॥ पे ॥ एवमथ द्वादशाङ्गः प्रतीत्यसमुत्पादोऽन्योन्यहेतुकोऽन्योन्यप्रत्ययतो नैवानित्यो न नित्यो न
ससृष्टो नामंसृष्टो न वेदयिता न क्षयधर्मो न निरोधधर्मो न विरागधर्मः अनादिकाळ-
प्रवृत्तोऽनुद्धिन्नोऽनुप्रवर्तते नदीस्रोतवत् । अथ च । इमान्यस्य द्वादशाङ्गस्य प्रतीत्यसमुत्पादस्य
चत्वारि अङ्गानि संघातत्रिसायै हेतुत्वेन प्रवर्तन्ते । कतमानि चत्वारि ! यदुत अविद्या तृष्णा कर्म
विज्ञानं च । तत्र विज्ञानं धीजस्वभावत्वेन हेतुः । कर्म क्षेत्रस्वभावत्वेन हेतुः । अविद्या तृष्णा च
क्लेशस्वभावेन हेतुः । कर्मक्लेशा विज्ञानबीजं संजनयन्ति । तत्र कर्म विज्ञानबीजस्य क्षेत्रकार्यं करोति ।
१० तृष्णा विज्ञानबीजं स्नेहयति । अविद्या विज्ञानबीजमवकिरति । [असतामेघं प्रत्ययानां
बीजस्याभिनिवृत्तिर्न भवति] । तत्र कर्मणी नैवं भवति—अहं विज्ञानबीजं स्नेहयामीति ।
अविद्याया अपि नैवं भवति—अहं विज्ञानबीजमवकिरामीति । विज्ञानबीजस्यापि नैवं भवति—
अहमेभि प्रत्ययैर्जनित इति । अपि तु विज्ञानबीजे कर्मक्षेत्रप्रतिष्ठिते तृष्णानेहाभिव्यन्दितेऽ-
विद्यास्फीर्णे तत्रतत्रोपपत्त्यायतनसधौ मातुः बुक्षी विरोहति, नामरूपाङ्कुरस्याभिनिर्वृत्तिर्भवति । स च
नामरूपाङ्कुरो न स्वयंवृत्तो न परवृत्तो नोभयवृत्तो नैधरादिनिर्मितो न कालपरिणामितो न
चैतन्यरणाधीनो नाप्यहेतुसमुत्पन्नः । अथ च मातापितृभ्योयोगाद्दत्तसमयादान्दयेभ्यं च प्रत्ययाना
समवायादास्वादानुप्रदिद्धं विज्ञानबीजं मातुः बुक्षी नामरूपाङ्कुरबीजमभिनिर्वृत्तति । अस्वामिनेषु
धर्मेषु अममेषु अपरिग्रहेषु अप्रत्ययिनेषु आकाशसमेषु मायालक्षणस्वभावेषु हेतुप्रत्ययाना-
मवैकल्यात् । तद्यथा पञ्चभिः कारुणैश्चक्षुर्विज्ञानमुत्पद्यते । कतमैः पञ्चभिः ? चक्षुश्च प्रतीत्य भयं
२० च आलोकं च आकाशं तज्जं च मनसिन्नरं प्रतीत्योत्पद्यते चक्षुर्विज्ञानम् । तत्र चक्षुर्विज्ञानस्य
चक्षुराश्रयवृत्त्यं करोति । रूपभारम्बणवृत्त्यं करोति । आलोकोऽवभासवृत्त्यं करोति । आकाश-
मनावरणवृत्त्यं करोति । तज्जमनसिकारः समन्वाहारवृत्त्यं करोति । असत्त्वेषु प्रत्ययेषु
चक्षुर्विज्ञानं नोत्पद्यते । यत्र चक्षुराच्यामिदमनायतनमविच्छेदं भवति, एवं रूपालोकानराशतज-
मनसिकाराश्च अविच्छेदा भवन्ति, तत सर्वसमवायाच्चक्षुर्विज्ञानस्योत्पत्तिर्भवति । तत्र चक्षुषो नैवं
२५ भवति—अहं चक्षुर्विज्ञानस्याश्रयवृत्त्यं करोमीति । रूपस्यापि नैवं भवति—अहं चक्षुर्विज्ञानस्यार-
म्भवृत्त्यं करोमीति । आलोकस्यापि नैवं भवति—अहमवभासवृत्त्यं करोमीति । आकाशस्यापि
नैवं भवति—अहं चक्षुर्विज्ञानस्यानावरणवृत्त्यं करोमीति । तज्जमनसिकारस्यापि नैवं भवति—अहं
चक्षुर्विज्ञानस्य समन्वाहारवृत्त्यं करोमीति । चक्षुर्विज्ञानस्यापि नैवं भवति—अहमेभिः प्रत्ययै-
र्जनित इति । अथ च पुन सत्त्वेषु प्रत्ययेषु चक्षुर्विज्ञानस्योत्पत्तिर्भवति प्रादुर्भावः । एवं देशगा-
३० मिन्द्रियाणां पथायोग्यं कर्तव्यम् ॥

तत्र न कश्चिद्धर्मोऽस्माद्दोषापरं लोकेऽस्ति सन्नमति । अस्ति च कर्मस्यप्रतिविरतिः,
हेतुप्रत्ययानामवैकल्यात् । यथा अग्निरयादानवैकल्यात् ज्वलति, एवमेव कर्मक्लेशजनितं विज्ञानबीजं

तत्रतत्रोपपत्त्यायतनप्रतिसंधौ मातुः कुक्षौ नामरूपाङ्गुरमभिनिर्वर्तयति, अस्वामिकेषु धर्मेषु अममेषु अपरिग्रहेषु अप्रत्यर्थिकेषु आकाशासमेषु मायालक्षणस्वभावेषु, हेतुप्रत्ययानामत्रैकल्यात् ॥

तत्राध्यात्मिकः प्रतीत्यसमुत्पादः पञ्चभिः कारणैर्द्रष्टव्यः । कतमैः पञ्चभिः ? न शाश्वततो नोच्छेदतो न संक्रान्तितः परीत्तहेतुतो विपुलफलाभिनिर्वृत्तितः तत्सदृशानुप्रबन्धतश्चेति । कथं न शाश्वततः ? यस्मादन्ये मारणान्तिकाः स्फुन्धा अन्य औपपत्यंशिकाः । न तु य एव मारणान्तिकाः स्फुन्धास्त एवौपपत्यंशिकाः स्फुन्धाः । अपि तु मारणान्तिकाश्च स्फुन्धा निरुच्यमाना औपपत्यंशिकाः स्फुन्धाश्च प्रादुर्भवन्ति । अतो न शाश्वततः ॥ कथं नोच्छेदतः ? न च निरुद्धेषु स्फुन्धेषु औपपत्यंशिकाः स्फुन्धाः प्रादुर्भवन्ति, नाप्यनिरुद्धेषु । अपि तु मारणान्तिकाश्च स्फुन्धा निरुच्यन्ते, औपपत्यंशिकाश्च प्रादुर्भवन्ति । तुलादण्डोन्नामावनामवत् । अतो नोच्छेदतः ॥ [कथं न संक्रान्तितः ?] विसदृशात्सत्त्वनिष्कायाद्विसमागाः स्फुन्धा जात्यन्तरेऽभिनिर्वर्तन्ते । अतो न संक्रान्तितः ॥ [कथं परीत्तहेतुतो विपुलफलाभिनिर्वृत्तितः ?] परीत्तं कर्म क्रियते, विपुलः फलविपाकोऽनुभूयते । अतः परीत्तहेतुतो विपुलफलाभिनिर्वृत्तितः ॥ [कथं तत्सदृशानुप्रबन्धतः ?] यथावेदनीयं कर्म क्रियते, तथावेदनीयो विपाकोऽनुभूयते । अतस्तत्सदृशानुप्रबन्धतश्चेति ॥

यः कश्चिद्भ्रदन्त शारिपुत्र इमं प्रतीत्यसमुत्पादं भगवता सम्यक्प्रणीतमेवं यथाभूतं सम्यक्प्रज्ञया सततसमितमजीवं निर्जीवं यथावदविपरीतमजातमभूतमदृशतमसंस्कृतमप्रतिघमनावरणं शिवमभयं महार्थमव्ययमव्युपशममस्वभावं पश्यति, असत्यतस्तुच्छतो रिक्ततोऽसारतोऽप्रतोऽनित्यतो दुःखतः शून्यतोऽनात्मतश्च समनुपश्यति, स न पूर्वान्तं प्रतिसरति—किमहमभूवमतीतेऽध्वनि, आहोस्विन्नाभूवमतीतेऽध्वनि, को न्वहमभूवमतीतेऽध्वनि । अपरान्तं वा पुनर्न प्रतिसरति—किं नु भविष्याम्यनागतेऽध्वनि, आहोस्विन्न भविष्याम्यनागतेऽध्वनि, को नु भविष्यामीति । प्रत्युत्पन्नं वा पुनर्न प्रतिसरति—किंस्विदिदं कथं स्विदिदम्, के सन्तः के भविष्याम इति ॥

आर्यदशभूमकेऽप्युक्तम्—तत्र अविद्या तृष्णोपादानं च क्लेशवर्त्मनोऽव्यवच्छेदः । संस्कारा मयश्च कर्मवर्त्मनोऽव्यवच्छेदः । परिशेषं दुःखवर्त्मनोऽव्यवच्छेदः । अपि तु खलु पुनर्यदुच्यते—अविद्याप्रत्ययाः संस्कारा इति, एषा पूर्वान्तिक्यपेक्षा । विज्ञानं यावद्वेदनेति, एषा प्रत्युत्पन्नापेक्षा । तृष्णा याद्भय इति, एषाऽपरान्तिक्यपेक्षा । अत ऊर्ध्वमस्य प्रवृत्तिरिति । पेयाळं । तस्यैवं भवति—संयोगात्संस्कृतं प्रवर्तते, विसंयोगान्न प्रवर्तते । सामग्र्याः संस्कृतं प्रवर्तते, मिसामग्र्या न प्रवर्तते । हन्त वयमेवं बहुदोषदुष्टं संस्कृतं विदित्वा अस्य संयोगस्य अस्याश्च सामग्र्या व्यवच्छेद करिष्याम । न चात्यन्तोपशमं सर्वसंस्काराणामधिगमिष्यामः सत्त्वपरिपाचनतायै । इति ॥ इदं संक्षेपान्मोहशोधनम् ॥

इति शिक्षासमुच्चये चित्तपरिकर्मपरिच्छेदो द्वादशमः ॥

स्मृत्युपस्थानपरिच्छेदः त्रयोदशः ।

एव कर्मण्यचित् स्मृत्युपस्थानान्यतरेत् । तत्र अद्यमप्रस्तावेन वायस्मृत्युपस्थानमुक्तम् ।
तदेव च भेदत्रेण धर्ममगीतिसूत्रेऽभिहितम्—

पुनरपर कुलपुत्र वोधिसत्त्व एव काये स्मृतिमुपस्थापयति—अथ वाय पादपादाङ्गुलि
जङ्घोरत्रिनोदरनाभिपृष्ठवशहृदयपार्श्वपार्श्वनाहस्तमलाचीनाङ्गुलीनाहनुलज्जाटशिर कपालमात्रसमूह
5 कर्मभ्रमररजोपचितो नानाङ्गेशमङ्गलविकल्पदातसहस्राणामासभूत् । बहूनि चात्र
द्रव्याणि समग्रहितानि । यद्दुत वैशरोमनखदन्तास्थिचर्मपिशितवपास्नाथुमेदोमसालसीकायङ्गुलम्
पुरीषामाशरत्तधिरखेदपित्तपूयसिद्धाणमस्तनल्लङ्गानि । एष बहुद्रव्यसमूह । तत्कोऽत्र काय
तस्य प्रयत्नेभ्रमणपर्यैव भवति—आशाशसमोऽय काय । स आशाशसत् काये स्मृतिमुपस्थापयति,
समेतदानाशमिति पश्यति । तस्य कायपरिज्ञानहेतौर्न भूय वचित्स्मृति प्रसरति, न विसरति,
10 न प्रतिसरतीति ॥

पुनरक्तम्—अथ कायो न पूर्वान्तादागतो न परान्तं सप्तान्तो न पूर्वान्तापरान्तात्
स्थितोऽन्यत्रासद्विपर्यासमभूत् कारकचेदकरहितो नाद्यन्तमध्ये प्रतिष्ठितमूढ, अस्वामिक,
अमम अपरिग्रह । आगन्तुकैर्न्यग्रहैर्व्यवहिते काय इति, देह इति, भोग इति, आश्रय इति,
शरीरमिति, कुणप इति, आयतनमिति । असारकोऽयं कायो मातापितृशोणितशुक्रमभूतोऽ
15 शुचिभूतिदुर्गन्धस्वभावे रागद्वेषमोदमपविषादतस्कराकुले नित्य शतनपतनभेदनविकिरणविश्वसन
धर्मा नानान्याधिगतसहस्रनीत इति ॥

आर्यरत्नचूडेऽप्याह—अनित्यो वताय कायोऽचिरस्थितिको मरणपर्यवसान इति ज्ञात्वा न
कायहेतोर्विनया जीवति । सार चैत्रादत्ते । स त्रीणि साराण्यादत्ते । कतमानि त्रीणि १ कायसार
भोगसार जीवितसार च । सोऽनित्य काय इति सर्वसत्त्वाना दासत्वदिश्वित्वमभ्युपगम्य
20 त्रिन्नरणीयतायै उत्सुको भवति । अनित्य काय इति सर्वमायदोषबुद्धशाश्वतबुद्धना न करोति ।
अनित्य काय इति जीविनेनाश्वासप्राप्तो जीवितहेतोरपि पाप कर्म न करोति । अनित्य काय
इति भोगेऽप्युत्पन्नाश्ववसान न करोति । सर्वस्वपरित्यागीव भवतीति । पुनरपर कुलपुत्र
वोधिसत्त्व काये कायानुदर्शनस्मृत्युपस्थान मायन् सर्वस्वनायास्तत्र स्वनाय उपनिबन्धाति ।
एष चास्य भवति—सर्वस्वकाया मया बुद्धकायप्रतिपन्नप्रतिष्ठिता वर्तव्या । यथा च तथागतकाये
25 नास्य, स तथा स्वकायधर्मता प्रत्यवेक्षणे । सोऽनाद्यवधर्मताकुशल सर्वस्वकायानपि तद्वशणा-
नेव प्रजानातीत्यादि ॥

वीररत्नपरपृच्छाधामप्युक्तम्—यद्दुत अथ कायो अनुपूर्वसमुदागतोऽनुपूर्वनिर्वासो परमाणु
सचय शुचि उन्नामाननामी नन्वणमुत्तरोमेकूपत्वावी कल्प्येत्तदशरीरनिवास । अजातराजु ।
मर्कटत्रिमित्रदोही । कुमिगमद्विमवादानामरु । फेनफिडवप्रवृत्तिदुर्बल । उदकसुदुदवदुपन्नमभ्र
30 विलीन । मरिचिविद्विप्रलम्भामरु । कदलीरश्मिसुपमानासारु । मायावद्भ्रमामरु ।

राजवदाज्ञोबहुल । शत्रुवदवतारप्रेक्षी । चोरवदनिश्चसनीय । बन्धघातक्रन्दननुवीत । अमित्र
दहितैपी । बन्धकनत् प्रज्ञाजीवितान्तरायकर । शून्यग्रामवदात्मविरहित । कुलालभाण्डवद्वेदनपर्यन्त ।
मृतोडीवन्नानाशुचिपरिपूर्ण । मेदकस्थालीवदशुचिस्रावी ॥ पेयाल ॥ व्रणवद्वटनासहिष्णु ।
शल्यवत्तुदनात्मक । जीर्णगृहत्रप्रतिसस्कारधार्य । जीर्णयानपात्रत्रप्रतिसस्कारनाह्य ।
आमकुम्भत्रयलानुपाल्य । पेयाल । नदीतटवृक्षचलाचल । महानदीस्रोतोवन्मरणसमुद्रपर्यवसान । 5
आगन्तुकागारवत्सर्पदु खनिवास । अनाथशालावदपरिगृहीत । चारकपालवदुत्कोचसाध्य ॥
पेयाल ॥ बालदारक्रन्तस्ततपरिपाल्य ॥

पुनराह —

एवविध कायमचौक्षराशिं रूपाभिमानी बहु मयते य ।
प्रज्ञायमान स हि बालबुद्धिं निग्राघट याति बहन् निचेता ॥ 10
पूयप्रकार वहतेऽस्य नासा वक्त्र बुगन्ध वहते सदा च ।
चिह्नास्तथाक्षणो क्रिमिवच जन्तो कस्तत्र रागो बहुमानता वा ॥
अङ्गारमादाय यथा हि बालो घृभेदय यास्यति शुक्लभासम् ।
याति क्षय नैव तु शुक्लभाव बालस्य बुद्धिर्विदथाभिमाना ॥
एव हि यश्चौक्षमतिर्मनुष्य चौक्ष करिष्येऽहमिद शरीरम् । 15
सूद्वर्तित तीर्थशताभिपिक्त याति क्षय मृत्युवशादचौक्षम् ॥

तथा—प्रभङ्गुर प्रस्रवन् बोधिसत्त्वेन काय प्रत्यवेक्षितव्यो नवव्रणमुखैर्यावत् । आवासो
बोधिसत्त्वेन काय प्रत्यवेक्षितव्य अशीतिक्रिमिदुल्लसहस्राणाम् ॥ पेयाल ॥ परभोजनो बोधिसत्त्वेन
काय प्रत्यवेक्षितव्य, वृकशृगालश्चपिशिताशानाम् । यन्त्रोपमो बोधिसत्त्वेन काय प्रत्यवेक्षितव्य,
अस्थिसनायुयन्त्रसघातविनिबद्ध । अस्वाधीनो बोधिसत्त्वेन काय प्रत्यवेक्षितव्य अन्नपान- 20
सभूत ॥ इति विस्तर ॥

तत्रैव चैतन्म-वेदनास्मृत्युपस्थान, तु यथा, तत्रतदर्थरत्नचूडम्बरे—इह, कुलमुत्र, बोधि-
सत्त्वो वेदनासु वेदनासुपश्यनास्मृत्युपस्थान भावयन् वेदितसुखाश्रितेषु सत्त्वेषु महाकरुणा
प्रतिलभते । एव च प्रतिशशिक्षते—तत्सुख यत्र वेदित नास्ति । स सर्वसत्त्ववेदितप्रहाणाय
वेदनासु वेदनास्मृत्युपस्थान भावयति । वेदितनिरोधाय च सत्त्वाना सनाह सनद्यति । आत्मना 25
च वेदितनिरोध नार्पयति । स या काचिद्वेदना वेदयते, ता सर्वा महाकरुणापरिगृहीता वेदयते ।
स यदा सुखा वेदना वेदयते, तदा रागचरितेषु सत्त्वेषु महाकरुणा प्रतिलभते, आत्मनश्च रागा-
नुशय प्रतिजहाति । यदा दुःखा वेदना वेदयते, तदा द्वेषचरितेषु सत्त्वेषु महाकरुणा प्रतिलभते,
आत्मनश्च दोषानुशय प्रजहाति । यदा अदुःखासुखा वेदना मोहचरितेषु सत्त्वेषु महाकरुणा
प्रतिलभते, आत्मनश्च मोहानुशय प्रजहाति । स सुखाया वेदनाया नानुनीयते, अनुनयसमुद्घात 30
चार्जयति । दुःखाया वेदनाया न प्रतिहन्यते, प्रतिघसमुद्घात चार्जयति । अदुःखासुखाया वेदनाया
नाग्निघागतो भवति, अविद्यासमुद्घात चार्जयति । स या काचिद्वेदना वेत्ति, सर्वा तामनित्यवेदिता

वेत्ति, सर्वा ता दुःखवेदिता वेत्ति, अनामवेदिता वेत्ति । स सुखायां वेदनायामनित्यवेदितो भवति । दुःखाया वेदनाया शल्यवेदितो भवति । अदुःखामुखाया वेदनाया शान्तिवेदितो भवति । इति हि यस्त्वय तदनित्यम्, यदुःखं सुखमेव तत् । यद्दुःखमसुखं तदनामकमित्यादि ॥

आर्याश्रयमतिस्तूरेऽद्युक्तम्—दुःखाया वेदनाया स्पृष्ट सर्वापाश्रयोपपन्नैः सत्वैः महाकात्या
5 मुपादयति ॥ पेयाल ॥ अपि तु खड्ड पुनरभिनिवेशो वेदना, परिग्रहो वेदना, उपादान वेदना, उपलम्भो वेदना, त्रिपर्याप्तो वेदना, विकल्पो वेदनेत्यादि ॥

धर्ममगीतिमूरेऽद्युक्तम्—

वेदनानुभव प्रोक्त वेदनासानुभूयते ।

वेदको वेदनादन्य पृथग्भूतो न विद्यते ॥

10 एव स्पृष्टिरपस्थेया वेदनाया विचक्षणं ।

यथा बोधिस्तथा रोषा शान्ता बुद्धा प्रभास्वरा ॥

एतसमाप्तो वेदनास्पृष्टुपस्थानम् ॥

चित्तस्पृष्टुपस्थानं तु यथा आर्यरत्नद्वये—स एव चित्त परिगवेने—यत्तत्तु चित्तम् ।
234 रज्यति वा दुष्पति वा मुञ्चति वा । किमनीतमनागतं प्रपुत्रं वेत्ति । तत्र यदतीतं तदधीणं
15 यदनागतं तदमप्राप्तम् । प्रपुत्रस्य स्थितिर्नास्ति । चित्तं हि काश्यप नाप्याम न बहिर्भा
नोभयान्नेरणोपस्थाने । चित्तं हि काश्यप अस्वामिनिदर्शनमप्रतिषेधमिच्छित्तप्रतिष्ठावित्तेषाम् ।
चित्तं हि काश्यप सर्वानुद्देशं दृष्टम्, न पश्यन्ति न दृश्यन्ति । यत्सर्वानुद्देशं दृष्टम्, न पश्यन्ति
न दृश्यन्ति, कीदृशास्तस्य प्रचारो दृष्टयः । अन्यत्र त्रितयत्रितया मज्ञया धर्मा प्रवर्तते । चित्तं
हि काश्यप मायामदृशमभूतरिक्तत्वतया त्रिभिर्गुणैः परिगृह्यते । पेयाल ॥ चित्तं हि काश्यप
20 नदीमोक्षं सदृशमनसि स्थितमुत्पन्नमप्रविर्धनम् । चित्तं हि काश्यप दीर्घार्थं सदृशं हेतुप्रत्ययतया
प्रवर्तते । चित्तं हि काश्यप त्रिदुःसदृशं क्षणमज्ञानप्रत्ययम् । चित्तं हि काश्यप आकाशसदृश-
मागन्तुर्न भेदोपपन्निरप्ये । पे० । चित्तं हि काश्यप पापविमलदृशं सर्वदुःखजननतया । पे० ।
चित्तं हि काश्यप मत्स्वभेदसदृशं दृश्ये सुखसदृशं । तथा नीलमजितमदृशमनुष्यं सुधि-
संज्ञया । चित्तं हि काश्यप प्रवर्धितमदृशं त्रिविधरक्षणारणतया । चित्तं हि ओजोत्तरका
25 सदृशं सप्त विभक्त्येवगतम् । एवं चोत्तरका सर्वदुःखानामुत्पत्तयः । चित्तं हि काश्यप
रूपरामे पद्मनेत्रमदृशम् । चित्तं हि काश्यप शशरामं मन्मथनेत्रमदृशम् । चित्तं हि काश्यप
गन्धरामं कर्ह शशपुत्रिमये । चित्तं हि काश्यप रमरामं रमाशरमेतुचेटीमदृशम् । चित्तं
हि काश्यप स्वशरामं मन्मथेन तीक्ष्णम् । चित्तं हि काश्यप परिगवेत्येव न लभ्यते । यत्र
लभ्यते तत्रैवस्थाने । यत्रैवस्थानं तत्रैवस्थानं न अनागतं प्रपुत्रम् । यत्रैवस्थानं अनागतं
30 न प्रपुत्रम्, तत्रैवस्थानं तत्रैवस्थानम् । यत्रैवस्थानं तत्रैवस्थानं न नाधीरदि ॥

आर्यरत्नद्वयेऽप्यह—स चित्तं परादृशमगोप्यत्वात् चित्तं समनुपस्थी न
बहिर्भा चित्तं ननुपस्थी, न तत्रैव चित्तं समनुपस्थी, न धातुं चित्तं समनुपस्थी,

नायतनेषु चित्तं समनुपश्यति । स चित्तमसमनुपश्यंश्चित्तवारां पर्येपने — कुतः चित्तस्योत्पत्तिरिति । तस्यैवं भवति — आलम्बने सति चित्तमुत्पद्यते । तत्किमन्यदालम्बनम् ? अथ यदेवालम्बनं तदेव चित्तम् । यदि तावदन्यदालम्बनमन्यद्विचिता भवित्यति । अथ यदेवालम्बनं तदेव चित्तम्, तत्रायं चित्तं चित्तं समनुपश्यति ? न हि चित्तं चित्तं समनुपश्यति । तद्यथा—न तर्पणसिंहासनासिंहासना शक्यते छेत्तुम्, न तंनैनाहुल्यग्रेण तदेवाहुल्यग्रेण स्पष्टं शक्यते, नैव चित्तेन तदेव 5 चित्तं शक्यते द्रष्टुम् ॥ पेयाळं ॥ पुनरपरं कुलपुत्र यदुपद्रुतप्रद्रुतानुत्पत्तितप्रचारस्य धानरमास्त-सदृशस्य । पेयाळं । दूरंगमचारिणोऽशरीरस्य लघुपरिवर्तनो नियमलोत्स्य पठायतनगोचरस्य अपरापरसंप्रयुक्तस्य चित्तस्याप्रस्थानामेकाग्रता अशरणमविशरणं शमयैकाग्रता अविक्षेपः, इयमुच्यते चित्तस्य स्मृतिरिति ॥

आर्याश्रयमनिमूत्रेऽप्युक्तम्— विठपनायां मया योगः करणीयः । इयं च चित्तधर्मता न 10 विहातया । तत्र कतमा चित्तधर्मता ? कतमा विठपना ? मायोपमं चित्तम्, इयमुच्यते चित्तधर्मता । यत्पुनः सर्वस्वं परित्यज्य सर्वबुद्धक्षेत्रपरिशुद्धये परिणामयति, इयमुच्यते विठपनेत्यादि ॥

धर्मस्मृत्युपस्थानं तु यथा तावदाह—

धर्मे धर्मानुदर्शी विहरन् बोधिसत्त्वो न कंचिद्धर्मं समनुपश्यति । यतो न बुद्धवर्मा यतो न बोधिः । यतो न मार्गो यतो न निःसरणं स सर्वमर्मानि सरणमिति विदित्वा 15 अनावरणं नाम महाकृष्णासमार्धि समापद्यते । स सर्ववर्मेषु सर्वक्लेषेषु च वृत्रिमन्त्रां प्रतिबभूते । निःक्लेशा एते धर्माः, नैवे संक्लेशाः । तत्कस्य हेतोः ? तथा हेने नीतार्ये समस्तरन्ति । नास्ति क्लेशानां संचयो न राशीभात्र । न रागभात्रो न द्वेषभात्रो न मोहभात्र । एषामेव क्लेशानामव-बोधाद्बोधिः । यस्वभात्रात्र क्लेशास्तस्वभात्रा बोधिरित्येवं स्मृतिमुपस्थापयतीति ॥

आर्यरत्नचूडेऽप्युक्तम्—इह कुलपुत्र बोधिसत्त्वस्य त्रये धर्मानुपश्यनास्मृत्युपस्थानेन 20 विहरत एवं भवति—धर्मा एषोपपद्यमाना उत्पद्यन्ते । धर्मा एव निरुद्यमाना निरुच्यन्ते । न पुनरत्र कश्चिदात्ममाने सत्त्वो वा जीवो वा जन्तुर्ना पोषो वा पुरयो वा पुद्गलो वा मनुजो वा, यो जायते वा जीर्यते वा च्यवते बोधपद्यते वा । एषा धर्माणां धर्मता । यदि समुदानीयन्ते, समुदागच्छन्ति । अथ न समुदानीयन्ते, न समुदागच्छन्ति । यादृशा. समुदानीयन्ते, तादृशा. समुदागच्छन्ति बुद्धाश्च वा अकुदाश्च वा आनिश्चया वा । नास्ति धर्माणां समुदानंता । न चाहेतुभाना धर्माणां 25 काचिद्दुरपत्तिरित्यादि ॥

तत्रैवाह—स कियद्गम्भीरानपि धर्मान् प्रयत्नेशमाणस्तां सर्वज्ञताबोधिविचिन्तानुस्मृतिं न विजहाति ॥

आर्यउल्लितविस्तरमूत्रेऽप्युक्तम्—

संस्कार अनिय अणुना आमकुम्भोपम भेदनात्मना ।

परकेरिक्त याचिनोपनाः पाशुनगरोपमना च काञ्चिका ॥

संस्कार प्रत्येकधर्मिमे वर्षमालि च्छितं व लेपनम् ।
 नदिकूल इवा सनाढकं प्रत्ययागीन स्वभावदुर्बलः ॥
 संस्कार प्रदीपअर्चिन्न् क्षिप्रउत्पत्तिनिरोधवर्मन्नाः ।
 अनस्यित मारलोपमाः फेनपिण्डरदसारदुर्बलाः ॥ -
 संस्कार निरीह शून्यन्ना. कदलीस्कन्धसमा निरीक्षितः ।
 मायोपम चित्तमोहना बाडोल्लापन रिक्तमुष्टिवन् ॥
 हेतुभि च प्रत्ययेभि चा सर्गमंस्कारगतं प्रवर्तते ।
 अन्योन्य प्रतीत्य हेतुतः तदिदं बालजनो न बुध्यते ॥
 यथ मुञ्ज प्रतीत्य बन्धजं रज्जु व्यायामवलेन वर्तता ।
 घट्टियन्त्र सचक्र वर्तते तेष्वैकैःकशु नास्ति वर्तना ॥
 तथ सर्गभाङ्गवर्तनी अन्योन्योपचयेन नि श्रिता ।
 एकैकशु तेष वर्तनी पूर्वापरान्ततो नोपलभ्यते ॥
 बीजस्य सतो यथाहुरो न च यो बीज स चैव अहुरो ।
 न च अन्य ततो न चैव तत् एवमनुच्छेद अशाश्वत धर्मता ॥
 संस्कार अविद्यप्रत्ययाः ते च संस्कार न सन्ति तत्त्वतः ।
 संस्कार अविद्य चैव हि शून्य एते प्रकृतीनिरीहकाः ॥
 मुद्रात्प्रतिमुद्र दृश्यते मुद्रसकान्ति न चोपलभ्यते ।
 न च तत्र न चैव सान्यतो एवं संस्कारनुच्छेदशाश्वताः ॥
 चक्षुश्च प्रतीत्य रूपतः चक्षुर्विज्ञानमिहोपजायते ।
 न च चक्षुषि रूप निश्चितं रूपसंक्रान्ति न चैव चक्षुषि ॥
 नैरात्म्यशुभाश्च धर्मिमे ते पुनरात्मेति शुभाश्च कल्पिताः ।
 विपरीतमसद्विकल्पितं चक्षुर्विज्ञान सतोपजायते ॥
 विज्ञाननिरोधसंभ्र विज्ञ उत्पादव्ययं विपश्यति ।
 अत्रहिचि गतमनागतं शून्य मायोपम योगि पश्यति ॥
 अरणि यथ चोत्तरारणि हस्तव्यायामत्रयेभि संगति ।
 इति प्रत्ययतोऽग्नि जायते जातु वृत्तकार्यं लघु निरुच्यते ॥
 अथ पण्डितु कश्चि मार्गते कुतयमागतु कुत्र याति वा ।
 विदिशो दिशि सर्व मार्गतो न गतिर्नाप्यगतिश्च लभ्यते ॥
 स्कन्धायतनानि धातव तृष्ण अत्रिचा इति कर्मप्रत्यया ।
 सामग्नि तु सत्वसूचना सा च परमार्थतु नोपलभ्यते ॥
 कण्ठोष्ठ प्रतीत्य तादृक जिह्वपरिवर्तिरवर्ति अक्षरा ।
 न च कण्ठगता न तादृके अक्षरैर्वैक्त तु नोपलभ्यते ॥

239

5

10

239

15

20

240

25

30

सामग्रि प्रतीत्यतश्च सा वाच मनबुद्धिरशेन निश्चरी ।
मनयाच अदृश्यरूपिणी बाह्यतोऽभ्यन्तरि नोपलभ्यते ॥
उत्पादव्यय त्रिपश्यतो वाचरतघोपस्वरस्य पण्डिता ।
क्षणिक्वा वशिन्ना तदीदृशीं सर्व्वाच प्रतिश्रुतक्रोपमा ॥
यथ तन्त्रि प्रतीत्य दाह च हस्तव्यायामत्रयेभि सगति । 5
तुणवीणमुघोपक्रादिभि शब्दो निश्चरते तद्बुद्धव ॥
अथ पण्डितु कश्चि मार्गते द्रुतोऽयमागतु कुत्र याति वा ।
विदिशो दिश सर्ग मार्गत शब्दगमनागमन न लभ्यते ॥
तथ हेतुभि प्रत्ययेभि च सर्वसस्कारगत प्रवर्तते ।
योगी पुन भूतदर्शनात् शून्य सस्कार निरीह पश्यति ॥ 10
स्वल्पायतनानि धातय शून्य अभ्यामिक शून्य बाह्यना ।
सत्त्वात्मनिविक्रानालया धर्माकाशस्वभारलक्षणा ॥

लोकनाथव्याकरणेऽप्युक्तम्—

शून्या अनामका धर्मा नाम किं परिपृच्छसि ।
शून्यता न क्वचिदेवा न नागा नापि राक्षसा ॥ 15
मनुष्या वामनुष्या वा सर्वे तु एष विद्यते ।
नाम्ना हि नामता शून्या नाम्नि नाम न विद्यते ॥
अनामका सर्वे धर्मा नाम्ना तु परिदीपिता ॥
यो हि स्वभावो नाम्नो वै न स दृष्टो न च श्रुत ।
न चोत्पन्नो निरुद्धो वा कस्य नामेह पृच्छसि ॥ 20
व्यग्रहारकृत नाम प्रज्ञप्तिर्नामदर्शिता ।
रत्नचित्रो ह्यय नाम्ना [नाम्ना] रत्नोत्तम पर ॥ इति ॥
इति शिक्षासमुच्चये स्मृत्युपस्थानपरिच्छेदत्रयोदश ॥

आरमभाणपरिशुद्धिपरिच्छेदश्चतुर्दशः ।

उक्तानि स्मृत्युपस्थानानि । एवं योग्यचित्तो दशसु दिक्षु शेषस्य जगतो द्रु खसागरोद्भ-
रणामिन्द्रोद्युपापो व्योमपर्यन्तत्रैकाल्यसर्वधर्मशान्तिचार्यैव तु पुनः सर्वधर्मशून्यतामपतरेत् ।
एवं हि पुद्गलशून्यता सिद्धा भवति । ततश्च छिन्नमूलात् क्लेशा न समुदाचरन्ति ॥

यथोक्तमार्यतथागतगुह्यमूत्रे — तद्यथापि नाम शान्तमते वृक्षस्य मूलच्छिन्नस्य सर्वशाखा-
5 पत्रपल्लवाः द्रुप्यन्ति, एवमेव शान्तमते सन्कापदृष्टद्युपशमात्सर्वक्लेशा उपशाम्यन्तीति ॥

शून्यताभावनानुदासास्त्वपर्यन्ताः । यथा तारचन्द्रप्रदीपसूत्रे —

सोऽसौ शिक्ष न जातु वसती [ओषिरो ?] सुगतानां

सोऽसौ शूर न जानु इक्षिणा वशमेती ।

सोऽसौ शासनि प्रीति विन्दते सुगताना

योऽसौ धर्मस्वभाव जानती सुप्रशान्तम् ॥

सोऽसौ नेह चिरेण मेप्य (ते) द्विपदेन्द्रः

सोऽसौ वैच मियक् मेप्यते सुखदाता ।

सोऽसौ उद्धरि शल्य सर्वशो दुखिताना

योऽसौ धर्मस्वभाव जानती सुप्रशान्तम् ॥

सोऽसौ क्षान्तिवटेन उद्धतो नरचन्द्र

सोऽसौ लोष्टकदण्डताडितो न कुर्म्यी ।

सोऽसौ छिद्यति अङ्गमङ्गशो न च क्षुम्भो

योऽसौ धर्मस्वभाव जानति सुप्रशान्तम् ॥

नासौ दुर्गतिपू पलिप्यती अनुव्यञ्जन

नित्य लक्षणधारि मेप्यती अभिरूप ।

पञ्चो तस्य अभिज्ञ भाविता इमि नित्यं

पुरतः सो सुगतान स्थाप्यती स च शूरः ॥ इत्यादि ॥

भगवन्व्यामःपुक्तम् — पुनरपरं शारिपुत्र बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन बुद्धकार्यं निष्पादयितु-
कामेन द्वात्रिंशन्महापुरःपलक्षणाव्यशीतिं चानुव्यञ्जनानि प्रतिलब्धुकामेन सर्वत्र जातौ
25 जातिस्मरता बोधिवित्ताविप्रणाराता बोधिसत्त्वचर्यासप्रमोषता प्रतिलब्धुकामेन सर्वपाप-
मित्रपापसहायान् विवर्जयितुकामेन सर्वदुद्भयोधिसत्त्वमल्याणमित्राभ्यासगयितुकामेन सर्वमारमार-
कायिन्द्रदेवता निर्जेतुकामेन सर्वानरणीयानि शोधयितुकामेन सर्वानमानरगतता प्रतिलब्धुकामेन
प्रज्ञापारमिताया शिक्षितव्यम् । पुनरपर शारिपुत्र बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन ये दशसु दिक्षु बुद्धा
भगवन्तस्तिष्ठन्ति, ते मे वर्णं भावेरन् इति प्रज्ञापारमिताया शिक्षितव्यम् । पुनरपरं शारिपुत्र

बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन एकचित्तोत्पादेन पूर्वस्या दिशि गङ्गानदीवालुकोपमान् लोन्धातुत् समतिनमित्तुत्तमेन । पेयाळ । एव सर्वदिक्षु प्रज्ञापारमिताया शिक्षितव्यम् । इत्याद्यतिपिस्तर ॥

तत्र यथा निरात्मानश्च सर्वधर्मा, कर्मफलमन्त्राविरोधश्च नि स्वभावात् च, यथादृष्टसर्व धर्माविरोधश्च, तथा पितृपुत्रसमागमे दर्शितम्—पद्मातुरय महाराज पुत्र्य पद्मस्पर्शयतन अष्टादशमनउपविचार । पद्मातुरय महाराज पुत्र्य इति न खलु पुनरेतद्युक्तम्—किं वैतत्प्रतीत्योक्त 5 पडिमे महाराज धातव । कतमे पट्ट ? तद्यथा पृथिवीपातुरव्यातुस्तेजोपातुर्यायुधातुराकाशधातु- विज्ञानपातुश्च, इमे महाराज पद्मातव । यावत् पट्टिमानि महाराज स्पर्शयतनानि । कतमानि पट्ट ? चक्षु स्पर्शयतन रूपाणा दर्शनाय । श्रोत्र स्पर्शयतन शब्दाना श्रवणाय । घ्राण स्पर्श- यतन गन्धानामाग्राणाय । जिह्वा स्पर्शयतन रसानामास्वादानाय । काय स्पर्शयतन स्प्रष्टव्याना स्पर्शनाय । मन स्पर्शयतन धर्माणा विज्ञानाय । इमानि च महाराज पद्मस्पर्शयतनानि ॥पे०॥ 10 अष्टादशेमे महाराज मनउपविचारा । कतमेऽष्टादश ? इह पुरपथक्षुपा रूपाणि दृष्ट्वा सौमनस्य- दौर्मनस्योपेक्षास्यानीयान्युपविचरति । एव श्रोत्रादिषु ग्राह्यम् । तेन प्रत्येकमिन्द्रियपट्टेन सौमनस्यादि- त्रयाणा भेदा[द]ष्टादश मनउपविचारा भवन्ति । पेयाळ । कतमश्च महाराज आध्यात्मिक पृथिवीपातु ? यत्किंचिदस्मिन् कायेऽध्यात्मं कर्त्तव्यत्वं खरगतमुपात्तम् । तत्पुन कतमत् ? तद्यथा । केना रोमाणि नखा दत्ता इत्यादि । अयमुच्यते आध्यात्मिक पृथिवीपातु ॥ कतमश्च महाराज बाह्य 15 पृथिवीपातु ? यत्किंचिद् बाह्य कर्त्तव्यत्वं खरगतमुपात्तम्, अयमुच्यते बाह्य पृथिवीपातु । तत्र महाराज आध्यात्मिक पृथिवीपातुत्पद्यमानो न कुतश्चिदागच्छति, निरव्यमानो न क्वचित्निचय गच्छति । भवति महाराज स समयो यत्स्त्री अध्यात्ममह स्त्रीति कल्पयति । सा अध्यात्ममह स्त्रीति कल्पयित्वा बहिर्धा पुत्र्य पुत्र्य इति कल्पयति । सा बहिर्धा पुत्र्य पुत्र्य इति कल्पयित्वा सरक्ता सती बहिर्धा पुत्र्येण सार्धं सयोगमान्नाहूते । पुत्र्योऽप्यध्यात्म पुत्र्योऽस्मीति कल्पयतीति 20 पूर्ववत् । तयो मयोगान्नाहूत्वा सयोगो भवति । सयोगप्रत्ययात्कल्ल जायते । तत्र महाराज यथ सक्त्वो यथ सक्त्वपयिता, उभयमेतन्न सविद्यते । स्त्रिया स्त्री न सविद्यते । पुत्र्ये पुत्र्यो न सविद्यते । इति ह्यसनसद्भूत सक्त्वो जात । सोऽपि सक्त्व स्वभावेन न सविद्यते । यथा सक्त्वस्तथा सयोगोऽपि । कल्लमपि स्वभावेन न सविद्यते । यथ स्वभावतो न सविद्यते, तत्कथ कक्त्वत्वं जनयिष्यति ? इति हि महाराज सक्त्व ज्ञात्वा कक्त्वत्वं वेदितव्यम् । 25 [यथा] कक्त्वत्वंमुत्पद्यमान न कुतश्चिदागच्छति, निरव्यमान न क्वचित्निचय गच्छतीति । भवति महाराज समयो यद्य काय ज्ञानपर्यमानो भवति । तस्य तत्कक्त्वत्वं नङ्गिद्यमान निरव्यमान न पूर्वा दिश गच्छति, न दक्षिणा न पश्चिमा नोत्तरा नोर्ध्वं नाधो न तु विदिश गच्छति । एव महाराज आध्यात्मिक पृथिवीपातुत्प्रव्य । भवति महाराज स समयो यदाकाशीभूते लोन्धनिवेशे त्राह्य विमान मतिष्ठते महारत्नमयम् । तमहाराज कक्त्वत्वं- 30 मुत्पद्यमान न कुतश्चिदागच्छति । चक्रत्वालमहाचक्राया मतिष्ठन्ते दृढा सारा एरुवना वज्रमया । तेषामपि कक्त्वत्वंमुत्पद्यमान न कुतश्चिदागच्छति । सुमेरु पर्यन्तराजानो युगपरा निर्भिन्ना ईशापारा याक्त्वत्वंपर्यन्ता सतिष्ठन्ते । सर्वत्र त्रिसहस्रमहामाहसो लोन्धातु

- सतिप्रते । चतुरशीतिर्योजनसहस्राण्युद्वेवेन, मय्ये चाष्टाष्टिं योजनशतसहस्र महापृथिवी सतिप्रते । तदपि महाराज कञ्छट्ठव समुदागच्छन् न कुतश्चिदागच्छति । भवति महाराज स समयो यदा अय लोक समर्तने । तदेय महापृथिवी अग्निना वा दह्यते, अङ्घ्रिर्वा भिद्यते, वायुना वा विनीयते । तस्या अग्निना दह्यमानाया मरिपरि न प्रज्ञायते । तद्यथापि नाम सार्पिणो वा तैलस्य वा अग्निना
- 5 दह्यमानस्य न मरिर्न छारिका प्रज्ञायते, एतमेव अस्यास्त्रिसाहस्रमहासाहस्राया लोकधातोर्गग्निना दह्यमानाया नैव मरिर्न छारिका अगशिष्टा प्रज्ञायते । एतमङ्घ्रिर्गग्निव्ययद्वायुना वैरम्भजाता मिहतशजुन्तनपृथिव्या न किञ्चिदगशिष्ट प्रज्ञायत इति पठ्यते । तत्र महाराज पृथिवीरातोःरुपादोऽपि शून्य, व्ययोऽपि शून्य । उपनोऽपि पृथिवीधातु स्वभावरूय । इति हि महाराज पृथिवीधातु पृथिवीधातुवेन नोपलभ्यतेऽन्यत्र व्यवहारत् । सोऽपि व्यवहारो न स्त्री न पुरुष । एतमेवैत महाराज
- 10 यथाभूत सम्पन्नप्रज्ञया द्रष्टव्यम् । तत्र कतमोऽन्धात् १ यदिदमस्मिन् ऋषेऽध्याम प्रत्याममाप अनातम् । अश्व स्नेह । स्नेहगत स्नेहव्य द्रव्यत्वमुपातमुपात्तम् । तपुन कतमत् २ तद्यथा— अश्रु स्वेद खेट सिद्धाणरु वसा हसीरु मज्जा मेद पित्त श्लेष्मा पूय शोणित क्षीर प्रसन्न इत्यादि । अयमुच्यते आध्यात्मिकोऽन्धात् । पेयाल । भवति महाराज स समयो यद्यिय दृष्टा अश्रु प्रवर्तते । दु लेन चाभ्याहृतस्य धर्मसवेगेन वा अश्रु प्रवर्तते । वातेन वा अग्नि प्रस्य दते । यात्रस
- 15 महाराज अन्धातुर्न कुतश्चिदागच्छति । भवति महाराज स समयो यदाध्यात्मिकोऽन्धात् परिशुष्यति । स परिशुष्यन्निश्चयमानो न क्वचिद्गच्छति । पे० । विवर्तमाने खलु पुनर्लोकैः समन्ताद् द्वारिशपटला अन्नघना सतिष्ठन्ते । सस्याय सर्वावन्त त्रिसाहस्रमहासाहस्र लोकधातु छदयन्ति । यत पञ्चान्तरकल्पानीपाधरो देवो वर्षति । एव पञ्चगजप्रमेहो देवो वर्षति । पञ्च अश्विन्नुवार । पञ्च स्थूलविदुक् । तत इय महापृथिवी यावद् ब्रह्मलोकादुदयेन स्पृष्टा भवति । स महाराज
- 20 तानान् महानन्धातुरुपधमानो न कुतश्चिदागच्छति । भवति महाराज स समयो यद्य लोक समर्तने । समर्तमाने खलु पुनर्लोकैः द्वितीयस्य सूर्यस्य प्रादुर्भायो भवति । द्वितीयस्य सूर्यस्य लोके प्रादुर्भावाद्वा सारासि वुनयश्च शुष्यन्ति । एव तृतीयस्य । महोसा महानय । चतुर्थस्यानवतत महासर सर्वेण समुच्छुष्यति । चतुर्थस्य सूर्यस्य प्रादुर्भावा महा समुद्रस्य योजनिकमपुद्रक परिक्षय पर्यादान गच्छति । द्वियोजनिकमपि त्रिचतु पञ्चदशविंशति
- 25 विशाङ्क्यरिशपटलाद्योःजनिकमपि यात्रस्त्वर्दिशयोजनसहस्रमुद्रकमगशिष्ट भवति । यात्रद् द्वितालमात्रम् यात्रन्पठमात्रम् यात्रद्गोपदमात्रमुद्रकमगशिष्ट भवति । भवति महाराज स समयो यमहासमुद्रे पृथितपृथितान्यवशिष्टानि भवन्ति । पेयाल । भवति महाराज स समयो यमहासमुद्रेऽङ्गुलिस्लेहमात्रमपुद्रक नागशिष्ट भवति । स महाराज तानानन्धातुर्निर्यमानो न क्वचिद्गच्छति । पे० । तस्य खलु पुनर्महाराज अन्धातोःरुपादोऽपि शून्य, व्ययोऽपि शून्य ।
- 249 20 तिष्ठन्नपि सोऽन्धात् स्वभावरूय । इति हि महाराज अन्धातुरन्धातुत्वेनोपलभ्यतेऽन्यत्र व्यवहारमात्रत् । सोऽपि व्यवहारो न स्त्री न पुरुष । पूरन्त् ॥ पे० ॥ आध्यात्मिकस्तेजोधातु कतम १ यद्यिचिदस्मिन् ऋषे तेजस्तेजोऽतन्मृगातमुपातमुपात्तम् । तपुन कतमत् २ येनाय वाय आनयने सतप्यते । येन वा अस्याशितपीतप्रादितानि सम्पत्सुगेन

परिपाक गच्छति । यस्य चोत्सदत्वाञ्ज्वरितो ज्वरित इति सख्या गच्छति । पेयात् । वाह्यस्तेजोधातु कतम ? यद्वाह्य तेजस्तेजोगतमृग्गतमुपगतमुपात्तम् । तत्पुन कतमत् ? यन्मनुष्या अरणीसहगतेभ्यो गर्भलसहगतेभ्यो वा गोमयचूर्णेन वा कार्पासपिचुना वा समन्वेपन्ते । यदुत्पन्न ग्राममपि दहति, ग्रामप्रदेशमपि दहति, यावद् द्वीप वा वक्ष तृणाना वा दान वा काष्ठ वा यावद्दहन् परैतीत्यादि । तत्र महाराज आध्यात्मिकस्तेजो 5 धातुरूपयते, न कुतश्चिदागच्छति, निरुध्यमानो न क्वचित्सनिचय गच्छति । इति ह्यभूत्वा भगति, भूत्वा च प्रतिविगच्छति स्वभारहितत्वात् ॥ पे० ॥ एव यत्किंचिदस्मिन् काये वायुर्वायुगत लघुत्व समुदीरणत्वम् । तत्पुन कतमत् ? तद्यथा ऊर्ध्वगमा वायवोऽरोमा पार्श्वाश्रया पृष्ठाश्रया कुक्षिगमा शल्लका क्षुरका सूचका पिप्पलका वाताष्ट्रीला वातगुल्मा आध्यात्मप्रदासा अङ्गानुसारिणो वायव इत्यादि । सन्ति बहिर्गा पूर्वे वायवो दक्षिणा पश्चिमा उत्तरा वायव, 10 सरजस अरजस, परीत्ता महद्रता वायव इति । भगति महाराज स समयो यन्महान् वायुस्कन्ध समुदागत वृक्षाग्रानपि पातयति । कुड्यानपि पर्णताग्रानपि पातयति । पातयित्वा निरुपादानो निगच्छति । य सत्त्वाधीनरकार्णिकेन वा विरमननेन वातानुवृत्तने वा पर्येपन्ते । यान्दयमुच्यते बाह्यो वायुधातु । तस्याप्युत्पत्ति पूर्ववत् ॥ पे० ॥ आध्यात्मिक आकाशधातु कतम ? यत्किंचिदस्मिन् कायेऽध्यात्म प्रत्यात्ममुपगतमुपात्तमाकाशगतमिहाम्यन्तरसव्याभूतम्, 15 अस्पृष्टमस्पर्णीय त्वन्नासशोणितेन । तत्पुन कतमत् ? यदस्मिन् काये चक्षु सुपिरमिति वा यावन्मुख वा मुखद्वार वा कण्ठ वा कण्ठनाड्यो वा । येन चाभ्यवहरति यत्र चावतिष्ठते, येन चास्य अशितपीतखादितास्वादितमप्रस्तात्प्रघरति, अयमुच्यत आध्यात्मिक आकाशधातु । एव बाह्येऽपि यदस्पृष्टमस्पर्णीय रूपगतेनापल्लिगुद्ग सुपिरभाजश्चिद्रम् । अयमुच्यते बाह्य आकाशधातु ॥ भवति महाराज स समयो यत्कर्मप्रत्ययादायतनानि प्रादुर्भवन्ति, तान्याकाशधातु 20 परिचारयन्ति । तत्र सख्या भक्त्याध्यात्मिक आकाशधातुरिति । स न कुतश्चिदागच्छति । भवति समयो यद्रूप विभर्ति, सर्वमाकाशीभवति । तत्कस्य हेतो ? अक्षयो ह्याकाशधातु स्थिरोऽचल । तद्यथा महाराज अससृष्टो निर्वाणधातु, एवमेवाकाशधातु सर्वत्रानुगतो द्रष्टव्य । तद्यथापि नाम महाराज पुरप उल्लेखे देशे उदपान वा कुट्टक वा कूप वा पुष्करिणी वा खानयेत् । तत्किं मन्यसे महाराज यत्तत्राकाश, कुतस्तदागतमिति ? आह—न कुतश्चिद्गगन् । 25 भगवानाह—तद्यथापि नाम महाराज स पुरप पुनरेव तद्दुदपान वा यापपुष्करिणी वा पूरयेत्, तत्किं मन्यसे महाराज यत्तत्राकाश क्वचिद्रतमिति ? आह—न क्वचिद्रत भगवन् । तत्कस्य हेतो ? न ह्याकाशधातुर्गमने वा आगमने वा प्रयुपस्थित । न स्त्रीभावेन न पुरुषभावेन प्रत्युपस्थित । भगवानाह—इति हि महाराज नाह्याकाशधातुरचल अविभार । तत्कस्य हेतो ? शून्यो ह्याकाशधातुराकाशधातुत्वेन । विरहित आकाशधातुराकाशधातुत्वेन । न 30 पुरुषभावेन न स्त्रीभावेन प्रयुपस्थित । एवमेव यथाभूत सम्यक्प्रज्ञया द्रष्टव्यम् ॥ तत्र कतमो निज्ञानधातु ? या चक्षुरिन्द्रियाधिपनेया रूपारम्भणप्रतिविज्ञप्ति । यानदिति हि महाराज या काचिद्दर्शनप्रत्यानप्रतिविज्ञप्ति, अयमुच्यते चक्षुर्विज्ञानधातु । पे० । इति हि या पण्डिन्द्रियाधिपनेया

- पङ्क्तिपरम्परा विषयविज्ञानि, अयमुच्यत विज्ञानगानु । स खलु पुनरय महाराज विज्ञानघातु
 नैन्द्रियनिश्चिने न विषयेषु आगतो न मयन्तरस्थाधी । स नाथाम वहिर्जा नोमयन्तरेण ।
 स खलु पुनरय महाराज विज्ञानगानुस्तु प्रतिविश्य निहृद । स उच्यमानो न
 कुतश्चिदागच्छति, निश्चयमानो न ह्यचिद्रच्छति । तस्य खलु पुनर्विज्ञानगानुत्पादोऽपि शून्य,
 ५ व्यथोऽपि शून्य, उत्पन्नोऽपि विज्ञानगानु स्वभावरून्य । इति महाराज विज्ञानघातुर्विज्ञानगानुत्वेन
 शून्यो नोपलभ्यतेऽन्यत्र व्यवहारात् । सोऽपि व्यवहारो न खी न पुत्र । एतमेतद्यथाभूत
 सम्यक्प्रज्ञया द्रष्टव्यम् ॥ तत्र महाराज कतमच्चक्षुरायतनम्^२ यच्चतुर्णां महाभूताना प्रसाद ।
 तद्यथा - पृथिवीगतोरुगतोस्तेजोगतोर्यायुगतोर्धामत् । तत्र न पृथिवीगतुप्रसादश्चक्षुरायतनम् ।
 नागतुप्रसाद, न तेनोगतुप्रसाद, न वायुघातुप्रसादश्चक्षुरायतनम् । तत्त्वस्य हेतो^२ न
 10 हि पृथिवीगतुप्रसाद कस्यचिद्धर्मस्यापतन वा आयतनप्रतिलम्बेन वा प्रत्युपस्थित ।
 एव यान्न वायुघातुप्रसाद कस्यचिद्धर्मस्यापतन वा आपतनप्रतिलम्बेन वा प्रत्युपस्थित ।
 तत्त्वस्य हेतो^२ निश्चेद्य धेने धर्मा निष्पादा निर्माणसमा । इति हि महाराज एकैकतो
 धर्मान् मृग्यमाणान् चक्षुरायतन नोपलभ्यतेऽन्यत्र व्यवहारात् । तत्त्वस्य हेतो^२ शून्यो हि
 पृथिवीगतुप्रसाद पृथिवीगतुप्रसादेन । यान्चक्षुर्म्यो वायुघातुप्रसादो वायुघातुप्रसादेन । ये च
 15 धर्मा स्वभावेन शून्या, कस्तेषा प्रसादो वा क्षोभो वा^२ येत न प्रसादो न क्षोभ उपलभ्यते,
 कथ ते रूप द्रक्ष्यन्ति^२ इति ह्यन्यन्ततया चक्षुरायतन शून्य चक्षुरायतनस्वभावेन । तत्पूर्वन्ततो
 नोपलभ्यते, अपराततोऽपि नोपलभ्यते अनागमनता गमनता चोपादाय । स्थानमयस्य
 नोपलभ्यते स्वभावरहितत्वात् । यच्च स्वभावेन न सञ्चिते, न तत् खी न पुत्र । तेन वा
 नन्यना^२ मन्यना च नाम महाराज मारगोचर । अमयना बुद्धगोचर । तत्त्वस्य हेतो^२
 21 मन्यनापगता हि सर्वधर्मा । पेयात् । तत्र महाराज कतमच्छोत्रायतनम्^२ यच्चतुर्णां
 महाभूताना प्रसाद । यादिति हि महाराज सर्वधर्मा विमोक्षाभिमुख धर्मगतु
 निपता आकाशघातुपर्यसूताना अप्राप्तिना अच्यमहारा अनभिलाष्या अनभिलापनीया ।
 यत्र महाराज इन्द्रियाणि प्रतिहन्यन्ते, ते विषया इयुच्यते । चक्षुर्हि रूपे प्रतिहन्यते,
 तस्माद्रूपाणि चक्षुर्विषया इयुच्यते । एव श्रोत्र शब्देधिपादि । तत्र चक्षु रूपे प्रतिहन्यत
 2० इति निपात प्रतिहन्यना तेषा निर्दिष्टा । तथा हि चक्षु रूपेषु त्रिविध निपाततीति
 अनुकृष्टेषु शुभनतया, प्रतिकृष्टेषु प्रतिघनज्ञया, नैगनुकृष्टेषु न प्रतिकृष्टेषु प्रेक्षया । एव मनोधर्मे
 श्चिन्त्यादि । त इमे विषया मनोगोचरा इयुच्यते । अत्र हि मन्धरति, उपविचरति, तस्मान्नो
 गोचरा इयुच्यन्ते । यदेत महाराज मनोप्रतिकृष्टेषु रूपेष्वनुनीत चरति, तेनास्य राग उपधने ।
 22 प्रतिकृष्टेषु रूपेषु प्रतिहृतं चरति, तेनास्य द्वेष उपधने । नैगनुकृष्टेषु न प्रतिकृष्टेषु समुद्र चरति,
 30 तेनास्य मोह उपधने । एव शब्दादिष्वपि त्रिविमारम्भणमनुभवति पूर्वत् ॥ तत्र महाराज
 मायोपमानीन्द्रियाणि, स्वप्नोपमा विषया । तद्यथापि नाम महाराज पुत्र सुत स्वमान्तरे जन
 पदवल्याप्या श्लिया सार्धं परिचरेत् । स शयितवितुद्धो जनपदवल्याणीं विषयमनुस्मेत् ।
 तस्मि मयसे महाराज सञ्चिते स्मरन्तरे जनपदवल्याणी खी^२ आह - नो हीर भान् ।

भगवानाह—तत्किं मन्यसे महाराज अपि नु स पुरप पण्डितजातीयो भवेत्, य स्वप्नान्तरे
जनपदकल्याणीं धियमनुस्मरेत्, तथा वा सार्धं त्रीडितमभिनिवेशेत् ? आह—नो हीद भगवन् ।
तत्कस्य हेतो ? अत्यन्ततया हि भगवन् स्वप्नान्तरे जनपदकल्याणी न सविद्यते नोपलभ्यते,
कुत पुनरनया सार्धं परिचरणा ? अन्यत्र यात्रदेव स पुरयो विवातस्य क्लमथस्य भागी स्यात्
यस्तामभिनिवेशेत् । भगवानाह—एमेव महाराज वालोऽश्रुतयान् पृथग्जनश्चक्षुषा रूपाणि दृष्ट्वा 5
सौमनस्यस्थानीयान्यभिनिवेशेत् । सोऽभिनिविष्ट सन्ननुनीयते । अनुनीत सरज्यते । सरक्तो
रागज कर्माभिसक्नोति—त्रिविधं कायेन, चतुर्विधं वाचा, त्रिविधं मनसा । तच्च कर्म अभिससृष्ट-
मादित एव क्षीण निरुद्ध विगत विपरिणत न पूर्वा दिश निश्च्यति तिष्ठति, न दक्षिणा न
पश्चिमा नोत्तरा नोर्ध्वं नाधो नानुविदिश नेह न तिर्यक्, नोभयमन्तरा । तत्पुन काला तरेण
मरणकालसमये प्रत्युपस्थिते जीवितेन्द्रियनिरोधे आयुष परिक्षयात्तत्सभागस्य कर्मण 10
क्षीणत्वाच्चरमविज्ञानस्य निरुध्यमानस्य मनस आरम्भणीभजति । तद्यथापि नाम शयित-
त्रिबुद्धस्य जनपदकल्याणीति [मनस आरम्भण भजति । इति] हि महाराज चरमविज्ञानेनाधि-
पतिना तेन च कर्मणा आरम्भणेन औपपत्यशिरुद्धयप्रत्यय प्रथमविज्ञानमुत्पद्यते । यदि वा नरकेषु,
यदि वा तिर्यग्योनौ, यदि वा यमलोके, यदि वा आसुरे काये, यदि वा मनुष्येषु, यदि वा देवेषु ।
तस्य च प्रथमविज्ञानस्य औपपत्यशिरुद्धस्य समनन्तरनिरुद्धस्य अनन्तरसभागो चित्तसतति प्रवर्तते, 15
यत्र त्रिपाकस्य प्रतिमवेदना प्रज्ञापते । तत्र यश्चरमविज्ञानस्य निरोधस्तत्र च्युतिरिति सख्या गच्छति ।
य प्रथमविज्ञानस्य प्रादुर्भास्तत्रोपपत्ति । इति हि महाराज न काश्चिद्दर्शोऽस्माह्लोकात्पर लोक
गच्छति, च्युत्युपपत्ती च प्रजायेते । तत्र महाराज चरमविज्ञानमुत्पद्यमान न कुतश्चिदागच्छति,
निरुध्यमान न क्वचिद्गच्छति । कर्माप्युत्पद्यमान न कुतश्चिदागच्छति, निरुध्यमान न क्वचिद्गच्छति ।
प्रथमविज्ञानमप्युत्पद्यमान न कुतश्चिदागच्छति, निरुध्यमान च न क्वचिद्गच्छति । तत्कस्य हेतो ? 20
स्वभावविरहितत्वात् । चरमविज्ञानं चरमविज्ञानेन शून्यम् । कर्म कर्मणा शून्यम् । प्रथमविज्ञानं
प्रथमविज्ञानेन शून्यम् । च्युतिश्च्युत्या शून्या । उपपत्तिरुपपत्या शून्या । कर्मणा चात्रन्व्यता
प्रज्ञापते, त्रिपाकस्य च प्रतिमवेदना । न चात्र कश्चित्कर्ता न भोक्ताऽन्यत्र नामसकेतात् ।
तद्यथापि नाम महाराज पुरुष सुप्त स्वप्ना तरे शत्रुणा सार्धं सप्रामयेत् । स शयितत्रिबुद्ध
तमेवानुस्मरेत् । तत्किं मन्यसे महाराज सविद्यते स्वप्ना तरे शत्रु, शत्रुणा वा सार्धं सप्राम इति । 25
आह—नो हीद भगवन् । भगवानाह—तत्किं मन्यसे महाराज अपि नु स पुरप पण्डितजातीयो
भवेत् योऽसौ स्वप्नान्तरे शत्रुमभिनिवेशेत्, शत्रुणा वा सार्धं सप्रामम् ? आह—नो हीद भगवन् ।
तत्कस्य हेतो ? अत्यन्ततया हि भगवन् स्वप्ने शत्रुर्न सविद्यते, कुत पुनस्तेन सार्धं
सप्राम ? अन्यत्र यात्रदेव स पुरयो विवातस्य क्लमथस्य च भागी स्यात् यस्तामभिनिवेशेत् ।
भगवानाह—एमेव महाराज वालोऽश्रुतयान् पृथग्जनश्चक्षुषा रूपाणि दृष्ट्वा दौर्मनस्यस्थानीयान्यभि- 30
निवेशते । अभिनिविष्ट सन्न प्रतिहन्यते । प्रतिहत सदुप्यति । दुष्टो दोषज कर्माभिमस्नोतीति
पूर्वम् । तद्यथापि नाम महाराज पुरप सुप्त स्वप्ना तरे पिशाचेन परिपत्यमानो भीत समोहनापद्यते ।
स शयितत्रिबुद्धस्त पिशाच त च समोहमनुस्मरेत् । तत्किं मन्यसे महाराज सविद्यते स्वप्ने पिशाच

समोहो वा ? यादेवमेव महाराज बाओऽथुतयान् पृथगजनध्वजुपा रूपाणि दृष्ट्वा उपेक्षास्थानीया
 न्यभिनिविशते, अभिनिविष्ट सन् मुञ्चति, मूढो मोहज कर्माभिम्यस्क्रोतीति पूनक्त । तद्यथापि
 नाम महाराज पुरप सुप्त स्वप्नान्तरे जनपदकल्याण्या गायया मधुर गीतस्वर मधुर च
 तन्त्रीस्वर च शृणुयात् । स तेन गीतवादिनेन परिचारयेत् । स शयितत्रिमुद्रस्तदेव गीतवादि-
 5 मनुष्मरेत् । तस्मिन् मन्यमे महाराज अपि नु स पुरप पण्डितचारीय स्वप्नान्तरे जनपदकल्याण्या
 गीतवादिताभिनिविशेत् ? आह—नो हीद भगवन् । भगवानाह—तत्कस्य हेतो ? अत्यन्ततया हि
 भगवन् स्वप्नान्तरे जनपदकल्याणीं ही न सञ्चिन्ते, नोपलभ्यते, कुत पुनरस्या गीतवादिताम् ?
 अन्यत्र यादेव स पुण्यो विद्यानस्य इमथस्य च भागी स्यात्, यस्तदभिनिविशेत् । भगवानाह
 एवमेव महाराज बाओऽथुतयान् पृथगजन श्रोत्रेण शब्दान् श्रुत्वा सौमनस्यस्थानीयान्यभिनिविशत ।
 10 इति पूर्ववत् । एव गायान्दिपु त्रिमा त्रिमा वदितव्यम् । पेयाल । अत्र महाराज मानस निवेशयितव्यम्
 किम्विद्यह सदैवस्य लोफस्य चशुभविषयम्, उल्का प्रदीप आलोफभूत । कूल नौस्तीर्थम् । नायक
 परिणायक दैशिक सार्थगह । पुरो जवयम् । मुक्तो मोचयेयम्, आश्वस्त आश्वासयेयम्
 परिनिर्वृत परिनिर्वापयेयमिति । पूर्वा हि कोटिर्महाराज न प्रज्ञापते ऐश्वर्याधिपत्यानामनुभूय
 मानानाम् । इति हि महाराज मायोपमानीन्द्रियाण्यतृप्तान्यतर्पणीयानि । स्वरोपमा विषया
 15 अतर्पना अतृप्तिररा ॥ अत्र अनन्तयशश्चरार्तिन कथा—स्वर्गाच्च पतिते तस्मिन् सराजकै पौरै
 परेवृत् एव पञ्चने । तद्यथापि नाम महाराज सर्पिर्मण्डो वा नन्नीतमण्डो वा तमाया बालुकाया
 मुपनिक्षितोऽनसीदति, न सतिष्ठते, एवमेव महाराज अनन्तयशा अवसीदति न संतिष्ठते ।
 अथ राजा प्रियरुरो राजानमनन्तयशास तथावसीदन्तमुपसक्तस्यैतद्वोचत्—किं वय महाराज लोकस्य
 व्याजुर्याम ? किं राजोऽनतयशास सुभाषितमिति ? स आह—वक्तव्य महाराज अनन्तयशाश्चतु
 20 द्वेषिपु राज्यैश्वर्यं कारयित्वा वच्यमनोरथतामनुभूय सन्नुमाशालभयता सर्वोपद्रवप्रक्षधिसर्वसत्त्वा
 वच्यमनोरथता गघोदक्षचर्प हिरण्यवर्ष सुवर्णवर्ष सर्वोपनरणवर्ष चानुभूय चलुरो महाद्वीपानथ्या
 वसित्वा शक्रत्यार्थासनमाक्रम्य अतीच्छया न मुक्त, अतुप्त एव कामै कालगत इति । एव त्व
 महाराज व्याजुर्या । इत्येवमुक्त्वा च राजा अनन्तयशा कालमवार्णत् । पे० । तस्मात्तर्हि ते महाराज
 मरीचिभ्रामामुदकस्वभावो नाभूत् भविष्यति न चैतर्हि विद्यते । एवमेव महाराज रूपवदनामज्ञा
 25 सुस्कारविज्ञानाना स्वभावो नाभूत् भविष्यति, न चैतर्हि विद्यत इत्यादि ॥

पुनरप्युक्तम्—एतावच्चैतत् ज्ञेयम् यदुत सञ्चति परमार्थम् । तच्च भगवता शून्यत सुदृष्ट
 सुविदित सुसाक्षात्कृतम् । तेन स सर्वज्ञ एयुष्यते । तत्र सञ्चतिलेनप्रचारतस्तथागतेन दृष्टा ।
 य पुन परमार्थ, सोऽनभिद्यथ्य अनानेयोऽनियेयोऽदेशितोऽप्रकाशितो यावत्क्रियो यावन्न गमो
 नाल्गमो न सुख न दुःख न यशो नायश, न रूप नारूपनित्यादि ॥

तत्र जिनेन जगस्य हृतेन

सञ्चति देशित लोभहिताय ।

यन जग सुगतस्य सगरो

सजनवीह प्रसादसुखार्थे ॥

संवृति प्रज्ञपी नरसिंहः

पद्गतयो भणि सत्त्वगणानाम् ।

नरकतिरश्च तथैव [च] प्रेतान्

अ[१] सुरकाय नरांश्च मरुंश्च ॥

नीचकुलांस्तथ उच्चकुलांश्च

आढ्यकुलांश्च दरिद्रकुलांश्च ॥ इत्यादि ॥

5

पुनश्चोक्तम्—कतम एष धर्मो यो भगवता व्याकृतोऽनुत्तरायां सम्यक्संबोधौ ? किं रूपमुत वेदना आहोस्वित्संज्ञा उताहो संस्काराः अथ विज्ञानं भगवता व्याकृतमनुत्तरायां सम्यक्संबोधाविति । तेषामेतदभूत्—न रूपं यावन्न विज्ञानं भगवता व्याकृतमनुत्तरायां सम्यक्संबोधौ । तत्कस्य हेतोः ? अनुत्पादो हि रूपम्, अनुत्पादो बोधिः । तत्कथमनुत्पादोऽनुत्पादमभिसंबुध्यते ? एवं यावद्विज्ञानम् 10 ॥ पे० ॥ तदेवमनुपलभ्यमानेषु सर्वधर्मेषु कतमोऽत्र बुद्धः ? कतमा बोधिः ? कतमो बोधिसत्त्वः ? कतमद् व्याकरणम् ? शून्यं हि रूपं रूपेण यावद्विज्ञानम् ॥ पे० ॥ यावदेव व्यवहारमात्रमेतत्, नामधेयमात्रं संकेतमात्रं संवृतिमात्रं प्रज्ञसिमात्रम् । नालमत्र पण्डितैरभिनिवेश उत्पादयितव्यः । इति ॥

तथा अत्रैवाहुर्निर्माणरतयोः—देवा यथा वयं भगवन् भगवतो भाषितस्वार्थमाजानीमः, सर्वधर्मा भूतकोटिरन्तकोटिरनावरणकोटिरप्रतिष्ठितकोटिरित्यादि ॥ सर्वधर्मा भगवन् बोधि- 15 स्वभावविरहिता बोद्धव्याः । अन्तश्च आनन्तर्याण्यपि बोधिः । तत्कस्य हेतोः ? अप्रकृतिका हि भगवन् बोधिः, अप्रकृतिकानि च पञ्चानन्तर्याणि । तेनोच्यते आनन्तर्याणि बोधिरिति । तथा त्रिहास्यन्ते भगवन् ये केचित् परिनिर्वातुकामाः । तत्कस्य हेतोः ? यदि 'कश्चित्संसारप्रतिपन्नो भवेत्, स निर्वाणं पर्येयत इति ॥

पुनरुक्तम्—भूतकोटिरिति भगवन् यदुक्तं निर्माणरतिभिर्देवैस्तत्र वयं भूतमपि नोप- 20 लभामहे, किं पुनरस्य कोटिम् । तत्कस्य हेतोः ? यो हि कश्चिद्भगवन् भूतमुपलभते, कोटिमपि न तस्योपलभते, द्वये चासौ चरतीति ॥

तथा अत्रैव सहस्रपतिवहण्यां शास्ता स्तुतः—

सुपिति यथ नरः क्षुधाभिभूतः शतरसभोजनभुञ्जिनो च तृप्तः ।

न पि च क्षुध न भोजनं न सत्त्वः सुपिन यथैव निदृष्ट सर्वधर्माः ॥ 25

भणि नरु पठने मनोज्ञवाचं प्रियु भवती न च संक्रमोऽस्ति वाचम् ।

न च वचन न चास्य रक्त वाचामुपलभसे न च तत्र संशयोऽस्ति ॥

श्रुणति यथ मनोज्ञ वीणशब्दं मधुर न चास्ति स्वभावतः स शब्दः ।

तथ इमि विदु स्फल्ध प्रेक्षमाणो न लभति भावु स्वभावतः सुमेधाः ॥ पे० ॥

यथ नर इह शङ्खशब्दं श्रुत्वा विमृशति विदु कुतो य प्रादुर्भूतः । 30

न च लभति स्वभाव शून्यभावं तथ त्वय दृष्ट नरेन्द्र सर्वधर्माः ॥

यथ नर इह भोजनं प्रणीतं विमृशति अद्भुत सिद्धमस्वभावम् ।

यथ रसु तथ तेऽद्भु तत्त्वभावास्तथ त्वय दृष्ट महर्षि सर्वधर्माः ॥

यय नर इह इन्द्रयष्टि दृष्टा विमृशति अङ्गशु नि स्वभावं शूयम् ।

विमृशतु यथ यष्टि तेऽङ्ग शून्यास्तथ त्वय दृष्ट महर्षि सर्वधर्मा ॥

पुररर यय अङ्गशो विमज्य नगर स्वभावतु नामतो न लभ्यम् ।

यथ नगर तथाङ्ग सर्वशून्यास्तथ त्वय दृष्ट नरेन्द्र सर्वधर्मा ॥

5 मुदित यय न रागमुक्त भेरी हर्ष जनेति स्वभावंशून्यशब्दा ।

3 2०9

स्वर य[थ] तय तेऽङ्ग तस्वभावं तथ त्वय दृष्ट महर्षि सर्वधर्मा ॥

हनतु यथ नरस्य ता हि भेरी प्रतिपु न विद्यति नापि स्नेहगतु ।

* * * *

विमृशतु भेरीव तेऽङ्ग तस्वभावां तथ त्वय दृष्ट नरेन्द्र सर्वधर्मा ॥

हनतु यथ नरस्य तां हि भेरी स्वर न स मन्यति रामयामि लोभम् ।

10

स्वर यथ तय तेऽङ्ग तस्वभावां तथ त्वय दृष्ट नरेन्द्र सर्वधर्मा ॥

हनतु यथ नरस्य तस्य भेरी न पि स्वर अङ्गशु नापि स स्वतन्त्र ।

स्वर यथ तय तेऽङ्ग तस्वभावास्तथ त्वय दृष्ट महर्षि सर्वधर्मा ॥

पुनश्चोक्तम्—

सत्त्वारम्भेण नापनेन कथिता भेरी शुभा भावना

15

सत्त्वधास्य विभाजित सुविदित नि मत्व सर्वं जगत् ।

तत्रैव द्विपदोत्तमो अरुद्धपो नि सशयामानस

तेन त्वा सुगत विभाजितमतिं पूजेम पूजारिहम् ॥

दुःख चासुगता दशादिशिमत् नैव परीक्ष्यते

3 260

सत्त्वेषु कस्या च नाम भणित्वा देवतिदेव त्वया ।

20

एव भो जिनपुत्रा जिनमत आशात याथावत

तेन त्वा द्विपदोत्तमा नरवरा पूजेम पूजारिहम् ॥

सत्त्वा नैव न दुःख शाम्यमुनिना यस्यापनीत दुःख

जातास्ते मुदिताश्च हृष्टमनसोऽरतीश्च तैर्नोदिता ।

एव बुद्धनय अचिन्तिप्रनय याथावतो जानतो

25

[तस्मात्] पूजिय त्वा नराण प्ररर प्रायेम प्राप्त फल्म् ॥

कथय कायविर्जितेन मुनिना नासादितो मार्गता

नैव ते स्मृतिनायका न भणित्वा नर प्रमुष्टा स्मृति ।

उक्त चो सुगतेन भावपथिमा काय गता भावना

एव बुद्धनय विदित्व सुगता पूजा कृता तापिन ॥

30

भाविया रामथ विप्रदयनमय मार्ग दुःखाशान्तये

शान्तास्ते भगवन् सवासनमत्र येही जगत् ह्रियते ।

3 261

शमथश्चाथ विपश्यना न च मला सर्वे ति शून्या मुने

अस्मिन् देवगणा न काङ्क्ष कचना पूजेन्तु त्वां नायकम् ॥ इत्यादि ॥

पुनरुक्तम्—शून्यं हि चक्षुश्चक्षुस्वभावेन । यस्य च धर्मस्य स्वभावो न विद्यते, सोऽवस्तुकः । योऽवस्तुकः, सोऽपरिनिष्पन्नः । योऽपरिनिष्पन्नः, स नोत्पद्यते न निरुच्यते ॥ पे० ॥ यत् त्रिष्वप्येषु नोपलभ्यते, न तच्चक्षुर्नेन्द्रियम् । कथं तस्य व्यवहारो ज्ञेयः ? तद्यथापि नाम ५ रिक्तमुष्टिरलीकः, यावदेव नाममात्रम्, नो तु खलु परमार्थतो रिक्तमुपलभ्यते न मुष्टिः । एवं चक्षुश्चेन्द्रियं च रिक्तमुष्टिसदृशमलीकमसद्वृतं तुच्छं मुपा मोपधर्मं बालोपलापनं मूर्खसंमोहनम्, यावदेव नाममात्रम् ॥

पुनरत्रैवाह—

स्वप्नान्तरे महावृष्टिरास्रवाणां प्रवर्तना ।

दर्शिता ते महावीर आस्रवोत्पत्ति पण्डिता ॥

स्वप्ने यथा शिरच्छेदो दृष्टस्ते आस्रवक्षयः ।

दर्शितः सर्वविज्ञानां सर्वदर्शिनमोऽस्तु ते ॥

10

अत्रैव च द्रुमेण किन्नरराजेन भगवान् पृष्टः प्रत्याह—यद्वदसि शून्यतां च व्याकरणं चाप्यहं न जानामि । स्याद्यदि किञ्चिदशून्यम्, न भवेज्जिनेनास्य व्याकरणम् । किं कारणम् ? तथा 15 हि—स्थितं भवेत्तत्त्वके भावे, कूटस्थनिर्विकारम् । न तस्य वृद्धिर्न परिहाणि । न क्रिया न च कारणम् । यत्स्वभावशून्यमादर्शमण्डले सुपरिशुद्धे संदृश्यते प्रतिबिम्बम्, तथैव द्रुम जानीहि इमान् धर्मान् । अविकारं धर्मधातुम् । इमां च पूजां द्रुम अ[ङ्गशो] विचारयसि । अङ्गशो निरीक्ष्य पूजाम् । कतमेऽविकारिणोऽङ्गाः ?

यदपि च निरीहन्त्वं क्रियां च न जानसे मया प्रोक्तम् ।

20

शकटाङ्गसंनिपातं निरीक्ष्य शकटस्य चैव क्रियाम् ॥

कर्म च मे आह्वयात् कर्ता न विद्यते दशसु दिक्षु ।

वातेरितादिव तरोर्यथा हि न निवर्तते वह्निः ॥

न च मारुतो न च तल्क्षेतयति हुताशनं च यजने ।

न निवर्तते वह्निस्तथैव कर्मस्य कर्तारः ॥

25

यदपि वदसे—न च संचयः पुष्यस्य हि विद्यते, सुचरितस्य समुदागमश्च । बोधिस्तस्यापि शृणु क्रमन्त त्वम् । यथा भणसि मत्प्रेष्याणामायुःपरिमाणं वर्षशतं जीविन् । न चास्ति वर्षपुङ्गी । अयमपि समुदागमस्तद्वदिति ॥

भगवत्यामप्युक्तम्—किं पुनरायुष्मन् सुभूते उत्पन्नो धर्म उत्पद्यते उतानुपन्नः ? सुभूतिराह—नाहमायुष्मन् शारिपुत्र उत्पन्नस्य धर्मस्योत्पत्तिमिच्छामि, न चानुपन्नस्येति ॥ 30

धर्मसंगीत्यामप्युक्तम्—तथता तथतेति कुलपुत्र शून्यताया एतदधिबचनम् । सा च शून्यता नोत्पद्यते न निरुच्यते । आह—यथेवं धर्माः शून्या उक्ता भगवता, तस्मात्सर्वधर्मा

B

नोपस्यन्ते न निरोस्यते । निरारम्भो बोधिसत्त्व । आह—एवमेव कुलपुत्र तथा यथा अग्नि
 बुध्यसे—सर्गार्गमा नोत्पद्यते न निरुच्यन्ते । आह—यदेतदुक्तं भगवता—सत्कृता धर्मा उपपन्ते
 निरुच्यन्ते च, इत्यस्य तथागतभाषितस्य कोऽभिप्रायः २ आह—उत्पादनिरोधाभिनिविष्ट कुलपुत्र
 लोभमनिवेशः । तत्र तथागतो महाकारणिको लोभस्योत्पासपदपरिहारार्थं व्यवहारवशादुक्तवान्—
 5 उपपन्ते निरुच्यते चेति । न चात्र कस्यचिद्धर्मस्योत्पादो न निरोध इति ॥

पुनरत्रैवोक्तम्—तत्र भगवन् चक्षू रूपेषु न रणति श्रोत्र शब्देषु । यावन्नो धर्मेषु न रणति,
 स धर्मः । तत्र कथं चक्षू रूपेषु न रणति १ ससर्गाभावात् । न हि चक्षू रूपाण्यसृज्यते ।
 यान्न मनो धर्मेण असृज्यते । यत्र असृज्यते तत्र रणति । अद्वितीयस्य भगवन् धर्मस्य रण
 नास्ति । अद्वितीयाश्च भगवन् सर्गार्गमा । परस्परं न जानन्ति न विजानन्ति न कल्पयन्ति न
 10 विप्रल्पयन्ति । न सम्भवन्ति न विनभवन्ति । न हीयन्ते न वर्धन्ते । न रज्यन्ति न विरज्यन्ति । न
 ससरन्ति न परिनिर्वाण्ति । नैते कस्यचित्, नैष कश्चित् । नैते भगवन् धर्मा उद्विजन्ते, न
 सक्लिश्यन्ते न व्यवदायन्ते । एवमह भगवन् जानामि, एवमवबुध्ये । यदप्यह भगवन्नेव वदामि—
 एवमह जानामि एवमह बुध्यामीति, आप्तनानामेव विचारः । न च भगवन्नाप्तनानामेव भवति—
 अस्माकमेव विचार इति । यो ह्येव जानाति, स न केनचित्सार्धं विवदति । यत्र विवदति
 263 15 तच्छ्रमणधर्ममनुसरतीति । तथा धर्मदर्शनं बुद्धदर्शनं सर्वसत्त्वदर्शनं सर्वसत्त्वहेतुप्रत्ययदर्शनं
 शून्यतादर्शनमदर्शनम् । अदर्शनं भगवन् सर्गार्गणा दर्शनं सम्यग्दर्शनमिति ॥

कथमनधिष्ठाना सञ्चरिष्युक्ता १ कथं पुनरयुक्ता २ यथा असति स्थाणौ पुरपभ्रान्ति । कस्य
 पुन शून्यतावादिन परमार्थत स्थाणु सिद्धो यदाश्रयापुरपभ्रान्ति स्यात् १ अमूला एव च
 सर्गार्गमास्तत्त्वतो मूलानुपपत्ते ॥

20 तथा चोक्तमार्थविमलक्रीर्तिनिर्देशे—अभूतपरिकल्पस्य किं मूलम् १ आह—विपर्यस्ता
 सज्ञा मूलम् । आह—विपर्यस्ताया सज्ञाया किं मूलम् । अप्रतिष्ठान मूलम् १ आह—अप्रतिष्ठाना
 किं मूलम् १ आह—यमञ्जुश्रीरप्रतिष्ठानं न तस्य किञ्चिन्मूलम् । इति हाप्रतिष्ठानमूलप्रतिष्ठिता
 सर्वधर्मा । इति ॥

इय समासत प्रज्ञापारमिता चित्तशुद्धयर्थिना भाषयितव्या । भाषयित्वा च क्लेशरिपुरण
 25 कुशलेन भवितव्यम्, न स्वगृहशूरेण ॥

यथोक्तमार्थसंतीति सूत्रे—न शून्यतावादी लोभधर्मं सहियतेऽनिश्चितत्वात् । न स
 लामेन सहयति । अलाभेन न विमना भवति । यशसा न विस्मयते । अयशसा न सकुचति ।
 निन्दया नावलीयते । प्रशसया नानुलीयते । सुखेन न रज्यते । दुःखेन न विरज्यते । यो ह्येव
 लोकधर्मं सहियते, स शून्यता जानीते । इति ॥ तथा शून्यतावादिनो न क्वचिदनुरागो न
 30 विरागः । यस्मिन् रज्येत, तच्छून्यमेव जानीते, शून्यमेव पश्यति । नासौ शून्यता जानीते, य
 क्वचिद्धर्मं रज्यते वा विरज्यते वा । तथा नासौ शून्यता जानीते, य केनचित्सार्धं विप्रह
 १ विवाद वा कुर्यात् । शून्यमेव जानीते, तच्छून्यमेव पश्यतीत्यादि ॥

एतत्सक्षेपाच्चित्तशोधनम् ॥

अथैत्रमपि परमविशुद्धिर्भवेददर्शने सति इह पञ्चक्रयसङ्घिष्टस्य कल्याणमित्राजसादितस्य वा सक्षेपेण तावन्तु यत्नं कृत्वा शीघ्रं चित्तशुद्धिर्भवति : आत्मबहुमानं परावज्ञात्यागेऽनयोर्मूलमात्मसत्त्वदृष्टि । सा चैतदभ्यासात्सुकरं प्रहीयत इति परगौरवमात्माज्ञा चैव भावनीया —

यदि सत्यो यदि स्वल्पा क्षमता सर्वथा स्थिता ।

5

एकस्य हि परात्मत्वं निरुद्धं सम्भवेत्कथम् ॥

मिनालम्बनमप्येतदाचरन्त्येव देहिन ।

अनादिकल्पनाभ्यासात्किमभ्यासस्य दुष्करम् ॥

एवमभ्यासमप्यत्वे तुल्ये कस्मात्सुखोदयम् ।

परगौरवमुत्सृज्य स्वसुखायान्यदिष्यते ॥

10

चिन्तामणिर्यथोक्ताश्च सन्ति गौरवहेतव ।

न तु मे गौरवात्सौख्यमिहापि जनदुर्भगात् ॥

तस्मात्सत्वान्तरे यद्ब्रह्मस्तरमाग्निं ।

आत्मस्नेहवतो वृत्तिर्भावयेत्तद्विपर्ययम् ॥

आत्मनो बहुमानोऽयं स्तुतिनिन्दादिसेवते ।

15

वर्धते नारकवशात्सेनाच्चरकवह्निवत् ॥

शब्दस्तावदचित्तत्वान्मा स्तौतीति न समम् ।

परं क्विलं मयि प्रीति इत्ययं मे मतिभ्रमः ॥

तत्तुष्ट्यैव मम प्रीति सामान्ये न सदास्तु सा ।

तत्सुखेन न चेत्कार्यं तेन तुष्टेन किं मम ॥

20

अन्यत्र मयि वा प्रीत्या किं हि मे परकीयया ।

न मे परेण तुष्टेन काये सौख्यमिहाण्वपि ॥

एव ज्ञात्वा प्रहातव्या कल्पना निर्विबन्धना ।

अकीर्तिनिन्दासकारा एव ज्ञेयाश्च निष्फला ॥

न धर्मो नाधुरारोग्यं न बलं वन्दनादिभिः ।

25

यद्बहुव्यास्यमानस्य विकारैरन्यकायिकैः ॥

हृष्टस्याथ विपण्णस्य लाभालाभौ समोदयौ ।

विवर्ज्यं निष्फलं तस्माद्भवेयं शैलमानसं ॥

सस्तत्रयागाच्च शीघ्रं चित्तमिशुद्धिर्भवति इति तत्रापि चिन्त्यते —

निमित्तोद्ग्रहसभूता प्रत्यभिज्ञा पुनः पुनः ।

30

उत्पादयत्यनुनयं जायते प्रतिषोऽप्यतः ॥

प्रतिशानुनयौ यस्य तस्य पापमग्निरितम् ।
 अम्याह्वानानि चित्राणि मासर्थं चेष्यथा सह ॥
 लग्नादिकामता माम् इत्याद्यायत्ने बहु ।
 तस्मात्सर्गप्रपन्नेन सस्तत्र प्रहरेमुनि ॥
 सादृश्यादन्यदप्येतद्वारिस्रोतोमदीक्ष्यते ।
 तदेवेदमिति भ्रान्त्या तत्त्वे तिष्ठाम्यतो बलात् ॥
 अस्तु चैतत्सादृश्यं दुःखं च जनयिष्यति ।
 अहं चैतच्च सर्वं च नचिरात्र भविष्यति ॥ इति ॥
 * आमनावपरिद्विधतुर्दश परिच्छेदः ॥ *

भोगपुण्यशुद्धिः पञ्चदशः परिच्छेदः ।

शिक्षासमुच्चयस्यात्मशुद्ध्यनंतरं भोगशुद्धिं सचयाभागात् पृथगिह लेखिता ।

भोगशुद्धिं च जानीयात्सम्यगाजीवशोधनात् ।

यथोक्तमार्योप्रपरिपृच्छायाम्—इह गृहपते गृही बोधिसत्वो धर्मेण भोगान् पर्येपते नाधर्मेण ।
समेन न त्रिषमेण । सम्यगाजीवो भवति न विप्रमाजीव इति ॥

आर्यरत्नमेघेऽप्युक्तम्—न बोधिसत्वो दायकं दानपतिं दृष्ट्वा ईर्यापथमारचयति । कथं
नेर्यापथमारचयति ? न शनैर्मन्दं मन्दं क्रमानुक्षिपति, न निक्षिपति, युगमात्रप्रेक्षिक्रया
सविश्वस्तप्रेक्षिक्रया ३.नाभोगप्रेक्षिक्रया । एव कायकुहना न करोति । कथं बाकुहना न करोति ?
न बोधिसत्वो लाभहेतोर्लाभनिदानं मन्दभाणी मृदुभाणी न प्रियभाणी भवति । नानुवर्तनवचनानि
निश्चारयति ॥ पे० ॥ कथं न चित्तकुहना करोति ? बोधिसत्वो दायकेन दानपतिना वा
लाभेन प्रवार्यमाणो वा चाल्पेच्छता दर्शयति । चित्ते न स्पृहामुत्पादयति । अतर्दाह एव कुलपुत्र
यद्वाचा अल्पेच्छता चित्तेन लाभकामता । एव हि कुलपुत्र बोधिसत्त्वो बुहनल्पनलाभापगतो
भवति ॥ पे० ॥ न बोधिसत्वो दानपतिं वा दृष्ट्वा निमित्तं करोति—विघातो मे चीवरेण
विघातो मे पात्रेण । विघातो मे ग्लानभैषयेन । न च तं दायकं दानपतिं वा
किञ्चिप्रार्थयते । न वाचं निश्चारयति । एव हि बोधिसत्वो निमित्तलाभापगतो भवति ।
यावन्न बोधिसत्वो दायकं दानपतिं दृष्ट्वा एव वाचं निश्चारयति—अमुकेनामुकेन वा मे
दानपतिना अमुकं वस्तु प्रतिपादितम्, तस्य च मया अमुक उपकारं कृतं । तेन मे शीलवानय-
मिति कृत्वा इदं चेदं च दत्तम्, बहुश्रुत इति अल्पेच्छ इति कृत्वा । मया च तस्य
ऋण्यचित्तमुपस्थाप्य परिगृहीतम् । पे० । तत्र कायक्षतिर्यदुत लाभहेतोर्लाभनिदानमाधावन-
परिधावनं दौ शील्यसमुदाचरणं च । चित्तक्षतिर्यदुत प्रार्थना । लाभिना च ब्रह्मचारिणामन्तिके
व्यापादबहुलता । एव हि बोधिसत्वो विप्रपर्येष्टिलाभापगतो भवति ॥ पे० ॥ इह बोधिसत्वो न
तुल्यकूटेन न मानकूटेन न चित्तम्भवातिऋया न धूर्ततया लाभमुपार्जयति । एव हि
बोधिसत्वोऽधर्मलाभापगतो भवति । पे० । ये ते लाभा स्तौषिकमसृष्टा वा धार्मिकमसृष्टा वा
साधिकमसृष्टा वा अदत्ता वा अननुज्ञाता वा, तान् न प्रणीच्छति, न स्वीकरोति । एव हि
बोधिसत्वोऽपरिशुद्धलाभापगतो भवति । यावत्तुल्यत्वा लाभं न ममायते, न धनायते, न सनिधिं
करोति, कालानुकूलं च श्रमणनाहण्ये ददाति मातापितृमित्रामात्यज्ञातिसालोहितेभ्यः,
वालानुकूलमात्मना परिभुङ्क्ते, परिभुञ्जानश्चारक्तं परिभुङ्क्ते स्वनयवसितं । न चाल्पेच्छमाने
लाभे खेदचित्तमुत्पादयति । न परितप्यति । न च दायकदानपतीनामन्तिकेऽप्रसारचित्त-
मुत्पादयतीत्यादि ॥

तत्र एवाप्यस्य बोधिसत्त्वस्य भोगशुद्धिरात्मभाष्यशुद्धिकपरहिताय भवेत् । यथोक्तमार्यनिर्मल- 30
कीर्तिनिर्देशे—पुनरपरं भदन्तं शारिपुत्रं ये प्रविशन्ति इदं गृहं तेषां समनन्तरप्रविष्टानां सर्वज्ञेया
न बाधन्ते । अथ द्वितीय आश्चर्याद्भुतो धर्मः ॥

B 270

पुनरत्रैवोक्तम्—अथ ततो भोजनात्सर्वावती सा पर्यत् तृप्ता भूता । न च तद् भोजनं क्षीयते ।
 यैश्च बोधिसत्त्वैः श्रावकैश्च शक्रजद्वलोलोकाद्यैस्तादन्यैश्च सत्त्वैस्तद्भोजनं मुक्तम्, तेषां तादृशं सुखं
 कायेऽवब्रान्तं यादृशं सर्वसुखमण्डिताया लोकाभाती बोधिसत्त्वानां सुखम् । सर्वैरोन्मूष्यैश्च तेषां
 तादृशो गन्धः प्रव्रति, तद्यथापि नाम तस्यामेव सर्वगन्धसुगन्धायां लोकाभाती वृक्षाणां गन्धः ॥
 5 पुनश्चोक्तम्—यैश्च भद्रन्त आनन्द मिश्रुभिरनवब्रान्तनियामैरेतद्भोजनं मुक्तम्, तेषामेवाव-
 क्रान्तनियामानां परिणंस्याति । पे० । यैरनुत्पादितबोधिचिच्चैः सत्त्वैः परिमुक्तम्, तेषामुत्पादित-
 बोधिचिच्चानां परिणंस्याति । यैरुत्पादितबोधिचिच्चैर्भुक्तम्, तेषां नाप्रतिलब्धवृक्षान्तिकराणां
 परिणंस्यातीति विस्तरः ॥

शून्यताकरुणागर्भचेष्टितात्पुण्यशोधनम् ॥ २१ ॥

10 उक्तं ह्यार्यागगनगज्जमूत्रे—यदुत अहंकारविशुद्धं तदानं ददाति । ममकारविशुद्धं तदानं
 ददाति । हेतुविशुद्धं तदानं ददाति । दृष्टिविशुद्धं तदानं ददाति । निमित्तविशुद्धं तदानं ददाति ।
 नानात्वविशुद्धं तदानं ददाति । विप्राप्रतिकङ्कणाविशुद्धं तदानं ददाति । यथा गगनं समविशुद्धं
 तदानं ददाति ॥ पे० । यथा गगनमपर्यन्तम्, एवमपर्यन्तीदृशेन चित्तेन तदानं ददाति । यथा
 गगनं विस्तीर्णमनावरणम्, एवं बोधिपरिणामितं तदानं ददाति । यथा गगनमरूपि, एवं
 15 सर्वैरूपानिश्रितं तदानं ददाति । यथा गगनमवेदयित्, एव सर्वैरेदितप्रतिप्रसन्नं दानं ददाति ।
 एवमसंज्ञि असंस्तृतमविज्ञासिलक्षणमेकमप्रतिज्ञानं तदानं ददाति । यथा गगनं सर्वबुद्धक्षेत्रस्फरणम्,
 एवं सर्वसत्त्वमैत्रीस्फरणं तदानं ददाति । पे० । यथा गगनं सदाप्रकाशम्, एवं चित्तप्रवृत्तिविशुद्धं
 तदानं ददाति । यथा गगनं सर्वसत्त्वावकाशम्, एव सर्वसत्त्वोपजीव्यं तदानं ददाति ।
 यावद्यथा निर्मितो निर्मिताय ददाति, निर्बिरूपोऽनाभोगः चित्तमनोविज्ञानविगतः सर्वधर्मनि-
 20 प्रतिज्ञाद्धी, एवं द्रव्यविगमतया मायालक्षणस्वभावाविशुद्धं बोधिसत्त्वस्तदानं ददाति । यत्पेदृशो
 दानपरित्यागः, प्रज्ञाज्ञानेन च सर्वसत्त्वाक्लेशपरित्यागः, उपायज्ञानेन च सत्त्वापरित्यागः,
 एवं त्यागचित्तः कुलपुत्र बोधिसत्त्वो गगनसमशुभो भवति ॥

आर्याश्रयमतिमूत्रेऽप्युक्तम्—नास्ति सत्त्वोत्पीडनादानम् । यावन्नास्ति यथोक्ते जलदानम् ।
 यावन्नास्ति सर्वसत्त्वेऽपि दक्षिणीयावमन्यनादानम् ॥ पे० ॥ नास्ति निरुन्ददानम्, यावन्नास्ति
 25 याचनकेपूपतप्तदानम्, नास्त्युद्यमनोद्घापनदानम्, नास्ति पराञ्चलदानम्, नास्त्यपविद्धदानम्,
 नास्त्यस्वहस्तदानम् ॥ पे० ॥ नास्त्यकल्पिकदानम्, नास्त्यकालदानम्, नास्ति विमहादानम्,
 नास्ति सत्त्वनिहेठनादानमिति ॥

यत्तर्हि उग्रपरिपृच्छायामुक्तम्—दानपारमितामालोऽयं यस्य येनार्यस्तस्य तत्रदानमाल ।
 अपि तु तपाहं धरिष्यामि, मय्येव्य एव मद्यपानं दास्यामि । तास्तान् सृष्टिमं प्रजन्ये
 30 समादापयिष्यामीति ॥

मद्यपानादपि नैरादयदृते बोधिसत्त्वे प्रतिषेधो गरीयान्, सत्त्वमंग्रहहानिश्च । अतोऽन्यप्रसा-
 दनोपायासंभवे मद्यं देयमित्यभिप्राय । शस्त्रादिष्वपि यद्यनुबन्धगुस्त्याद्यवविचारादानमापयेत्,
 नैवापत्तिरित्यत एव गन्धने । सूत्रेषु तु सामान्येन प्रतिषेधः । इत्युक्तं दानविशुद्धिदिक् ॥

शीलविशुद्धिरार्यगगनगङ्गसूत्रे एवमभिहिता— अविरहितबोधिचित्तता चित्तविशुद्धयै, अपगतश्रान्तप्रत्येकबुद्धचित्तता प्रामाणिकविशुद्धयै । इत्यादि ॥

पुनरपरा शीलविशुद्धिः— शुद्धं गगनं शुद्धं तच्छीलम् । विमलं गगनं विमलं तच्छीलम् । शान्तं गगनं शान्तं तच्छीलम् । अनुन्नतं गगनमनुन्नतं तच्छीलम् । अनुनीतं गगनमनुनीतं तच्छीलम् । यावदच्छेद्याभेद्य गगनमच्छेद्याभेद्यं तच्छीलमित्यादि ॥ अप्रतिहतं गगनं सर्गसत्त्वा- 5 प्रतिवचित्तस्य क्षान्तिपरिशुद्धिः । समप्रयोगं गगनं सर्गसत्त्वसमचित्तस्य क्षान्तिपरिशुद्धिरित्यादि ॥ तद्यथापि स्यान्महाशालग्रामम् । तस्मिन् कश्चिदेवागत्य शालं छिन्धात् । तत्र तेषामपशिष्टानां नैवं भवति—एष छिन्नो वयमच्छिन्ना इति । न तेषामनुनयो न प्रतिव । न कल्पो न विकल्पो न परिकल्प ॥ यैत्रं क्षान्ति, इयं बोधिसत्त्वस्य परमा गगनसमा क्षान्तिः । [इति] ॥

आर्यरत्नचूडसूत्रे विस्तरमुत्तवा आह— इदमुच्यते वीर्यम् । तस्य कायपरिशुद्धिः यत्कायस्य 10 प्रतिभासप्रतिबिम्बज्ञानं वाचोऽनभिलाष्यज्ञानम् । चित्तस्यात्यन्तोपशमज्ञानम् । तथा मैत्रीसंसाहसंनद्धो महाफलणाधिष्ठानप्रतिष्ठित सर्गाकारवरोपेतं शून्यताकाराभिनिर्हृतं ध्यानं ध्यायति । तत्र कृतमा सर्गाकारवरोपेता शून्यता ? या न दानविकला । यावन्नोपायविकला । न महामैत्रीमुदितोपेक्षाविकला । न सत्यज्ञानावतारविकला । न बोधिचित्तसत्त्वापेक्षाविकला । नाशयाध्याशयप्रयोगविकला । न दानप्रियवद्यतार्थक्रियासमानार्थताविकला । न स्मृतिसंप्रजन्यविकला । न स्मृत्युपस्थानसम्यक्प्रहा- 15 णद्विपादेन्द्रियबलब्रह्मद्वैताद्यज्ञानमार्गविकला । न शमथविपश्यनाविकला ॥ पे० ॥ उपशान्ता च स्वभावेन । अनुपशान्ता च कर्मक्लेशेषु । उपेक्षिता च सर्वधर्माणाम् । अवेक्षिता च बुद्धधर्माणाम् । जहा च स्मरणशोभेन । विक्रान्ता चाधिष्ठानकार्यतया । अव्यापृता च स्वरसेन । सदा व्यापृता च बुद्धकार्येषु । शीतीभूता चोपशमेन । सदोज्ज्वलिता च सत्त्वपरिपाके । इयमुच्यते सर्गाकार- 20 वरोपेता शून्यता ॥ यात्रदिय कुलपुत्र ध्यानपारमिता चर्यापरिशुद्धिरिति ॥

एतेन प्रज्ञापरिशुद्धिर्वैदित्त्या । एव सर्वपुण्येधिति ॥

तथा आर्यत्रिमलमूर्तिनिर्देशेऽप्युक्तम्— सद्धर्मचक्रप्रवर्तनमहापरिनिर्वाणसंदर्शनगोचरश्च बोधिसत्त्वचर्या अत्यजनगोचरश्च, अयमपि बोधिसत्त्वस्य गोचर । इति ॥

भोगपुण्यशुद्धिः पञ्चदशः परिच्छेदः ॥

भद्रचर्याविधिः षोडशः परिच्छेदः ।

इदानीं त्रयाणामपि वृद्धिर्भाव्या । त्रिमर्थम् १

प्रहीतारः सुग्रहः स्वल्पं चेदमनेन किम् ।
न चातिवृत्तिजनकं वर्धनीयमिदं ततः ॥ २२ ॥

अ[ति]नृति बुद्ध्वम् । तत्र श्रावणमाशरणेन शुद्धिमात्रेण सत्वाना जन्यत इत्यर्थः ।

5

आत्मभावस्य का वृद्धिर्वलानालस्यवर्धनम् ।

B 274

तत्र आर्यरत्नमेधे ऋमुत्तम्—न स सत्व सत्वानिनाये सविबने यो बोधिसत्त्वस्य वनेन
बल मर्दयेन् । इत्यादि ॥

तस्य वय वर्धनम् १ यदुक्तमायतथागतगुह्यमूत्रे आर्यव्रजाणोर्वन्दर्शनविरिमताजात
शत्रुप्रेतेन भगवता—दशभिर्महाराज धर्मं समन्वामतो बोधिसत्त्व एवम्वा कल्पत्ता प्रतिलभते ।
10 कतमर्दशमि १ इह महाराज बोधिसत्त्व काय जीवितं च पारत्यजति, न च पुन सद्धर्मं
परित्यजति । सप्तसत्वाना चाननमति, न च पुनर्मानं बृहयति । दुर्गना च सत्वाना क्षमते,
न प्रतिप करोति । निरसिताना च सत्वानामप्र वरभोजन ददाति, भीताना च सत्वानामभय
ददाति । ग्लानाना च सत्वाना भूतचिकित्सायै उत्सुगो भवति । दरिद्राश्च सत्वान् भोगै
मतपयति । तथागतचैये च सुगमपिण्डपेन करोति । आनन्दरचन सत्वाना श्रावयति ।
15 दरिद्रदुःखिताना च सत्वाना भोगनिर्भाग कराति । श्रान्तङ्गान्ताना च सत्वाना भाग वहति ।
एभिर्महाराज दशभिरिति ॥

B 275

अनास्यवर्धनं कतमम् १ यद्वीर्यवर्धनम् । यथोक्त सागरमतिमूत्रे—आरब्धवीर्येण
सागरमते बोधिसत्त्वेन भवितव्यं सदा दृढपराक्रमेण । तीव्रच्छन्देन बोधिसत्त्वेन भवितव्यमनि
क्षिप्तधुरेण । आरब्धवीर्याणां हि सागरमते बोधिसत्त्वाना न दुर्लभा भवन्त्यनुत्तरा सम्यक्त्वबोधि ।
20 तत्त्वस्य हेतो १ यत्र सागरमते वीर्यं तत्र बोधि । बुद्धीदाना पुन सुदूरविदूरे बोधि । नास्ति
बुद्धीदस्य दानं यान्नास्ति प्रज्ञा, नास्ति बुद्धीदस्य परार्थ इति ॥

चन्द्रप्रदीपसूत्रेऽप्याह—

उपल वारिमन्थे वा सोऽनुपूर्वेण वर्धते । इत्यादि ॥

इय सक्षेपादा मभाषवृद्धि ॥

25

शून्यताकरुणागर्भादानाद्भोगस्य वर्धनम् ॥ २३ ॥

यथोक्त वज्रच्छेदिकायाम्—यो बोधिसत्त्वोऽप्रतिष्ठितो दानं ददाति, तस्य पुण्यसकधस्य
न सुखर प्रमाणमुद्गृहीतुमिति ॥

महत्यामपि प्रज्ञापारमितायामुक्तम्—पुनरपर शारिपुत्र बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन अल्पमपि
दानं दत्त्वा सर्वसत्त्वेषु सर्वोत्तरज्ञतायामुपायमौशल्यपरिणामनतायामप्रमेयममह्येय कर्तव्यमेव

प्रज्ञापारमिताया शिक्षितव्यम् । तथा सर्वसत्त्वाना मनोरथान् परिपूरयितुं कामेन याज्यातरूपरजत उद्यानराज्यादिभिरुपकरणैः प्रज्ञापारमिताया शिक्षितव्यमिति ॥

विना च कल्पया न बोधिसत्त्वाना किञ्चिच्चेष्टितमिति वक्ष्याम । इति सक्षेपाद्भोगवृद्धि ॥
पुण्यवृद्धिं सर्ववृद्धीना मूलमिति तदर्थं परिकरबन्ध उच्यते —

कृत्वादावेव यत्नेन व्यवसायाशयौ दृढौ ।

कृष्णां च पुरस्कृत्य यतेत शुभवृद्धये ॥ २४ ॥

चित्तशुद्धिकालभाविताना व्यवसायादीना प्रयोगारम्भे पुनरामुखीकरणेन दृढतापादनार्थं श्लोकं वृत्तेत्यादिपूर्वक एव । आसन्नयुद्धकालानामस्त्रकौशलशालादरुप्रयोगसमकालं दृढीकरिष्यामीति शैथिल्यनिवारणार्थमादिग्रहणम् । तत्र कथं व्यवसायं दृढीकरोति ? यथैर्यसुधन [आर्यमैत्रेयमुपसप्रक्रान्त] सम्यक्चर्यानि समर्थं । पूर्वान्तकोटीगतऋणप्रणाम । कायसमन्वाहारेण 10 कायबलं दृढीकुर्यात् । पूर्वान्तकोटीगतऋणचित्तपरिशुद्धिनिष्कारणसासारिकचित्तप्रचारसमन्वाहारेण चित्तमनसिभारं निगृह्णन् । पूर्वान्तकोटीव्यसत्त्वमलैकिककार्यप्रयुक्तनिष्प्रयोजनपरिस्पन्दसमन्वाहारेण प्रत्युत्पन्नप्रयोजनमहासामर्थ्यं विचिन्तयन् । पूर्वान्ताभूतपरिकल्पसमुत्थितत्रितथमल्पसदृशितमनसिभारसमन्वाहारेण सर्वबोधिसत्त्वचर्यासम्यक्समन्वाहारेण समुत्थापयन् । अतीतात्मभाषार्थप्रयोगारम्भविषमतासमन्वाहारेण सर्वसत्त्वारम्भवैशेषिकतया अध्याशयबलं दृढीकुर्यात् । 15 अतीतऋणसमुदाचारनिरास्वादात्समन्वाहारेण । सर्वबुद्धधर्मप्रतिलाभप्रयोगमहाश्वासप्रतिलाभेन्द्रियवेगान् निरर्थयमान् । अतीता त्रिविधसंप्रयुक्तमिथ्याशयप्रयोगसमन्वाहारेण प्रत्युत्पन्नाच्चसम्यग्दर्शनातिपर्याप्तसंप्रयुक्तेन बोधिसत्त्वप्रणिधानसमादानेन सततिं परिशोभयन् । पूर्वान्तगतायोगनीर्यारम्भकार्यापरिनिष्पन्नार्थसमादानसमन्वाहारेण प्रत्युत्पन्नबुद्धधर्मसमुदागमप्रत्युत्पत्तानेन महावीर्यारम्भनिरुत्तेण कायचित्तसंप्रग्रहं सजनयमानं । पूर्वान्तकोटीपञ्चगव्यपायनिक्षिप्तामपर- 20 निरुपकरणाल्पनिरुपजीव्यसमुच्छ्रयपरिग्रहसमन्वाहारेण सर्वबुद्धधर्मोत्थापनसर्वजगदुपजीव्यसर्वकल्याणमित्रारगणसमर्थान्मभारपरिग्रहणतया त्रिपुल्लिप्तिप्रामोद्यवेगान् निरर्थयमानं । प्रत्युत्पन्नजमाभिनिर्वृत्तजराज्याधिभरणशोकाकारभूतसयोगत्रियोगनिधानभूतसमुच्छ्रयम् अपरान्तकल्पकोटीगतबोधिसत्त्वचर्याचरणप्रयुक्तस्य सत्त्वपरिपाचनबुद्धधर्मपरिग्रहप्रयुक्तस्य तथागतनदर्शनसर्वबुद्धक्षेत्रानुचरणसर्वधर्मभाग्नोपस्थानसर्वतथागतशासनसमन्वाहरणप्रयुक्तस्य सर्वधर्मपदैष्टि 25 सहायभूतस्य सर्वकल्याणमित्रदर्शनसर्वबुद्धधर्मसमुदानयनप्रयुक्तस्य बोधिसत्त्वप्रणिज्ञानशरीरस्य हेतुप्रत्ययभूतमरलोक्ष्य अचित्यजुशालमूत्रेन्द्रियवेगान् निरर्थयमानं । इति ॥

आर्याक्षयमतिनिर्देशे महायानमूत्रेऽयुक्तम् — एको बोधिसत्त्वोऽद्वितीयोऽसत्तयोऽनुत्तराया सम्यक्सत्तोषी मनाहं सनयति । स वीर्यबलपरिगृहीतेनाध्याशयनापरायणशास्त्रयन्तरी स्वस्वलोद्धतः । स एव दृढमनाहमनसः यस्मिन्सर्वसत्त्वाना परिप्रापयितव्यं भविष्यति, 30 तदहं परिप्रापयिष्यामि । यस्मिन्सर्वसत्त्वाना परिप्रापयितव्यं भविष्यति, तदहं परिप्रापयिष्यामि । न मन दानं सहायकम्, अहं पुनर्दानस्य मया । न मन

शीलशान्तिरीर्यव्यानप्रज्ञा सहायिना, अह पुन शीलशान्तिरीर्यव्यानप्रज्ञाना सहाय । नाह पारमिताभिन्पस्थातय, मया पुन पारमिता उपस्थातया । एव सप्रहन्स्तु सर्गशुश्रूषुष्टेपु चरेपम् । यान्देकानिना मया अद्वितीयेन असहायेन वज्रमये मन्मण्टे स्थिनेन सख सनाहन मार धर्षयिन्वा एरु चित्त]नगसनायुनया प्रज्ञया अनुत्तरा सम्पक्मनेत्रिभिनजोह्येति ॥

- B 279 5 आर्यवज्र वज्रमूरेऽप्याह-तद्यथापि नाम सूर्यो देवपुत्र उदयमानो न तिष्ठति जाल्यधदोषेण, न तिष्ठति गन्धर्वनगरदोषेण, न तिष्ठति चतुर्द्वीपलोकाभातुभूमिरजोदोषेण, न तिष्ठति राहसुरेन्द्र दोषेण, न तिष्ठति धूममण्डलदोषेण, न तिष्ठति जम्बूद्वीपकेशदोषेण, न तिष्ठति नानाटापादोषेण, न तिष्ठति त्रिमपर्वतदोषेण, एवमेव बोधिसत्त्वो महासत्त्व स्मृतिप्रजन्मत्रिपुलगम्भीरचेता अर्शनसत्त्वो गुणचर्याज्ञानचर्यामसान यान्न विवर्तते सत्त्वद्रौहिल्यदोषै, न त्रिप्रससति बुशाल मूलपरिणामे । सत्त्वदृष्टिफालुष्यदोषैर्न विवर्तते । सत्त्वशोभचेतोभिर्न दूरीभजति । सत्त्वनिष्ठनतत्या बोधिमनाह न विष्कम्भयति । सर्वजगत्पारत्राणप्रणिधानस्य सत्त्वकलिकलुषैर्न ससना करोति । यान्द्वालज्जनसमनधानेन न निर्भयेन परसत्त्वदोषैश्च । तत्कस्य हेतो ? अनापरणमण्डलमेनदुदयति यदुत सर्गजगद्विशुद्धिविनायाय । पे० । यश्च तेषा सर्वसत्त्वाना दु खस्फुक्तो त्रिभिर्न चात्रणीय कर्म समुत्थितम्, येन ते आत्रणीयेन कर्मणा बुद्धान् पश्यन्ति, धर्मे न गृण्यन्ति, सध न जानन्ति, तत्रह 15 तेषा त्रिभिर्न चात्रणीय कर्मोपचित दु खस्फुक्त्वेन स्वकेन शरीरेणोपाददामि तासु तासु नरको-पपत्तिपु अपावभूमिपु सवासुपु च । ते च सर्वसत्त्वास्ततश्च्यवन्ताम् । अह च दु खोपादानमुपाददामि, व्यनस्यामि उत्सहे । न निरर्ते न पलायामि नोत्रस्यामि न सत्रस्यामि न त्रिमोमे न प्रखुदात्ते न विदीदामि । तत्कस्य हेतो ? अत्रय निर्वाहयितव्यो मया सर्वसत्त्वाना भार । नप मम कामभार । सर्वसत्त्वोत्तारणप्रणिधान मम । मया सर्वसत्त्वा परिमोचयितव्या । मया सर्गजगत्समुत्तारयितव्यम् 20 जातिमन्ताराजराकान्ताराद् व्याधिमन्ताराच्युत्पुपत्तिमन्तारात् सर्गपत्तिमन्तारासर्गपाप कान्तारात्सर्गमसारकान्तारात्सर्गदृष्टिगहनमन्तारात्कुशलधर्मप्रणाशया तारादज्ञानसमुत्थिताना तारात् तदिते मया सर्वसत्त्वा सर्वान्तारेभ्य परिमोचयितव्या । तृष्णाजालसक्ता अविद्यानीवरणावृता भनृष्णासप्रयुक्ता प्रणाशयर्वक्साना दु खपञ्जरप्रक्षिप्तधारकमनिश्चिता अबुधा प्रतिज्ञाविरुद्धा मशयभूता सदा विमतयोऽज्ञेमदर्शिन अनि शरणकुशल भावणवि आवर्तमण्डलैकचरणा । पे० । 25 सर्वसत्त्वानामनुत्तरज्ञानराज्यप्रतिष्ठापनार्थमह चरामि, नाह केवलमामपरिमोचनमित्युक्त । सर्वसत्त्वा ह्येने मया सर्वज्ञताचित्तवृत्तेन ससारदुर्गादुद्धर्तव्या, महाप्रपाताद्भ्युक्षेतव्या, सर्वोपद्रवैभ्य परिमोचयितव्या, ससारस्रोतस प्रतारयितव्या । आत्मना मया सर्वसत्त्वदु खस्फुद्धोऽप्यवसित । यावदुत्सहेऽह सर्गापापेषु सर्वलोकाभातुपर्यापनेषु सर्वदु खवासमनुभवितुम् । न च मया सर्वसत्त्वा बुशालमूलैर्निश्चितव्या । व्यवस्थाम्यहमेकैकस्मिन्नपापेऽपरान्तमोटीगतान् कल्पान् सवसितुम् । यथा 30 वैशापाये तथा सर्गापापनिर्वशेषसर्वलोकाभातुपर्यापनेषु सर्वसत्त्वपरिमोचननिदानम् । तत्कस्य हेतो ? वर खलु पुनरहमेको दु खित स्याम्, न चेमे सर्वसत्त्वा अपायभूमिप्रपत्तिता । मया तत्रात्मा बन्धको दातव्य । सर्वजगच्च निष्केतव्य नरकतिथ्योनियमलोकात्तारात् । अह च सर्वसत्त्वानामर्थाप सर्वदु खवेदानास्त्वधमनेन स्वनेन शरीरेणानुभवेयम् । सर्वसत्त्वनिदानमह च

सर्वसत्त्वानां प्रातिभाव्यमुत्सहे सत्यनादी प्रत्ययितोऽग्निवादक । न च मया सर्वसत्त्वा परित्यक्ता । तत्कस्य हेतो १ सर्वसत्त्वारम्भणो मम सर्वज्ञताचित्तोत्पाद उत्पन्नो यदुत सर्वजगत्परिमोचनाय । न चाह रतिकामतया अनुत्तराया सम्यक्मन्त्रेणैव सप्रस्थित, नापि पञ्चकामगुणरत्यनुभ्रमनाय, नापि कामत्रिपयनिवेशणाय । न चाहमन्योन्यकामधातुपर्यापन्नरतिव्यूहसमुदानयनाय चरामि बोधिसत्त्वचर्याम् । तत्कस्य हेतो १ अरतयो हेता, सर्वलोकरतय । भारत्रिपय एष 5 यदुत कामत्रिपयनिवेशणम् । दुर्बुद्धिसेवितो ह्येव मार्ग । सर्वबुद्धिनिर्णितो ह्ययमुपदेश यदुत कामनिवेशणम् । अतश्चैव सर्वदुःखस्कन्धस्योत्पाद एव निवेशणम् । अत एव च नरकतिथिम्योनियमलोकानामुत्पाद । कलहभण्डनविवादक्षोभाश्च सत्त्वानामत एव प्रादुर्भवति । एते च सत्त्वा कामान्निवेशमाणा बुद्धानां भगवता सन्नाशाद्वरीभरन्ति । स्वर्गोपपत्तेरप्येते कामा अन्तरायाम सन्नन्ते, किं पुनरनुत्तरस्य ज्ञानराजस्य सर्वसत्त्वयोगक्षेमस्य । सोऽहमेवमप्रमाणदोषान् 10 कामानां पश्यन् परीत्त्वानादीप्तान्, तस्मादहमेतन्निदानमचरणताया प्रतिपत्स्ये । पे० । तथा तथैव मया बुशालमूल परिणामयितव्यं यथा यथैव सर्वसत्त्वा अत्यन्तसुखमपेदितसुखं यावत्सर्वज्ञतासुखं प्रतिलभेरन् । मया सारथिना मया परिणायकेन मयोल्काधारिणा मया क्षेमगतिदर्शकेन मया क्षणगतिप्रतिलेखेन मयोपायज्ञेन मया अर्थविदुषा मया ससारसागरे सर्वज्ञज्ञानयानपात्रमहादेश स्थितेन मया परिणामनपुशलेन मया पारदर्शनेन । पे० । न खलु पुनरस्मिन्धातुर्महाद्वीपके 15 लोकान्ताती यान्त सत्त्वास्तान्त एव सूर्या उदागच्छन्ति चातुर्द्वीपकलोकान्त्वमभासनाय । अयं च पुनरेक एवैषा सूर्य उदागच्छति चतुर्द्वीपानभासनाय । न च तेषां सत्त्वानां चतुर्द्वीपोपपन्नानां स्वस्त्वके शरीरैरभास प्रादुर्भवति, येन ते दिग्गमस्या जानीयु, स्वस्वार्थं वा परिप्रापयेयु, सत्यानि वा परिपाचयेयु, अहरहरां उद्याननगरेषु रतित्रीडापरिभोगमनुभवेयु । दिशो वा पश्येयु । गमनागमनं वा ग्रामनगरनिगमराष्ट्राजधानीषु बुरुषु । व्यहाराकार्येषु प्रयुयेरन् । 20 पे० । अयं च पुन सूर्यस्य देवपुत्रस्य उदयत एवस्य सूर्यमण्डलस्याद्वितीयस्य चातुर्द्वीपके लोकान्ताती सर्वसत्त्वानामभास प्रादुर्भवति । एवमेव बोधिसत्त्वस्य महासत्त्वस्य बुशालमूला युपार्जयमानस्य बुशालमूल परिणामयमानस्य एव चित्तमुत्पद्यते—नेतेषां सत्त्वानां तन्बुशालमूलं त्रिद्वयेन येन ते आमानं परिप्रापेरन्, कं पुनरिदं परम् । अहं पुन सर्वसत्त्वानां कृतश बुशालमूलानि समुदानयामि, बुशालमूल परिणामयामि यदुत सर्वसत्त्वमोचनाय, सर्वसत्त्वानाम 25 भासनाय, सर्वसत्त्वानां ज्ञापनाय, सर्वसत्त्वानामनारणाय, सर्वसत्त्वानां परिग्रहणाय, सर्वसत्त्वानां परिनिव्यादनाय, सर्वसत्त्वानां प्रसादनाय, सर्वसत्त्वानां प्रदानाय, सर्वसत्त्वानां मशयच्छेदनाय । आदित्यमण्डलैस्त्वैरस्माभिर्भ्रितव्यम् । न परं प्रतिज्ञाहितव्यम् । न परस्वयमगममुपायं सत्त्वेषु सनाह उच्यते । न च सर्वसत्त्वानामन्तिज्ञासर्वसत्त्वत्राण्यत्रमापो निरर्नयितव्यम् । न परिणामनाया सर्वदुःखहत्यां निरिनिर्नय्यम् । न परीत्त्वानि बुशालमूलानि परिग्रहीतव्यानि । 30 न परीत्त्वया परिणामनया तुष्टिर्नन्तव्या । इत्यादि ॥

आर्याभयमतिगुपेऽप्याह—स न कल्याणनया चेति पर्यन्तं—इति कल्याणं ननस्यामि, इति कल्याणं मनस्वामीति । अपि तु गन्धचिन्त्येव मनाहं गन्तव्यं । यानी

पूर्वा कोटि ससारस्य, यद्येतामदेव रात्रिदिन भवेत्, एवरूपै रात्रिदिवै पचदशदैनसिनेन पक्षेण त्रिंशदैरसिकेन मासेन द्वादशमासिनेन सप्तसरेण अनया वर्धगणनया यावद्वर्षशत सहस्रेण एक बोधिसत्त्वमुपादयेयम्, एक च तथागतमर्हत्त सम्यक्मज्जुद्ध परयेयम् । अनेन प्रवेशेन अनया गणनया गङ्गानदीगालुकासमीक्षितोपादैस्तथागतदशनेश्च एकैकस्यापि सत्वस्य चित्तचरित जानीयाम् । अनेनैव प्रवेशेन अनया गणनया सर्वसत्वाना तावद्विधितोपादैस्तथागत दशने स्वचित्तचरितानि प्रजानीयाम् । इत्यनन्तरीन मनहोऽय बोधिसत्वस्य अज्ञय सनाह । एव दानादिषु गोत्रिपाक्षिन्महापुरुषपक्षेणेषु च नय ॥

आर्यरत्नमेधेऽप्युक्तम् — न बोधिसत्त्व सत्त्ववृद्धता सत्त्वदुर्दानता ज्ञात्वा — अल्मेभि सत्त्वैरेव खटुङ्कैरेव दुर्दातैरिति ततोनिदान परिखिन्न परावृष्टीभूत परिशुद्धाया लोकधातौ 10 प्रणिजान करोति । यदेष्टशाना सत्वाना नामापि न शृणुयात् । न च सत्त्वार्थैवमुत्पस्य बोधिसत्त्व परिशुद्धाया लोकधातायुपपत्तिर्भवति । तत्र प्राज्ञो बोधिसत्त्व एव चित्तमुपादयति — तस्मात्सत्वधातोर्धे सत्त्वा स्यु प्रत्ययरा अधजडण्डमूर्जातीया अपरिनिर्माणधर्मना वृत्त्या सत्वगती न चिन्मिस्ता, सर्वबुद्धं सर्वबोधिसत्त्वैश्च प्रत्याख्याता, तेषा मदीये बुद्धक्षेत्रे सनिपात स्यात् । तानह सर्गान् बोधिमण्डे निपीथ अनुत्तरा सम्यक्नबोधिमभिनबोधयेयम् । एव हि बोधिसत्वस्य चिन्तयतश्चित्तोपादे चित्तोपादे सर्वमारभजनानि प्ररम्पते । सबबुद्धाश्वास्य वर्णनादिनो 15 भवन्तीति ॥

एव तानपुण्यवृद्धिनामेन आशयो दृढीकर्तव्य । आशयदृढीकरणार्थमधुनोच्यते —

किं पुनरनेन दृढीकृतेनेति विमर्षनिरासाय धर्मनगातिसूत्रे गदितम् — आशये सम्यग् भगवन् बुद्धधर्माणा मूलम् । यस्य पुनराशयो नास्ति, सर्वे बुद्धधर्मास्तस्य दूरे । आशयसंपन्नस्य 20 पुनर्भगवन् यदि बुद्धा न भवति, गगनतगद्धर्मशाब्दो निश्चरति कुच्चवृक्षेभ्यश्च । आशय शुद्धस्य बोधिसत्वस्य स्वमनोजलपादेन सर्वानमादानुशासयो निश्चरन्ति । तस्मात्तर्हि भगवन् बोधिसत्त्वेनाशयसंपन्नेन भवित यम् । तद्यथा भगवन् यस्य पादौ तस्य गमनम्, एव भगवन् यस्याशयस्तस्य बुद्धधर्मा । तद्यथा भगवन् यस्योत्तमाङ्ग तस्य जीवितम्, एवमेव भगवन् यस्याशयस्तस्य बुद्धबोधि । तद्यथा भगवन् यस्य जीवित तस्य लाभ । एवमेव 25 भगवन् यस्याशयस्तस्य बुद्धत्वलाभ । तद्यथा भगवन् सतीत्वनाग्निर्चलति असतीत्वेन न चलति, एवमेव भगवन् आशये सति बोधिसत्वस्य सर्वबुद्धधर्मा ज्वलन्ति, असत्याशये न ज्वलन्ति । तद्यथा भगवन् स्ववभ्रमेधेषु वर्षं वर्षति, असत्सु न र्पति, एवमेव भगवन्नाशये सति बुद्धधर्मा प्रवर्तन्ते । तद्यथा भगवन् यस्य वृक्षस्य मूठ विपन्न तस्य पुष्पफलानि न भूय प्ररोहन्ति, एवमेव भगवन् यस्याशयो विपन्नस्तस्य सर्वे दुःशास्त्र धर्मा न भूय समवन्ति । तस्मात्तर्हि भगवन् 30 बोधिसत्त्वेन बुद्धबोधिविर्धेनेन एवाशय सूद्धर्हीत स्वारक्षित सुयोगित स्वधिष्ठित धर्तव्य । इति ॥

कोऽयमाशयो नाम ? आर्याभयमनिसूत्रेऽभिहित — स खलु पुनराशयोऽवृत्तिम अदृत्तमन्वात् । अदृत्तमो नि साध्यत्वात् । नि साय सुविदितत्वात् । सुविदितो निर्मापत्वात् । निर्माय शुद्धत्वात् । शुद्ध ऋजुपत्वात् । ऋजुक अदुदिलत्वात् । अदुदिल स्पष्टत्वात् ।

स्पष्ट अविषमत्वात् । अविषम सारत्वात् । सार अमेघत्वात् । अमेघो दृढत्वात् । दृढोऽ-
चलितत्वात् । अचलित अनिश्चितत्वादित्यादि ॥ अयमेव च अधिकाधिकगुणाधिगमप्रवृत्तोऽप्याशय
इत्युच्यते ॥

यथा अत्रैवोक्तम्—उत्तरणाध्याशयो विशेषगमनतया इत्यादि ॥

अपि च अध्याशय उच्यते—सौम्यता भूतेषु । मैत्रता सत्त्वेषु । हितचित्ता आर्येषु । 5
कारुण्यमनार्येषु । गौरव गुरुषु । त्राणतागौरव गुरुषु । त्राणता अत्राणेषु । शरणता अशरणेषु ।
द्वीपता अद्वीपेषु । परायणता अपरायणेषु । सहायता असहायेषु । ऋजुता कुटिलेषु । स्पष्टता
खटुङ्केषु । अशठता शठेषु । अमाया आगहनचरितेषु । वृत्तज्ञता अवृत्तज्ञेषु । वृत्तवेदिता
द्रोहिषु । उपकारिता अनुपकारिषु । सत्यता अभूतगतेषु । निर्मानता असन्नवेषु । अनिन्दिता
सुअनिन्दनावृतेषु । अनारोचनता परस्खलितेषु । आरक्षणता विप्रतिपन्नेषु । अदोषदर्शनता 10
सर्वापायनौशल्यचर्यासु । शुश्रूषणता सर्वदक्षिणीयेषु । प्रदक्षिणप्राहिता अनुशासनीषु । इत्यादि ॥
तदेव व्यसत्याशयौ दृढीकृत्य ऋरुष्य पुरस्कृत्य—

यतेत शुभवृद्धये ।

यथोक्तमार्यधर्मसंगीतिमूत्रे—अथ खल्वप्रलोकिनेधरो बोधिसत्त्वो महासत्त्वो भगवन्त-
मेतद्रोचत्—न भगवन् बोधिसत्त्वेन अतिप्रहृष्टो धर्मेषु शिक्षितव्यम् । एको धर्मो भगवन् 15
बोधिसत्त्वेन स्वाराधित सुप्रतिबद्धि धर्तव्य । तस्य सर्वमुद्धर्मा करतल्यगता भवन्ति । कतम
एकधर्म ? यदुत महाकरुणा । महाकरुणया भगवन् बोधिसत्त्वाना सर्वमुद्धर्मा करतल्यगता
भवन्ति । तद्यथा भगवन् येन राज्ञश्चक्रार्तिनश्चक्ररत्न गच्छति तेन सर्वो बलकायो गच्छति,
एवमेव भगवन् येन बोधिसत्त्वस्य महाकरुणा गच्छति, तेन सर्वे बुद्धधर्मा गच्छन्ति । तद्यथा
भगवन् आदित्ये उदिते सत्या कर्मक्रियासु प्रचुरा भवन्ति, एवमेव भगवन् महाकरुणा यत्रो- 20
दिता भवति, तत्रान्यत्रोधिक्ता धर्मा क्रियासु प्रचुरा भवन्ति । तद्यथा भगवन् सर्वेषामिन्द्रि-
याणा मनसाधिष्ठिताना स्वस्वविषये ग्रहणप्राचुर्यं भवति, एवमेव भगवन् महाकरुणाधिष्ठिताना-
मन्येषा बोधिक्तराणा धर्माणा स्वस्मिन् स्वस्मिन् करणीये प्राचुर्यं भवति । तद्यथा भगवन्
जीवितेन्द्रिये सति अन्येषामिन्द्रियाणा प्रवृत्तिर्भवति, एवमेव भगवन् महाकरुणाया सन्यामन्येषां
बोधिक्तराणा धर्माणा प्रवृत्तिर्भवतीति ॥ 25

आर्याशयमतिमूत्रेऽप्याह—तद्यथापि नाम भद्रन्त शारदतीपुत्र पुरुरस्य जीवितेन्द्रियस्य
आघाता प्रघाता पूर्वगमा, एवमेव भद्रन्त शारदतीपुत्र बोधिसत्त्वस्य महापानसमुदागतस्य
महाकरुणा पूर्वगमा ॥ पं० ॥ स्याद्यथापि नाम श्रेष्ठिनो वा गृहपतेर्वा एवमुपक्रमे गुणवति
मज्जागत प्रेम, एवमेव महाकरुणाप्रतिष्ठारस्य बोधिसत्त्वस्य सर्वमत्त्वेषु मज्जागतं प्रेमेति ॥

कथमेव भावयितव्या ? स्वकल्मेऽत्रैव पूर्वाभूतान्तुभूषणान वा दृष्ट्वा भवं च स्वामनि 30
अन्वन्तमनिष्ट भावयित्वा, त्रिपादिषु भैरी भैरीरता भावयितव्या, प्रमुपपन्नदुःखस्याभिषु मना-
दुःखस्तागतानवभिरीरिर्नारुण्यमनादुर्नानेषु वा ॥

288

यथोक्तमार्थदशभूमरुमूत्रे - तस्यैव भवति - आर्ध्वं याद्दज्ञानममृद्धा वतेमे बालपृथग्जना ,
 येषाममह्येषा आत्मभावा निरुद्धा निरुच्यन्ते निरोत्स्यते च । एव च क्षीयमाणा कायेन निर्वेद
 मुत्पादयन्ति । भूयस्या मात्रया दुःखयन्त्र विपर्ययन्ति । सत्सारस्रोतसञ्च महाभयात् न निर्जन्ते ।
 स्फुट्वाल्प्य च नोत्सृजन्ति । धातुरगेभ्यश्च न निर्जन्ते । नन्दीरागान्धाश्च नावबुच्यन्ते । पदा-
 5 यतनशून्यग्राम च न व्ययलोऽरुयन्ति । अहकारममकाराभिनिवेशानुशय च न प्रजहन्ति । मान-
 दृष्टिशल्प्य च नोद्धरन्ति । रागद्वेषमोहजाल च न प्रशमयन्ति । अविद्यामोहाधकार च न विवम
 यन्ति । तृष्णागर्ण च नोच्छोषयन्ति । दशबलसार्थनाह च न पर्येपन्ते । माराशयगहनानु
 गताश्च सत्सारसागरे त्रिभिन्नाशुशालवितर्कप्राहाजुक्ते परिप्लूयते । अप्रतिशरणा तथा सवेगमापद्यते
 बहूनि दुःखानि प्रत्यनुभवन्त , यदिद जतिजराव्याधिमरणशोऽरुपरिदेवदुःखदौर्मनस्योपायासान् ।
 10 हन्त अहमेव सत्वाना दुःखार्तानामनाथानामराणानामशरणानामलयनानामपरायणानामधानाम
 विद्याण्डकोपटलपर्यन्तज्ञाना तमोभिभूतानामर्थाय एकोऽद्वितीयो भूत्वा तथारूपपुण्यज्ञानमभारोप
 चय त्रिमूर्ति, यथास्वरूपेण पुण्यज्ञानमभारोपचयेन सृष्टेन इमे सर्वसत्त्वा अत्यन्तविशुद्धिमु
 प्राप्तयुरिति ॥

289

तथा अत्रैवाह - सत्सारान्द्रीनन्तारमार्गप्रपन्ना वतेमे सत्त्वा निरयतिर्यग्योनियमलोऽरुप्रपाता -
 15 भिमुखा कुट्टिभिन्नमजालानुप्राप्ता मोहगहनसञ्ज्ञा मिथ्यामार्गवितयप्रपाता अर्न्धिभूता परिणायन
 विकृता ॥ पे० ॥ सत्सारस्रोतानुनाहिन तृष्णानदीप्रपन्ना महावेगप्रस्ता अनलोचनासमर्था काम
 व्यापादत्रिचिक्त्रिसाविहिंसावितर्कप्रपातानुचरिता स्वप्नायदृष्टदुःखताक्षसगृहीता कामगहनावर्तानु
 प्रविष्टा नन्दीरागान्धनसक्ता अस्मिमानस्यलोच्छन्ना अपरायणा आयतनग्रामानुद्धलिता
 कुशलसमारुकरिहिता , तेऽस्माभिर्महाशुशालमूलपत्रेनोद्धृत्य निरुपद्रवे अरजसि शिवसर्मज्ञतारनदीपे
 20 प्रतिष्ठापयित्वा । रक्षा वतेमे सत्त्वा बहुदुःखदौर्मनस्योपायासबहुल-अनुनयप्रतिवप्रियाप्रियविनिर्धने
 सशोऽरुपरिदेवानुचरिते तृष्णानिगडवधने मायाशाश्यात्रिद्यागहनसञ्ज्ञे त्रैधातुकचारके । ते
 अस्माभि सर्वत्रैवानुःकविवेके अभयपुरे सर्वदुःखोपशमे अनावरणनिर्गणे प्रतिष्ठापयित्वा इत्यादि ॥
 एतमेभि परस्परदृष्टीदृष्टैर्यसतायाशयकाण्यै पुण्यवृद्धिमारभेत । तत्र तान्द -

भद्रचर्याविधिः कार्या बन्दनादिः सदादरात् ।

290

2. आर्योभद्रचर्यापृच्छया हि त्री रात्रे त्रिर्दिवसस्य च शुचे शुचिस्तत्रावृत्तस्य च त्रिस्वध
 कप्रवर्तनमुक्तम् । तत्र त्व स्तुधा पापदेशनापुण्यानुमोदनाबुद्धान्येवणाख्या पुण्यराशिन्वात् ।
 तत्र बन्दना पापदेशनायामन्तर्भवति । बुद्धान्नमस्तुत्य उपात्तिपरिपृच्छया देशनेति कृत्वा । याचनमध्ये
 पणाया एकार्थत्वात् । पूजा तु त्रिभाभावादनित्येति नोक्ता । मानसी वाचिवी च सूत्रान्तरप्रसिद्ध
 त्वाज्ञोक्ता । जयाया तु वचनाप्राधान्य गम्यते । तत्र बन्दना सर्वबुद्धान्नमस्यामीति ॥

3. आर्योभद्रचर्यापृच्छया तु आत्मपरपापदेशनापुण्यमभारे पठ्येते गाथाचतुष्टयेन च यथागीतैश्च
 स्तोत्रै । आर्यभद्रचर्यादिगाथाभिर्वा पूजना च ॥

आर्षरत्नमेवे यथोक्तम् - इह बोधिसत्त्वो यानीमानि भवन्ति पुण्यजातानि वा फलजातानि वा
 अममान्यपरिग्रहाणि, तानि त्रिभुक्त्वा रात्री त्रिभुक्त्वा दिवसे बुद्धबोधिसत्त्वैभ्यो निर्वर्तयति ॥ पे ॥

स यथेमे धूपवृक्षा वा गन्धवृक्षा वा रत्नवृक्षा वा कल्पवृक्षा वा अममा अपरिग्रहास्तानपि त्रिष्टुत्वा रात्रौ त्रिष्टुत्वा दिवसे बुद्धबोधिसत्त्वेषु निर्यातयतीति ॥

आर्यत्रिसमयराजेऽपि — स्थलजा रत्नपर्वताः, जलजा रत्नपर्वताः, स्थलजलजानि रत्नानि दशदिगवस्थितानि, अममान्यपरिग्रहाणि देयानीत्युक्तम् । अनया च दिशा सर्वत्रैपग्यानि सर्वरसायनानि सर्वसलिलानि अनवधानि अप्पण्डलानि सर्वास्त्रानमण्डलानि । निवृत्तेषु 5 वा लोकधातुषु ये परमरसस्पर्शसंपन्ना भूपर्पटकाः, अमृतलता, अकृष्टोता वा शालयः, सर्वोत्तरकुलद्वीपेषु परिशुद्धेषु च लोकधातुषु ये रमणीयतराः परिभोगाः ॥

यथा च आर्यरत्नमेघ एवाह — स यानीमानि सूत्रान्तेषु उदारोदारानि तथागतपूजोपस्थानानि शृणोति, तान्याशयतस्तीत्रेणाध्याशयेन बुद्धबोधिसत्त्वेषु परिणामयतीति ॥

तथा—स विविधानि पूजोपस्थानानि अनुविचिन्तयतीति ॥

देशानां पूर्वोक्तैव । आर्याक्षयमतिसूत्रे तु आत्मपरपापदेशानां पुण्यसंभारे पठ्यते । अनुमोदना भद्रचर्यागाथया, चन्द्रप्रदीपानुमोदनापरिवर्तेन वा । अध्येयगा भद्रचर्यैव । परिणामना तु सकलसमाप्त्यर्थं भद्रचर्यैव । वज्रवज्रपरिणामनां वा पश्येत् ॥

अथवा दशभूमकोक्तानि महाप्रणिधानानि । यथाह—यदुत अशेषनिःशेषानवशेषसर्वबुद्धपूजोपस्थापनाय सर्वाकारवरोपेतमुदाराधिमुक्तिशुद्ध धर्मधातुत्रिषु त्रिमात्राशधातुपर्यवसानमपरान्त- 15 कोटीनिष्ठं सर्वरूपसंख्याबुद्धोत्पादसंख्या (प्रति) प्रसन्नं महापूजोपस्थापनाय प्रथमं महाप्रणिधानमभिनिर्हरति—यदुत सर्वतथागतभाषितधर्मनेत्रीमंगरणाय । सर्वबुद्धबोधिसत्त्वपरिग्रहाय । सर्वसम्यक्संबुद्धशासनपरिरक्षणाय । धर्मधातुत्रिषु त्रिमात्राशधातुपर्यवसानमपरान्तकोटीनिष्ठं सर्व-संख्यासंख्याबुद्धोत्पादसंख्याप्रतिप्रसन्नं सद्धर्मपरिग्रहाय द्वितीयं महाप्रणिधानमभिनिर्हरति—यदुत सर्वबुद्धोत्पादनिरवशेषसर्वलोकधातुप्रसरेषु । तुषितभवनवासमादि दृष्ट्वा ध्यवनचक्रमण- 20 गर्भस्थितिजन्मुमारक्रीटान्त पुरवासाभिनिष्क्रमणदुष्करचर्याबोधिमण्डोपसंक्रमणमारधर्पणाभिसंबोध्य ध्येयमहाधर्मचक्रप्रवर्तनमहापरिनिर्वाणोपसंक्रमणाय पूजाधर्मसंग्रहप्रयोगपूर्वकम् । वृत्त्या सर्वैरुक्तालनिवर्तनाय धर्मधातुत्रिषु त्रिमात्राशधातुपर्यवसानमपरान्तकोटीनिष्ठं सर्वरूपसंख्याबुद्धोत्पादसंख्याप्रतिप्रसन्नं यावन्महापरिनिर्वाणोपसंक्रमणाय तृतीयं महाप्रणिधानमभिनिर्हरति । यदुत सर्वबोधिसत्त्वचर्याविषुलमहद्वृत्ताप्रमाणामभिन्नसर्वपारमित्यासुसंग्रहीत । सर्वभूमिपरिशोधनं 25 साङ्गोपाङ्गनिर्हारं यावत्सलक्षणविलक्षणसंन्यासिर्नसर्वबोधिसत्त्वचर्याभूतयथासद्भूमिपयोपदेशपारमितापरिकर्मावसादानुशासन्यनुप्रदानोपस्तम्भचिचोत्पादाभिनिर्हाराय धर्मधातुत्रिषु त्रिमात्राशधातुपर्यवसानमपरान्तकोटीनिष्ठं सर्वरूपसंख्याचर्यासंख्याप्रतिप्रसन्नं चित्तोत्पादाभिनिर्हाराय चतुर्थं महाप्रणिधानमभिनिर्हरति । यदुत निरवशेषसर्वसत्त्वधातुरूपरूपविनंशानंशिनैवमंशिनान् संसृष्टज-जरायुजन्संवेदजौषपादुक्तैर्धातुरूपव्यापन्नरङ्गितिसमसत्त्वसर्वोपरिचर्यावन्नानामरूपसंग्रहानारोमर्ष- 30 सत्त्वधातुपरिपाचनाय सर्वबुद्धधर्मावतारणाय सर्वगतिसंख्याव्यवच्छेदनाय सर्वज्ञानप्रतिष्ठापनाय । धर्मधातुत्रिषु त्रिमात्राशधातुपर्यवसानमपरान्तकोटीनिष्ठं सर्वरूपसंख्यासत्त्वधातुसंख्याप्रतिप्रसन्नं सर्व-

सत्त्वधातुपरिपाचनाय पञ्चमं महाप्रणिधानमभिनिर्हरति । यदुत निरवशेनसर्वलोकधातुविपुल-
संक्षिप्तमहद्द्रताप्रमाणसूक्ष्मौदारिकव्यत्यस्तावमूर्धसन्तलप्रवेशसमवसरणानुगतेन्द्रजालविभागदशदिग-
शेषप्रैमात्र्यप्रवेशविभागज्ञानानुगमप्रत्यक्षतायै । धर्मधातुविपुलमाकाशपर्यमसानमपरान्तकोटीनिष्ठं सर्-
कल्पसंख्यालोकधातुमंख्याप्रतिप्रसन्नं लोकधातुवैमात्र्यावतारणाय षष्ठं महाप्रणिधानमभिनिर्हरति ।

5 यदुत सर्वेशेत्रैकक्षेत्र एकशेन सर्वेशेत्रैकसमसरणपरिशोधनम् अप्रमाणबुद्धक्षेत्रप्रभान्यूहालकारप्रति-
मण्डित सर्वक्षेत्रापनयनपरिशुद्धिपयोत्रेत् अप्रमाणज्ञानाविरसत्त्वपरिपूर्णमुदारबुद्धविषयसमवरणं यथा-
शयसर्वसत्त्वसंदर्शनसंतोषणाय । धर्मधातुविपुलमाकाशधातुपर्यमसानमपरान्तकोटीनिष्ठं सर्वकल्प-
संख्याबुद्धक्षेत्रसंख्याप्रतिप्रसन्नं सर्वबुद्धक्षेत्रपरिशोधनाय सप्तमं महाप्रणिधानमभिनिर्हरति । यदुत
सर्वत्रोचिसत्त्वैकाशयप्रयोगतायै नि सपन्नजुशालमूलोपचयाय एकारम्बणसर्वोचिसत्त्वसमतायै

10 अविरहितसततसमितबुद्धबोधिसत्त्वसमभानाय यथेष्टबुद्धोपादसंदर्शनाय स्वचितोत्पारतथागत-
प्रभावज्ञानानुगमाय अच्युतानुगामिन्यभिज्ञालम्भाय सर्वलोकधातुनुचिरणाय सर्वपर्यमण्डलप्रतिभास-
प्राप्तये सर्वोपनिर्दिष्टशरीरानुगमाय अचिन्त्यमहायानोत्रेततायै बोधिसत्त्वचर्याचरणाव्यवच्छेदाय
धर्मधातुविपुलमाकाशधातुपर्यमसानमपरान्तकोटीनिष्ठं सर्वकल्पसंख्याचर्यामंख्याप्रतिप्रसन्नं महा-
यानावतारणाय अष्टमं महाप्रणिधानमभिनिर्हरति । यदुत्ताविरत्येकसमाखुदबोधिसत्त्वचर्याचरणाय

15 अमोघशयत्राञ्जनस्कर्माणे सहदर्शननियतसर्वबुद्धधर्मप्रतिलम्भाय सहघोषोदाहारज्ञानानुगमाय
सहप्रसादक्षेत्रविवर्तनाय महाभैषज्यराजोपमाश्रयप्रतिलम्भाय चिन्तामणिकव्यायप्रतिलम्भाय सर्व-
बोधिसत्त्वचर्याचरणाय धर्मधातुविपुलमाकाशधातुपर्यमसानमपरान्तकोटीनिष्ठं सर्वकल्पसंख्याचर्या-
संख्याप्रतिप्रसन्नं अमोघोपतायै नवमं महाप्रणिधानमभिनिर्हरति । यदुत सर्वलोकधातुष्वनुत्तर-
सम्यक्संबोधिसंबोधेनपर्यवस्यतिहृत्सर्ववालपुष्पजनजन्मोपपत्त्यभिनिष्कमणविकुर्वणबोधे

20 मण्डधर्मचक्रवर्तनमहापरिनिर्वाणोपदर्शनाय महाबुद्धवियप्रभावज्ञानानुगमाय सर्वसत्त्वधातुयथा-
शयबुद्धोपादक्षेत्रभूषणबोधेश्रमप्रपणनंदर्शनाय एकाभिर्मबोधिसर्वधर्मधातुनिर्माणस्फरणाय एक-
घोषोदाहारसर्वसत्त्वचित्ताशयसंतोषणाय महापरिनिर्वाणोपदर्शनचर्याव्युपच्छेदाय महाज्ञानभूमि-
मवैधर्मव्युत्पादनसंदर्शनाय धर्मज्ञानद्विमायाभिज्ञासर्वलोकधातुस्फरणाय धर्मधातुविपुलमाकाशधातु-
पर्यमसानमपरान्तकोटीनिष्ठं सर्वकल्पसंख्याभिर्मबोधिसत्त्वप्रतिप्रसन्नं महायानाभिनिर्हराय दशमं
25 महाप्रणिधानमभिनिर्हरतीति ॥

एतच्च भावयन् सर्वत्र परिणामयामिती योज्यम् । आर्यावलोकितेश्वरविमोक्षे च यदुक्त
तदप्येवं योज्यम् । एतज्जुशालमूलं सर्वसत्त्वप्रगतभयविगमाय परिणामयामि । सर्वसत्वान
सात्त्वानिकभयप्रशमनाय सर्वसत्त्वमंमोहभयविनिर्ननाय परिणामयामि । सर्वसत्त्वधनभयसमु-
च्छेदाय सर्वसत्त्वजीवितोपरोधोपक्रमभयव्यवर्तनाय सर्वसत्त्वोपकरणैकव्युपच्छेदाय महाज्ञानभूमि-
मवैधर्मव्युत्पादनसंदर्शनाय धर्मज्ञानद्विमायाभिज्ञासर्वलोकधातुस्फरणाय धर्मधातुविपुलमाकाशधातु-
पर्यमसानमपरान्तकोटीनिष्ठं सर्वकल्पसंख्याभिर्मबोधिसत्त्वप्रतिप्रसन्नं महायानाभिनिर्हराय दशमं
30 जीविस्रमभयव्युपशमनाय सर्वसत्त्वजालोक्तभयसप्ततिक्रमणाय परिणामयामि । सर्वसत्त्वसंसारिकभयो-
पशमनाय सर्वसत्त्वपर्यव्यारणभयविगमाय सर्वसत्त्वमरणभयव्यतिक्रमाय सर्वसत्त्वदुर्गतिभयविनिर्ननाय
सर्वसत्त्वतोन्मेषररविमहाप्रत्युदावर्तनावभासकरणाय परिणामयामि । सर्वसत्त्वानां विभाग-
समवधानमयात्यन्तविगमाय सर्वसत्त्वप्रियविप्रयोगभयनिरोधाय सर्वसत्त्वाप्रियमंवातसमयापनयनाय

B 291

B 295

B 296

सर्वसत्त्वकायपरिपीडाभयविसंयोगाय सर्वसत्त्वचित्तपरिपीडनभयनिर्मोक्षणाय सर्वसत्त्वदुःखदौर्मन-
स्योपायाससमतिक्रमणाय परिणामयामीति ॥

संक्षेपतः पुनरियमनुत्तरा परिणामना येयमार्यभैद्रचर्यागाथायाम् —
मञ्जुशिरी यथ जानति शूरः सो च समन्ततभद्र तथैव ।
तेषु अहं अनुशिक्षयमाणो नामयमी कुशलं इमु सर्वम् ॥
सर्वत्रियच्चगतेभि जिनेभिर्या परिणामन वर्णित अग्रा ।
ताय अहं कुशलं इमु सर्वं नामयमी वरभद्रचरीये ॥ इति ॥

॥ इति शिक्षासमुच्चये भद्रचर्याविधिः षोडशमः परिच्छेदः समाप्तः ॥

वन्दनानुशंसा समुद्रशः परिच्छेदः ।

उक्तो वन्दनादिविधि । तेन पुण्यवृद्धिर्भवतीति कुतो गम्यते ? आर्याबल्लोचनसूत्रात् ।
एव हि तत्रोक्तम्—

वर्जयत्यक्षणान्यथै य इमे देशिता मया ।
क्षण चारागयत्येक बुद्धोत्पाद मुशोभनम् ॥
वर्णान् रूपमपत्रो लक्षणै समलङ्कृत ।
रथान्ना वटेन चोपेतो नासौ कौसीद्यमुच्छति ॥
आङ्गो महाधनश्चासौ अभृष्य पुण्यवानपि ।
आराग्य लोमप्रघोत सत्करोति पुन पुन ॥
श्रेष्ठीकुलेषु स्फीतेषु स आङ्गेषूपपद्यते ।

भवेदानपति शूरो मुक्तप्यागो ह्यमसरी ॥
राजा भवेद्दार्मिकोऽसौ चतुर्द्विषधर प्रभु ।
प्रशासयेन्महीं कृत्स्ना समुद्रगिरिकुण्डलाम् ॥
महर्द्धिकृत्स्नवर्ती सत्तरानसमन्वित ।
राज्ये प्रतिष्ठितो बुद्धान् सत्करोति पुन पुन ॥

युतश्चास्माद्रत स्वर्गं प्रसन्नो जिनशासने ।
शक्तो भगति देवेद्र ईश्वरो मेरुर्धनि ॥
न शक्य भापता वर्णं क्षपयितु कल्पकोटिभि ।
य स्तूप लोकनाथस्य नर कुर्यात्प्रदक्षिणम् ॥

न जानु सोऽन्ध खड्गो वा कल्पानामपि कोटिभि ।
उत्पाद्य बोधिचित्तं य शास्तु स्तूपं हि वन्दते ॥
दृढवीर्यो दृढस्यामो वीरश्च दृढविक्रम ।
कौशल्य गच्छति क्षिप्रं कृत्वा स्तूपप्रदक्षिणम् ॥

यो बुद्धकोटिनियुतशतसहस्रान्
कल्पान कोटी च तुल्यि सत्करोया ।
यश्चेह कल्पे चरमक घोरवाले

वदेय स्तूपं बहुतर तस्य पुण्यम् ॥
धर्मो हि बुद्धो अतुल्यि दक्षिणीयो
अत्रा चरित्वा चरियविशेषप्राप्त ।

तस्येह पूजा करिय नररिपभस्य
विपाक श्रेष्ठो भवति अतुल्यरूप ॥

इतश्च्युत्वा मनुष्येभ्यस्त्रायस्त्रिशेषु गच्छति ।
 विमानं लभते तत्र विचित्रं रतनामयम् ॥
 कूटगारं स्वयं दत्त्वा अप्सरोगणसेवितः ।
 मालां स्तूपे संप्रदाय त्रायस्त्रिशेषु जायते ॥
 अष्टाङ्गजलसंपूर्णां सुवर्णासिन्धुताश्रिताम् । 5
 वैदूर्यस्फटिकैश्चैत्र दिव्या पुष्करिणीं लभेत् ॥
 भुक्त्वा च ता रतिं दिव्या आयुः संपूर्य पण्डितः ।
 च्युत्वा च देवलोकात्स मनुष्यो भवति भोगवान् ॥
 जातिफोडिसहस्राणि शतानि नियुतानि च ।
 सत्कृताः स्याच्च सर्वत्र चैत्ये माला प्रदाय च ॥ 10
 चक्रवर्ती च राजासौ शक्रश्च भवतीश्वरः ।
 ब्रह्मा च ब्रह्मलोकस्मिन् चैत्ये माला प्रदाय च ॥
 पट्टप्रदानं दत्त्वा तु लोक्नाथस्य तायिनः ।
 सर्वेऽस्यार्था समृध्यन्ति ये दिव्या ये च मानुषाः ॥
 [त्यजेद्धीनानकुशलान् न स तत्रोपपद्यते ।] 15
 मालाविहारं कृत्वा च लोकनाथस्य धातुषु ।
 अभेद्यपरिचारेण राजा भूयान्महर्द्धिकः ॥
 प्रियः स दयितश्चासौ सत्कृतश्च प्रशसितः ।
 देवानामथ नागानां ये लोकेऽस्मिन् पण्डिता ॥
 यत्रासौ जायते वीरः पुण्यतेजः सुदीपितः । 20
 ते कुलाः सत्कृता भोन्ति राष्ट्राणि नगराणि च ॥
 यः सर्पपात् सूक्ष्मतरं गृहीत्वा
 धूपेय धूपं भगवति चैत्यकेषु ।
 तस्यानुशंसान् गृणुत प्रभापतो मे
 प्रसन्नचित्ता जहिय खिद्रं मन्त्रश्च ॥ 25
 स पुण्यशरति दिशः समन्ता-
 दारोग्यप्राप्तो दृढमतिप्रमत्तः ।
 विनेति शोकं विचरति चारिक्रयां
 प्रियो मनापो भवति महाजनस्य ॥
 राज्यं च लब्ध्वा जिनरुः सन्वरोती 30
 महानुभावो विदुः चक्रवर्ती ।

सुवर्णवर्णो विचित्रशर्ण स
 मनोहगन्तारु लभि सर्वलोभे ।
 जातमात्रो लभने श्रेष्ठयत्नार्
 दिव्यविशिष्ट सुवचिर कर्षिनाथ ॥
 5 भोती सुवसुम्नस्य मवेद्य स्वरु नायम्य चीरे ।
 यधीरेण चैत्येयु कुर्यान् पूजामतुग नायकानाम् ।
 तस्येह भोती असदृशु आमभात्रो
 द्वात्रिंशतीभि वचचित लक्षणेभि ॥
 पाणीनद्यु सुवचिर मुक्तहारा
 प्रादूर्भ्रमन्ती त्रिभिः अनन्तकल्प्या ।
 10 सिंहालता सुवचिरवर्णमूया
 वेष्टिव स्वरु भगवत चीरेभि ॥
 दत्वा पताका भगवत चेतितेषू
 छन्द जनिन्वा तथ सिय बुद्धगेके ।
 15 स पूजनीयो भवति महाजनस्य
 चरतु श्रेष्ठो चिनचारिकाये ॥
 सुवर्णवर्णो भवति सि आमभात्रो
 लामी स भोती सुवचिरचीवराणाम् ।
 20 कर्षासिमाना सुसहितमन्त्रलाना
 दुकूलमाना तथ वरकौराशरुणाम् ॥
 ध्वज दरित्वा हतरजि सत्त्वसारे
 धनं प्रभूत प्रतिलभि नचिरेण ।
 प्रभूतज्ञोभो भवति अनन्तप्रज्ञो
 परिचारु तस्य भक्त्यदीनचित्त ।
 25 न चित्तशूल जनयति सो परस्य
 प्रसादचित्त सद अप्रमत्त ॥
 न तस्य अग्नि क्रमति विप न शल
 उद्धीक्षणीयो भवति महाजनस्य ।
 अधो उपादाय च विभवाप्तु यावत्
 30 303 जायन्नुद तेन भवति बुद्धक्षेत्रम् ॥
 शक्य क्षयेतु आयु श्रिय एवरूपा
 न बुद्धस्वरु धरयत एकदीपम् ।

न तस्य कायो भवति अवर्णिताङ्गो दृढांसु भोती परिघभुजो अछम्भी ।	
आलोकप्राप्तो विचरति सर्भलोके ददित्व दीपं भगवत चेतिक्तेषु ॥	
यदि बुद्धक्षेत्रा नियुतशता सहस्रा भयेयु पूर्णा शिखगतसर्पपेभिः ।	5
शक्यं गणेतुं तुलयितु भाषितुं वा न तथागतेषू धरयितु एकदीपम् ॥	
अलंकरित्वा सुरचिरदर्शनीय यो देति छत्र भगवत चेतिक्तेषु ।	10
तस्येह भोत्यसदृश आत्मभावो द्वात्रिंशतीभिः कत्रचित लक्षणेभि ॥	
येभिर्जिनस्य प्रतपत आत्मभावो रूपं विशिष्टं यथरिव काञ्चनस्य ।	
जाम्बूनदो वा सुरचिरदर्शनीया अभिर्ज्ञीर्ण [पुण्येभि] कुमुदिन लक्षणेभिः ॥	15
अभिज्ञप्राप्तो भवति महायशाख्यः चरति श्रेष्ठान्तरचारिकायाम् ।	
न भोगहानिर्भवति कदाचिदस्य देवान भोति गुरुहृत पूजितश्च ॥	20
न कामभोगै रमति कदाचि धीरो विशुद्धशीलः सकुशलत्रह्यचर्य ।	B
समादयित्वा वनुपवने उषित्वा- ऽभियुक्तिष्यान्नो भवति विशेषप्राप्त ॥	
न ज्ञानहानिर्भवति कदाचिदस्य बोधित्तं विजहति सो कथंचिन् ।	25
मैत्रीविहारी भवति अरीनचित्तो दत्तेह छत्रं भगवत चेतिक्तेषु ॥	
वायेन पूजां नरवृषभस्य धृत्वा न शोकरान्धमरा जातु भोति ।	30
मनोऽप्येवो भवति मनुष्यलोके स्वराहु तस्यापिरुद्र [वि]गुद्ध भोति ॥	

विशुद्धचक्षुर्मवति स सप्रजन्या
 विशुद्धश्रोत्रो भवति उद्ग्रचित्त ।
 प्राणोद्द्रिय परम उत्तम भोति
 वादित्व वाच भगवत चेतिऋषु ॥

5

जिह्वास्य भोति सुतचिर दर्शनीया
 सुसूक्ष्म मृद्धी रचिर मनोज्ञबोधा ।
 रक्ता प्रबाला यथरिव देवताना
 स्वराज्ञकोटीनर सृजनेऽप्रमेयाम् ॥

10

न जातु भोती उरगु अजिह्वज्ञो वा
 न खञ्जकुब्जो नापि च नामिताङ्ग ।
 त्रिशिष्ट भोती सुतचिर आत्मभावो
 वादित्व वाच भगवत चेतिऋषु ॥

15

न जातु कश्चिज्जनयेऽप्रसाद
 देवो च नागो मनुज महोरगो वा ।
 आधासप्राप्तो विचरति सर्गलोके
 वादित्व वाच भगवत चेतिऋषु ॥

20

कल्पान कोटी त्रिशुत [शता] सहस्र
 विशिष्टकाम्यो भवति अनिन्दिताङ्ग ।
 प्रासादिनोऽसौ क्वचित् लभ्यते
 संशोध्य स्तूप भगवत निर्धृतस्य ॥

3 305

विमान श्रेष्ठ लभति मनोज्ञगर्ध
 दिव्य त्रिशिष्ट सुतचिरचन्दनस्य ।
 न जातु तृष्णा जनयति सो कदाचिन्
 संशोध्य स्तूप भगवत निर्धृतस्य ॥

25

प्रणोपकान्ते जिनवरशामनस्मिन्
 न जातु भोती उपान जम्बुद्वीपे ।
 स्वर्गे स भोति प्रविष्टित तस्मि कदा
 गंधानुत्पे ददिय जिनस्य स्तूपे ॥

30

दुर्गाधिबरमानगुचिशुगुप्सनीया
 वर्जते नित्य प्रतिष्ठित शीत्यल्पे ।
 चरी स नित्यमिमु वर व्रणचर्प
 गंधानुत्पे करिय जिनस्य स्तूपे ॥

अभ्युक्षित्वा जिनचेतिकेभ्य
निर्माल्य शुष्क प्रमुदितवेगजात ।
व्रजेत कामान् दु खदधैरघोरान्
आरागयेद्दशस्यसार्थवाहान् ॥

H 337 5

प्रासादिको भोति विशुद्धकाय
उद्दीक्षणीयो बहुजनपूजनीय ।
न तस्य राजापि प्रदुष्टचित्त
यो जीर्णपुष्पानपनेय चैत्ये ॥

10

कुमार्ग सर्पं पिथित अणायभूमि
स शीलस्वचे स्थित बोधिसत्तर ।
अप्रतारयिन्वा जिनचेतिकेभ्य
पुष्प च प्रागन्यनरे प्रदत्तम् ॥

15

शोकाश्च दोषान् विजहात्यमत्तो
रोगानशेषान् विजहात्यनेमान् ।
आश्वासप्राप्तश्च अनन्तकल्पान्
यो जीर्णपुष्पानपनेति चैत्ये ॥

20

बुद्धश्च भोच्यसदृशदक्षिणीयो
अतुल्यप्राप्तो नरमरपूजनीय ।
बलवृत्तो भवति विशुद्धकाय
यो जीर्णपुष्पानपनेति चैत्ये ॥

25

दद्याच्च य सुचिर दिव्य पुष्प
मान्दारवानप्यथ पाटल वा ।
निर्माल्यक योऽपनयेत चैत्ये
त्रिपाक श्रेष्ठोऽस्य भवेदतुल्य ॥

30

य प्राञ्जलि ध्रगमति नाशस्तुप
छन्द जनित्वा च स बुद्धलोके ।
सो भोति लोके गुरुवृत्तु सदृशश्च
प्रासादिको भवति सुदर्शनीय ॥
तस्येह राज्य निपतति सर्वलोको
देवासुरा नागमनुष्यनाथ ।
सर्वा सहस्रा कुसुमित लोकधातु
प्रदास्ति राज्ञो वश ईश्वराश्च ॥

ये तस्य राज्ये स्थित भोन्ति सत्त्वा स्थापेय सर्गानम्लुप बुद्धज्ञाने । अपायभूम्यस्त्यक्ता भवन्ति करोति चेवा परमगुश्रेष्ठमर्थम् ॥	
परिचारोऽस्य भवति मनोज्ञघोष पुण्यैरपेत स्मृतिमतिपूजनीय । आश्वासप्राप्तो विचरती जीवलोके सदाभिप्राय जनयति श्रेष्ठप्रीतिम् ॥	5
परिचार भोत्यस्य स्वराज्यशुद्ध ज्ञायेत सत्त्वैर्मधुर प्रशान्तत्राक्य । न तस्य कश्चिज्जनयति चेश्वरत्व विलोमनीयो भवति महाजनस्य ॥	10
दानप्रमोद प्रियतार्थचर्या समानार्थता जनयति महाजनस्य । आकृष्ट सन्नो जनयेत रोष य प्राञ्जलि प्रणमति बुद्धस्त्वपम् ॥	15
देवेन्द्र भोत्युपगत स्वर्गलोके मनुष्यको भवति नरस्य राजा । न पारिहाणिर्भवति कदाचिदस्य यो अङ्गुलीभिर्नमतीह स्त्वपम् ॥	20
नासावपाये प्रपनेत जातु हीनाश्च वजेत स कर्म लोके । आदयो धनी भोति प्रभूतहोत्रो योऽङ्गुलीभिर्नमतिह बुद्धस्त्वपम् ॥	
सूत्रातचर्या न कदाचिदस्य नास्थानस्त्रेभ कुम्भे गृयेके । सत्त्वाध तृषा मुदितास्य भोन्ति य मन्मथुमी गुगरी पत्रसावम् ॥	25
य पुनमुष्टि गृहीयेऽप्रचित्त प्रसक्तोऽसक्तिनि लेशनाथे । स पुन्यम् भवति मनुष्यलोके राशे च स्थित म्नि मन्मथे ॥	30

शोभा न दोषा खिलमल नास्य भोति
 अतुल्यतातश्च सुसास्थिताङ्ग ।
 आलोकनीयश्च महाजनस्य
 व्रजेत कामान् भयकर वैरघोरान् ॥ इति ॥

- 5 आर्यमहाशय्या[पुण्डरीक]नूत्रेऽपुक्तम्—तिष्ठतु तावदानद यो मा समुख सत्कुर्यात् ।
 तिष्ठतु मे शरीरस्य पूजा सर्वपफलमात्रेषु धातुषु । तिष्ठतु मामुद्दिश्य वृतेषु स्वपेषु स्तकार ।
 ये केचिदानन्द बुद्धमालम्ब्य अन्तश्च एकपुष्पमप्याकाशे क्षेप्यन्ति, तस्य पुण्यस्रग्धस्य यो
 विपात्र, सचेद्याननादि मसारो यस्य पूर्वा कोटिर्न प्रज्ञायते, तावत् कल्याणं ससरता तेषा
 शक्यत्वं व्रक्ष्यत्वं चक्रार्तिवम्, न शक्यस्तपर्यन्तोऽधिगतुम् । तिष्ठतु बुद्धालम्बनता अन्तश्च
 10 आकाशेऽप्येकपुष्पनिक्षेप, सचेदन्तश्च स्वप्रान्तरगता अपि सत्त्वा बुद्धमालम्ब्य आकाशे
 एकपुष्पमपि क्षेप्यन्ति, तदग्रहं बुशालमूल निर्माणपर्यन्तान् वदामीति ॥

उक्तं च आर्यबृहत्सागरानगराजपरिपृच्छायाम्— अष्टाभिर्भुजगाधिपते धर्मं समन्वागता
 बोधिसत्त्वा सततसमित बुद्धसमवधानं प्रतिब्रूयते । कतमैरष्टाभिः ? बुद्धबिम्बदर्शनसत्त्वसमादापन
 तथा । तथागतप्रतिमाकरणतया । तथागतस्याभीक्षणं वर्णभाषणतया । तथागतदर्शनसर्वसत्त्व-
 15 समादापनतया । यत्र च बुद्धक्षेत्रे तथागतश्रवणं शृण्वन्ति, तत्र प्रणिधानमुत्पादयति ।
 नचावलीनसततयो भवन्ति । उदारसततिनाश्च बुद्धज्ञानमभिलषते इति ॥

किं पुन पुण्यवृद्धयर्थिनो बुद्धसमवधानेन प्रयोजनभूतम्, यस्य गुणपर्यन्तमसंज्ञो
 नाधिगच्छेत् । यथा आर्यगण्डव्यूहे सवर्णितम्—

- B 310 सुदुर्लभो बुद्धशब्द कल्पकोटिशतैरपि ।
 20 किं पुनर्दर्शनं सर्वैस्त्राङ्गच्छेदनमुत्तमम् ॥
 सुदृष्टो लोभप्रचोत सर्वधर्मगतिं गत ।
 पुण्यतीर्थं त्रैलोक्यस्य सर्वसत्त्वविशोधनम् ॥
 महपुण्यमय क्षेत्रमुदितं ज्ञानमण्डलम् ।
 भासयत्यमितं लोकं पुण्यस्त्रग्धविवर्धनम् ॥
 25 छेदनो दुःखजालस्य ज्ञानस्त्रग्धविशोधन ।
 न दुर्गतिभ्य तेषा यैरिहारागितो जिन ॥
 त्रिपुल जायते चित्तं परयता द्विपद्मेत्तमम् ।
 प्रज्ञावल्गमनस्येय जायते चन्द्रभास्वरम् ॥

पुनरत्रैवोह—

- 30 अर्थाय सर्वसत्त्वानामुत्पद्यन्ते तथागता ।
 महाभास्विना वीरा धर्मचक्रप्रवर्तना ॥

प्रतिर्तु कथ शक्य बुद्धाना सर्वदेहिभि ।
 सत्त्वार्थेभियुक्ताना कल्पकोटिशतैरपि ॥
 कल्पकोटिं वर पक्व त्र्यपाये भृशदारुणे ।
 न त्वेवादर्शन शास्तु सर्गसङ्गनिर्गतिं ।
 यावन्त्य सर्वलोकास्मिन्नपायगतप पृथक् ।
 वर तत्र चिर वासो बुद्धानामश्रुतिर्न च ॥
 किं कारणमपायेषु निरासश्चिरमित्यते ।
 यत्कारण जिनेन्द्रस्य दर्शन ज्ञानवर्धनम् ॥
 छिद्यते सर्वदुःखाणि दृष्ट्वा लोकेश्वर जिनम् ।
 समप्रत्यवतारश्च ज्ञाने सबुद्भगोचरे ॥
 क्षपययावृती सर्वा दृष्ट्वा बुद्ध नरोत्तमम् ।
 वर्धयत्यमित पुण्य येन बोधिरवाप्यते ॥ इति ॥

तदेवमस्ति पुण्यवृद्धौ बुद्धसमवधानेन प्रयोजनम् । अपि च प्रतिमामात्रदर्शनमपि तावदपरिमितफल तथागतानाम्, किं पुन स्वरूपेण ? उक्तं हि आर्यश्रद्धाबलाधानात्रतारमुद्रासूत्रे—

य काश्चिन्मञ्जुश्री कुलपुत्र कुलदुहिता वा सर्वलोकाधालुरजोपमाना प्रत्येकबुद्धाना दिने दिने शतरसमाहार दद्यात् दिव्यानि च वस्त्राणि, एत ददद्भङ्गानदीयालुकोपमान् कल्पान् दद्यात् । यश्चान्यो मञ्जुश्री कुलपुत्र कुलदुहिता वा चित्रकर्मलिखित वा पुस्तककर्मवृत्त वा बुद्ध परयेत्, अय ततोऽसह्येयतर पुण्य प्रसवति । क पुनर्वादि योऽङ्गलिप्रग्रह वा कुर्यात्, पुण्य वा दद्यात्, धूप वा गन्ध वा दीप वा दद्यात् । अयमेव ततोऽसह्येयतर पुण्य प्रसवतीति ॥

आर्यबोधिसत्त्वपिटकेऽपि पुण्यवृद्धयुपाय उक्त — यस्तथागतचै य शोधयति, स चतस्रोऽप्रा प्रणिधानविशुद्धीरनुप्राप्नोति । क्वतमाश्वत्स ? अप्रा रूपप्रणिधानविशुद्धिम्, अप्रा दृढ समादानप्रणिधानविशुद्धिम्, अप्रा तथागतदर्शनप्रणिधानविशुद्धिम्, अप्रा लक्षणसप्तप्रणिधान विशुद्धिमिति ॥

पुनरत्रैवाख्यातम्— तथागतचैत्येषु पुष्पात्रोपण गधानुलेपन कृत्वा अष्टात्रविक्रता अनुप्राप्नोति । क्वतमा अष्टौ ? न रूपविक्रलो भवति । न भोगविक्रल । न परिवार विक्रल । न शीलविक्रल । न समाधिविक्रल । न श्रुतविक्रल । न प्रज्ञाविक्रल । न प्रणिधानविक्रल । इति ॥

उक्तं च आर्यरत्नराशिसूत्रे— ये त्रिभवनपर्यापन्ना सत्त्वास्ते सर्वे प्रत्येक तथागतस्तूपान् कारयेयुरेव रूपानुचैस्त्वेन तद्यथा सुमेरु परतरान् । ताश्च गङ्गानदीयालिसामान् कल्पान् प्रत्येक सर्गसत्कारे सत्कुर्यु । यश्च बोधिसत्त्वोऽत्रिरहितसर्गज्ञताचित्तैर्नरपुष्पमयारोपयेत्, अय तस्मात्पूर्वमापुण्यस्वन्धाद्बहुतर पुण्य प्रसवेत् ॥

अत्रैकोक्तम्— ये खलु पुनस्त्रिसाहस्रमहासाहसे लोकाधाता सत्त्वास्ते सर्वे महायाननप्रस्थिता भवेयु । सर्वे च चक्रवर्तिराज्यसमन्वागता भवेयु । एतश्च राजा चक्रवर्ती महासमुद्रप्रमाण

- दीपस्थालीं कृत्वा सुमेष्मात्रा वर्तीमादीप्य प्रत्येकभेदरूपा दीपपूजा तथागतचैत्येषु प्रतयेत् । यद्य अभिनिष्क्रान्तगृहाणासो बोधिसत्त्वस्तैलप्रक्षिप्त्वा वर्तीं कृत्वा आदीप्य तथागतचैत्ये धारयेत्, अस्यास्तैलप्रक्षिप्त्वा वर्तेरेतत्पूर्वप्रदीपदान शततमीमपि कला नोपैति । यात्रदुपनिषदमपि न क्षमत् इति । पेयात् । ये च खलु पुनस्ते राजानध्वजवर्तिनो बुद्धप्रमुख भिक्षुस्य सर्वसुखो 5 पगनै सजुयु, यथाभिनिष्क्रान्तगृहाणासो बोधिसत्त्व पिण्डपात्र चरित्वा पात्रपर्यापन्न परेषा सविभज्य परिभुञ्जीव, इदं ततो बहुतरं च महाधरं च । यच्च ते राजानध्वजवर्तिन सुमेष्मात्र चीवरराशि बुद्धप्रमुखाय भिक्षुमघाय दद्यु, यथाभिनिष्क्रान्तगृहाणासो बोधिसत्त्वस्त्रिचीवर बहिर्धा महायानसंप्ररिपताय बुद्धप्रमुखाय भिक्षुमघाय वा तथागतचैत्ये वा दद्यात्, इदं भिक्षोश्चीवरदान भेतत्पूर्वप्रचीवरराशिमभिभवति । यच्च ते राजान प्रत्येकं सर्वं जम्बुद्वीपं पुण्यसंस्कृतं कृत्वा 10 तथागतचैत्ये निर्यातयेत्, यथाभिनिष्क्रान्तगृहाणासो बोधिसत्त्व अन्तश्च एवपुण्यमपि तथागत चैत्ये आरोपयन्, अस्य दानस्यैतत् पूजकं दानं शततमीमपि कला नोपैति, यात्रदुपनिषदमपि नोपैतीति ॥

- आर्यानुपूर्वसमुद्गतपरिवर्तेऽपि देशिनम्—चतुर इमान् भद्रानुशासान् पश्यन् बोधिसत्त्व स्तथागतपूजायामुमुक्तो भवति । इतमाश्वतुरं १ अग्रथ मे दक्षिणीयं पूजितो भविष्यति, मा च 15 दृष्ट्वा अन्येऽपि तथा शिक्षिष्यन्ति, तथागतं च पूजयित्वा बोधिचित्तं दृढं भविष्यति, द्वात्रिंशता च महापुत्रप्लक्षणाणां समुखदशनेन कुशालमुपचितं भविष्यति । इमाश्चत्वारः [इति] ॥

- इदं च निरुत्तरं तथागतपूजोपस्थानम् । यथोदाहृतमार्घसागरमतिपरिपृच्छासूत्रे— त्रीणीमानि सागरमते तथागतस्य निरुत्तराणि पूजोपस्थानानि । कतमानि त्रीणि १ यच्च बोधिचित्तं मुत्पादयति । यच्च सद्गमं परिगृह्णाति । यच्च सत्त्वेषु महास्वणाचित्तमुपादयतीति ॥

- निर्दिष्टमप्यार्यरत्नमेधे—दशभिः कुलपुत्र धर्मं समन्वागता बोधिसत्त्वा अननुलिप्ता गर्भमन्त्रेण जायन्ते । कतमैर्दशभिः १ यदुत्तं तथागतप्रतिमाकरणतया । जीणचैत्यसत्करणतया । तथागतचैत्येषु समार्जनोपपन्नानुप्रदानेन । तथागतप्रतिमासु गन्धोदकस्नानानुप्रदानेन । तथागतचैत्येषु समार्जनोपपन्नानुप्रदानेन । मातापितृणां कायपरिचर्याचरणेन । आचार्याणां व्यायानां कायपरिचर्याचरणेन । सप्तस्रचारिणां कायपरिचर्याचरणेन । तच्च निरामिषेण चित्तेन न 20 सामिषेण । तच्च कुशलमेव परिणामयन्ति—अनेन कुशलमन्त्रेण सर्वसत्त्वा निरपलिप्ता गर्भमन्त्रेण जायन्तामिति । तच्च त्रीणैराशयेन चित्तयन्ति । एभिः कुलपुत्र दशभिर्धर्मैरिति ॥

- अनुमोदनानुशासास्त्वार्यप्रज्ञापरमितायामुक्ता—य प्रथमस्थानव्यप्रस्थितानां बोधिसत्त्वानां महासत्त्वानां ताश्चित्तोत्पादानुमोदते, चरतामपि बोधिसत्त्वचर्यां ताश्चित्तोत्पादानुमोदते, अविनिवर्तनीयामपि अविनिवर्तनीयधर्मतामनुमोदते बोधिसत्त्वानां महासत्त्वानाम्, विद्यन्तं स भगवन् 30 कुलपुत्रो वा कुलदुहिता वा बहुतरं पुण्यसन्धं प्रसजति १ एवमुक्ते भगवान् शक्र देवानामिन्द्र मेतदबोचत्—स्वाखलु पुन कौशिक त्रिसाहस्रमहासाहस्रस्य लोकधातो पलाप्रेण तुल्यमानस्य प्रमाणमुदप्रहीतुम्, न त्वेन कौशिक बोधिसत्त्वस्य महासत्त्वस्य तेषामनुमोदना सहगतानां चित्तोत्पादानां पुण्यप्रमाणं प्रहीतुम् । एवमुक्ते शक्रो देवानामिन्द्रो भगवत्तमेतदबोचत्—

माराधिष्ठितास्ते भगवन् सत्त्वा वेदितव्या, ये बोधिसत्वाना महासत्त्वाना प्रथमचित्तोत्पादमुपादाय
 यावदनुत्तरा सम्यक्मग्धोधिमभिममुद्धानामेवमप्रमेयमनुमोदनासहगत पुण्यमिति न शृण्वन्ति न
 जानन्ति, तामनुमोदना न समन्वाहरन्ति, मारपक्षिक्तास्ते भगवन् सत्त्वा भविष्यन्ति । भगवानाह —
 ये कौशिक कुलपुत्रै बुद्धदुहितृभिश्चैमे चित्तोत्पादा अनुमोदिता योऽसत्त्वयानिकैर्जा
 प्रत्येकबुद्धयानिकैर्जा श्रावकयानिकैर्जा, ते क्षिप्र तथागतानर्हन्त सम्यक्मनुद्धानारागयिष्यन्ति । 5
 भगवानाह — एव तैरनुमोदनासहगतैश्चित्तोत्पादकुशलमूर्खैरत्र यत्रोपपत्स्यन्ते, तत्र तत्र सत्त्वताश्च
 भविष्यन्ति, गुह्यताश्च मानिताश्च पूजिताश्च अर्चिताश्च अपचायिताश्च भविष्यन्ति । न च
 ते अमनआपानि रूपाणि द्रक्ष्यन्ति । न च ते अमनआपान् शब्दान् श्रोष्यन्ति । एव न गन्धान्
 रसान् स्पृष्टव्यान् स्पृश्यन्ति । न च तेषामपायेषूपपत्ति प्रतिक्लङ्घितव्या । स्वर्गोपपत्तिस्तेषां
 प्रतिक्लङ्घितव्या । तत्रस्य हेतोः १ तथा हि तै सर्वैः सत्त्वसुखाग्रहानि अमल्येषाना 10
 सत्त्वाना कुशलमूलान्यनुमोदितानि, यावदनुत्तरा सम्यक्मग्धोधिमभिममुद्घ्य अप्रमेयामल्येषान् सत्त्वान्
 परिनिर्वापयिष्यन्तीति ॥

पुनरैवाह — ये सुभूते गङ्गानदीनाम्निकोपमेव त्रिसाहस्रमहासाहस्रेषु लोकगतसु सर्वे
 मत्त्वास्ते सर्वेऽनुत्तरा सम्यक्मग्धोधिं प्रतितिष्ठेयुः, अनुत्तरा सम्यक्मग्धोधिं प्रतिष्ठाय गङ्गानदीनाम्नि
 समान् कल्पानुपलम्भमञ्जिनश्चत्वारि ध्यानानि समापयेरन्, यश्च बोधिसत्त्वो महासत्त्वोऽनया 15
 प्रज्ञापारमिताया उपायकौशल्येन च परिगृहीतोऽतीतानागतप्रत्युत्पन्नाना बुद्धाना भगवता शीलसमाधि
 प्रज्ञाविमुक्तिविमुक्तिज्ञानदर्शनस्फल्धम्, श्रावणाणां प्रत्येकबुद्धानामपि शीलसमाधिप्रज्ञाविमुक्तिविमुक्ति-
 ज्ञानदर्शनस्फल्धं सर्वमेततोऽभिमक्षिष्य पिण्डयित्वा तुल्यित्वा निरवशेषमनुमोदेत् अप्रया
 अनुमोदनया ज्येष्ठया श्रेष्ठया वरया प्रवरया प्रणीतया उत्तरया निरुत्तरया उत्तरोत्तरया असमया
 असमसमया अप्रतिसमया अनुमोदनयानुमोद्य अनुमोदनासहगत पुण्यक्रियास्तु अनुत्तरायै सम्यक्म- 20
 ग्धोऽप्ये परिणामयति । अस्य सुभूते अनुमोदनासहगतस्य पुण्यक्रियास्तुनोऽसौ पूर्वरु औपलम्भि-
 रूना बोधिसत्वाना चतुर्व्यान्मय पुण्याभिनस्कार शततमीमपि कथा नोपैति, यावदुपनिषदमपि
 न क्षमते इति ॥

अयमेव नय परिणामनायामुक्त । अथवा अप्रपरिणामनया परिणामित्वा सर्वपुण्याना
 मस्य बुद्धत्वाय सत्त्वतप्रणिधिवुद्धत्वमेव स्यात् । अत का परा पुण्यवृद्धिः १ तद्धि अशेषसत्त्व 25
 मोक्षवृत्तपुण्यज्ञानोपेत निर्निरल्प्य च ॥

अप्येऽग्यायास्तनुशांसा आर्योऽप्रपरिपृच्छयामुक्ता — धर्मप्राप्तानामुपादाय अप्रमेयामरयेषु
 बुद्धक्षेत्रेष्वायु परिरक्षणायैति ॥

आर्यशिक्षासमुच्चये वन्दनानुशांसा सप्तदशः परिच्छेदः समाप्तः ॥

रत्नत्रयानुस्मृतिर्नामाष्टादशः परिच्छेदः ।

उक्ता भद्रचर्याविधिना पुण्यवृद्धि । अस्याथायमपरो हेतु । योऽयम्—

श्रद्धादीनां सदाभ्यासः

- 5 यथोक्तमार्ग्यनथागतगुणमूत्रे— चत्वार इमे महाराज धर्मा महायानमप्रस्थिताना विशेष गामितायै सप्तर्षीतऽपरिहाणाय च । कतमे चत्वार ? श्रद्धा महाराज विशेषगामितायै सप्तर्षीतऽपरिहाणाय । तत्र कतमा श्रद्धा ? यया श्रद्धया आर्यानुपमनामनि, अत्ररणीय च न करोति । गौरव महाराज विशेषगामितायै सप्तर्षी । येन गौरवेण सुभाषितं शृणोति, श्रुश्रुपते अनिरहितश्रोत्रश्च धर्मं शृणोति । निमानता महाराज विशेषगामितायै सप्तर्षी, यया निर्मानतया
- 10 आर्यागामभिनमति, प्रणमति, नमस्यति । वीर्यं महाराज विशेषगामितायै सप्तर्षीतऽपरिहाणाय, येन वीर्येण वायल्लघुता चित्तलघुता च प्रतिबन्ध, सप्तर्षीणि चोत्तारयति । इमे महाराज चत्वार इति ॥

- एषा श्रद्धादीना सदाभ्यास कार्य । अपक्वा अन्येषा श्रद्धादीनाम् । यथाह आर्याभूय मतिमूत्रे— पञ्चेमानीन्द्रियाणि । कतमानि पञ्च ? श्रद्धेन्द्रिय वीर्येन्द्रिय स्मृतीन्द्रिय समाधीन्द्रिय
- 15 प्रज्ञेन्द्रियमिति । तत्र कतमा श्रद्धा ? यया श्रद्धयाधतुरो धमानभिश्चधाति । कतमाधतुर ? सत्साराचरीं लोकिनीं सम्पद्यति श्रद्धाति । स कर्मविपानप्रतिशरणो भवति— यद्यत्र न करिष्यामि, तस्य तस्य कर्मण फलप्रियाक प्रत्यनुभविव्यामीति । स जीवितहेतोरपि पाप कर्म न करोति । बोधिसत्त्वचारिकामभिश्चधाति । तच्चर्याप्रतिपल्लव अन्यत्र याने स्पृहा नोत्पादयति । परमार्थनानार्थं गम्भीरप्रतीत्यसमुपादनैराम्यनि सत्त्वनिर्जातानि पुद्गलव्यवहारशून्यता
- 20 निमित्ताप्रणिहितलक्षणान् सप्तधर्मान् श्रुत्वा श्रद्धाति । सप्तर्षीन्द्रियाणि च नानुरेते । सप्तबुद्धधर्मान् बल्यैशारद्यप्रमृतींश्च श्रद्धाति । श्रद्धाय च विगतत्रयन्थस्तान् बुद्धधर्मान् समुदा नयति । इदमुच्यते श्रद्धेन्द्रियम् ॥ तत्र कतमन् वीर्येन्द्रियम् ? यान् धर्मान् श्रद्धेन्द्रियेण श्रद्धाति, तान् धर्मान् वीर्येन्द्रियेण समुदानयति । इदमुच्यते वीर्येन्द्रियम् । तत्र कतमन् स्मृतीन्द्रियम् ? यान् धर्मान् वीर्येन्द्रियेण समुदानयति, तान् धर्मान् स्मृतीन्द्रियेण न विप्रणारायति । इद
- 25 मुच्यते स्मृतीन्द्रियम् । तत्र कतमसमाधीन्द्रियम् ? यान् धर्मान् स्मृतीन्द्रियेण न विप्रणारायति, तान् समाधीन्द्रियेणैवाप्रीनरोति । इदमुच्यते समाधीन्द्रियम् । तत्र कतमप्रज्ञेन्द्रियम् ? यान् धर्मान् समाधीन्द्रियेणैवाप्रीनरोति, तान् प्रज्ञेन्द्रियेण प्रत्यवेक्षते, प्रतिविन्यति । यदेतेषु धर्मेषु प्रत्याम ज्ञानमरप्रत्ययज्ञानम्, इदमुच्यते प्रज्ञेन्द्रियम् । एवमिमानि पञ्चेन्द्रियाणि सहितान्यनुप्रवृद्धानि सप्तबुद्धधर्मान् परिपूरयन्ति, व्याकरणभूमिं चाप्याययन्ति [इति] ॥

- 30 श्रद्धादीना वचना सदाभ्यास कार्य । यथोक्तमार्ग्यनचूडसूत्रे— तत्र कतमबुल्लपुत्र बोधिसत्त्वस्य बलचर्यापरिशुद्धि ? यदेभिरेवेन्द्रियैरपस्तन्धोऽनमर्षो भवति सप्तर्षी । असहर्षो भवति श्रावकप्रत्येकबुद्धयानाम्याम् । अविनिरुध्यो भवति महायानात् । दुर्धरो भवति सप्तर्षी ।

दृढो भवति पूर्वप्रतिज्ञासु । वृत्तो भवति चि न । बलवान् भवति कायेन । गुप्तो भवतीन्द्रियै ।
दु पराजयो भवति तीर्थिकै । इत्यादि ॥

एव तावच्छ्रद्धादीना सदाभ्यास पुण्यवृद्धये । का
मैत्री ?

यथाह चन्द्रप्रदीपसूत्रे —

यावन्ति पूजा बहुविध अप्रमेया
या क्षेत्रकोटी नयुत य त्रिम्बरेषु ।
ता पूज कृत्वा पुरपवरेषु नित्य
सख्याकलापा न भवति मैत्रचित्त ॥ इति ॥

का

बुद्धाद्यनुस्मृतिः ?

तत्र राष्ट्रपालसूत्रे सवर्णिता—

वन्दामि ते कनकर्णनिभा वरलक्षणा विमलचन्द्रमुख्या ।
वन्दामि (ते) असमज्ञानपरा सदृशो न तेऽस्ति त्रिभवे विरजा ॥
मृदुचारस्निग्धशुभनेशनखा गिरिराजतुल्य तत्र चोष्णिरिह ।
नोष्णीपमीक्षितु तत्रास्ति समो विभ्राजते भुवि तत्रोर्ण मुने ॥
कुन्दे दुशङ्खहिमशुभ्रनिभा नीलोत्पलाभशुभनेत्रपरा ।
कृपयेक्षसे जगत्त्रिद हि यया वन्दामि ते विमलनेत्र जिन ॥
जिह्वा प्रभूत तनु ताप्रनिभा वदन च छादयसि येन स्वरूप ।
धर्म वदन् विनयसे च जगत् वन्दामि ते मधुरस्निग्धगिरा ॥
दशना शुभा सुदृढ वज्रनिभा त्रिंशदशायुषिरला सहिता ।
कुर्वन् स्मित विनयसे च जगत् वन्दामि ते मधुरसत्यन्या ॥
रूपेण चाप्रतिसमोऽसि त्विन प्रभया च भासयसि क्षेत्रशतान् ।
ब्रह्मेन्द्रपाल जगतो भगवान् जिह्मीभवन्ति तत्र ते प्रभया ॥
एणेयजह्व भगवन्नसमा गजराजमर्हिमृगराजगतो ।
ईक्षन् ब्रजस्यपि युग भगवन् सरुम्पयर् धरणिशैऋतदान् ॥
वायश्च लक्षणचितो भगवन् सूम्ना च्छ्री कनकर्णनिभा ।
नेक्षन्नगद् व्रजति तृप्तिमिद रूप तत्राप्रतिमरूपर ॥
त्व पूर्वस्त्वशतचोर्णतपा त्व सन्त्यागदमदानुरत ।
त्व सार्सत्त्वृष मैत्रमना वन्दामि ते परमकर्णशिकम् ॥

त्व दानशीलनिरत सतत त्व क्षान्तिवीर्यनिरत सुदृढ ।
 त्व ध्यानप्रज्ञप्रभ तेजःपरो वन्दामि ते असमज्ञानधर ॥
 त्व वादिशूर कुणाप्रमथी त्व सिंहनन्दसि पर्षदि च ।
 5 त्व वैद्यराज त्रिमलान्तमरो वन्दामि ते परमप्रीतिरर ॥
 वाक्कायमानसनिशुद्ध मुने त्रिभवेष्वल्लिख जल्पकामिव ।
 त्व ब्रह्मघोषनलनिङ्कस्तो वन्दामि ते त्रिभवपारगतम् ॥
 मायोपम जगदिद भवता नटरङ्गस्वप्नमदृश त्रिदितम् ।
 नामा न सन् न च जीवगती धर्मा मरीचिदकचद्रसभा ॥
 10 शून्याश्च शान्त अनुपादनय अविज्ञानदेव जगदुद्भ्रमति ।
 तेषामुपायनययुक्तिशतै अतारयस्वनिष्टपादृतया ॥
 B 320 रागादिभिश्च बहुरोगशतै मभ्रामित सतत वीक्ष्य जगत् ।
 वेद्योपमो विचरन्नेऽप्रतिमो परिमोचयन् सुगत सत्वशतान् ॥
 जातीजरामरणशोभहत प्रियविप्रयोगपरिदेवशतै ।
 15 सततातुर जगदवेक्ष्य मुने परिमोचयन् विचरसे वृषया ॥
 रषचक्रनद्रमति सर्वजगत् निर्वशु प्रेतनिरये सुगतौ ।
 गृह्णा अदेशिक अनायगता तस्य प्रदर्शयसि मार्गवरम् ॥
 ये ते बभूवु पुरिमाश्च जिना धर्मधरा जगति चार्थधरा ।
 अयमेव तै प्ररूथितार्यपयो मदेशयस्वपि निमोऽप्रतिम ॥
 20 स्निग्ध ह्यमर्त्तश मनोज्ञ वर ब्रह्माधिन परमप्रीतिररम् ।
 गार्धर्भविन्नरवराप्सरसाम् अभिभूष ता गिरिसुहाहरसे ॥
 सत्पार्जनाक्षयमुपायनयै परिशोभिता गिरमनतगुणाम् ।
 श्रुत्वा हि या नियुत सत्वशता यानत्रयेण जनयन्ति शमम् ॥
 तत्र पूजया सुखमनेनविध दिव्य लभन्ति मनुष्ये तु तथा ।
 25 आढ्यो महाधन महाविभयो भवने जाहितररो नृपति ॥
 बलचक्रार्थ्यपि च द्वीपगति जगदावृणोति ददाभिः कुशले ।
 रत्नानि सप्त लभने सुगुभा त्रयि मप्रसादजननोऽप्रतिम ॥
 ब्रह्मापि शक्र अपि लोत्रगति भयन च त्रुफित देवपति ।
 परनिर्मितोऽपि च स यामपति त्वयूनया भयने चापि जित ॥
 B 321 एव ह्यमेष तत्र पूजा कृता नदर्शन श्रयणमायसगम् ।
 30 भयने जगद्भिविन्दु खहर स्पृशत पद च परम निरजम् ॥
 मार्गज्ञ मार्गहृशला भगवन् क्षुपयात्रियारपसि लोभमिमम् ।
 क्षेमे शिवे त्रिरति आर्यन्थे प्रतिष्ठापयसि जगद्भवन् ॥

पुण्यार्थिकस्य तत्र पुण्यनिधे सतताक्षया भवति पुण्यक्रिया ।
 बहुकल्पकोटिषु न याति क्षयं यावद्धि न स्पृशति बोधि वराम् ॥
 परिशुद्ध क्षेत्र लभते रुचिरं परनिर्मिताम सद प्रीतिकरम् ।
 शुद्धाश्च कायवचसा मनसा सत्त्वा भवन्त्यपि च क्षेत्रवरे ॥
 इत्येवमादिगुण नैकविधान् लभते जिनार्चनवृत्तान् मनुजः ।
 स्वर्गापवर्ग मनुजेषु सुखं लभते च पुण्यनिधि सर्वजगे ॥
 कीर्तिर्यशश्च प्रसृतं विपुलं तत्र सर्वदिक्षु बहुक्षेत्रशतान् ।
 संकीर्तयन्ति सुगताः सततं तत्र वर्णमाल परिपत्सु जिनाः ॥
 विगतज्वरा जगति मोक्षकरा प्रियदर्शना असमकारुणिका ।
 शान्तेन्द्रिया शमरता भगवन् वन्दामि ते नरवरप्रवर ॥
 लब्धा अभिज्ञ जिन पञ्च मया गगने स्थितेन ते निशम्य गिरम् ।
 भवितास्मि वीर सुगतप्रतिमो विभजिष्य धर्मममलं जगतः ॥
 स्तुत्वाच सर्वगुणपारगतं नरदेवनागमहितं सुगतम् ।
 पुण्यं यदर्जितमिदं विपुलं जगदानुयादपि च बुद्धपदम् ॥ इति ॥

अथवा यथा आर्यधर्मसंगीतिसूत्रे कथितम्—पुनरपरं बुद्धा भगवन्तो महत्पुण्यज्ञानसंभारा 15
 महामैत्रीमहाकरुणागोचरा महासत्त्वराशेः त्राणभूता महाभैषज्यशाल्यहर्तारः सर्वसत्त्वसमचित्ता
 नित्यसमाधिगोचराः संसारनिर्वाणविमुक्ता यावत्सत्त्वानां मातापितृकल्पाः समानमैत्रचित्ताः ।
 पे । सर्वलोकानभिभूताः सर्वलोकस्यालोकभूता महायोगयोगिनो महात्मानो महाजनपरिवारा
 विशिष्टजनपरिवारा अनिवारितदर्शनश्रवणपर्षुपासनाः स्वसुखनिरपेक्षाः परदुःखप्रशमनप्रिया
 धर्मप्रिया धर्मधरा धर्माहारा धर्मभिपजो धर्मेश्वरा धर्मस्वामिनो धर्मदानपतयो नित्यत्यागाभिरता 20
 नित्याप्रमत्ता नित्यविवेकाभिरताः सर्वत्र तीर्थसेतुभूता महाराजमार्गप्रस्था यावदसेचकदर्शना बुद्धा
 भगवन्तः । एवं ताननुस्मरति । एवं च ताननुस्मृत्य तद्गुणपरिनिष्पत्यर्थं स्मृतिमुपस्थापयति ।
 तदुच्यते बुद्धानुस्मृतिरिति ॥

अत्रैव धर्मानुस्मृतिमाह—इह बोधिसत्त्वस्यैवं भवति—य एते बुद्धा भगवन्तोऽनन्ता-
 पर्यन्तगुणाः, एते धर्मजा धर्मपदा धर्मनिर्मिता धर्माधिपतेया धर्मप्रभा धर्मगोचरा धर्मप्रतिशरणा 25
 धर्मनिष्पन्नाः । पेयालं । यान्यपि लौकिकानि लोकोत्तराणि च सुखानि सन्ति, तान्यपि
 धर्मजानि धर्मनिष्पन्नानि । तस्मान्मया बोध्यर्थिनेन धर्मगुरुत्वेण भवितव्यम्, धर्मगौरवेण धर्मप्रति-
 शरणेन धर्मपरायणेन धर्मसारेण धर्मान्वे [पिणा] धर्मप्रतिपन्नेन । इतीयमुच्यते बोधिसत्त्वस्य
 धर्मानुस्मृतिः । पुनरपरं बोधिसत्त्वस्यैवं भवति—समो हि धर्मः, समः सत्त्वेऽु प्रवर्तते । धर्मो
 हीनमयविशिष्टानपेक्षः प्रवर्तते । तथा मया धर्मसदृशचित्तेन भवितव्यम् । न धर्मः सुखप्रेक्षिकता 3)
 प्रवर्तते । अपक्षप्रतितो हि धर्मः, तथा मया धर्मसदृशचित्तेन भवितव्यम् । न धर्मः कष्टमनेस्य
 प्रवर्तते । अन्नात्किरे हि धर्मः, ऐहिपशियकः प्रत्यात्मवेदनीयः । तथा मया धर्मसदृशचित्तेन

भवितव्यम् । न धर्म उदारे प्रवर्तते, हीनेषु न प्रवर्तते । अनुनामावनामो हि धर्म । तथा मया धर्मसदृशचित्तेन भवितव्यम् । न धर्म शुद्धेषु प्रवर्तते, क्षनेषु न प्रवर्तते । उत्कार्यापकार्या-
 पागतो हि धर्म । तथा मया धर्मसदृशचित्तेन भवितव्यम् । न धर्म आर्येषु प्रवर्तते, पृथग्जनेषु न प्रवर्तते । क्षेत्रदृष्टिनिर्गतो हि धर्म । तथा मया धर्मसदृशचित्तेन भवितव्यम् । न धर्मो
 5 दिवा प्रवर्तते, रात्रौ न प्रवर्तते । रात्र्या वा प्रवर्तते, दिवा न प्रवर्तते । सदाधिष्ठितो हि धर्म । तथा मया धर्मसदृशचित्तेन भवितव्यम् । न धर्मो विनयवेष्टामतिक्रामति । न धर्मस्य क्वचिद्विलम्ब । तथा मया धर्मसदृशचित्तेन भवितव्यम् । न धर्मस्योन्व न पूर्णवम् । अप्रमेया-
 सख्येयो हि धर्म । आकाशवन्न क्षीयते न वर्धते । तथा मया धर्मसदृशचित्तेन भवितव्यम् । न धर्म सत्त्वै रक्ष्यते । धर्म सत्त्वान् रक्षति । तथा मया धर्मसदृशचित्तेन भवितव्यम् । न
 10 धर्म शरण पर्येयते । धर्म सर्वलोकस्य शरणम् । तथा मया धर्मसदृशचित्तेन भवितव्यम् । न धर्मस्य क्वचिप्रतिघात । अप्रतिहतलक्षणो हि धर्म । तथा मया धर्मसदृशचित्तेन भवितव्यम् । न धर्मोऽनुशय वहति । निरनुशयो हि धर्म । तथा मया धर्मसदृशचित्तेन भवितव्यम् । न धर्म ससारभयभीतो न निर्गणानुनीत । सदा निर्विकल्पो हि धर्म । तथा मया धर्मसदृशचित्तेन भवितव्यम् । एव बोधिसत्त्वो धर्मवद्धर्मो स्मृतिमुपस्थापयति । तदुच्यते
 15 धर्मानुस्मृतिरिति ॥

अत्रैवाह — सद्यो हि धर्मवादी धर्मचरणो धर्मचिन्तनो धर्मक्षेत्र धर्मधरो धर्मप्रतिशरणो धर्मवृजन्तो धर्मवृत्त्यकारी धर्मगोचरो धर्मचारित्रनपन्न स्वभावन्ननुक स्वभावशुद्ध सानुनेरो धर्मानुकारणिक सदा विवेकगोचर सदाधर्मपरायण सदाशुद्धवारीत्यादि । तत्र बोधिसत्त्वस्य सधमनुस्मरत एव भवति — य एते सधस्य भूता गुणा, एते मया आमन सर्वसत्त्वाना च
 20 निष्पादयितव्या । इति ॥

यथा आर्यविमल्वकीर्तिनिर्देशे बोधिसत्त्वगुणा उक्तास्तथा सधानुस्मृतिर्भाष्या —

सर्वसत्त्वान ये रूपा स्तघोपाश्च ईरिता ।
 एकश्रणेन दर्शन्ति बोधिसत्त्वा विशारदा ॥
 ते जीर्णव्याधिता भोन्ति मृतमामान दर्शयी ।
 25 सत्त्वाना परिपाप्ताय मायाधर्म विक्रीडिता ॥
 कल्पोद्वाह च दर्शन्ति उदहिला वसुधराम् ।
 नित्यसञ्चिन सत्त्वानामनित्यमिति दर्शयी ॥
 सत्त्वै शतसहस्रेभिरेकराष्ट्रे निमन्त्रिता ।
 सर्वेया गृह भुञ्जन्ति सर्वान्नामन्ति बोधये ॥
 30 ये केचिन्मन्त्रविद्या वा शिल्पस्थाना बहूविद्या ।
 सर्वत्र पारमिप्राप्ता सर्वसत्त्वसुखाग्रहा ॥
 यावन्तो लोक पापण्डा सर्वत्र प्रव्रजन्ति ते ।
 नानादृष्टिगत प्राप्तास्ते सत्त्वान् परिपाचति ॥

चन्द्रा वा भोन्ति सूर्या वा शक्रप्रहप्रजेश्वरा ।
 भवन्ति आपस्तेजश्च पृथिवी मारुतस्तथा ॥
 रोगान्तरकल्पेषु भैषज्य भोन्ति उत्तमा ।
 येन ते सत्व मुच्यन्ते सुखी भोन्ति अनामया ॥
 दुर्भिक्षान्तरकल्पेषु भयन्ती पानभोजनम् ।
 क्षुधापिपासामपनीय धर्मं देशेन्ति प्राणिनाम् ॥
 शस्त्रान्तरकल्पेषु मैत्रीव्यायी भयन्ति ते ।
 अव्यापादे नियोजेन्ति सत्वकोटिशतान् बहून् ॥
 महासग्राममध्ये च समपक्षा भवन्ति ते ।
 सधिसामग्नि रोचेन्ति बोधिसत्त्वा महात्रया ॥
 ये चापि निरया केचिद्बुद्धक्षेत्रेऽग्रचिन्तिषु ।
 सचिन्त्य तत्र गच्छन्ति सत्त्वाना हितकारणात् ॥
 यावन्त्यो गतय काश्चित्तिर्यग्योनौ प्रकाशिता ।
 सर्पत्र धर्मं देशेन्ति तेन उच्यति नायका ॥
 कामभोगा[श्च] दर्शेन्ति ध्यान च ध्यायिना तथा ।
 विव्रस्तमार कुर्वन्ति अवतार न देति ते ॥
 अग्निमध्ये यथा पद्ममभूत त विनिर्दिशेत् ।
 एव कर्माश्च ध्यान च अभूत ते विदर्शयी ॥
 सचिन्त्य गणिका भोन्ति पुस्तामाकर्षणाय ते ।
 रागाङ्कुर च सलोभ्य बुद्धज्ञाने स्थापयन्ति ते ॥
 ग्रामिकाश्च सदा भोन्ति सार्धं ग्राहा पुरोहिता ।
 अप्रामात्या य चामात्य सत्त्वाना हितकारणात् ॥
 दरिद्राणा च सत्त्वाना निधाना भोन्ति अक्षया ।
 तेषा दानानि दत्त्वा च बोधिसत्त्व जनेन्ति ते ॥
 मानस्तव्येषु सत्वेषु महानग्रा भयन्ति ते ।
 सर्वमानसमुद्धात बोधिं प्रार्थेन्ति उत्तमान् ॥
 भयार्दिताना सत्त्वाना सतिष्ठन्तेऽप्रत सदा ।
 अभय तेषु दत्त्वा च परिपाचेन्ति बोधये ॥
 पद्माभिज्ञाश्च ते भूत्वा स्तवयो ब्रह्मचारिण ।
 शीठे सत्त्वानियोजेन्ति क्षान्तिरीत्यनयमे ॥
 उपस्थानगुरुन् सत्त्वान् पश्यन्तीह निशारदा ।
 चेष्टा भयन्ति दासा वा शिष्यन्वमुत्पाति च ॥

5

10

25

20

25

30

येन येनैव चाङ्गेन सत्त्वो धर्मरतो भवेत् ।
दर्शेति हि क्रिया सर्वा महोपायसुशिक्षिता ॥
येनायनता शिक्षा हि अनन्तधापि गोचर ।
अनन्तज्ञानसपन्ना अनन्तप्राणिमोचका ॥
न तेषा कल्पकोटीभि कल्पकोटिशतैरपि ।
बुद्धैरपि वदद्भिस्तु गुणात् सुबचो भवेत् ॥ इति ॥

यथा आर्यरत्नोल्काधारण्या बोधिसत्त्वगुणा उक्तास्तथा भावयितव्या -

रश्मि प्रमुखिय माल्यवियूहा माल्यवतसरु माल्यविताना ।
माल्यविचित्रं विक्रीर्णसमन्ता ते जिनपूज करोन्ति महात्मा ॥
रश्मि प्रमुखिय चूर्णवियूहा चूर्णवतसरु चूर्णविताना ।
चूर्णं विचित्र विक्रीर्णं समन्तात् ते जिनपूज करोन्ति महात्मा ॥
रश्मि प्रमुखिय पद्मवियूहा पद्मवतसरु पद्मविताना ।
पद्म विचित्र विक्रीर्णं समन्तात् ते जिनपूज करोन्ति महात्मा ॥
रश्मि प्रमुखिय हारवियूहा हारवतसरु हारविताना ।
हार विचित्र विक्रीर्णं समन्तात् ते जिनपूज करोन्ति महात्मा ॥
रश्मि प्रमुखि ध्वजावियूहा ते ध्वज पाण्डुरलोहितपीता ।
नीलमनेक पताकविचित्रा ॥

ध्वज समलरु रते ते जिनक्षेत्रा ते मणिजालविचित्रवियूहा ।
पद्मपताकरु ल मुद्रितद्राणा किङ्किणिजाल जिनस्वरसोभन् ।
छत्र धरेन्ति तथागतमूर्ध्ने ते यथ एकजिनस्य करोन्ति ।
पाणितलात्तु अचिन्तियपूजा एवमशेषत सर्वजिनानाम् ॥
एष समाधि विवुर्वं प्रदीणा ते जगत्प्रहङ्गानविकुर्वा ।
अग्रसमाध्यमिनिर्हरमाणा सरत्रियाउपचारमुखेभि ॥
सत्त्व विनेन्ति उपायसहस्रै केचि तथागतपूजमुखेन ।
दान अचिन्तिय त्यागमुखेन सर्वधुत गुणशीलमुखेन ॥
अभयक्षान्ति अक्षोभ्यमुखेन केचि व्रत तपवीर्यमुखेन ।
ध्यान प्रदान्तिरिहारमुखेन स्वर्थाभिक्षय प्रज्ञमुखेन ॥
सर्व उपाय सहस्रमुखेन ब्रह्मविहार अभिज्ञमुखेन ।
समहस्रस्तु हितैरिमुखेन पुण्यसमुच्चय ज्ञानमुखेन ॥
सयप्रतीत्य विभोक्षमुखेन केचि बलेन्द्रिय मार्गमुखेन ।
श्रावणयान विमुक्तिमुखेन प्रयययान विशुद्धिमुखेन ॥
उत्तमयान विकुर्वमुखेन केचिदनित्यत दु खमुखेन ।
केचि निरामनिजीयमुखेन अशुभत सशिविरागमुखेन ॥

B 327

5

10

15

20

B 328

25

30

शान्त निरोध समाधिमुखेन यातुक चर्यमुखा जगतीये ।
यातुक धर्ममुखाः प्रतियन्तः ते तु समन्तविमोक्षमुखेन ॥
सत्त्व विनेन्ति यथाशय लोके ये तु समन्तविमोक्षमुखेन ।
सत्त्व विनेन्ति यथाशय लोके तेप निमित्त न शक्य प्रहीतुम् ॥
केनचिदेप समाधि विकुर्वाः तेन ति व्यूहत् अप्रसमाधीः ।
सर्वजगत्परिपाचनुलोमा सर्वरतीमुखप्रीतिप्रहर्षाः ॥
चिन्तिय दर्शयि सर्व विनेन्ति यत्र दुर्भिक्ष सुदुर्लभ सर्वम् ।
ये परिष्कार सुखावह लोके तत्र च सर्वभिप्रायक्रियाभिः ॥
दानु ददन्ति करोन्ति जगार्थं ते वरभोजनपानरसाग्नैः ।
बलनिबन्धनरत्नविचित्रैः राज्यधनात्मप्रियैः परित्यागैः ॥
दानधिमुक्ति जगद्विनयन्ति ते वरलक्षणचित्रितगात्रा ।
उत्तमआभरणा वरधीराः माल्यविभूषितगन्धनुलिप्ता ॥
रूप विदर्शिय सत्त्व विनेन्ति दर्शनप्रीतिप्रहर्षरतानाम् ।
ते वररूप सुरूप सुमेधाः उत्तमरूप निदर्शयमानाः ॥
रूपधिमुक्ति जगद्विनयन्ति ते मधुरैः कलविङ्करतेभी ।
कोकिलहंसकुण्डलवेण दुन्दुभिकिन्नरब्रह्मलेन ।

देशयि सर्वधिमुक्तिषु धर्मम् ॥

ये चतुरेव अशीति सहस्रा येभि जिना जगतोऽर्थं करोन्ति ।
तेऽमितधर्मप्रभेदमुखेभिः सत्त्व विनेन्ति यथाशय लोके ॥
ते सुखदुःखसहाय करोन्ति अर्थअनर्थसहायक भोन्ती ।
सर्वक्रियासु सहाय भवित्वा सत्त्व विनेन्ति सहायमुखेन ॥
दुःखउपद्रवसन्वृतदोषान् ते तु सहन्ति सहायनिदानाः ।
तेभि सहाय सहन्ति य पीडां सर्वजगस्य हिताय सुखाय ॥
यत्र न निष्क्रमणं न च धर्मो ज्ञायति रण्यगतो न च मोक्षः ।
तत्र तु राज्यसमृद्धिसहाय निष्क्रम शान्तमना अनिकेताः ॥
ते गृहबन्धनतृष्ण निकेतात्सर्वजगत्परिमोचनहेतोः ।
सर्वत कामरती अनिकेता निष्क्रममोक्ष प्रभात्रयमानाः ॥
ते दश चर्य प्रभात्रयमाना आचरि धर्म महापुरुषाणाम् ।
सर्वमशेत चर्य ऋषीणां भात्रयमान करोन्ति जगार्थम् ॥
यत्र मित्तायुप सत्त्व भवन्ती सौख्यसमर्पित मन्दकिण्डेशाः ।
तत्र जरार्दित व्याधिन पृथा दर्शयि मृत्युवशां अप्रशान्ता ॥
रामप्रदीपितु दोषप्रदीप्तं मोहमहाग्निप्रदीपितु लोचम् ।
प्रज्वलितं जरव्याधिगतमृत्यु लोच निदर्शय सत्त्व विनेन्ति ॥

5

10

15

20

25

30

B :

दशरुद्धतुर्वेशारधैरुद्धशरपि धनार्थिभिः ।
 बुद्धमहाम तु सूचयमाना बुद्धगुणेभि करोन्ति जगार्थम् ॥
 ते च अदेश ऋष्यनुशास्ती रूपाप्रिष्ठानप्रदेन सभतात् ।
 दर्शयमान तथागत ऋद्धी ऋद्धिविदुर्किन् सध्व विनेन्ति ॥
 5 ते त्रिनिवेहि उपायनयेहि लोफ त्रिचारि करोन्ति जगार्थम् ।
 लोफि अटिस जठ यथ पन्न प्रीतिप्रसादकरा विचरन्ति ॥
 काव्यकरा करिराज भवती ते नटनर्तनज्ञहरमहा ।
 उत्तुन्नशोभिःहारकचूत्या मायकरा पृथुरूपनिदर्शी ॥
 B 331 ग्रामिन् नायक सारथि भोन्ति सार्थिन् श्रेष्ठिन् गृहपति भोन्ति ।
 10 राजआमाय पुरोहित दूता वद्यविशारद शास्त्रविधिज्ञा ॥
 ते अट्ठीपु महाद्रुम भोती औपध अक्षयरननिगाना ।
 चिन्तमणि द्रुम कामद्रदाध देशिक उपयमार्गगतानाम् ॥
 अर्चिय सन्तु तु लोक विदित्वा कर्मविधीषु अजानक सन्वा ।
 ते वृथिर्भ्रमप्रयोगगणित्या शिल्पिगणित्यि प्रभाययि लोके ॥
 15 ये अक्लिष्ट अहिंसप्रयोगा सक्कुलान्ह विज्ञप्रशस्ता ।
 विद्य बलौपधिशालविचित्रा सन प्रभाजित तेभि ऋषीभि ॥
 ये ऋषिणा चरणा परमाप्रा यत्रधिसुक्त सदेवकु लोक ।
 ये व्रत दुष्वर ये तपश्रेण सार्थि प्रभाजित तेभि विदूभि ॥
 ते चरका परिव्राजक तीर्थ्या तापसगोतममोनचरणाम् ।
 20 नम्रअचेलगुरुश्रमगाना तीर्थिक आ[चरिया] हि भवन्ति ॥
 B 332 ते तु अजीर्णिक धर्मचराणा उत्तरिकाण अनुत्तरिकाणाम् ।
 दीर्घजटान कुमारवताना ते[ध्व]पि आचरिया हि भवन्ति ॥
 सूर्यनुवर्तक पञ्चतपाना कुङ्कुलगोत्रतिक्ता मृगचर्या ।
 चारिक तीर्थ्य दश त्रितयाना तेष्वपि आचरिया हि भवन्ति ॥
 25 देवतज्ञानप्रवेशरताना तीर्थुपदर्शनदेशचराणाम् ।
 मूलफलाम्बुचरा अपि भूत्वा धर्म अचित्तिय ते परमाप्रा ॥
 उत्कुटस्थायिन एकचराणा कण्टकभस्मभृणशयनानाम् ।
 ये मुसलेशय युक्तिविहारी तेष्वपि आचरिया हि भवन्ति ॥
 यात्रत बाहिरका पृथुतीर्थ्या आराय तेष्वभिमुक्ति समीक्ष्य ।
 30 तीक्ष्ण दुरासद उप्रतपेभी तीर्थिक दु खप्रहाण विनेन्ति ॥
 दृष्टिसमाकुल लोक विदिवा सर्वकुट्टिस्माश्रित तीर्थ्या ।
 B 333 सूक्ष्मपदेभिरपायनयेभी सत्यप्रकाशन तेषु करोन्ति ॥

केपुचि द्रामिउमन्त्रपदेभी देशयि सत्य सुगुप्तपदेभि ।
 केपुचि [उज्जुक्त] व्यक्तपदेभि केपुचिदेव रहस्यपदेभि ॥
 केपुचि अक्षरभेदपदेभि अर्धत्रिनिश्चयवज्रपदेभि ।
 वादिप्रमर्दनज्ञानपदेभि शास्त्रअधर्मक्रमोक्षपदेभि ॥
 केपुचि मानुषमन्त्रपदेभि सर्वप्रवेशनिलक्तिपदेपु ।
 केपुचि देवनिवृत्तिपदेभि नागनिलक्ति यक्षपदेभि ॥
 राक्षसाश्च[त्रि]गन्धर्वपदेभि भूतकुम्भाण्डमहोरगकेभि ।
 किन्नरअप्सरगरडपदेभि सत्यप्रकाशन मोक्षुपनेन्ति ॥
 ते यथसत्य निवृत्तित्रिज्ञा एवमशेषत ये जिन र्मा ।
 धर्ममचिन्तिय वाक्यपथज्ञा देशयि एष समाधि विकुर्त्ता ॥
 ते जगसौहृद्यत अग्रसमाधी सर्वजगे अभिनिर्हरमाणा ।
 रश्मिमचिन्तियमुत्सृजमाना रश्मि प्रमुञ्चिय सत्य त्रिनेन्ति ॥
 रश्मि प्रमुञ्चिय दर्शयमाना यातत सत्य विजानित रश्मि ।
 तेषु सुदर्शन भोनि अमोघ हेतु अनुत्तरि ज्ञानरस्य ॥
 दर्शयि बुद्ध निर्दर्शयि धर्म सद्य निदर्शयि मार्ग नराणाम् ।
 दर्शयि चेतिक ते जिनबिम्बा तेन सुदर्शनरश्मि निवृत्ता ॥
 रश्मि प्रमुञ्चि प्रभकरनामा या प्रभ जिह्व करोति मरुणाम् ।
 सर्वरज च तम च हनित्वा सो प्रभ भासति लोकरहितानाम् ॥
 ताय प्रभासय चोदित सत्त्वास्ते जिनपूजप्रदीप धरेन्ती ।
 ते जिनपूजप्रदीप धरित्वा लोकरप्रदीपकरा जिन भोन्ति ॥
 तैलप्रदीप घृतस्य प्रदीपा दाह तृणा नडनेगु प्रदीपान् ।
 गन्धरसायनरत्नप्रदीपान् दत्त जिनेषु प्रभकर लब्धा ॥
 रश्मि प्रमुञ्चि प्रतारणि नामा ताय प्रभासय चोदित सत्त्वा ।
 नात्रप्रतारणि नद्यपयेषु ।

* * * *

दूषित सस्मृत वर्णित शान्ती तेन प्रतारणि रश्मि निवृत्ता ॥
 रश्मि पिपासत्रिनोदननामा ताय प्रभासय चोदित सत्त्वा ।
 कामगुणेषु तृषा प्रजहित्वा धर्मत्रिमुक्तिरसार्थिक भोन्ति ॥
 [कामगुणेषु तृषा प्रजहित्वा] धर्मत्रिमुक्तिरसार्थिक भूत्वा ।
 बुद्ध भग्न्यमृतंजलत्रयी तृष्णापिपासत्रिनोदन लोके ॥
 पुष्करिणीनदिकूपतडागा उत्स य ऋरित त्रोग्रिनिदाना ।
 क्ताम त्रिवर्णित वर्णित प्याना तृष्णात्रिनोदन तेन निवृत्ता ॥
 सि. १८

5

10

15

20

25

30

प्रीतिरग्य यद् रश्मि प्रमुञ्ची ताय प्रभासय चोदित सत्त्वा ।
 प्रीतिभ्रुटा जरोभिनिदान चिन्त जनेन्ति भविष्य स्वयम् ॥
 लक्षणमण्डित पञ्चनियण्णा यत्कृतनिग्रह ऋत्विजानाम् ।
 भाषित बुद्धगुणा सदकाल प्रीतिररा प्रभ तेन निवृत्ता ॥
 रश्मि प्रमुञ्चि रतिररनामा ताय प्रभासय बोधित सत्त्वा ।
 बुद्धरतीरत धर्मगतीरत सवरतीरत ते सद भोन्ति ॥
 त्रितपरतीरत ते सद भूत्वा बुद्धसमागमधर्मगणार्थे ।
 लम्बनुपचिक्रुशाति लभन्ति चोदित स्मारित ये बहु सत्त्वा ॥
 बुद्धअनुस्मृति धर्मगणार्थे बोधि य चित्तगुणान् निररेत्वा ।

10

* * * *

तेन रतिरर रश्मि निवृत्ता ॥

पुण्यसमुच्चय रश्मि प्रमुञ्ची ताय प्रभासय चोदित सत्त्वा ।
 दानु ददति निचित्रमनरु प्रार्थयमानु अनुत्तरु त्रेपि ॥
 आशय पूरितु याचनजाना यज्ञ निरर्गल तैर्धजमानै ।
 सर्वभिप्रायत दानु ददित्वा पुण्यसमुच्चय रश्मि निवृत्ता ॥
 ज्ञानरती यद् रश्मि प्रमुञ्ची ताय प्रभासय चोदित सत्त्वा ।
 एरतु धर्ममुलानु अनेका धर्ममुलानवुद्धि क्षणेन ॥
 धर्मध्रमेदःप्राहित सत्त्वान् अर्थविनिश्चयज्ञाननिभक्ती ।
 धर्मपदार्थविभाषण कृत्या ज्ञानरती प्रभ तेन निवृत्ता ॥
 प्रज्ञप्रदीपय ओसरि रश्मि ताय प्रभासय चोदित सत्त्वा ।
 शून्य निसत्त्व अजातविपन्नान् ओतरि धर्म अभासस्वभावान् ॥
 मायमरीचिसमा दकच द्रस्वप्रसमान् प्रतिनिम्बसमान् वा ।
 धर्म अस्वामिक शून्य निरीहान् भाषति प्रज्ञप्रदीप निवृत्ता ॥
 धर्मत्रिकुर्वणि रश्मि प्रमुञ्ची ताय प्रभासय चोदित सत्त्वा ।
 धारणि अक्षययोषु लभित्वा सर्वतथागतयोषु लभेन्ति ॥
 धर्मरराण परिग्रह कृत्या धार्मिभरक्ष वरित्व ऋणीणाम् ।
 धर्मअनुग्रह कृत्य जगस्य धर्मत्रिकुर्वणि रश्मि निवृत्ता ॥
 त्यागवती यद् रश्मि त्रिमुञ्ची ताय य मसरचोदित सत्त्वा ।
 ज्ञान् अनिय अशाश्वत भोगान् त्यागरतीरत ते सद भोति ॥
 मसरदुर्दम सत्व अदात्ता ज्ञान धन सुपिनाभ्रस्वभावम् ।
 वृद्धितक्याग प्रसन्नमनेन त्यागन्तीप्रभ तेन निवृत्ता ॥
 निपरिदाह य ओसरि रश्मि ताय दुशील्य चोदित सत्त्वा ।
 शीतविशुद्धिप्रतिष्ठित भूत्वा चिन्त जनेति भवेय स्वयम् ॥

15

20

25

30

B 335

B 336

कर्मपथे कुशले परिशुद्धे शील समादयि यद्बहुसत्वान् ।
 बोधयि चित्तसमादपनेन रश्मि निवृत्त स निःपरिदाह ॥
 क्षान्तित्रियूह य ओसरि रश्मि ताय य अक्षम चोदित सत्त्वा ।
 ऋधखिल अप्रिमान जहत्वा क्षान्तिरतीरत ते सद भोन्ति ॥
 दुःपृथ क्षान्ति अपायमतीना चित्त अक्षोभित बोधिनिदानम् । 5
 वर्णित क्षान्तिगुणा सदःकाल तेन निवृत्त स क्षान्तिवियूहा ॥
 रश्मि उत्तमपती यद् मुञ्ची ताय बुशीद् य चोदित सत्त्वा ।
 युक्तप्रयुक्त त्रिषू रतनेषु पूज करोन्ति अखिलप्रयोगा ॥
 [युक्त प्रयुक्त त्रिषू रतनेषु पूज करित्व अखिलप्रयोगा ।]
 ते चतुमारपथा अतिक्रान्ता क्षिप्र सृष्टान्ति अनुत्तर बोधिम् ॥ 10
 वीर्य समादयि यद्बहुसत्वान् पूज करित्व त्रिषू रतनेषु ।
 धर्म धरित्व क्षयगत काळे तेन उत्तमपती प्रभ लब्धा ॥
 शान्तिऋरी यद् रश्मि प्रमुञ्ची ताय विभ्रान्त य चोदित सत्त्वा ।
 तेषु न रागु न द्वेष न मोहा बोधित भोन्ति समाहितचित्ता ॥
 पाप कुमित्र क्लिष्टचरीये सगणिऋपिनिवर्तन कृत्वा । 15
 वर्णित ध्यान प्रशात अरण्ये शान्तिऋरी प्रभ तेन निवृत्ता ॥
 प्रज्ञत्रियूह य ओसरि रश्मी ताय दुःप्रज्ञ सचोदित सत्त्वा ।
 सत्य प्रतीत्य विमोक्ष नयेऽस्मिन्निन्द्रिय ज्ञानमतिं गत भोन्ति ॥
 *
 इन्द्रिय ज्ञानमतिं गत भूत्वा ।
 सूर्यप्रदीप समाधि लभित्वा प्रज्ञप्रभासऋरा जिन भोन्ति ॥ 20
 राज्यधनात्मप्रियै परित्यागै धर्म य मर्षित बोधिनिदानम् ।
 त च सत्कृत्य प्रकाशिय धर्म रश्मि निवृत्त स प्रज्ञवियूहा ॥
 बुद्धवती यद् रश्मि प्रमुञ्ची ताय प्रभाय सचोदित सत्त्वा ।
 बुद्धसहस्र अनेक अचिन्त्यान् पश्यिषु पद्मरतनेषु निपण्णान् ॥
 बुद्धमहात्मत बुद्धविमोक्षा भासित बुद्धविमुक्त अनन्ता । 25
 बुद्धमलाप्रिप्रभाजन कृत्वा बुद्धवती प्रभ तेन निवृत्ता ॥
 तेऽभयदद् रश्मि प्रमुञ्ची ताय भयार्दित सत्य स सृष्टा ।
 भूतप्रहावऋताडनऋवे मुथ्यिषु सर्तुपसर्गभयेभ्य ॥
 ये अभयेन निमन्त्रित सत्त्वा प्राणिनऋत्तु निगारित भोन्ति ।
 त्रायित यच्छरणागत भीतास्तेनभयदद् रश्मि निवृत्ता ॥ 30

- गन्धनुत्रेपनु मानुषदिव्यैर्यत्कृत पूज नराधिपतीनाम् ।
 गन्धमयान् जिनप्रिग्रहस्तूपान् कृत्य निवृत्त सुगन्धप्रभास ॥
 मुञ्चति रश्मि त्रिचित्रवियूहान् इन्द्रपताकव्यजाप्रविचित्रान् ।
 तूर्यनिनादित गन्धप्रधूपित शोभि सुरोत्तमपुष्पविस्तीर्णम् ॥
 तूर्यप्रत्युद्रमि पूज जिनाना पुष्पवित्रेपनधूपनचूर्णम् । 5
 छत्रध्वजाप्रपताकप्रितानैस्तेन त्रिचित्रवियूह निवृत्ता ॥
 रश्मि प्रसादकरी यद् मुञ्चती पाणितलोपम सस्थिहि भूमि ।
 शोधयती ऋषि आश्रमस्तूपान् तेन प्रसादकरी प्रभ लब्धा ॥
 मुञ्चति मेघवती यद् रश्मि सस्थिहि गन्ध प्रवर्षति मेघम् ।
 स्तूपवराङ्गण गन्धजलेना सिञ्चिय मेघवती प्रभ लब्धा ॥ 10
 भूषणव्यूह प्रमुञ्चतु रश्मीन्मन् अचेल सुभूषण भोन्ती ।
 वलनिग्रन्धनहारत्रिचित्र दत्त विभूषण रश्मि निवृत्ता ॥
 रश्मि रसाप्रवती यद् मुञ्चती मुक्षित भोज्य रसाग्र लभन्ती ।
 भोजन पान विचित्र रसाग्रान् दत्त रसाप्रवती प्रभ लब्धा ॥
 अर्थनिदर्शनि मुञ्चति रश्मीन् रत्ननिधान लभन्ति दरिद्रा । 15
 अक्षय्यरत्ननिधि त्रिभि रत्नैर्दानत अर्थनिदर्शनि लब्धा ॥
 चक्षुविशोधनि मुञ्चति रश्मीन् अन्ध तदा दृशि रूप विचित्रम् ।
 दीपप्रदान जिने जिनस्तूपे चक्षुविशोधनि रश्मि निवृत्ता ॥
 श्रोत्रविशोधनि मुञ्चति रश्मीन् श्रोत्रविहीन श्रुणी पृथु शब्दान् ।
 वाद्यप्रदान जिने जिनस्तूपे श्रोत्रविशोधनि रश्मि निवृत्ता ॥ 20
 घ्राणविशोधनि मुञ्चति रश्मीन् घ्रायि अघ्रायितपूर्व सुगन्धान् ।
 गन्धप्रदान जिने जिनस्तूपे घ्राणविशोधनि रश्मि निवृत्ता ॥
 जिह्वविशोधनि मुञ्चति रश्मीन् स्निग्धमनोज्ञलै स्तुति बुद्धान् ।
 वाच दुःस्तुत्र विवर्जित रक्षा क्ष्मण्य उदीरित रश्मि निवृत्ता ॥
 कायविशोधनि मुञ्चति रश्मीन् इन्द्रियहीन सुइन्द्रिय भोति । 25
 कायप्रणाम जिने जिनस्तूपे कुर्वत कायविशोधनि लब्धमा ॥
 चित्तविशोधनि मुञ्चति रश्मीन् उन्मत्त सर्व सचित्त भवन्ति ।
 चित्त समाधिवशानुग कृत्वा चित्तविशोधनि रश्मि निवृत्ता ॥
 रूपविशोधनि मुञ्चति रश्मीन् पश्यिय चिन्तिय रूप नरेन्द्रान् ।
 रूपरुशोधनि चित्र समतात् रूप अलङ्कृता प्रतिलब्धा ॥ 30
 शब्दविशोधनि मुञ्चति रश्मीन् शब्द अशब्दत शूय विजानी ।
 प्रत्ययजात प्रतिश्रुततुल्य शब्दप्रकाशनरश्मि निवृत्ता ॥

गन्धनुत्पेणु मानुपदिव्यैर्यत्कृत पूज नराधिपतीनाम् ।
 गन्धमयान् जिनविग्रहस्त्रपान् वृत्त्वं निवृत्तं सुगन्धप्रभास ॥
 मुञ्चति रश्मिं त्रिचित्रवियूहान् इन्द्रपतारुञ्जजाग्रविचित्रान् ।
 तर्प्यनिनादितं गन्धप्रधूपितं शोभिं सुरोत्तमपुष्पविकीर्णम् ॥
 तर्प्यप्रत्युद्रमिं पूजं जिनानां पुष्पविच्छेपनधूपनचूर्णैः । 5
 छत्रध्वजाग्रपताकप्रितानैस्तेन विचित्रवियूहं निवृत्ता ॥
 रश्मिं प्रसादकरी यद् मुञ्चति पाणितलोपमं सस्थिहिं भूमिं ।
 शोधयतो ऋषिं आश्रमस्त्रपान् तेन प्रसादकरी प्रभं लब्धा ॥
 मुञ्चति मेघवती यद् रश्मिं सस्थिहिं गन्धं प्रवर्षति मेघम् ।
 स्त्रपवराङ्गणं गन्धजलेना सिञ्चिय मेघवती प्रभं लब्धा ॥ 10
 भूषणव्यूहं प्रमुञ्चतु रश्मीन्मत्तं अचेलं सुभूषणं भोग्ती ।
 बल्लनिबन्धनहारविचित्रं दत्त्वं विभूषणं रश्मिं निवृत्ता ॥
 रश्मिं रसाप्रवती यद् मुञ्चति मुक्षितं भोज्यं रसाग्रं लभन्ती ।
 भोजनं पानं विचित्रं रसाग्रान् दत्त्वं रसाग्रती प्रभं लब्धा ॥
 अर्थनिदर्शनिं मुञ्चति रश्मीन् रत्ननिवानं लभन्ति दरिद्रा । 15
 अक्षयरत्ननिधिं त्रिभि रत्नैर्दानतं अर्थनिदर्शनिं लब्धा ॥
 चक्षुर्विशोधनिं मुञ्चति रश्मीन् अन्धं तदा दृशि रूपं विचित्रम् ।
 दीपप्रदानं जिने जिनस्त्रूपे चक्षुर्विशोधनिं रश्मिं निवृत्ता ॥
 श्रोत्रविशोधनिं मुञ्चति रश्मीन् श्रोत्रविहीनं श्रुणीं पृथुं शब्दान् ।
 वाद्यप्रदानं जिने जिनस्त्रूपे श्रोत्रविशोधनिं रश्मिं निवृत्ता ॥ 20
 घ्राणविशोधनिं मुञ्चति रश्मीन् घ्रायि अघ्रायितपूर्वं सुगन्धान् ।
 गन्धप्रदानं जिने जिनस्त्रूपे घ्राणविशोधनिं रश्मिं निवृत्ता ॥
 जिह्वविशोधनिं मुञ्चति रश्मीन् स्निग्धमनोऽङ्गुलैः स्तुतिं बुद्धान् ।
 वाचं दुस्तं त्रिजितं रूक्षां श्लथ्णं उदीरितं रश्मिं निवृत्ता ॥
 कायविशोधनिं मुञ्चति रश्मीन् इन्द्रियहीनं सुइन्द्रियं भोक्ति । 25
 कायप्रणामं जिने जिनस्त्रूपे कुर्वतं कायविशोधनिं लब्ध्वा ॥
 चित्तविशोधनिं मुञ्चति रश्मीन् उन्मत्तं सर्पं सचित्तं भवन्ति ।
 चित्तं समाधिप्रशानुगं वृत्त्वा चित्तविशोधनिं रश्मिं निवृत्ता ॥
 रूपविशोधनिं मुञ्चति रश्मीन् पश्ययं चिन्तियं रूपं नरेन्द्रान् ।
 रूपरूशोधनिं चित्रं समतात् स्त्रपं अलम्बता प्रतिरब्धा ॥ 30
 शब्दविशोधनिं मुञ्चति रश्मीन् शब्दं अशब्दतं शून्यं विजानी ।
 प्रत्ययजातं प्रतिश्रुततुल्यं शब्दप्रमादानरश्मिं निवृत्ता ॥

गन्धर्वशोधनि मुञ्चति रश्मीन् सर्वं दुग्धं सुगन्धं भवती ।

गन्धररात्रं जर्नर्निररघवान् स्नायन् नोत्रिष्टुमप्रभं पृथा ॥

B 312

ते रसशोधनि मुञ्चति रश्मीन् सतिषि निर्दिप भोति रसाप्रा ।

बुद्ध सश्रायक मातृपितृणां सर्वरसाप्रदानप्रभैषाम् ॥

5

स्पर्शशोधनि मुञ्चति रश्मीन् जगन्त स्पर्शं मृदू सुखं भोती ।

शक्तिरिन्द्रसिनोमरदर्पां मान्यमृदू पटुयोपटु भोती ॥

द्वय्य अनेकं मृदू सुखस्पर्शां नस्तारिं मार्मिं व्रजति जिनानाम् ।

पुण्य रिष्टेन चीत्रं सूक्ष्मा मान्यत्रिानप्रदानप्रभेयम् ॥

धर्मशोधनि मुञ्चति रश्मीन् सर्वं रोमत चित्तिष धर्मान् ।

10

निश्चरत श्रुणि लोप्रहितानां तोषयि सर्वविमुक्तिं जिनानाम् ॥

प्रत्ययजात अजातस्वभावा धर्मशरीर अजातशरीरा ।

धर्मन नित्यस्थिता गगनस्था सूचत धर्मशोधनि लब्धा ॥

रश्मि सुग्राप्रमुखा इति वृत्वा एवत रोममुखात्तु कर्षणाम् ।

निश्चरि गङ्गरजोपम रश्मीं सर्वं पृथग्विष्य कर्मप्रयोगा ॥

15

ते यथ एतन् रोममुखातो ओसरि गङ्गरजोपम रश्मी ।

एतन्नेदतं सर्वं तु रोमा देश समाधि विदुवं कर्षणाम् ॥

येन गुणेन य रश्मि निवृत्ता तस्मि गुणेषु सहायक पूर्णै ।

तेषु तमेव प्रमुञ्चति रश्मिं ज्ञानरितुर्गण एष कर्षणाम् ॥

तेषु य पुण्यसहायक पूर्णै यैरनुमोदित याचित येभि ।

20

येभि च इष्ट शुभोपचित वा ते इम रश्मिं प्रजानति तेषाम् ॥

ये च शुभोपचिता वृत्तपुण्या पूर्जत याभि पुन पुन बुद्धा ।

अर्थिक छन्दिक बुद्धगुणेभि चोदत तेष करोति य रश्मि ॥

सूर्य यथा जाल्यध न पश्यी नो च स नास्ति उदेति स त्येने ।

चक्षुसमेत उदागमु ज्ञात्वा सर्वं प्रयुज्य स्वस्वधर्म धर्मे ॥

25

एवत रश्मि महापुण्याणा अस्ति च ते इतरे च न पश्यी ।

मिथ्यहता अधिमुक्तिविहीना दुर्लभ ते च उदारमतीनाम् ॥

आभरणानि निपान निमाना रत्न रसायन गन्धनुषेपा ।

तेऽपि तु अस्ति महामजनस्य ते च सुदुर्लभ वृच्छगतानाम् ॥

एवत रश्मि महापुण्याणा अस्ति च ते इतरे च न पश्यी ।

30

मिथ्यहता अधिमुक्तिविहीना दुर्लभ ते च उदारमतीनाम् ॥

यस्मिन् रश्मिप्रभेद श्रुणित्वा भेष्यति श्रद्धविमुक्तिं प्रसाद ।

तेन न वाद्भू न सशय कथयो नाङ्ग न भेष्यि महागुणनेतु ॥

ते परिवारनियूहं निजुर्गा अप्रसमाध्यमिनिर्हरमाणा ।
 सर्वत्रशादिशि अप्रतिमाना दर्शयि बुद्धसुता परिवारम् ॥
 ते तिसहस्रप्रमाणु विचित्र पद्ममधिष्ठिहि रश्मिनियूहा ।
 कायपर्यङ्क परेस्तुष्ट पद्म दर्शयि एष सभापि निजुर्गा ॥
 ते दशक्षेत्रजोपम अन्ये पद्ममधिष्ठिहि सपरिवारम् ।
 सर्वं परीवृत बुद्धसुतेभी ये च समाध्यसमाधिनिहारी ॥
 ये परिपाचित तेन ऋषीणा सत्त्व निष्पादित बुद्धगुणेषु ।
 ते परिवारिय त महपद्म सर्वं उदिक्षियु प्राञ्जलिभूता ॥
 ते च समाहित बालशरीरे व्युत्थिहि योऽनवेगस्थितेभ्य ।
 योऽनवेगस्थितेषु समाहित व्युत्थिहि जीर्णकं दृढशरीरा ॥
 जीर्णकं दृढशरीरि समाहित व्युत्थिहि श्रद्ध उपासिक्रमायात् ।
 श्रद्ध उपासिक्रमायसमाहित व्युत्थिहि भिक्षुणिन्नायशरीरा ॥
 भिक्षुणिन्नाय शरीरि समाहित व्युत्थिहि भिक्षु बहुश्रुतन्नाया ।
 भिक्षु बहुश्रुतकाय समाहित व्युत्थिहि शैक्षअशैक्षशरीरा ॥
 शैक्षअशैक्षशरीरि समाहित व्युत्थिहि प्रत्ययबुद्धशरीरा ।
 प्रत्ययबुद्ध शरीरि समाहित व्युत्थिहि बुद्धवराप्रशरीरा ॥
 बुद्धवराप्रशरीरि समाहित व्युत्थिहि देवतन्नायशरीरा ।
 देवतन्नायशरीरि समाहित व्युत्थिहि नागमहर्द्धिक्रमाया ॥
 नागमहर्द्धिक्रमायसमाहित व्युत्थिहि यक्षमहर्द्धिक्रमाया ।
 यक्षमहर्द्धिक्रमायसमाहित व्युत्थिहि सर्वतभूतशरीरा ॥
 सर्वत भूतशरीरि समाहित व्युत्थिहि एरुनु रोममुखान् ।
 एरुनु रोममुखस्मि समाहित व्युत्थिहि सर्वत रोममुखेषु ॥
 सर्वेषु रोममुखेषु समाहित व्युत्थिहि एरुनु बालपथात् ।
 एरुनु बालपथस्मि समाहित व्युत्थिहि सर्वत बालपथेभ्य ॥
 सर्वेषु बालपथेषु समाहित व्युत्थिहि ते परमाणुरजात् ।
 एरुनु चस्मि समाहित भूत्वा व्युत्थिहि सर्वत्रजेभ्य अष्टेभ्यम् ॥
 सर्वत्रजेऽ समाहित भूत्वा व्युत्थिहि सागरत्रतलान् ।
 सागरत्रतलस्मि समाहित व्युत्थिहि ते मणिदृक्षफलेभ्य ॥
 दृक्षफलेषु समाहित भूत्वा व्युत्थिहि रश्मिमुत्पेभि जिनानाम् ।
 रश्मिमुखेषु जिनान समाहित व्युत्थिहि सागरतोयनदीभ्य ॥
 सागरतोयनदीषु समाहित व्युत्थिहि तेजपथात् महाम्ना ।
 तेजपथस्मि समाहित भूत्वा व्युत्थिहि वायुपथानुस्मृतीमान् ॥

5

10

15

20

25

B 31

30

वायुपथे तु समाहित भूत्वा व्युत्पिहि भूमितलात् महात्मा ।
 भूमितले तु समाहित भूत्वा व्युत्पिहि सर्वतु देवविमानात् ॥
 सार्धं तु देवत्रयं समाहित व्युत्पिहि ते गगनात्स्मृतीमान् ।
 एति समाधिविमोक्ष अचिन्त्यास्तेषु अचिन्त्यगुणोपचितानाम् ॥
 5 कल्प अचित्य प्रभाषियमाणा सर्पजिनेभि न शक्य क्षयीतुम् ।
 सर्पजिनेभि च भाषित एते कर्मविपाकु जगत्स्य अचिन्त्यो ॥
 नागवितुर्वित बुद्धवितुर्वा ध्यायिन ध्यान अचिन्त्य विकुर्वा ।
 ते च केशे स्थित अष्ट विमोक्षा श्रावक एवमवी बहु भोती ॥
 भूत्वा बहु पुन एक मन्त्रिन्वा ध्यायति प्रचलते गगनस्मिन् ।
 10 ते हि महाकृणाय विहीना बोधिअनर्थकु लोक उपेक्षी ॥
 दर्शयि कायवितुर्वा अचिन्त्या कस्य न दर्शयि लोकहितैषी ।
 चन्द्र समूर्य नभे निचरतौ दर्शयि सर्पदिशि प्रतिभासम् ॥
 उत्ससरोहदकूपतडागे भाजनरनसमुद्रनदीपु ।
 B 346 एवमचिन्तिय दर्शयि रूप सर्पदशदिशि तं नरवीरा ॥
 15 सर्पसमाधिविमोक्षविधिज्ञा यत्र तद्यत्त साक्षि स्वयभू ।
 सागरदेव स्तानतिनामा यात्रसत्य समुद्रयुत्पन्ना ॥
 नेयु स्वराङ्गस्तेषु विधिज्ञा तोषयि सर्पस्तान् स्वप्तेन ।
 सा हि सराग सरोष स्तानति सर्पस्ते प्रतिषेधविधिज्ञा ॥
 धारणि धर्मत्रय वशिष्ठात्ता क स न तोषि सदेवकलोचम् ।
 20 मायत्रो यथ विद्यविधिज्ञो दर्शयि रूप विचित्र अनतान् ॥
 रात्रिदिनैरुसुहूर्तु मासान् वर्षरात पुन स्त्रीतप्रदीप्तान् ।
 मायकरो हि सरागु सरोषो तोषयि मायवितुर्वित लोचम् ॥
 ध्यानअभिज्ञविमोक्षसुशिक्षित कस्य न तोषयि चर्षविधिज्ञ ।
 राहु यथे[प] य निर्भिणि कस्य कुन्ति वज्रपदे तत्रधम् ॥
 25 दर्शनसागर नाभिप्रमाण भोति सुमेरुतले समशीर्ष ।
 सोऽपि सरागु सरोष समोहो राहु निदर्शये ईदृश ऋद्धां ॥
 मारप्रमर्दन लोकप्रदीप कस्य न दर्शयि ऋद्धि अनता ।
 पश्य अचित्तिय [शक्रवि] कुर्वा देवसुरे त्ररणास्मि प्रवृत्ते ॥
 यातुक निम्बर नेत्रसुराणा तातुक निर्भिणि शत्रु स्वकृपान् ।
 B 347 30 सर्पसुरे त्रसुराश्च विजानी शत्रुसुरतोगत स्वायुम् ॥
 एष गृणेन वज्रधराणां सन्धमु गच्छित्सु सर्पसुरे द्वा ।
 नेत्र सहस्र भयत्र दर्शा ज्वालप्रमुखेन वज्र गृहीतम् ॥

वर्मितकाय दुरासदतेज शक्रमुदीक्ष्य पलात्वसुरेन्द्राः ।
 सो हि त इत्वर पुण्यबलेना, शक्र विकुर्वति देवजयार्थी ॥
 सर्वजगस्य अशेषत त्राणं अक्षय्य पुण्य कुतो न विकुर्वी ।

* * * *

वायुत संभुत मेघ प्रवर्षी वायुत मेघ पुनः प्रसमेन्ती ।
 वायुत सस्य विरोहति लोके वायु सुखानह सर्वजगस्य ॥
 सो हि अशिक्षित पारमितासु बुद्धगुणेषु अशिक्षित वायुः ।
 दर्शयि लोकविपाक अचिन्त्या कस्य न दर्शयि ते वर लब्धा ॥
 इति शिक्षासमुच्चये रत्नत्रयानुस्मृतिर्नामाष्टादशः परिच्छेदः समाप्तः ॥

पुण्यवृद्धिर्नाम नवदशः परिच्छेदः ।

अन्योऽपि पुण्यवृद्धये हेतु कार्य, योऽय सर्वावस्थासु सत्कार्य । यथा कथित
 चार्थरत्नमेधे—स तथागतचैत्ये वा तथागतप्रिग्रहे वा पुण्य वा धूप वा गन्ध वा ददत् सर्वसत्त्वाना
 दौ शील्यदर्शन्यमलापनपनाय तथागतशीलप्रतिलम्भाय च परिणामयति । स समार्जनोपलेपन
 कुर्वन् सर्वसत्त्वानामप्रासादिनेर्यापथत्रिगमाय प्रासादिकेर्यापथसपदे च परिणामयति । स
 5 पुण्यच्छत्रमारोपयन् सर्वसत्त्वाना सर्वक्लेशपरिटाहत्रिगमाय परिणामयति । स विहार प्रविशनेन
 चित्तमुपादयति—सर्वसत्त्वान् निर्माणपुर प्रवेशयेयम् । स निष्क्रमने चित्तमुपादयति—सर्वसत्त्वान्
 ससारचारान्निष्क्रमयेयम् । स लभनद्वारमुद्घात्यनेन चित्तमुपादयति—सर्वसत्त्वाना लोकोत्तरेण
 ज्ञानेन निर्माणसुगनिश्चरमुद्घाटयेयम् । स पिदधदेव चित्तमुपादयति—सर्वसत्त्वाना सर्वापायद्वाराणि
 पिदध्याम् । स निर्पीदनेन चित्तमुपादयति—सर्वसत्त्वान् बोधिमण्डे निपादयेयम् । स दक्षिणेन
 10 पार्श्वेन शय्या कल्पयन्नेन चित्तमुपादयति—सर्वसत्त्वानेन पारनिर्वापयेयम् । स ततो व्युत्तिष्णनेन
 चित्तमुपादयति—सर्वसत्त्वान् व्युत्थापयेय सर्वक्लेशपशुचानेभ्य । स शरीरगत्या गच्छन्नेन
 चित्तमुपादयति—सर्वसत्त्वा महापुत्पगम्या गच्छन्तु । स तत्रोपनिष्ठ एव चित्तमुपादयति—सर्वसत्त्वा
 नि शल्पक्रिया यदुत रागद्वेषमोहेभ्य । स शौच कुर्मन्नेन चित्तमुपादयति—सर्वसत्त्वाना क्लेशमलान्
 349 प्रक्षालयेयम् । स हस्ता प्रक्षालयन्नेन चित्तमुपादयति—सर्वसत्त्वाना सर्वक्लेशमसनामपनयेयम् ।
 15 स पादौ प्रक्षालयन्नेन चित्तमुपादयति—सर्वसत्त्वानामनेरुप्रकाराणि क्लेशरजास्पपनयेयम् ।
 मुख प्रक्षालयन्नेन चित्तमुपादयति—सर्वसत्त्वाना सर्वधर्ममुखानि परिशोधयेयम् । स दत्तकाष्ठ
 भक्षणनेन चित्तमुपादयति—सर्वसत्त्वाना नानाविधान् क्लेशमलानपनयेयम् । सर्वा कषयास्या
 सर्वमल्यहितमुखाय परिणामयति । तथागतचैत्य वदमान एव चित्तमुपादयति—सर्वसत्त्वा
 वन्दनीया भवन्तु सदेवमस्य लोक्तयेति ॥

20 अथवा यथा आर्यप्रज्ञापारमितायाम्—पुनरपर शारिपुत्र व्यालम्भतारमभ्यगतेन बोधिसत्त्वेन
 महासत्त्वेन नोत्रसितव्यम्, न सत्रसितव्यम्, न मत्रासमापत्तव्यम् । तवस्माद्धेतो ' तथा हि तत्र
 सर्वं परित्यक्तं सर्वसत्त्वानामर्थाय । तेनैव चित्तमुपादयितव्यम्—सचे मा व्याग मभ्येषु, तेभ्य एव
 तान दत्त भवतु । मम च दानपारमितापरिर्भन्ति यति । अभ्यासत्वा च भविष्यति [बोधि] ।
 तथा च करिष्यामि यथा मेऽनुत्तरा सम्यक्मत्रोभिगमितानुद्दस्य सनस्तत्र बुद्धक्षेत्रे तिर्यग्योनिगता
 25 सत्त्वा सर्वत्र सर्वं न भविष्यन्ति, न प्रक्षाल्यन्ते । चोरनातारमभ्यगतेन शारिपुत्र बोधिसत्त्वेन
 महासत्त्वेन नोत्रसितव्यं न मत्रसितव्यं न मत्रासमापत्तव्यम् । तवस्माद्धेतो ' सर्वस्वपरिपागदुशला
 हि ते बोधिसत्त्वा मत्सत्त्वा । उल्लङ्घयन्तेनापि च बोधिसत्त्वेन भवितव्यं परित्यक्तपरिष्कारोप
 कारणेन च । तेनेव चित्तमुपादयितव्यम्—त चे मे सत्त्वा परिष्कारोपकरणानि हरीत, तेभ्य एवैनहन
 दत्त भवतु । सचे मा धेचिज्जीविताद् व्यरसेपययु, तत्र मया न द्वेषो न क्रोध उपादयितव्य ।
 30 तेषामपि मया न कायेन न वचसा न मनसा अपराद्धव्यम् । एत च मे तस्मिन् समये दानपारमिता च

शीलपारमिता च क्षान्तिपारमिता च परिपूरिं गमिष्यति । अनुत्तरा च मे सम्यक्सबोधि
 रम्यासन्ना भविष्यति । तथा च करिष्यामि, तथा प्रतिपत्स्ये, यथा मेऽनुत्तरा सम्यक्सबोधिमभिस
 बुद्धस्य सतस्तत्र बुद्धक्षेत्रे एते चान्ये च दोषा सर्वेण सर्वं सर्वथा सर्वं न भविष्यन्ति, न प्रज्ञा
 स्यन्ते । पानीयक्रान्तारमध्यगतेन शारिपुत्र बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन नोत्त्रसितव्यं न सत्रसितव्यं 5
 न सत्रासमापत्तव्यम् । तत्कस्माद्धेतो ? असत्रस्तधर्माणो हि बोधिसत्त्वा महासत्त्वा भवति ।
 एव चानेन चित्तमुत्पादयितव्यम्—सर्वसत्त्वाना मया सर्वतृष्णाच्छेदाय शिक्षितव्यम् । न बोधिसत्त्वेन
 महासत्त्वेन सत्रासमापत्तव्यम् । सचेदहं तृष्ण्या कालं करिष्यामि, अपि तु खलु पुन सत्त्वानामन्तिके
 महाकरणाचित्तमुत्पादयिष्यामि—अहो वताल्पपुण्या अमी सत्त्वा यदेतेषा लोके एवरूपाणि
 पानीयक्रान्ताराणि प्रज्ञायन्ते । तथा पुनरहं करिष्यामि, तथा प्रतिपत्स्ये, यथा मेऽनुत्तरा
 सम्यक्सबोधिमभिसबुद्धस्य सतस्तत्र बुद्धक्षेत्रे सर्वेण सर्वं सर्वथा सर्वं पानीयक्रान्ताराणि न 10
 प्रज्ञास्यन्ते । तथा च सर्वसत्त्वान् पुण्यै सयोजयिष्यामि, यथा ते अष्टाङ्गोपेतपानीयलाभिनो
 भविष्यन्ति । तथा दृढ वीर्यमारप्स्ये सर्वसत्त्वाना वृत्तशो यथा वीर्यपारमिता तस्मिन् समये परिपूरिं
 गमिष्यति । पुनरपर शारिपुत्र बुभुक्षाक्रान्तारमध्यगतेन बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन नोत्त्रसितव्यं
 न सत्रसितव्यं न सत्रासमापत्तव्यम् । एव चानेन सनाहं सनद्धव्यं—तथा दृढ वीर्यमारप्स्ये,
 तथा च स्व बुद्धक्षेत्रे परिशोधयिष्यामि, यथा मेऽनुत्तरा सम्यक्सबोधिमभिसबुद्धस्य सतस्तत्र 15
 बुद्धक्षेत्रे सर्वेण सर्वं सर्वथा सर्वं एवरूपाणि बुभुक्षाक्रान्ताराणि न भविष्यन्ति, न प्रज्ञास्यन्ते ।
 सुखिता एव ते सत्त्वा भविष्यन्ति सुखसमङ्गिन सर्वसुखसमर्पिता । तथा च करिष्यामि यथा
 तेषा सत्त्वाना यो य एवाभिप्रायो भविष्यति, यच्चदेवाक्काङ्क्षिष्यन्ति मनसा, तत्तदेव प्रादुर्भविष्यति,
 तद्यथापि नाम देवाना त्रायस्त्रिंशाना मनसा सर्वं प्रादुर्भवति, मनसा सर्वमुपचते । तथा दृढ
 वीर्यमारप्स्ये यथा तेषा सत्त्वाना धार्मिका अभिप्राया परिपूरिं गमिष्यन्ति, अवैकल्यं च 20
 जीवितपरिप्यारै सर्वसत्त्वाना भविष्यति सर्वेषा सर्वत सर्वदेति ॥

एवमयम्—

सर्वावस्थासु सत्त्वार्थः

पुण्यवृद्धिहेतु । निस्तरतस्त्वार्थगोचरपरिशुद्धिसूत्रे द्रष्टव्यं ॥

किं च—

धर्मदानं निरामिपम् ।

पुण्यवृद्धिनिमित्तं भवति ॥

यथोक्तमार्याभ्याशयसचोदनसूत्रे—विंशतिरिमे मैत्रेय आनुशशा निरामिपदाने, यो लाभ
 सत्कारमप्रतिष्ठाब्धन् धर्मदानं ददाति । व्रतमे विंशति ? यदुत—स्मृतिमाश्च भवति, मतिमाश्च
 भवति, बुद्धिमाश्च भवति, गतिमाश्च भवति, धृतिमाश्च भवति, प्रज्ञामाश्च भवति, लोकोत्तरा च 30
 प्रज्ञामनुविष्यति, अल्परागो भवति, अल्पद्वेषोऽल्पमोह, मारश्चास्यावतारं न लभते, बुद्धैर्भगवद्भि
 समन्वाहियते, अमनुष्याश्चैन रक्षन्ति, देवाश्चास्यौज काये प्रक्षिपन्ति, अमित्राश्चास्यावतारं न

लभन्ते, मित्राणि चास्य अभेद्यानि भवन्ति, आदेयवचनश्च भवति, वैशारद्याश्च प्रतिलभते, सौमनस्यवद्बुद्धश्च भवति विद्वप्रशास्तश्च, अनुस्मरणीय चास्य तद्वर्द्धमान भवति । इमे भैत्रेय विशातिरनुशासा इति ॥

आयप्रज्ञापारमिताया त्वाह—सचेत्वमानन्द श्रावक्यानिवानां पुद्गलाना श्रावकभूमौ
 5 धर्म देशये, तस्या च धर्मदेशनाया ये त्रिसाहस्रमहासाहस्रे लोकाभातौ सत्त्वास्ते सर्वेऽर्हत्व
 साक्षात्कुर्युः । तदद्यापि त्वया मे श्रावनेण श्रावकवृत्त्य न वृत्त स्यात् । सचेपुन त्वमानन्द
 बोधिसत्त्वस्य महासत्त्वस्यैवमपि प्रज्ञापारमिताप्रतिसयुक्त पद देशये, प्रज्ञाशये, एवमह त्वया
 श्रावनेणाराधित स्याम् । तथा च पूर्विकाया धर्मदेशनाया ये त्रिसाहस्रमहासाहस्रे लोकाभातौ सत्त्वास्ते
 सर्वेऽर्हत्व प्राप्नुयुः । तेना चार्हता यानमय पुण्यक्रियावस्तु शीघ्रमय पुण्यक्रियावस्तु भावनामय
 10 पुण्यक्रियावस्तु, तर्हि मयसे आनन्द अपि नु स ऋ पुण्यस्कथ ? आह—बहु भगवन्,
 बहु सुगत । भगवानाह— अत स आनन्द श्रावक्यानिक्पुद्गलो बहुतर पुण्यस्कथ
 प्रसवति, यो बोधिसत्त्वाना महासत्त्वाना प्रज्ञापारमिताप्रतिसयुक्त धर्म देशयति । अतोऽप्यानन्द
 बहुतर पुण्यस्कथ प्रसवति, यो बोधिसत्त्वो महासत्त्वोऽपरस्य बोधिसत्त्वस्य प्रज्ञापारमिताप्रतिसयुक्त
 धर्म देशयति, अतश एकदिसमपि । तिष्ठानन्द एकदिवस, अन्तश प्राग्भक्तमपि ।
 15 तिष्ठवानद प्राग्भक्तम्, अन्तश एरुनाल्लिङ्गामपि । यावदन्तश एकभणसनिपातमपि । पेयालं ।
 इदमानन्द तस्य बोधिसत्त्वस्य महासत्त्वस्य धर्मदान सर्वश्रावक्यानिक्पुद्गलामपि सर्वप्रत्येखुद्गपानिक्पुद्गला
 च पुद्गलाना कुशलमूलमभिभवति । एव कुशलमूलसमन्वागतो बोधिसत्त्वो महासत्त्व, एवं
 कुशलमूल समन्वाहरन्, अस्थानमानन्द अनयाशो यस बोधिसत्त्वो महासत्त्वो विवर्तेत अनुत्तराया
 सम्यक्संबोधे । नैतत्स्थान प्रियत इति ॥

20 कथ धर्मदान दातव्यम् ? यथा आर्यसद्धर्मपुण्डरीकेऽभिहितम्—

कालेन चो(वा)चिन्तयमानु पण्डित

प्रविश्य लयन तथ धयित्वा ।

विपस्य धर्म इमि सर्वयोनिशो

उयाप देशेत अलीनचित्त ॥

23 सुखस्थितो भोति सत्ता विचक्षणो

सुखनिष्पणस्तथ धर्म भापने ।

उदारप्रज्ञत करित्व आसन

चौक्षे मनोज्ञे पृथिवीप्रदेशे ॥

चौक्ष च सो चीवर प्रावरित्वा

30 सुरत्तरङ्ग च प्रसन्नरङ्ग ।

आसेवन्न(यान) वृष्ण तथा दरित्वा

महाप्रमाण च निवासयिवा ॥

स पादपीठस्मि निपद्य आसने

विचित्रद्रूप्येहि सुसंस्तृतस्मिन् ।

सुधौतपादश्च उपासहिवा

स्निग्धेन शीर्षेण मुखेन चापि ॥

धर्मासने तत्र (चात्र) निपीदियानः

एकाग्र सत्त्वेषु समं विपश्यन् (समागतेषु) ।

उपसंहरेच्चित्रकथा बहुश्रु

मिश्रूनयो (चो) भिक्षुणिक्रास्तयैत्र ॥

क्विल्लासितांश्चापि विवर्जयेत्

न चापि उत्पादयि खेदसंज्ञाम् ।

अरतिं च सर्वां विजहीत पण्डितो

मैत्रीबलं पर्यदि भावयेच्च ॥

भाषेच्च रात्रिदिवसप्रधर्मान्

दृष्टान्तफोटीनियुतैः स पण्डितः ।

संहर्षयेत्तां (त्पर्य) च तथैव तोषयेत्

न चापि किञ्चित्त्र जातु प्रार्थयेत् ॥

खाद्यं च भोग्यं च तथान्नपानं

बलाणि शय्यासनचीवराणि ।

गिलानभेषज्य न चिन्तयेत्सः

न विज्ञापेत्पर्यदि किञ्चिदन्यत् ॥

अन्यत्र चिन्तेय सदा विचक्षणः

भवेय बुद्धोऽहमिमे च सत्त्वाः ।

एतच्च मे सर्वसुखोपधानं

यं धर्म श्रावमि हिताय लोके ॥

अत्रैवाह-नै च कस्यचिदन्तशो धर्मप्रेम्णाऽप्यधिकतरमनुग्रहं करोति ॥

आर्यचन्द्रप्रदीपसूत्रेऽप्याह-

अभ्येनयेरुर्थादि त्वां ते धर्मदानस्य कारणात् ।

प्रथमं वाच भाषेया नाहं वैपुल्यशिक्षितः ॥

एवं त्वं वाच भारेया युष्मे (आयुष्मान्) वा विज्ञापण्डिताः ।

कथं महात्मनां शक्यं पुरतो भाषितुं मया ॥

सहस्रां न जन्वेत तुल्यित्वा तु भाजनम् ।

यदि भाजनं विजानीया-अनशीतोऽपि देशयेः ॥

यदि दुःशीलान् पश्येसि परिपाया बहून् स्थितान् ।
 सलेख मा प्रभावेस्त्व वर्णं दानस्य कीर्तये ॥
 भवेयुर्यदि चालेच्छा शुद्धा शीघ्रे प्रतिष्ठिता ।
 मैत्रं चित्तं जनिन्वा त्वं कुर्यां सारं लेखिकीं कथाम् ॥
 परीता यदि पापेच्छा शीलवतोऽत्र विस्तरा ।
 लक्षपञ्चस्तदा भूत्वा वर्णं शीलस्य कीर्तये ॥ इति ॥

उक्तं च आर्यसागरमतिमूत्रे - तद्यथा समे । समगति । शमितशत्रु । अङ्कुरे । मङ्कुरे ।
 मारजिते । कटाडे । वेयूरे । ओघवनि । ओहोभवति । विशाटनिर्मडे । मलापनये । ओखरे ।
 खरोमसे । प्रसने । हेमुखी । पराङ्मुखी । आमुखी । शमितानि सर्पप्रह्वन्धनानि । निगृहीता
 10 सर्वपरप्रवादिन । विमुक्ता मारपाशा । स्थापिता बुद्धमुद्रा । समुद्धातिता सर्वमारा । अचक्रित्
 पदपरिशुद्धया विगच्छन्ति सर्पमारकर्माणि । इमानि सागरमने मन्त्रपदानि धर्मभागजेन सुप्रवृत्तानि
 कृत्वा, धर्मासनकेन सुप्रवृत्तानि कृत्वा, धर्मासननिगण्णेन सर्वं पर्यदं बोध्याकराभिनिर्हृतया मैत्र्या
 स्फुरित्वा आत्मनि वेदसज्ञामुत्पाद्य धर्मं मैत्रव्यसज्ञा धर्मश्रवणिकेत्यातुरमज्ञा तथागते सपुरपसज्ञा
 धर्मेन्द्र्या चिरस्थितिकसज्ञामुत्पाद्य इमानि मन्त्रपदायामुखीकृत्य धर्ममकथा धरणीया । तस्य
 15 समन्ताद्योजनशते न मारो न मारकायिका वा देवता उपसक्त्रमधिष्यति विचक्षुकरणे ।
 वेऽप्येनमुपमक्रमिष्यन्ति, तेऽप्यस्य न शक्यत्यतराय कर्तुमिति ॥

अत्रैवाह - धर्मभागजेन चांशेण शुचिसमुदाचारेण सुस्नातेन शुचिनिशासितेन
 भवितव्यमिति ॥ एव धर्मदानम् ॥

बोधचित्तं च पुण्यस्य वृद्धिहेतुः समासतः ॥ २६ ॥

यथोक्तमार्यरत्नपरण्डम्भमूत्रे -
 तद्यथापि नाम मञ्जुश्रीर्नानागन्धवृक्षाश्च चतुर्धातुसंगृहीता विवर्धने, एवमेव मञ्जुश्रीर्नाना-
 समारोपचित बोधिसत्त्वस्य कुशलमूलं बोधिचित्तसंगृहीतं सर्वततापरिणामित् विवर्धते । इति ॥
 एतादिका अदिकर्मिणाणा सहसा बोधिसत्त्वशिक्षा स्मरणार्थमुपदर्शिता । विस्तरस्तु
 बुद्धविषय एव । अत्र चास्या यथोक्ताया शिक्षाया -

मिद्धिः सम्यक्प्रहाणानामप्रमादापियोजनान् ।
 स्मृत्याथ संप्रजन्येन योनिशश्विन्तनेन च ॥ २७ ॥

तत्र अनुत्पन्नाना पापकानामनुशालना धर्मागामनुपादायैव उद जनयति, व्यापच्छति,
 वीर्यमारभते, चित्तं प्रगृह्णाति, सम्यक्प्रणिदधातीत्यनेन रक्षा । उत्पन्नाना च प्रहाणाय छन्द
 जनयतीत्यनेन शुद्धि । अनुत्पन्नाना कुशलाना धर्मागामुत्पादाय छन्द जनयति । यावद्दुत्पन्नाना
 30 च स्थितये भूयोभावाय छन्द जनयतीत्यादि अनेन वृद्धि । एतानि च नियमप्रमादाधिष्ठितानि
 कर्माणि, सर्वकुशलमूलाना तमूलत्वात् ॥

यथोक्तमार्यचन्द्रप्रदीपसूत्रे—

यावन्ति धर्माः कुशलः प्रकीर्तिताः

शीलं श्रुतं त्यागु तथैव क्षान्तिः ।

सर्वेषु मूलं ह्ययमप्रमादो

निधानलम्भः सुगतेन देशितः ॥ इति ॥

5

कोऽयमप्रमादो नाम ? इष्टविघातानिष्टागमशङ्कापूर्वकं प्रतिकारतात्पर्यम् । तद्यथा तीव्रकोपप्रसादस्य राज्ञो भैषज्यतैलपरिपूर्णभाजनं गृहीत्वा पिच्छिलसंक्रमेण भृत्यस्य गच्छतः ॥

उक्तं हि आर्यतथागतगुह्यमूत्रे—तत्र कतमोऽप्रमादः? यदिन्द्रियसंवरः । स चक्षुषा रूपाणि दृष्ट्वा न निमित्तप्राही भवति, नानुव्यञ्जनप्राही । एवं यावन्मनसा धर्मान् विज्ञाय न निमित्तप्राही भवति, नानुव्यञ्जनप्राही । सर्वधर्मेष्वस्वादं चादीनवं च निःशरणं च यथाभूतं प्रजानाति । अयमुच्यते 10 अप्रमादः ॥ पुनरपरम्—अप्रमादो यस्त्वचित्तस्य दमनम्, परचित्तस्वारक्षा, क्लेशरतेरपरिकर्मणा, धर्मरतेरनुवर्तनम्, यावदयमुच्यतेऽप्रमादः । यस्य गुह्यकाधिपते श्रद्धा चाप्रमादश्च, तस्यानुलोमिकेन वीर्येण कार्यम्, येन तानप्रमादकारणान् श्रद्धाकारणांश्च धर्मान् समुदानयति । यस्य गुह्यकाधिपते श्रद्धा चाप्रमादश्च वीर्यं च, तेन स्मृतिसंप्रजन्ये योगः करणीयः, येन स्मृतिसंप्रजन्येन सर्वान् बोधिपक्षान् धर्मान् विप्रणाशयति । यस्य गुह्यकाधिपते श्रद्धा चाप्रमादश्च वीर्यं च 15 स्मृतिसंप्रजन्यं च, तेन योनिश.प्रयोगे योगः करणीयः । योनिश.प्रयुक्तो हि गुह्यकाधिपते बोधिसत्त्वो यदस्ति तदस्तीति प्रजानाति, यन्नास्ति तन्नास्तीति प्रजानाति । यावदस्ति संवृत्या चक्षुरित्यादि ॥

तथा अत्रैवाह—

सदाऽप्रमादो ह्यमृतस्य मूलं

20

सत्कार्ययुक्तस्य च बोधिचित्तम् ।

यद्योनिशर्ध्वं निर्वैरचित्त-

मगरिग्रहः सर्वसुखस्य मूलम् ॥ इति ॥

आह च—

परागसमताभ्यासाद्बोधिचित्तं दृढीभवेत् ।

25

आपेक्षिकं पराम्भवं पारातरं ययामृगा ॥

तत्कूठं न स्वन. पारं क्रिमोऽपास्त्रपारता ।

आम्भवं न स्वन.सिद्धं निमनेष्य परो भवेत् ॥

तदुभवेन न मे वापेयतो यदि न रक्षति ।

नागामिरूपदु.पात्ते वाग तन्वेन रक्षति ॥

30

अहमेव तदापीति मिथ्येय परिकल्पना ।
 अन्य एव मृतो यस्मादन्यस्तत्र प्रजायते ॥
 अन्यश्चेज्जायते तत्र किं पुण्येन प्रयोजनम् ।
 यून किं वृद्धकायस्य सुखाय धनमचयै ॥
 मृते गर्भगते तावदन्यो बाल प्रजायते ।
 मृते बाल्ये कुमारत्व तन्नाशापागतो युव ॥
 तन्नाशाचागतो वृद्ध एव काय कथं मत ।
 एवं प्रतिक्षण चान्य काय केशनखादिभ्यः ॥
 अथ बाल्यपरित्यागाद्बालो याति कुमारताम् ।
 कायस्वभावो वक्तव्यो योऽवस्थारहित स्थित ॥
 कायधेप्रतिमाकार पेशीभस्मसु नास्ति स ।
 सूक्ष्मभावेन चेत्तत्र स्थौल्यं त्यक्त्वा व्यस्यति ।
 अनिर्देश्य स्वत प्राप्त काय इत्युच्यते न स ॥
 तत्र चिन्तैव मे नास्ति दृश्यकायस्तु नाशवान् ।
 अवस्थामिश्रं सन्नधं सवृत्या चैनं दृश्यते ॥
 आगमाच्च तदस्तित्वं युक्त्यागमनिर्गमितम् ।
 न गुणव्यतिरेकेण प्रधानं विद्यते यत ॥
 न च त्रीणि प्रधानानि तथा सत्ता गुणा अपि ।
 प्रत्येकं ध्यामन्नस्तेऽपि शेषं नैकविधं जगत् ॥
 अचेतनं च वक्ष्यादि तसुखाद्यात्मकं कथम् ।
 सुखादेर्न पटोत्पत्ति पटादेस्तु सुखादयः ।
 पटादीनामहेतुत्वादभावस्तत्सुखं युत ॥
 तस्मादागमयुक्तिभ्यामनित्यं सर्वसंश्रुतम् ।
 तद्धेतुफलसमं प्रत्यक्षत्वात् साध्यते ॥
 स्वमंताने च दृष्टोऽसौ नित्येषु च कथं यथा ।
 परमाणुस्तु नैमोऽस्ति दिग्भेदानुपपत्तितः ॥
 दीपतैल क्षयं याति क्षीयमाणं न लक्ष्यते ।
 एव भावा न लक्ष्यन्ते क्षीयमाणा प्रतिक्षणम् ॥
 मतानं समुद्रायुधं पङ्क्तिसेनादिभ्यः मृषा ।
 तत्राभ्यासादहकारं परस्मिन् किं न जायते ॥
 तस्मादेव जगत् ज्ञेयं यथायतनमचय ।
 अप्राप्तमेव तद्गुणं प्रतिनश्यं पराम्नो ॥

5

10

15

309

20

25

30

B 3-0

अयुक्तमपि चेदेतत्त्वात्मयस्तीतरत्र न ।
 यदयुक्त निवर्त्य तत् स्वमन्यद्वा यथाबलम् ॥
 वृषया बहु दु ख चेत्कस्मादुत्पाद्यते बलात् ।
 जगद्बु ख निरूप्येद् वृषाद्बु ख कथं बहु ॥
 एव भावितसताना परदु खसमप्रिया ।
 अत्रीचीमग्नाहन्ते हस्ता पन्नवन यथा ॥
 सत्वेषु मुच्यमानेषु ये ते प्रामोद्यतागरा ।
 तैरेव ननु पर्याप्त मोक्षेणाप्यरसेन किम् ॥
 एव परार्थं वृत्त्वापि न मदो न च विस्मय ।
 न विपाकफलाकाङ्क्षा परार्थं ज्ञान्तवृष्णया ॥
 दशदिक्सत्त्रमपत्तिरामीयास्य न सशय ।
 नास्तीर्य्यायज्ञाशोऽपि परसौख्ये स्वमज्ञया ॥
 परेषामात्मनो ज्ञापि सामान्या पापदेशना ।
 पुण्यानुमोदना चैव बुद्ध्याभ्येक्षणयाचनम् ॥
 परिणामनमप्येव निर्दिशेत् प्रवर्तते ।
 पुण्य प्रवर्तने तस्मादनन्त सत्त्वशतुवत् ॥
 अयं स मार्ग प्रवर क्षेमानन्तसुखोत्तर ।
 बोधिसत्त्वमहासार्थं कलिलप्रीतिवर्जन ॥
 पाल्यमानश्च सतत वज्रपाण्यादियान्त्रिभै ।
 मारगुन्मिदमत्रासजननीर्बुद्धकिंरै ॥
 सनुद्धराजतनया बोधिवित्तरथस्थिता ।
 वहते तेन मार्गेण स्तूयमाना सुरादिभि ॥
 तस्मादा मत्रमारोप्य सत्त्वे अभ्यासयोगत ।
 परामदु खशात्यर्थं गामादीन् सर्वयोसृजेत् ॥
 तृष्णा परिग्रहो यस्य तस्य दु ख न शाम्यति ।
 परिणामविनाशिनास दु खजनसो यत ॥
 गेहे दु खान्नितते च का रति स्वमुपै भवेत् ।
 गन्ताशयानस्य नगरादेऽपि किं सुगम् ॥
 आम्नाष्णा च सर्वेण दृग्गना गूढमुत्तमम् ।
 तस्मान्निर्हमि तामेव सत्त्वैभ्य स्वार्थमुसृजत् ॥
 तदमदु खेनेष्टा जेतव्या भवेत्तत ।
 आत्मा इन्दुर्नि ग्ना प्रवीत्ये पादचिंताया ॥

निशेपदु खवैधाय सुखसत्प्रदायिने ।
 सर्वाकारोपजीव्याय मञ्जुघोषाय ते नम ॥
 इति जिनतनयानां सर्गयात्यद्भुतानां
 चरितमुपनिबन्धोपार्जितं यच्छुभं मे ।
 भवतु सुखमनत देहिना तेन यावत्
 सुगतपदमनन्तव्योमसीमाधिपत्यम् ॥
 पुष्पवृद्धिर्नाम एकोनविंश परिच्छेद ॥

॥ समाप्तश्चायं बोधिसत्त्वविनयोऽनेनमूत्रान्तोद्भूत शिक्षासमुच्चय ॥

प्रथमं परिशिष्टम् ।

सूत्रोद्धरणसूची ।

[This Appendix contains names in alphabetical order of Buddhist works from which passages are cited in the *Śikṣāsamuccaya*. In arranging these works, the word आर्य found prefixsd to names of works is omitted. In the case of works which are available in print, I have given references to editions used in [ ], while in the case of works which are not yet available in full or part in original Sanskrit, I have given references, as far as possible, in [ ] to (1) *Mahāvvyutpath* (MVy.) Sec 65; (2) Fragments available in *Manuscript Remains found in Eastern Turkestan* (MR) edited by R. Hoernle, Oxford, 1916; (iii) *A Complete Catalogue of the Tibetan Buddhist Canon* (T) published by Tohoku Imperial University, Sendai, Japan, 1934; (iv) B. Nanjio's *Catalogue of Chinese translations of Buddhist Tripiṭaka* (N), and (v) *Sūtrasamuccaya* of Nāgārjuna (Nāg's SS). Thereafter I refer to pages and lines of *Śikṣāsamuccaya* on which the extracts occur and the topics to illustrate which they are cited in the order of their occurrence.]

अक्षयमतिसूत्र [MVy 19; T. 89, 175, N 74; mentioned in Nāg's SS]

(1) [10 6 (भूमिप्रविष्टस्यापि बोधिसत्त्वस्य शिक्षाप्रवृत्तिः), (2) 16-26 (बोधिसत्त्व कायदु खतया न परिलिखते सत्त्वावेक्षया); (3) 22-19 (अनीलानागतशुभोत्तमः); (4) 23 8 (बोधिसत्त्वेन शरीररक्षा कर्तव्या); (5) 66 27 (पापघ्ननामजुगलाना धर्मोणां प्रहाणाय छन्द्रे जनयेत्); (6) 67-17 (शमयस्य अक्षयता); (7) 88 6 (कुशलमूलस्य न कदाचिदपि परिलय), (8) 93 12 (बालाङ्गले पुचर्वांबोधिसत्त्वेन व्रतस्योपेक्षा करणीया); (9) 102 10 (मुदितास्वरूपम्); (10) 105 21 (कीटान् श्रुतं बोधिसत्त्वविनये प्रशस्तम् ?); (11) 106 10 (धर्मसंभारयोग एव ज्ञानसंभारो भवति); (12) 117-11 (त्रिविधा मनी); (13) 126 4 (वेदनास्वरूपम्); (14) 127-10 (मायोगमं चित्तमिति चित्तधर्मता), (15) 127 13 (धर्मस्वरूपस्थानम्); (16) 144,23 (दानविशुद्धिस्वरूपम्) (17) 117-28 (एते बोधिसत्त्वोन्द्रितोयोऽनुत्तरायां सम्यक्समुदां मनि वरोनि); (18) 119 32 (बोधिसत्त्वोऽचिन्त्य कालं सनयति); (19) 151 31 (आनन्दस्वरूपम्); (20) 151 1 (अधिना- धिक्कृणाधिगमप्रवृत्त आरायोऽप्याशय उच्यते); (21) 151 26 (बोधिसत्त्वस्य सर्वगत्येषु मज्जागतं प्रेम); (22) 152-30 (आत्मपरपापदेहनपुण्यसंभारे यथागीर्णे स्तोत्रे भद्रचर्यादिगथाभिर्वा पूजना); (23) 153 11 (आत्मपरपापवेदना), (24) 168 13 (भद्रादिपरोन्द्रियाणां सदाभ्यासः कार्यः)

अद्भुलिमालिक (सूत्र) [MVy 74; T 213, N 434]

(1) 74 19 (मांगवर्जनम्)

अचलोपासिसम्प्रिमोक्ष [= गण्डव्यूह, २०]

अध्यासायमर्चोदनसूत्र [T 69, N 37, mentioned in Nāg's SS]

(1) 12.19 (यच्चिन्दिमैय सुभाषितम्, गार्ं तद्भयभाषितम्); (2) 56 9 (सर्ववेधिसत्त्व- यानिस्तुत्या नमस्कर्तव्या); (3) 58.1 (अनर्थं त्वयं वेदासा); (4) 61.17 (अनर्थं त्वयं वेदनम्); (5) 61.24 (बोधिसत्त्वेन लाभस्य धारद्वेषद्विना भवितव्यम्); (6) 62.16 (संन्यासार्थं देवाः); (7) 63 3 (भाग्यं रामे देवा); (8) 64.1 (निद्रासमे देवा); (9) 64 17 (कर्मांगमे देवा); (10) 65.13 (प्रयासमे देवा); (11) 65 30 (सुतेनोऽनर्थं वेदनम्); (12) 167 23 (निरामिन् पदं दानं कर्तव्यम्).

अनन्तमुनिर्द्वैतधरणी [T 525; N 956]

(1) 14.25 (सुनताः स्तम्भिनः).

चन्द्रोत्तरादारिकारिचूड [T 191, N 441]

(1) 47 14 (लीशरीरस्य पर्यवेक्षा)

चुन्दाधारणी [?]

(1) 96 20 (पापक्षयार्थं चुन्दाधारणीजप)

ज्ञानरतीपरिवर्त [= चन्द्रमर्दीपसूत्र = समाधिराजसूत्र 34]

(1) 75 5 (मासभक्षणानुज्ञा)

ज्ञानवैपुल्यसूत्र [Mentioned in Nag's SS]

(1) 106 22 (सार्थकानि शास्त्राणि शिक्षितव्यानि)

तथागतस्योपगमसूत्र [T 258 N 384, mentioned in Nag's SS]

(1) 96 1 (शून्यताभिमुख्या पापशुद्धिर्भवति)

तथागतसुहृदसूत्र [MVy 30, mentioned in Nag's SS]

(1) 84 (वस्य बोधिवित्तोत्पाद ?) (2) 71 1 (कीदृशं बोधिसत्त्वेन वक्तव्यम् ?) (3) 89 4 (बोधितस्यामभावस्य भोग पथ्यो भविष्यति), (4) 80 11 (धर्मकायप्रभावितो बोधिसत्त्वो दर्शनेनापि सत्त्वानामनुग्रहं करोति) (5) 130 4 (सत्सायदष्टदण्डानामात् सर्वकृश उपशाम्यन्ति), (6) 146 8 (बलवर्धनोपाया), (7) 168 5 (भ्रष्टादीनां सदाभ्यास कार्य), (8) 191 87 (अत्र मादस्वरूपम्), (9) 191 19 (अत्रमादानुग्रह)

तथागतविभ्यपरिवर्त [mentioned in Nag's SS]

(1) 96 21 (पापप्रतिपक्षसमुदाचार)

निसमपराज [T 3401]

(1) 77 9 (विद्योदाहरणम्), (2) 96 16 (पापप्रतिपक्षसमुदाचार), (3) 153 3 (बुद्ध-पूजावर्जनम्)

दशधर्मकसूत्र [T 53, N 23 (9), 29]

(1) 6 13 (अद्धा) (2) 8 12 (बोधिवित्तोत्पादस्य कारणानि), (3) 66 14 (निष्फल स्पन्दवर्जनम्)

दशभूमि(म)कसूत्र [Ed by Rahder Paris]

(1) 9 24 (प्रथमाया भूमावपि बोधिवित्तमुत्पद्यते), (2) 9 20 (प्रमुदितया बोधिसत्त्वभूमौ बोधिवित्तमचले भवति) (3) 9 27 (बोधिवित्तोत्पादेन सशोधितरागवो भवति), (4) 9 29 (आत्म सत्तापगमाद् बोधिसत्त्वस्य आत्मस्तेतो न भवति), (5) 10 2 (बोधिसत्त्व प्रमुदितया मस्तस्मिन्नि ददति), (6) 10 8 (बोधिसत्त्वेन शिक्षापदैषु विधितेन न भवितव्यम्), (7) 71 5 (अमनोत्तमभारविर्जनम्), (8) 123 21 (मोहजोधनार्थमविद्यादीनां विस्रान्तं करणम्), (9) 152 1 (बोधिसत्त्वस्तथाह्य पुण्यसमा रमुपचिनोति येन सद्यतेन समंस्त्वा अत्यन्तविशुद्धमभूत्), (10) 152 14 (समाराटकीमावप्रतिपत्त्या सत्त्वा बोधिसत्त्वं सौंदर्यं स्वोपगमे अनावरणनिर्वाणे प्रत्यापयितव्या) (11) 153 14 (दश महाप्रणि धानानि)

दिव्यादहन [उपरक्षित, सूत्ररिक्त, चक्रवर्तिव्याकरण] [Our edition in BST No 20, also Cowell and Neil's edition]

(1) 36 4 (उपरक्षितावदाने-वैद्यातृत्वकरेणभिभुजा सर्वभिधुस्तुत्रस्य चित्तमारजनीयम् । अन्यथा अनर्थ)

धर्मसंतीभिसूत्र [MVy 21, T 238, N 426, mentioned in Nag's SS]

सत्वस्य बुद्धलेनम्) (13) 100 15 (त्रिविधा क्षान्ति), (14) 124 2 (कायस्त्व्युपस्थानम्), (15) 124 11 (कायस्वरूपवर्णनम्) (16) 126 7 (वेदनास्त्व्युपस्थानम्), (17) 139 31 (तथतेति शून्यताया एतदधिवचनम्), (18) 140 6 (चक्षू रूपेषु न रणति ससर्गाभावान्) (19) 150 18 (यस्य पुनरावायो नास्ति, सर्वे बुद्धधर्मास्तस्य दूरे), (20) 151 14 (व्यवसायशौ द्ढीकृत्य कारुष्यं पुरस्कृत्य यतेत शुभद्वये), (21) 171 15 (बुद्धाननुस्मृत्य तद्गुणपरिनिष्पत्त्यर्थं स्मृतिमुपस्थापयति), (22) 171 24 (धर्मानुस्मृति) (23) 172 16 (धर्मानुस्मृति)

नारायणपरिच्छा [T 684 Dr A C Banerjee's publication bearing the same title seems to be a different work]

(1) 16 6 (न तद्वस्तु बोधिसत्त्वेनोपादातव्यं यस्मिन्स्य त्यागचित्तं नोत्पद्यते) (2) 81 29 (बोधिसत्त्वे नात्महेतो शीलं रक्षति, अपि तु सर्वसत्त्वहितसुखयोगक्षेमार्थिकं शीलं रक्षति), (3) 105 8 (श्रुतानुशासा)

नियतानियतावतारमुद्रासूत्र [T 202, N 131, 132, mentioned in Nag's SS]

(1) 7 17 (पशुरत्यगतिंको बोधिसत्त्व), (2) 52 9 (बोधिसत्त्वस्य प्रसनेन चित्तेन दर्शने पुण्यप्रसव).

निर्वा[मी?]णसूत्र [?]

(1) 74 19 (मासवर्जनम्)

पिटक [बोधिसत्त्वपिटक, विद्याधरपिटक (MVy 5)]

पितृ[ता] पुत्रसमागम [MVy 8, T 60, N 23 (16), mentioned in Nag's SS]

(1) 110 18 (सर्वधर्मसुखाकान्तेन समाधिना सुखमेव वेदनामुत्पादयते), (2) 131 4 (निरात्मान सर्वधर्मा), (3) 136 26 (सद्गतिपरमार्थस्वरूपम्), (4) 137 7 (अनुत्तराया सम्यक्स बोधो भगवता स्थादिकं नैव व्याकृतम्), (5) 137 14 (सर्वधर्मो बोधिस्वभावविरहिता बोद्धव्या), (6) 137 20 (का भूतकोटि?), (7) 137 23 (सर्वधर्मस्वभावदर्शनम्), (7) 138 13 (मैत्रीभावना), (8) 139 3 (शून्यं हि चक्षुश्चक्षु स्वभावेन), (9) 139 9 (स्वप्नसदृशा सर्वधर्मा), (10) 139 14 (शून्यताव्याख्यानम्)

पुष्पकूटधारणी [T 516, 886 N 337-39, 857, mentioned in Nag's SS as पुष्पकूटसूत्र]

(1) 96 29 (पापक्षालनोपाया)

प्रज्ञापारमिता (भगवती महता, अष्टसाहस्रिका) [Ed by Rajendralal Mitra in BI, by Wogihara along with Aloka of Haribhadra, BST 4]

(1) अष्ट 24 14 (कल्याणमित्रेण गौरवमुत्पादयितव्यम्), (2) 31 13 (मार बोधिसत्त्वस्यान्तिके यत्नतस्सुयोगमापत्स्यते), (3) 31 15 (मारो बोधिसत्त्वस्य विहेठनमुपसहरति), (4) 68 10 (संप्रजन्यलक्षणम्), (5) 146 28 (दानाद्भोगस्य वर्धनम्), (6) 166 27 (अनुमोदनानुस्मृति); (7) 167 13 (अनुमोदनानुशासा), (8) 186 20 (बोधिसत्त्वेन सर्वसत्त्वानामर्थं य सर्वं परिनिष्पन्नम्); (9) 188 4 (बोधिसत्त्वेन धर्मेदानं निरामिने कर्तव्यम्)

प्रमुदित [= दशभूमिसूत्र]

प्रमज्ज्यान्तरावसूत्र [mentioned in Nag's SS]

(1) 42 21 (चतुर्भिर्धर्मैः समन्याग्नेः शरी अक्षयप्रप्तो भवति)

प्रदान्तविनिश्चयनातिहायसूत्र [MVy 52, T 129; N 522; mentioned in Nag's SS]

(1) 12 29 (शिष्यारम्भस्य महत्कारणम्), (2) 13 4 (बोधिसत्त्वेन चतुर्भूमिना कर्तव्यं निर्वर्तितव्यम्), (3) 50 9 (जीवितपरिणमे पुण्यभूयान्मानसगणे भवति), (4) 50 9 (बन्धि सत्पत्स्य आगवद्वरणे शनयो), (5) 51 6 (प्रतिबन्धोत्पादे निजं नरद्वयम्), (6) 51 24 (स्मृतादीनां पूजया पुण्यप्रदानं), (7) 81.21 (धनसंप्रदानम्)

मानिमोअ [?]

(1) 70 25 (सोहाय्यप्रदानं वर्जनीयम्)

बृहन्म्यारनागराजपरिवृच्छा [=सागर, MVy 32, T 154; N 840]

बोधिसत्त्वनिट्ट [MVy 5, T 56, N 23 (12), 1005, mentioned in Nāg's SS]
(1) 165 20 (पुण्यवृद्धयुवाया); (2) 165 24 (चैत्यवन्दनारण्यम्).

बोधिसत्त्वप्राविमोक्ष [T 248]

(1) 10 9 (स्त्रीणामपि संवरोपदेय); (2) 14.6 (बोधिसत्त्वानामभ्यासविश्रामे आपत्त्यो भवन्ति), (3) 14 28 (बोधिसत्त्व सर्वधर्मेषु परकीयसङ्गमुत्पादयति, न कश्चिद्भारमुपादत्ते); (4) 15 30 (बोधिसत्त्वानां शाठ्यं मातसर्वनीध्यां वैशुन्यं लीनचित्तता च न सविद्यते); (5) 23 5 (उत्कृष्टानामपि शरीरादीनां रक्षा कार्या), (6) 24 3 (कल्याणमित्रपरिग्रह); (7) 34 31 (सहधार्मिके धर्मेभ्रवणे तथागतपूजार्थां च वैद्याकृत्य करणीयम्); (8) 70 21 (सत्त्वेष्वप्रसाद. परिहर्तव्यः); (9) 70 23 (लोकेर्मादिष्ठा भवितव्यम्); (10) 80 11 (कुशलान्तरही त्यागान्यागो न कार्यो), (11) 104 22 (क्षान्तिस्वरूपम्).

ब्रह्मपरिवृच्छा [T 158, mentioned in Nāg's SS]

(1) 70 24 (न च वधकसदृशेन भवितव्यम्).

भगवती = अष्टसाहस्रिता ब्रह्मपारमिता [Ed. by R. Mitra, 1888, by Woghara, 1932-35; our edition in BST No 4] (1) 104 11 (क्षान्ती वित्तमुत्पादयति); (2) 112 3 (समाधानाय युज्येत), (3) 112 7 (सर्वकारक्षताप्रतिसेयुर्कर्मनसिंहारैर्ध्यानं समाच्यते); (4) 116 6 (कार्यं धानुयो विभज्य विजानाति), (5) 116 11 (बायस्याद्युचितम्); (6) 130 23 (सर्वधर्मानावरणता प्रतिव्यथुस्त्रमेव प्रज्ञापारमिताया शिक्षितव्यम्); (7) 139 29 (किमुत्पन्नो धर्म उत्पद्यते उतानुत्पन्न ?).

भद्रकल्पिरुम्भुत् [T 94: N 403, mentioned in Nāg's SS]

(1) 8 25 (यद्विचित्रं कुशलं कृत्वा बोधिचित्तमुत्पद्यते).

भद्रचरीप्रणिधानराज (= भद्रचर्यगाथा) [T 4359] [Text edited in Eastern Buddhist, Vol. V 242-247, by Hoken Idumu = Gandavyūhasūtra, pp. 543-548]

(1) 153 12 (अनुमोदना अच्येपणा च); (2) 153 13 (परिणामना); (3) 153 3 (अनुत्तम परिणामना).

भिन्नुप्रतीर्जक [Being edited by K. P. Jaiswal Institute, Patna]

(1) 86 5 (भगवता रणस्य निशोहरस्थानम्); (2) 86 11 (सत्त्वापधर्न महाफलम्).

भैरव्यगुरुवैश्वदेवप्रमत्तसूत्र [Gilgit Mss., Vol 1]

(1) 11 8 (बोधिसत्त्वेन कुशलमूलं वर्धयितव्यम्), (2) 97.3 (शिक्षारदादिधारिणां न कदाचिदनाय-
गतिर्भवति); (3) 97.22 (शिक्षारदादिधारिणां सुगतिर्भवति), (4) 98.1 (भैरव्यगुरोरेकनायकस्य
नामधर्ये स्त्रीणां न पुनः स्त्रीभारो भवति).

मञ्जुधीपुद्गलेत्रयगुणवृहत्सूत्र [MVy 56, T 59, N 23 (15)]

(1) 11 11 (बोधिसत्त्वेन पूर्वजन्मावदाने चर्येणं बोधिसत्त्वमुत्पादितम्), (2) 11 28
(बोधिसत्त्वस्य प्रणिधानानुदानम्), (3) 34 1 (कथं बोधिसत्त्व. प्रणिधानाय चरति !), (4) 98.3
(मञ्जुत्रियो नामधर्ये न पुनः स्त्रीभारो भवति)

मञ्जुधीविहीनितसूत्र [T 96, N 184-85; mentioned in Nāg's SS]

(1) 83.3 (प्रत्ये कल्पसतोपविनें कुशलमूले प्रतिदन्ति).

महाहरण(पुण्डरीक) सूत्र [MVy 23, T 111; N 117; mentioned in Nāg's SS]

(1) 55 30 (कश्चिन्निवृत्तं बुद्धोऽपि समोदकमरस उद्धरति); (2) 164 5 (बुद्धस्य
यत्कुशलमूले तन्निर्वाणस्यव्ययमतम्).

महामेघसूत्र [T 232, 235, 657, 1063; N 214; Baroda Ms. seems to be a
Dhārani]

(1) 74 19 (मांसवर्जनम्); (1) 102 27 (दुःखाधितासना क्षन्ति).

महावसु [see अवलोकितसूत्र]

मारीची (विद्या) [T 564, 988, N 844 847]

(1) 78 28 (विद्या)

मालासिंहनादसूत्र (=श्रीमाला^०) [mentioned in Nag's SS]

मैत्रेयविमोक्ष [= गण्डव्यूहसूत्र, 52]

(1) 12 (चर्याविक्रमपि बोधित्ति फलप्रदम्), (2) 98 27 (बोधित्तिने पापविशुद्धि)

रत्नकरण्डकसूत्र [MVy 84, T 117, N 168-69]

(1) 7 10 (पृथग्जनोऽपि बोधिसत्त्व), (2) 190 20 (बोधिसत्त्वस्य नानासमारोपचितं कुशलमूल विवर्धते)

रत्नहृत्सूत्र [MVy 39]

(1) 33 13 (बोधित्तिप्रसन्नोपस्य हेतव), (2) 33 17 (तेपा वजनहेतव); (3) 34 4 (बोधित्तिप्रसन्नोपस्य असप्रमोपमारणम्), (4) 34 19 (बोधिसत्त्वस्य चत्वारि स्खलितानि), (5) 34 28 (न अनधिमुक्तिरुतया तथागताना सत्त्वेषु धर्मदेशना प्रवर्तते), (6) 81 11 (बोधिसत्त्वप्रतिरूपका), (7) 82 22 (बोधिसत्त्व रामसत्कारमीत स्यात्), (8) 108 30 (चित्तगोधनमरुष्यगतेन कर्तव्यम्), (9) 126 13 (चित्तस्युपस्थानम्)

रत्नचूडसूत्र (°परिपृच्छा) [MVy 38 T 91, N 23 (47)]

(1) 66 26 (सर्वाकारधरोपेता शून्यता), (2) 68 6 (स्तुतिलक्षणम्), (3) 124 17 (कायानित्यताभावना), (4) 125 22 (वेदनास्युपस्थानम्), (5) 126 31 (चित्तस्वरूपगणेषुगणम्), (6) 127 20 (धर्मस्युपस्थानम्), (7) 127 27 (धर्माणां प्रत्यवेक्षा); (8) 145 10 (चयापरिशुद्धि), (9) 168 30 (श्रद्धादीना बलानां सदाभ्यास कार्य)

रत्नमेघसूत्र [MVy 12, T 231, N 152 964, mentioned in Nag's SS]

(1) 7 28 (सर्वबालचरितविपत्तिसमतिक्रान्तो बोधिसत्त्व) (2) 13 22 (बोधिसत्त्वेन शिक्षापदेयु शिक्षितव्यम्), (3) 22 26 (दानं हि बोधिसत्त्वस्य बोधि) (4) 32 20 (बोधिसत्त्व ईर्यापथेषु वीर्यामारभते), (5) 33 1 (कथं बोधिसत्त्वो मारुर्मपरिहारीपायकुण्डलो भवति ?); (6) 33 6 (अकल्याणमित्रलक्षणम्), (7) 34 11 (अवसादो बोधिसत्त्वेन वर्जनीय), (8) 66 3 (अनर्थवर्जनम्), (9) 68 26 (चित्तसूत्रेण सर्वधर्मा), (10) 70 10 (सप्रेपसवर) (11) 70 12 (बोधिसत्त्व-समुदाचारा), (12) 71 30 (सततभेषज्यम्), (13) 75 12 (श्मशाननिवेन निरामिषेण भवितव्यम्), (14) 75 23 (भेषज्योपयोग) (15) 76 10 (विद्वारे गियति), (16) 76 15 (विद्वारशय्या), (17) 82 19 (क्व आत्मोत्तर्यां निदाप ?) (18) 83 9 (क्व रामसत्कार अनुज्ञायते ?), (19) 83 16 (तेन दानेन नोनतो भवति) (20) 18 17 (कीर्तिश्लोकाद्ये नोत्रामजातो भवति) (21) 83 22 (चण्डालकुमारोपमाश्च विहरन्ति नीचनीचेन मनसा) (22) 83 24 (अभिनिष्क्रान्त गृहवासो बोधिसत्त्वो निहतमानो भवति) (23) 87 28 (कथं बोधिसत्त्वोऽप्योनिगोमनस्कारावगतो भवति ?), (24) 88 2 (बोधिसत्त्वो नामानमुत्कर्षयति, न परान् पंसयति) (25) 93 30 (आनन्तर्यचिकीर्षुषुष्यस्य मारणानुज्ञानम्) (26) च वर्जयेत् (28) 1 (बलवर्धनम्) (30) करोति), (31) 152 32 (बुद्धपूजावर्णनम्) (32) 153 8 (तथागतपूजेपस्थानानि), (33) 153 10 (विविधानि पूजोपस्थानानि अपुधेचिन्तयति), (34) 166 20 (तथागतप्रतिमादिकरणपद्मनि), (35) 186 2 (सवावस्थामु सत्त्वार्थं पुण्यद्वये हेतु)

रत्नराशिसूत्र [T 88, N 23 (44), MR mentioned in Nāgs SS]

(1) 34 32 (वयाह्वयकरेण निष्पुण सारंभिष्पुत्रस्य चित्तनाराधितव्यम्) (2) 72 3 (धर्मसाहाय) (3) 72 30 (रससंज्ञा नेत्यादयितव्या), (4) 76 4 (धारायधारणप्रयोजनम्), (5) 76 25 (श्रद्धादेवं परिभोग्ध), (6) 111 1 (अरण्यगततेन व्यक्तमृगो न भवत्यम्); (7) 111 19 (अरण्यगतस्य देवादय सक्षिणो भवेयु), (8) 165 28 (तथागतसूत्ररूपपद्मम्), (9) 165 32 (तथागतसूत्रपूजापद्मम्)

रत्नोत्सवार्थी [MVy 50, T 145, 847, N 745]

(1) 4. 21 (श्रद्धामूलम्); (2) 6 8 (सङ्गेषु श्रद्धामूलम्); (3) 85 11 (प्रथमचित्तोत्पादिको बोधिसत्त्वः सर्वमत्यानान्तिके दशप्रसरं चित्तमुत्पादयति), (4) 174 7 (बोधिसत्त्वगुणभावनम्).

राजाववादकसूत्र (also अपरराजा*) [MVy 105, T 221; mentioned in Nāg's SS (?).

(1) 114.19 (सर्वसंस्कारा अधुना)

राष्ट्रपालसूत्र (* पालोक्तगाथा) [Ed. by L. Finot in BB]

(1) 34 23 (अनयिसुक्तिरभ्यन्तरो बोधिसत्त्वस्य); (2) 85.3 बोधिसत्त्वा मानवरेण अपायभूमिं गच्छन्ति), (3) 108.20 (अरण्यवासगुणा), (4) 112 25 (स्त्रीने मनसि मुदिताभावनाया उत्तेजनं कुर्यात्); (5) 169.13 (बुद्धाद्यनुसृष्टनिवर्णनम्).

रत्नवतारसूत्र [Ed. by B. Nanjo, Japan]

(1) 73.27 (मातरजर्जनम्), (2) 74 20 (मासवर्जनम्), (3) 75.16 (प्रकृतिभूतानामपि मांसस्य परित्यागः)

ललितविस्तर [Our edition in BST No 1, also Lefmann's and Rajendralal Mitra's editions]

(1) 6 18 (श्रद्धा), (2) 113 4 (संगारानिव्यता), (3) 127-29 (स्वन्धादीना शून्यता).

लोकनाथव्याकरण [T 174, N 165-66]

(1) 129-13 (शून्या अनामक धर्मा).

लोकेश्वरपरिवर्त [MVy 9, mentioned in Nāg's SS]

(1) 84 13 (बोधिसत्त्वानां दश मारच्छाणि)

वज्रच्छेदिका (प्रज्ञापरिणामा) [Max Muller's edn]

(1) 95 28 (गम्भीरान्तपरिचयात्पापक्षयो भवति); (2) 146 26 (यो बोधिसत्त्वोऽप्रतिष्ठितो दानं ददाति, तस्य पुण्यसन्धस्य न सुकरं प्रमाणमुद्गृहीतुम्).

वज्रध्वजसूत्र [* ध्वजपरिणामना]

(1) 16 32 (बोधिसत्त्व आत्मानं सर्वान्त्वेषु निर्गन्तव्यति), (2) 18 28 (भोगगुण्यादीनां बोधिसत्त्वे नोत्सर्गः), (3) 19 4 (बोधिसत्त्वः सत्त्वस्य दानं ददाति), (4) 19 10 (सत्त्वस्य दानम्); (5) 20 15 (बुद्धमूलपरिणामना), (6) 117 19 (बुद्धधर्मप्रयुक्तया मेध्या विशां सरणम्), (7) 148 5 (बोधिसत्त्वः स्मृतिसप्रजन्वविपुलाग्भौरचेता न विप्रवर्तते बुद्धमूलपरिणामि), (8) 153.5 (परिणामना).

विद्याधरपिटक [T 3317]

(1) 793 (विद्या)

विनयविनिश्चय (न्डपाणिपरिच्छदा) [T 68]

विमलसिद्धिनिर्देश [MVy 15, T 176, N 146, 147, 149; mentioned in Nāg's SS]

(1) 7 9 (बोधिवित्तम्), (2) 80 29 (संगरभयभीतेन बोधिसत्त्वेन बुद्धमाहात्म्यं प्रतिगर्भयम्), (3) 85 19 विनियमितेषु बोधिसत्त्वेन प्रेमैरवाभ्यास करणैः); (4) 140 20 (आभूतपरित्यक्तस्य विपर्यस्ता संज्ञा मूलम्), (5) 143 30 बोधिसत्त्वस्य भोगच्छिरान्मभारशुद्धिवत् परिहाय भवति), (6) 144 1 (भोजनदानेन बोधिसत्त्वस्य भोजनं न क्षीयते); (7) 144 5 बोधिसत्त्वस्य भोजनं सरदानां मुद्गु परिणमति), (8) 145 22 (बोधिसत्त्वोच्यते); (9) 172.21 (संयतुसृष्टिः).

वीरदत्तपरिच्छदा [MVy 83; T 72, N 23 (28), 389, 947; mentioned in Nāg's SS]

(1) 23 7 (धर्मबुद्धिना शरीररथा कनेभ्याः); (2) 124 27 (काप्यश्चयवर्जना), (3) 125 8 (कायरगाश्चिचम्), (4) 125.17 (काप्यस्य प्रमदुरत्वम्).

शास्त्रिणम्यामूत्र [ed. by Poussin; ed. by A. Śastry]

(1) 120 18 (आत्मानिके बाधय प्रदीयगमुत्पादः)

बौद्धसंस्कृतग्रन्थमालायां प्रकाश्यत्वेन संकल्पिता ग्रन्थाः ।

१ नव धर्माः

- १ ललितविस्तर Rs 10 00 and 12 50
- २ समाधिराजसूत्रम् Rs 12 00 and 16 00
- ३ लङ्कानतारसूत्रम् Rs 10 00 and 12 50
- ४ अष्टसाहस्रिका (प्रज्ञापारमिता) आलोकव्याख्यासहिता
Rs 20 00 and Rs 25 00
- ५ गण्डव्यूहसूत्रम् Rs 16 00 and 20 00
- ६ सद्धर्मपुण्डरीकसूत्रम् Rs 10 00 and 12 50
- ७ दशभूमिकसूत्रम् Rs 10 00 and 12 50
- ८ सुवर्णप्रभाससूत्रम्
- ९ तथागतगुह्यकम्

२ माध्यमिकमते—

- १० मध्यमरुद्राल्ख नानार्जुनीयम्, आचार्यचन्द्रकीर्तिविरचितया प्रसन्नपदारण्य-
व्याख्यया सञ्चितम् Rs 10 00 and 12 50
- ११ शिक्षासमुच्चय शान्तिदेवविरचित Rs 10 00 and 12 50
- १२ बोधिचर्यावतार शान्तिदेवविरचित प्रज्ञापरमतिरचितया पञ्जिनाएय
व्याख्यया सञ्चित Rs 10 00 and 12 50

३ योगाचारमते—

- १३ मूलरुद्र आचार्यासङ्गविरचित

४ विनयाः

- १४-१५ महागस्तु-छेफोत्तरवादिना विनय
- १६ मूलसर्वास्तिवादिना विनय (Gilgit Miss)

५ महायानसूत्रसंग्रहः

- १७ प्रथम खण्ड—प्रज्ञापारमितामन्त्रेणा, सुवाक्त्रतीयूह, वज्रखण्डयूह, राष्ट्रपाठ
परिपृच्छा, शालिस्तम्भसूत्रम् अर्थविनिश्चयसूत्रं च Rs. 16 00 and 20 00
- १८ द्वितीय खण्ड—कल्याणपुण्डरीकम्, मन्त्रुध्रीनूत्सव्य

सागरमति(परिवृष्ट्य)सूत्र [T 152 N 61 9 6 mentioned in Nāg s SS]

- (1) 10 23 (बोधिसत्त्वेन प्रतिपत्तपालने कृतव्यम्) (2) 26 19 (बोधिसत्त्वेन सूत्राणां सदक्षणेन सद्धर्मेपरिग्रहं कार्यं) (3) 27 13 (सद्धर्मेपरिग्रहं) (4) 31 29 (दश मारादुसरां) (5) 70 29 (अप्रसादकरचर्यावर्जनेनम्) (6) 71 18 (पराप्रसादरक्षा) (7) 80 26 (अद्यागप्रतिषेधं) (8) 84 3 (बोधिसत्त्व-व्ययपरिन्दो भवति) (9) 84 7 (निर्मानस्य धम्मसुखानि आभासमुपगच्छन्ति) (10) 102 31 (त्रिविधा शान्तिः) (11) 146 17 (आर-धवीयेण सदा बोधिसत्त्वेन भवितव्यम्) (12) 166 17 (सपागतस्य निरस्तस्य पूजास्थानानि) (13) 190 7 (धारणमन्त्रेण मारकर्मणि विगमय धम्मं करोति) (14) 199 17 (धर्मभागनेन चौक्षेण सुचिसमुत्तारेण भवितव्यम्)

सिद्धपरिवृष्ट्या [MVy 70 T 81]

- (1) 6 20 (धम्मा) (2) 6 21 (बोधिसत्त्वम्) (3) 33 23 (बोधिसत्त्वसंश्लेषस्य वरुणे पाया) (4) 33 27 (बोधिसत्त्व न रिद्यति) (5) 33 30 (बोधिसत्त्व न रिद्यति)

सुवर्गनिभासोत्तमसूत्र [Ed by Nobel and also by Nanj o and Idzumi]

- (1) 90-4 (विदुदगातसुत्तचारं कथं भावयितव्यं ?) (2) 119-1 (मैत्रीवरणात्मिणी स्वयं भावना)

सुवर्गिब्रह्मण (= विद्यावदान 14)

- (1) 98 23 (शरणगमने न दुर्गतिः)

हस्तिरस्यसूत्र [MV₃ 75 T 20ⁿ N 193 94]

- (1) 74 19 (मांसवर्जनेनम्)

बौद्धसंस्कृतग्रन्थमालायां प्रकाश्यत्वेन संकल्पिता ग्रन्थाः ।

१ नव धर्माः

- १ ललितविरतर Rs 10 00 and 12 50
- २ समाधिराजसूत्रम् Rs 12 00 and 16 00
- ३ लङ्घनतारसूत्रम् Rs 10 00 and 12.50
- ४ अष्टसाहस्रिका (प्रज्ञापारमिता) आलोकव्याख्यासहिता
Rs 20.00 and Rs 25 00
- ५ गण्डव्यूहसूत्रम् Rs 16 00 and 20 00
- ६ सदर्भपुण्डरीकसूत्रम् Rs 10 00 and 12 50
- ७ दशभूमिसूत्रम् Rs 10 00 and 12.50
- ८ सुवर्णप्रभाससूत्रम्
- ९ तथागतगुह्यकम्

२ माध्यमिकमते—

- १० मध्यमकराख नृनागार्जुनीयम्, आचार्यचन्द्रकीर्तिविरचितया प्रसन्नपदाख्य-
व्याख्यया सवलितम् Rs 10 00 and 12.50
- ११ शिक्षासमुच्चय शान्तिदेवविरचित Rs 10 00 and 12.50
- १२ बोधिचर्यावतार शान्तिदेवविरचित प्रज्ञाकरमतिविरचितया पञ्जिकाख्य-
व्याख्यया सवलित Rs 10 00 and 12 50

३ योगाचारमते—

- १३ झूलाखर आचार्यासङ्गविरचित

४ विनयाः

- १४-१५ महास्त्व-खेत्तोत्तरवादिना विनय
- १६ मूलसर्वास्तिगादिना विनय (Gilgit Mss)

५ महायानसूत्रसंग्रहः

- १७ प्रथम खण्ड-प्रज्ञापारमितासंग्रह, सुरावतीव्यूह, धारण्डव्यूह, सप्त्याड-
परिपृच्छा, शालिस्तम्भसूत्रम् अर्थविनिश्चयसूत्रं च Rs. 16 00 and 20 00
- १८ द्वितीय खण्ड-कल्याणप्रणदीकम्, मञ्जुश्रीनूतनम्

६ अवदानसंग्रहः

१९ अवदानशतकम् Rs. 10.00 and 12.50

२० दिव्यावदानम् Rs. 16.00 and 20.00

२१ जातकमाला (बोधिसत्त्वावदानमाला) सुभाषितरत्नकरण्टककथा च, आर्य-
शूरविरचिता Rs. 10.00 and 12.50

२२-२३ अवदानफलपलता क्षेमेन्द्रविरचिता Rs. 20.00 and 25 00

७ प्रकीर्णग्रन्थाः

२४ महायानस्तोत्रसंग्रहः

२५ अष्टधोषग्रन्थाः— बुद्धचरितम्, सौन्दरनन्दम्

